

ՀՀ. ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ

ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՎ ԴՐԱ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԵՎՐԱՍԻԱՅՈՒՄ

ԱԶԳՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ
ՀԱՅԿ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Ազատ Մարտիրոսյան, Հայկ Մարտիրոսյան

Զինաստանի էներգետիկ անվտանգության
ռազմավարությունը և դրա նշանակությունը
Կենտրոնական Եվրասիայում

II
A96824

ԵՐԵՎԱՆ-2010 թ.

Ազատ Մարտիրոսյան - Ծնվել է 1955թ.: 1978թ. ավարտել է Երևանի պետական համալսարանի կիրառական մաթեմատիկայի ֆակուլտետը: 1978-1987թթ. աշխատել է ՀՀ ԱԳԱ Մեխանիկայի ինստիտուտում: 1987-1993 թթ. դասախոսել է Երևանի պետական համալսարանի կիրառական մաթեմատիկայի ֆակուլտետում: 1990-1991թթ. գործուղվել է ՉԺՀ Չենդու քաղաքի Սիչուանի համալսարան: 1993-1996 թթ. աշխատել է ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարությունում: 1996-1997թթ. եղել է ՉԺՀ-ում ՀՀ գործերի ժամանակավոր հավատարմատարը: 1997-2001թթ. ՉԺՀ-ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան:

Ֆիզիկա-մաթեմաթիկական գիտությունների թեկնածու: ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան:

Հայկ Մարտիրոսյան - Ծնվել է 1981թ.: 1998-2003թթ. սովորել և ավարտել է Պեկինի ժողովրդական համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետը: 2003-2006 թթ. սովորել է Պեկինի Մանկավարժական համալսարանի միջազգային հարաբերություններ և օրենք ֆակուլտետում՝ ստանալով մագիստրոսի աստիճան: 2006-2009 թթ. ավարտել է նույն համալսարանի դոկտորանտուրան՝ ստանալով արդի միջազգային հարաբերությունների դոկտորի (PHD) գիտական աստիճան (քաղաքագիտական գիտությունների թեկնածու): 2009 թվականից աշխատում է ՀՀ ԳԱԱ-ի Արևելագիտական ինստիտուտում:

Պեկին 2009-2010 թ.

Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության ռազմավարությունը և դրա նշանակությունը Կենտրոնական Եվրասիայում

ԼԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ5

Գլուխ 1. ՉԺՅ էներգետիկ անվտանգության ռազմավարությունը

1.1.-ՉԺՅ տնտեսական զարգացումը և էներգետիկ պահանջարկի աճը.....9	
1.1.1.-Չինաստանի տնտեսության հիմնական քննադրիչները և ներկա գլոբալ դիրքը.....10	
1.1.2.- ՉԺՅ էներգետիկ պահանջարկի աճը.....14	
1.2.- ՉԺՅ առաջնային էներգիայի կառուցվածքը, էներգետիկ համակարգի ներկա իրավիճակը և զարգացման հիմնական տենդենցները, բարեփոխումները, քաղաքականությունն ու էներգոանվտանգության ռազմավարությունը.....20	
1.3.-Արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող ռեսուրսների ներմուծումից ՉԺՅ խորացող կախվածությունը - էներգոռեսուրսներ.....27	

Գլուխ 2. Չինաստանի արտաքին ներդրումներն ու էներգետիկ անվտանգությունը: Էներգետիկ ոլորտում արտաքին ներդրումների առանձնահատկություններն ու ռազմավարությունը

2.1.- ՉԺՅ «Գնալ դուրս»-(zou chu qu) ռազմավարությունը.....35	
2.2.1.- ՉԺՅ արտաքին ներդրումները.....42	
2.2.- Տրանս-ազգային ընկերությունների (SUC) ձևավորումը ՉԺՅ-ում և դրանց կողմից արտաքին ներդրումների իրականացման մեխանիզմները: Չինաստանի ազգային նավթային ընկերությունները (ULC).....49	
2.2.1.- ՉԺՅ նավթային ընկերությունների ներդրումային աշխարհագրությունը և քաղաքականությունը.....52	
2.3. Արտերկրյա ներդրումները և Ընկերությունների Միաձուլումն ու Ձեռքբերումը (ՄՁ) Չինաստանի SUC-ի կողմից.....56	
2.3.1.- Էներգիայի ոլորտում Չինաստանի արտերկրյա ներդրումներն ու ՄՁ գործառույթները.....60	
2.4.-Էներգակիրների ՉԺՅ դիվանագիտությունն ու քաղաքականությունը, էներգակիրների ներմուծման անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները.....67	

Գլուխ 3. Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրների նշանակությունը և առկա իրավիճակը

3.1.- Կասպյան էներգակիրների պաշարները և դրանց նշանակությունը միջազգային էներգետիկ անվտանգության առումով..... 75	
---	--

3.2.- Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոռեսուրսների գլխավոր դերը սպառման հիմնական շուկաների համար.....	86
3.3.- Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրներ արդյունահանող երկրների էներգոքաղաքականությունն ու դրա որոշ առանձնահատկություններն արդի փուլում.....	95

Գլուխ 4. ՉԺՀ էներգետիկ դիվանագիտությունը և քաղաքականությունը Կենտրոնական Եվրասիայում

4.1.- Չինաստանի էներգետիկ դիվանագիտությունը և ընդգրկվածությունը Կենտրոնական Եվրասիայի երկրների էներգակիրների արտադրության ոլորտում.....	107
4.2.- Տրանս-Ասիա Գազատարի* դերը Չինաստանի էներգանվտանգության ապահովման առումով և դրա տարածաշրջանային -աշխարհաքաղաքական նշանակությունը	118
4.3.- Միջին Ասիայի էներգակիրների ռազմավարական նշանակությունը ՉԺՀ էներգանվտանգության ապահովման առումով.....	125

Գլուխ 5. Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության քաղաքականությունը Կենտրոնական Ասիայում: Էներգետիկ անվտանգության աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային զարգացումների հեռանկար

5.1.-Յետ սառը-պատերազմյան շրջանի հիմնական աշխարհաքաղաքական - տարածաշրջանային զարգացումները և ՉԺՀ արտաքին քաղաքականության ու ռազմավարության առանձնահատկությունները Կենտրոնական Ասիայում.....	136
5.2.- Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները Կենտրոնական Եվրասիայում, դրանց լուծման ՉԺՀ քաղաքականությունը և դրա նշանակությունը տարածաշրջանում.....	147
5.3.- Խողովակաշարային աշխարհաքաղաքական մրցակցությունը Կասպյան ավազանում և Կենտրոնական Եվրասիայից ՉԺՀ՝ էներգոռեսուրսների արտահանումների հեռանկարի ներկայացման փորձ՝ եզրակացությունների փոխարեն	158
Հավելված-1.....	164
Հավելված-2.....	171
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ.....	175
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	176

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բարեփոխումների և բացության քաղաքականության իրականացման՝ ՉԺՀ կողմից կատարված ռազմավարական ընտրությունից հետո, անցած 30 տարիների ընթացքում Չինաստանի տնտեսական տպավորիչ աճի հետևանքով, էկոնոմիկական փոխանակումների նոր՝ Ասիական ծանրության կենտրոնի ձևավորումը, թերևս կարող է դասվել 20-րդ դարավերջի և 21-րդ դարասկզբի զլորալչափանիչներով կատարված կարևորագույն տեղաշարժերի թվին: Գոյություն ունեն բազմաթիվ՝ այդ թվում իրարամերժ, հակասական, ինչպես նաև քննադատական կարծիքներ Չինաստանի տնտեսական արագընթաց զարգացման պատճառների և հետևանքների վերաբերյալ:

Սակայն անվիճելիորեն ընդունվում են՝ երկրի լայնամասշտաբ տնտեսության զարգացման աննախադեպ տեմպերի, ինչպես նաև՝ զլորալ չափանիչներով Չինաստանի տեղի և դերի ամրապնդման և ազդեցության շարունակական աճի տենդենցի առկայությունը*: Անցած 30 տարիների ընթացքում Չինաստանում գրանցվել է տարեկան միջինը ավելի քան 10% տնտեսական աճ՝ լինելով ամենաարագը աշխարհում և չունենալով նմանօրինակ նախադեպ համաշխարհային էկոնոմիկական զարգացման պատմությունում: 2007թ-ին Չինաստանը շրջանցեց Գերմանիային՝ դառնալով մեծությամբ 3-րդ տնտեսությունն աշխարհում: 2009 թ-ին Չինաստանը դարձել է՝ ամենամեծ արտահանությունն ունեցող երկիրը, ինչպես նաև՝ աշխարհի միակ գերիզոր երկրի՝ ԱՄՆ-ի ամենախոշոր վարկատուն՝ ձեռք բերելով ավելի քան 800 մլրդ. դոլարի պետական պարտատոմսեր: 2009 թ-ին ՉԺՀ Համախառն Ներքին Արտադրանքը (ՀՆԱ) ընդհուպ մոտեցավ Ճապոնիայի ՀՆԱ-ին, իսկ հետագա կես տարվա ընթացքում Չինաստանի տնտեսությունը դարձավ մեծությամբ 2-րդը աշխարհում:

Չնայած երկրի տնտեսական բարեփոխումներն առաջին հերթին ներքին ռեսուրսների միջոցով ապահովելու ՉԺՀ ռազմավարությունը, այնուամենայնիվ՝ 80-ական թվականներից սկսված ՉԺՀ տնտեսության աճի բարձր տեմպերն՝ արդեն իսկ 90-ականների սկզբներին բնականորեն ձևավորեցին **էներգիայի և անհրաժեշտ այլ բնական ռեսուրսների արտերկրից մատակարարումների անհրաժեշտություն:** Արտաքին աղբյուրներից ՉԺՀ էներգոապահովման խնդիրն առաջին անգամ առաջացել է 1993թ.-ին, երբ նավթի օգտագործման պահանջարկը 1.2%-ով գերազանցեց՝ երկրում արդյունահանվող և վերամշակվող նավթի ծավալները: Հետագա տարիներին նավթի ներմուծման պահանջարկի աճի արագությունը հանգեցրեց Չինաստանի նավթի ներքին պահանջարկի բավարարման հիմնարար կախվածությանն արտաքին ներկրումներից: Իրավիճակի թելադրանքով՝ հենց

*. "一切决定于我们自己的事情干得好不好。我们在国际事务中起的作用的大小，要看我们自己经济建设成就的大小。如果我们国家发展了，更加兴旺发达了，我们在国际事务中的作用就会大。-Մեր ունեցած դերը միջազգային գործերում պայմանավորված է մեր տնտեսական զարգացման աստիճանով: Եթե մեր երկիրը դառնա ավելի զարգացած և ծաղկող, մենք ի վիճակի կլինենք ունենալ մեծ դերակատարություն միջազգային գործերում "- Դեն Սյաոպին- 16.01.1980թ.:

նավթի խնդրի առաջացումը հանդիսացավ այն սկզբնակետը, որից հետո Չինաստանում սկսվեց ձևավորվել, իսկ հետագա տարիներին ամրապնդվել արտերկրում ռեսուրսների լայնածավալ հայթայթման անհրաժեշտությունը:

Ի հավելումն բարեփոխումների և բացության հիմնադրույթների 1997թ. վերջում ՉԺՀ-ում սկզբնավորվեց «Գնալ դուրս» ազգային ռազմավարությունը, որով կառավարման համակարգի ու ֆինանսական ռեժիմի ազատականացման շնորհիվ չինական ձեռնարկություններին տրվեց արտերկրում ձեռնարկատիրական գործունեության զարգացման և ընդարձակման իրավասություն ու հանձնարարական:

21-րդ դարասկիզբ ՉԺՀ-ն թևակոխել է տնտեսական զարգացման, ինչպես նաև երկրի միջազգային ազդեցության և դերի աճի որակապես նոր փուլ: Երեսուներես արագընթաց կայուն զարգացումից հետո, երկրում ձևավորված հսկայածավալ տնտեսությունը և աճի բարձր տեմպերը բնականորեն առաջացնում են **իրացման և ներմուծման արտաքին շուկաների, ինչպես նաև անհրաժեշտ բնական ռեսուրսների արտերկրյա մատակարարումն ծավալների ընդարձակման անհրաժեշտություն:** “Գնալ դուրս” ռազմավարությունը, որն իր մեջ ներառում էր ինչպես Տրանս-Ազգային ընկերությունների ձևավորման, այնպես էլ դրանց կողմից արտերկրում ներդրումների իրականացումը խրախուսելու անհրաժեշտության ըմբռնումը, զարգանալով ձեռնարկությունների կառավարման համակարգի կատարելագործման ու ազատականացման ուղղությամբ, հետագայում վերածվեց Չինաստանի գլոբալ տնտեսական ինտեգրման հիմնական մեխանիզմի:

Այն հանգամանքը, որ վերջին տարիներին աշխարհում որոշ ռեսուրսների ընդհանուր պահանջարկի աճի հիմնական մասնաբաժինը պայմանավորված է Չինաստանի տնտեսությունում դրանց պահանջների մեծացման հետ, ինչպես նաև “Գնալ դուրս” ռազմավարության կիրառման շրջանակներում չինական ընկերությունների կողմից արտերկրում կատարվող ուղղակի ներդրումների շոշափելի ակտիվացումն ու դրանց աշխարհագրության ու ծավալների ընդարձակումը, ՉԺՀ տնտեսական զլորալ ներգրավվածության և դրա հեռանկարային զարգացման խնդիրները վերածել են առանձնակի հետաքրքրություն ներկայացնող թեմայի: Դիմնականում հենց այս համատեքստում է դիտարկվում Չինաստանի «Մեծ ռազմավարության» և դրա հետևանքով «չինական սպառնալիքի» հետագա առաջացման հնարավորությունը: Դա առանձնապես ցայտունորեն արտացոլվում է էներգոռեսուրսների ոլորտում:

Բնական ռեսուրսների և հումքի պահանջարկի առանձնահատուկ շոշափելի աճ Չինաստանի տնտեսությունում առաջացավ վերջին տասնամյակում: Չնայած պահանջվող ռեսուրսների տեսակների լայն սպեկտորին, **բնականորեն գերակա առաջնայնությունը էներգոռեսուրսների արտաքին ներկրումներից հարածուն կախվածությունն է,** ինչը հիմնարար նշանակություն ունի երկրի տնտեսության հետագա զարգացման՝ այս իմաստով նաև՝ այլ ռեսուրսներից կախվածության աստիճանի հետագա

ածի որոշման առումով:

Էներգակիրների՝ հատկապես նավթի անվտանգության հիմնախնդիրը, որի առաջնային ազդեցությունն ավանդաբար քաջածանոթ է ԱՄՆ-ի (Եվրոպայի) համար, բնականորեն վճռական նշանակություն է ձեռք բերում նաև Չինաստանի հետագա զարգացման և տնտեսական անվտանգության առումով, և կարող է վերածվել ՉԺՊ դիվանագիտական և պաշտպանական վերափոխումների հիմնական շարժիչ ուժի: Խնդրի խորությունն ըմբռնելու համար պետք է նշել, որ էներգապահովման հարցում Չինաստանը կանգնած է ոչ միայն արտաքին ավանդական հիմնախնդիրների լուծումների փնտրման, այլև՝ սոցիալական զարգացմամբ և յուրահատուկ ժողովրդագրական իրավիճակի հետևանքով առաջացող էներգաօգտագործման պահանջարկի աճի՝ մեծությամբ աննախադեպ՝ ներքին ճնշմամբ պայմանավորված խնդիրների դիմակայման անհրաժեշտության առջև: Էներգիան հիմնային և առաջնային նշանակություն ունի աշխարհի ամենամեծ բնակչությունն ունեցող Չինաստանի էկոնոմիկական առաջընթացի, սոցիալական կայունության և երկրի ազգային անվտանգության առումով: **Արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող էներգոռեսուրսների ներմուծումից խորացող կախվածությունն ուղղակիորեն առնչվում է երկրի ազգային անվտանգությանը և ենթադրում է Չինաստանի կողմից համարժեք ներգրավվածության դրսևորում:**

Էներգանվտանգությունը ներկայումս արդեն երկկողմ և տարածաշրջանային տնտեսական անվտանգության ապահովման կարևորագույն էլեմենտ է, և գնալով էներգիայի հիմնախնդիրն ավելի ու ավելի է վերածվում ընդհանրապես միջազգային հարաբերությունների անվտանգության օրակարգի կարևորագույն հիմնահարցի: Էներգանվտանգության ապահովման ՉԺՊ լուծումները կարող են հանգեցնել տնտեսական և անվտանգության հարաբերությունների համակարգային նոր վերադասավորումների բազմաթիվ տարածաշրջաններում, ինչպես նաև նշանակալի ազդեցություն կունենան էներգակիրների մյուս խոշոր սպառող և արտադրող երկրների և ՉԺՊ միջև փոխհարաբերությունների հեռանկարային զարգացման առումով:

Աշխատանքի հիևզ գլուխներում փորձ է արվում համակողմանիորեն ներկայացնել Չինաստանի գլոբալ տնտեսական ինտեգրման ու արտաքին ներդրումների առանձնահատկությունները, էներգետիկ անվտանգության ապահովման ռազմավարական մոտեցումները, էներգետիկ ոլորտում արտաքին ներդրումների առանձնահատկություններն ու ռազմավարությունը: Առանձնակի ուշադրություն է դարձվել ՉԺՊ էներգանվտանգության ապահովման առումով Կենտրոնական Եվրասիայի* էներգակիրների նշանակությանը դրանց ունեցած միջազգային դերի և կարևորության համատեքստում, տարածաշրջանում Չինաստանի կողմից կենսագործվող էներգետիկ դիվանագիտությանն ու քաղաքականությանը: Այլ ազդեցիկ գլոբալ ուժերի հետ հարաբերությունների

*- Կենտրոնական Եվրասիա- Յարավային Կովկաս և Կենտրոնական Ասիա:

համատեքստում, վերլուծվել են Չինաստանի քաղաքականության, ռազմավարության և էներգետիկ անվտանգության ապահովման հիմնական առանձնահատկությունները Կենտրոնական Ասիայում*: Ներկայացվել է Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրների արտահանումների և ՉԺՅ էներգետիկ անվտանգության ապահովման աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային զարգացումների հեռանկարի վերլուծության փորձ: Չնայած թեմատիկ ընդհանրությանը՝ աշխատանքի յուրաքանչյուր գլխում ներկայացված խնդիրներն ունեն նաև ընդգծված բովանդակային առանձնահատկություններ: Այդ իսկ պատճառով հիմնական եզրակացությունները բերվում են յուրաքանչյուր գլխում և նույնիսկ պարագրաֆում: Առանձնացված են նաև օգտագործվող գրականության ցանկերը, որոնք ոչ մեծ ընդհանրություններով հանդերձ հիմնականում տարբեր են յուրաքանչյուր գլխի համար:

*- Օգտագործվում է ինչպես Կենտրոնական Ասիա այնպես էլ համարժեք՝ Միջին Ասիա անվանումները:

ԳԼՈՒԽ-1- ՉԺՅ Հներգետիկ անվտանգության ռազմավարությունը 1.1.ՉԺՅ տնտեսական զարգացումը և Հներգետիկ պահանջարկի աճը

Չինաստանում տնտեսական վերափոխումների իրականացումը սկզբնավորվեց 1978թ-ի դեկտեմբերին, երբ ՉԺՅ ԿԿ 3-րդ պլենումը հանդես եկավ «բարեփոխումների և բացության» քաղաքականության կենսագործման հայտարարությամբ: Բարեփոխումների քաղաքականությանն անցումը պայմանավորված լինելով 60-70- ական թվականներին առաջացած խորը ճգնաժամով, նպատակաուղղված էր երկրում ձևավորված տնտեսական համակարգի հիմնարար վերափոխմանը, որը կարող էր ապահովել Չինաստանի հետագա դինամիկ զարգացումը: Քաղաքականության հիմքում դրվեց «սոցիալիստական հասարակարգի» և «տնտեսական համակարգի» միջև գաղափարախոսություն-տնտեսություն փոխշաղկապվածության նախկին ըմբռնումների՝ ըստ էության հեղափոխական նշանակություն ունեցող փոփոխություններ, որում գլխավոր նպատակը՝ էկոնոմիկական էվոլյուցիոն ազատականացմամբ երկրի արդյունավետ զարգացման ապահովումն էր: Բարեփոխումները ենթադրում էին ոչ թե հասարակարգի այլ տնտեսական համակարգի գործող մեխանիզմների և տնտեսավարման մեխանիզմների արմատական վերափոխում պլանայինից - շուկայական էկոնոմիկայի էվոլյուցիոն անցման իրականացմամբ: Ընդ որում, բացառելու համար շուկայական տնտեսության կարգավորիչ մեխանիզմներում առկա հնարավոր տարերայնության բացասական հետևանքները, բարեփոխումների քաղաքականությունը նախատեսում էր շուկայական էկոնոմիկական համակարգի գերակայության պայմաններում, մակրոտնտեսական մակարդակով պետական վերահսկողության պահպանումը և էվոլյուցիոն կատարելագործումը: Նման մոտեցմամբ պետությանը վերապահվում էր երկրի ներսում միացյալ շուկայի ստեղծման և զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովման ֆունկցիա, ինչը ստեղծում է տեղական նշանակության և երկրի չափանիշներով առաջացած հիմնախնդիրների համադրելի լուծումների փնտրման և պլանավորման հնարավորություն: Շուկայական էկոնոմիկայի և կառավարման համակարգի նման զուգորդմամբ բարեփոխումների իրականացման նպատակը ՉԺՅ ԿԿ 14-րդ համագումարի կողմից (1992թ), սահմանվեց որպես «չինական առանձնահատկությամբ սոցիալիստական շուկայական տնտեսության ստեղծում»:

Երկրի բացության քաղաքականության իրականացման ենթատեքստում ՉԺՅ չորս քաղաքներ՝ Շենժեն, Ջուհայ, Սիաոմեն և Շանտոու, հայտարարվեցին հատուկ էկոնոմիկական գոտիներ: Յետագայում՝ ծովափնյա 14 քաղաքներ, Ցանցզի և Չժուցյան գետերի ակունքներն ու Բահայան ծոցն ընդգրկող 6 շրջանները, ինչպես նաև Չայնան կղզին՝ վերածվեցին ազատ էկոնոմիկական գոտիների: Այդ գոտիներին տրվեց ներդրումային և հարկային արտոնություններ՝ արտերկրյա ֆինանսական և տեխնոլոգիական ներդրումների ներգրավումը, ինչպես նաև տնտեսական արդյունավետ կառավարման արդիական մեթոդների փոխառումը խրախուսելու նպատակով: Ազատ էկոնոմիկական գոտիների հետագա

արագընթաց տնտեսական աճը, շուկայական տնտեսության ցինական առանձնահատուկ կառավարման համակարգի կիրառման պայմաններում, մեծ արդյունավետությամբ նպաստեց երկրի ընդհանուր զարգացմանը: ԶԺՀ ընդհանուր տնտեսական զարգացման գերակա նպատակները հստակ սահմանվեցին 1987 թ.-ին ընդունված «Զարգացման երեք աստիճանների ռազմավարությունում»: Առաջին աստիճանում նպատակադրվել էր 1980 թ-ի ՀՆԱ-ի կրկնապատկմամբ երաշխավորել բնակչությանը սննդով և հագուստով ապահովումը: Երկրորդ աստիճանում նախատեսվում էր 1980 թ-ի ՀՆԱ-ի քառապատկում 20-րդ դարավերջին, որն իրականացվեց ավելի շուտ՝ 1995 թ-ին: Զարգացման երրորդ աստիճանում նախատեսվում է մեկ շնչին հասնող եկամուտները և բնակչության կենսամակարդակը 2050 թ-ին հասցնել միջին - զարգացածությամբ երկրների մակարդակին, որով և տնտեսության բարեփոխումների առաջին փուլը հիմնականում կավարտվի:

1.1.1. Զինաստանի տնտեսության հիմնական բնութագրիչները և ներկա գլոբալ դիրքը

Սկսած 70-ականների վերջից Զինաստանի ՀՆԱ միջին տարեկան աճը կազմել է ավելի քան 10% (Աղյ.-1.1): Ցուրաքանչյուր յոթ տարվա ընթացքում երկրի էկոնոմիկայի մեծությունը կրկնապատկվել է, ինչի արդյունքում 2008 թ. ԶԺՀ ՀՆԱ-ը գերազանցում էր 1978 թ. մակարդակը ավելի քան 17 անգամ, իսկ 1998 թ.՝ 4 անգամ: Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ը՝ 9% միջին տարեկան աճով, 2008 թ կազմում էր ավելի քան՝ 3466 ԱՄՆ դոլար՝ 13 անգամ գերազանցելով 1978 թ. արժեքը՝ ֆիքսված գներով: 2008 թ. Զինաստանի էկոնոմիկան իր 4.52 տրլ դոլլ. ՀՆԱ-ով աշխարհում մեծությամբ երրորդն էր, իսկ 2010 թ. կեսերին՝ արդեն իսկ գերազանցեց նաև Ճապոնիայի տնտեսությանը ([1], նաև՝ Աղյ.- 1.1):

Զնայած ԶԺՀ ՀՆԱ արագընթաց աճին և մեծությանը՝ այն ունի չափազանց բարձր կենտրոնացվածություն: Երկրի 31 նահանգներից հինգում՝ (Գուանդուն, Շանդոնգ, Ջանսու, Ջեջան և Յենան) հաշվվում է ԶԺՀ ՀՆԱ մոտ՝ 46%-ը և հիմնական համախառն կապիտալի կուտակման 40%-ը, իսկ ամենացածր ՀՆԱ ունեցող վերջին հինգ նահանգներում՝ (Գուանսու, Գայնան, Նինգսիա, Ցինհայ և Տիբեթ) մոտ 2.4%-ը, համախառն կապիտալի չուրջ 2%-կուտակմամբ [2,10]: Լույս պատկերն է նաև մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ տարբերությունների առումով: 2008 թ. ամենաբարձր մեկ շնչին հասնող ՀՆԱ-ը Շանհայում կազմում էր ավելի քան 10000 ԱՄՆ դոլլ., ամենացածրը՝ Գուոհիցոու նահանգում մոտ 1600 ԱՄՆ դոլլ. [2,10]: Միժամանակ վերջին տարիներին ցածր ՀՆԱ ունեցող նահանգներում առկա է ՀՆԱ-ի համեմատաբար ավելի բարձր աճ [2,10]:

Անվանում	1978	1985	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ՀԱԱ սահ. Մլրդ. RMB *	264.5	901.6	6079.4	9921.5	15987.8	18321.7	21192.4	25770.6	31024.5	33540.0
ՀԱԱ սահ. Մլրդ. \$ **	216.9	307.0	727.9	1288.5	1991.7	2235.8	2657.8	3382.5	4522.6	4917.0
ՀԱԱ սահ. % սզ	11.7	13.5	10.9	8.4	10.1	10.4	11.6	13	9.6	8.7
ՄԵ քննիչ ՀԱԱ RMB ***	381	858	5046	7858	12336	14040	16084	18934	23690	25275
ՀԱԱ սահ. (1978-100%)***	100	192.9	503.3	759.9	1087.4	1200.8	1340.7	1500.7	1753.6	--
ՄԵ ՀԱԱ սահ. (1978-100%)	100	175.5	396.6	534.9	802.2	880.7	977.8	1088.8	1304.3	--
Արտահանում Մլրդ. \$	9.75	27.35	148.78	249.2	593.4	762	968.9	1217.8	1428.6	1201.9
Ներմուծում Մլրդ. \$	10.89	42.91	132.08	225.09	561.4	660	791.5	956	1233.1	1097.5
Արտադրված արտ. արտ. \$	1.6	12.7	75.4	165.6	609.9	818.9	1066.3	1528.2	1964	2272.6
\$-RMB փոխարժեքը (Վճարված)	1.68	2.94	8.349	8.2783	8.277	8.2765	7.8087	7.3046	6.8346	6.8282
Ընթացիկության % սզ	17.92	23.71	29.04	36.22	41.76	42.99	43.9	44.94	45.7	46.64
Քաղաքային բն. ՄԵ ՀԱԱ RMB	343	799	4283	6280	9422	10493	11759	13786	15781	17175
Գյուղական բն. ՄԵ ՀԱԱ RMB	134	399	1579	2210	2963	3255	3587	4140	4761	5153
Արտադրված արտ. Մլրդ. \$	--	20.11	106.6	145.73	228.6	281.045	322.988	373.618	374.66	428.65
Փաստացի ԱՄՆ-ն Մլրդ. \$	--	19.56	37.5	40.7	60.6	72.4	72.7	83.5	92.3	90.03

*- RMB- ՉԺԳ դրամական միավոր՝ յուան, \$- ԱՄՆ դոլլար; **- Աղյուսակում՝ RMB և \$ - ուլ թվային արժեքները բերված են ներկայիս գներով; ***- ՄԵ ընկնող եկամուտ- Մեկ շնչին ընկնող եկամուտ; ****- Տվյալները հաշվարկված են հաստատուն գներով; ԱՌՆ-Արտաքին ուղղակի ներդրումներ;

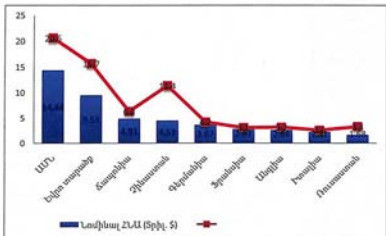
Աղբյուրներ: PRC National Bureau of Statistics (NBS), China Statistical Yearbooks 1996-2008; General Administration of Customs of the PRC, China's Customs Statistics; Monthly Foreign Exchange Reserves, 2009-SAFE- State Administration of Foreign Exchange of PRC; Economy Watch- <http://www.economywatch.com/>; The US-China Business Council <http://www.uschina.org/statistics/economy.html>;

Մեծությամբ աշխարհում երկրորդ էկոնոմիկան և ամենաբարձր ՀՆԱ աճի տեմպերն ունեցող Չինաստանում, բնականորեն չափազանց ցածր է մնում մեկ շնչին հասնող ՀՆԱ-ը՝ թե զարգացած երկրների՝ և թե՛ մի շարք զարգացող երկրների հետ համեմատ, ինչը պայմանավորված է ժողովրդագրական յուրահատուկ իրավիճակով (համաձայն 2008 թ-ի տվյալների՝ ՉԺԳ-ը զբաղեցնում է 106-րդ տեղն աշխարհում [9] (Նվ.-1.1,1.2)): Համաձայն ՄԱԿ-ի չափանիշների՝ ՉԺԳ-ում օրեկան 1 ԱՄՆ դոլլ. և պակաս եկամուտ ունեցողների պաշտոնական թիվը կազմում է ավելի քան 150 մլն. մարդ, կամ՝ բնակչության ավելի քան 11%-ը[1,9]

1980թ. սկսած Չինաստանում աղքատության մակարդակը նշանակալիորեն նվազել է՝ 1981թ.-ի 84%-ից հասնելով մինչև 11% - 2009թ.-ին: Նշանակալիորեն աճել է կյանքի տևողությունը, առողջապահության և կրթության ծախսերը [10]: Կառավարության ծախսերի հիմնական մասը ուղղվում է բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը: 2008թ.-ին կառավարության ծախսերի 55%-ը կատարվել է բնակչության՝ կրթության, սոցիալական անվտանգության և զբաղվածության, համայնքային աշխատանքների կազմակերպան, բնապահպանության, առողջապահության և այլ ծառայությունների ապահովման ոլորտներում[2,10]: Կենսամակարդակի բարձրացման կարևորագույն ցուցանիշ է մասայական ուրբանիզացիան: Զարգացյին բնակչությունը, որը 1978թ.-ին կազմել է 18%, աճելով՝ 2008թ.-ին արդեն կազմում էր 45.7%: Ընդ որում, նշված ժամանակահատվածում քաղաքային

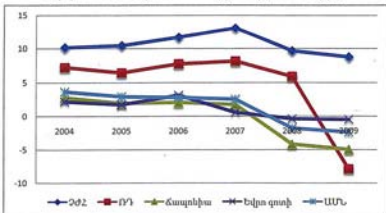
րնակչության եկամուտները բացարձակ մեծությամբ աճել են ավելի քան 50 անգամ (Աղյ. -1.1):

Նկար-1.1- ՉԺՀ նումինալ և համադրելի գներով ՀՆԱ միջազգային համեմատություններ- 2008թ.

Աղբյուր:- IMF World Economic Outlook (October 2009).

Նկար-1.2- ՀՆԱ աճի համեմատություններ(2004-2009թթ.)

Աղբյուրներ- Economy Watch- <http://www.economywatch.com/economic-statistics/year/2008/>;
 TradingEconomics- Global Economics Research- <http://www.tradingeconomics.com/Economics/GDP-Growth.aspx?Symbol=CNY>

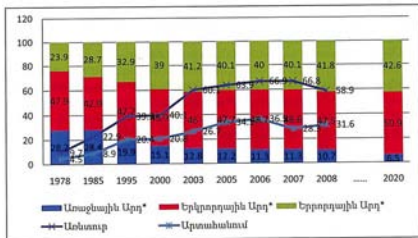
Արտահանման արագ զարգացումը և էկոնոմիկայի կուտակային բնույթը Չինաստանի համար հնարավորություն ստեղծեց ապահովել աշխարհում ամենամեծ արտարժույթային պահուստը: 2009թ. սեպտեմբերի վերջին այն

հասել է ավելի քան 2.27 տրիլ. դոլարի, որը կազմում է արտարժույթային համաշխարհային պաշարների մոտ 30%-ը: Աննախադեպ է նաև պահուստի կուտակման արագությունը՝ 2001թ.-ին այն ընդամենը կազմել է մոտ 200 մլրդ. դոլ., ավելի քան 11 անգամ քիչ 2009թ.-ի մակարդակից (Ադյ. -1.1) և [67]: Լինելով և մնալով արտաքին ուղղակի ներդրումների (ԱՌԻՆ) համար ամենագրավիչ երկրներից մեկը՝ զարգացող երկրների շարքում (Ադյ. 1.1)՝ այնուամենայնիվ ՉԺՊ տնտեսությունը, երկար ժամանակ ուներ արտարժույթային պաշարների մեծ անհրաժեշտություն: Ներկայումս Չինաստանը կուտակել է այնպիսի պաշարներ, որը որոշակի անհանգստություն է առաջացնում արտերկրում՝ առաջին հերթին ԱՄՆ-ում [65]: Ավելին, զգալիորեն ավելացել է նաև ՉԺՊ ոսկու պաշարը՝ 2009թ. ապրիլին կազմելով 1054տ., որը 454տ. ավել է 2003թ.-ի համեմատ [8]:

Արտաքին առևտուրը երկրի տնտեսության զարգացման և ՉԺՊ արտերկրյա համագործակցության կարևորագույն ոլորտներից է: Անցյալ 30 տարիների ընթացքում Չինաստանում ձևավորվել է արտահանման ուղղվածությամբ

Նկար-1.3. Չինաստանի ՀՆԱ կառուցվածքի փոփոխությունը (ըստ արդյունաբերական ոլորտների-(%)) և ամստրի ու արտահանման հարաբերակցությունը ՀՆԱ հետ (%) -1978-2008թթ.

(ՀՆԱ=100%)

*- Առաջնային արդյունաբերություն- գյուղատնտեսություն և անտառատնտեսություն; Երկրորդային արդյունաբերություն- արդյունաբերություն, էներգետիկա և շինարարություն; Երրորդային արդյունաբերություն- տրանսպորտ, ծառայություններ, կրթություն և առողջապահություն

Աղբյուր: PRC National Bureau of Statistics (NBS), China Statistical Yearbooks 1996- 2008;

տնտեսություն: Արտահանումը երկրի արդյունաբերական զարգացման համար առաջնային նշանակության գործոն է, ինչպես նաև հանդիսանում է Չինաստանի ՀՆԱ ձևավորման հիմնական բաղադրիչներից մեկը (նկ.-1.3): Արտաքին առևտրի աճի տեմպերը կտրուկ բարձրացավ, հատկապես 2001թ.-ին Առևտրի Համաշխարհային Կազմակերպությանը (ԱՀԿ) ՉԺՀ անդամակցությունից հետո: 2002-2008 թթ.-ին արտահանման և ներմուծման տարեկան միջին աճը կազմել է 27.3% և 26.8%՝ համապատասխանաբար: 2002թ.-ից սկսած արտաքին առևտրի և արտահանման հարաբերակցությունը երկրի ՀՂԱ-ին կազմում է՝ համապատասխանաբար շուրջ 60% և 30%(նկ.-1.3):

Զարգացած տնտեսությունների հետ Չինաստանի ամուր կապվածությունը, ինչն առաջին հերթին պայմանավորված է արտաքին առևտրից երկրի տնտեսության բարձր կախվածությամբ, հանգեցրեց ՉԺՀ էկոնոմիկայի վրա ճգնաժամի զգալի ազդեցությանը: Գլոբալ տնտեսական ճգնաժամը նախ և առաջ լրջորեն վնասեց Չինաստանի արտահանման շարունակական աճի տեմպերի պահպանմանը: 2009թ.-ին՝ 2008թ.-ի համեմատ, արտաքին առևտրի ծավալը նվազել է 14%-ով, ընդ որում, արտահանումը նվազել է ավելի քան 16.4%-ով՝ կազմելով 1201.9 մլրդ. դոլար [1.11] (Աղյ-1.1): Չնայած դրան, Չինաստանն առաջ է անցել Գերմանիայից և արտահանման ծավալներով դարձել է առաջին երկիրն աշխարհում: Արտաքին առևտրի հսկայական պրոֆիցիտը լուրջ տարածայնություններ է առաջացնում Չինաստանի և երկրի գլխավոր առևտրական գործընկերներ՝ ԱՄՆ-ի ու ԵՄ միջև, որոնք մեղադրում են Չինաստանին յուանի կուրսի արհեստական ցածր արժեքի պահպանման հարցում, ինչի հետևանքով սահմանափակվում է ներմուծումը: 2008թ.-ին Չինաստանի արտահանման շուրջ 45%-ը առաքվել է ԱՄՆ և ԵՄ ներմուծման 15%-ի դեպքում: Առևտրի դրական մեծ հաշվեկշռի առկայությունը առանձնապես զգալիորեն է դրսևորվում ԱՄՆ հետ հարաբերություններում, որին բաժին է ընկնում Չինաստանի արտահանման շուրջ 19%-ը, այն դեպքում երբ, ԱՄՆ-ից ներմուծումները կազմում են ՉԺՀ ներմուծման ընդհանուր ծավալի ընդամենը 7%-ը [2,10, 12, 13]:

1.1.2.- ՉԺՀ էներգետիկ պահանջարկի աճը

Որպես 1980-ականներից սկսված տնտեսական տպավորիչ աճի և հարակից այլ գործոնների քննականոն հետևանք 1993թ.-ից Չինաստանի տնտեսությունում առաջացավ որակապես նոր իրավիճակ, ինչն արտահայտվեց երկրում առաջնային էներգիայի արտադրության և պահանջարկի միջև հարաճուն բացասական հաշվեկշռի անշրջելի առկայությամբ:

Չինաստանի արագընթաց տնտեսական աճի գլխավոր շարժիչ ուժը երկրի ինդուստրիալիզացումն է, ինչը սկզբնավորվեց 1980- ականներին թեթև արդյունաբերության ձեռնարկությունների (օրինակ՝ տեքստիլ, հագուստի և սննդի) զարգացմամբ՝ հետագայում անցնելով ծանր արդյունաբերության ձեռնարկություններին (օրինակ՝ մետալուրգիական, քիմիական և

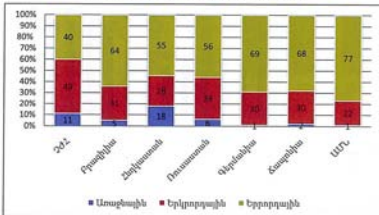
մեքենաշինական(նկ.-1.3,1.4): Արդյունաբերության (երկրորդային) մասնաբաժինը մշտապես կազմում է երկրի ՀՆԱ 47%-ից ավելին, ինչը համեմատականորեն չափազանց բարձր է զարգացած երկրների (այդ թվում նաև մի շարք զարգացող երկրների) նույն ցուցանիշից (նկ.-1.5): Չինաստանի արտահանության գերակա բաղադրիչը հանդիսացող արդյունաբերության (երկրորդային) արտադրանքի ծավալները մասնավորապես կտրուկ աճեցին վերջին տասնամյակում՝ 2001թ.-ին

Նկար-1.4-ԶԺՉ ՀՆԱ-ի և Արդյունաբերության զարգացումը (%) 1979-2008

Աղբյուր: PRC National Bureau of Statistics (NBS), China Statistical Yearbooks 1996- 2008;

Նկար- 1.5-Չինաստանի ՀՆԱ կառուցվածքի համեմատությունն այլ երկրների հետ (ըստ արդյունաբերական ոլորտների-%)

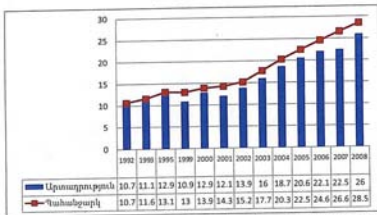

Աղբյուր- World Bank report-2008, (figures for 2006);

ԱՂԿ-ին ՉԺՀ անդամակցությունից հետո: Դա հանգեցրեց նրան, որ մի շարք հիմնական նշանակություն ունեցող արտադրատեսակների արտադրության և որպես դրա հետևանք՝ ռեսուրսների պահանջարկի առումներով, Չինաստանը ստանձնեց աշխարհում առաջնային դերակատարում: Օրինակ՝ Չինաստանն արտադրում է աշխարհում արտադրվող ցեմենտի ավելի քան 50%-ը, պողպատի և ալյումինի մեկ երրորդը: Պահանջարկի առումով Չինաստանն աշխարհում առաջինն է՝ բրնձի, բամբակի, պողպատի, ալյումինի, պղնձի, նիկելի և այլ ռեսուրսների օգտագործմամբ [2,10]:

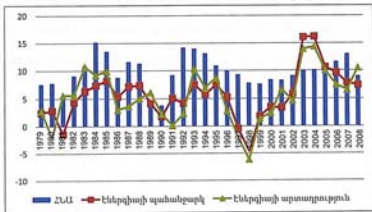
Բնականորեն երկրի տնտեսական և արդյունաբերական զարգացումն ու բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումն ուղեկցվում են երկրի էներգետիկ պահանջարկի համընթաց աճով(Նկ.-1.6,1.7): 1980-2001 թթ.-ին էներգիայի պահանջարկի աճը կազմել է ՀՆԱ տարեկան աճի միայն կեսը, բայց սկսել է համեմատաբար ավելի արագ աճել քան ՀՆԱ-ը 2001թ.-ից հետո(Նկ.-1.7): Դա առաջին հերթին պայմանավորվում է արդյունաբերության էներգատար արտադրատեսակների արտահանման, ինչպես նաև՝ ներքին պահանջարկի աճով, և որպես հետևանք այդ արտադրությունների ծավալների նշանակալի ընդարձակմամբ (օրինակ՝ պողպատի արտադրությունը 2000թ. կազմել է 129 մլն. տ., իսկ 2008 թ.-ին՝ 501 մլն. տ., գեմենտի արտադրությունը 2000թ.-ին կազմել է 597 մլն. տ., 2008թ.-ին՝ 1400 մլն. տ.) [15]: Էներգատար արտադրատեսակների արդյունաբերության առաջնային էներգիայի պահանջարկը կազմում է ՉԺՀ ընդհանուր պահանջարկի 50%-ը, ամբողջ արդյունաբերության շուրջ 70%-ի և բնակչության ընդամենը 10% կազմող պահանջարկի դեպքում(Նկ.-1.8):

Նկ-1.6- Առաջնային էներգիայի արտադրությունը և Պահանջարկը ՉԺՀ-ում (100մլն. ՏԱՀ*)

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; * - ՏԱՀ- Տոննա Ածուխի Համարժեք (tce)

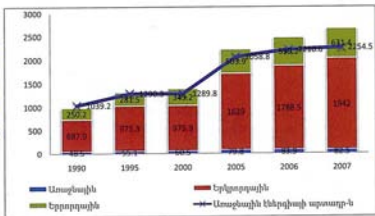
Նկար-1.7- ՀՆԱ-Ի, ԷՆԵՐԳԻԱՅԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԴԱՀԱՆՋԱՐԿԻ ԱՃԻ ՏԵՄԴՐԻ ՀԱՍԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (%-ներով)

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008;
National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008;

Նկար-1.8-Էներգիայի օգտագործման հաշվեկշիռը ըստ արդյունաբերության սեկտորների

(մլն. ՏԱՀ)

A 96824

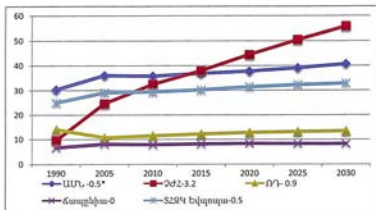
Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008;
National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008;

2000-2008 թթ.-ին ՉԺՀ առաջնային էներգիայի պահանջարկի տարեկան աճը կազմել է 9.43%՝ մոտ 1.9% համաշխարհային տարեկան աճի համեմատ, իսկ 2005-2008 թթ.-ին տարեկան միջին աճը կազմել է 8.25%, աշխարհում մոտ 2% տարեկան աճի դեպքում (Նկար-1.7) [14]: 2008 թ.-ին Չինաստանի էներգիայի պահանջարկը կազմում էր համաշխարհային պահանջարկի 17.7%-ը (աշխարհում երկրորդը ԱՄՆ-ից (20.4%) հետո)՝ պահպանելով շարունակական աճի ամենաբարձր տեմպերն աշխարհում: Չինաստանը հանդիսանում է աշխարհում ածուխի առաջին և նավթի՝ երկրորդ օգտագործողը[16]:

ՉԺՀ ՀՆԱ-ն 2000-2020թթ. ընթացքում քառապատկելու ռազմավարական նպատակը երկրի էներգետիկ անվտանգության խնդիրը դարձնում է հիմնարար առաջնահերթություն: Համաձայն ՉԺՀ ԳԱ փորձագիտական կանխատեսումների Չինաստանի տնտեսությունը կպահպանի տարեկան առավազն 8% աճի տեմպը մինչև 2015թ-ը, որից հետո այն կարող է համեմատաբար նվազել մինչև 6.5% [17]: Ըստ էներգիայի միջազգային վարչության հետազոտությունների[18]՝ ՉԺՀ տնտեսական զարգացման ներկայիս տեմպի պահպանման դեպքում, երկրի էներգետիկ պահանջների տարեկան միջին աճը 1990-2030 թթ. հատվածում կկազմի 3.4% և արդեն իսկ 2020թ.-ին ՉԺՀ էներգիայի պահանջարկը կգերազանցի ԱՄՆ-ի առաջնային էներգիայի ծախսը(Նկար-1.9): Ներկայումս ՉԺՀ էներգետիկ պահանջների տարեկան աճը շուրջ 3 անգամ գերազանցում է համաշխարհային միջին ցուցանիշը [16-18] :

Նկար-1.9-Առաջնային էներգիայի պահանջարկն ըստ երկրների - 1990-2030 թթ. (100 Միլլիոն ՏԱՀ)

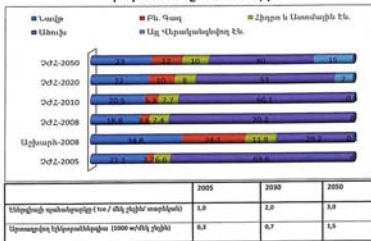
*- Տարեկան միջին աճի տեմպերը: Աղբյուր-: EIA-International Energy Outlook 2009:

Երկրի տնտեսական բարեփոխումները առաջին հերթին ներքին ռեսուրսների միջոցով ապահովելու ռազմավարությունը, ի սկզբանե եղել և մնում է հիմնարար նշանակության մոտեցում Չինաստանի համար: Երկրի էներգետիկ պահանջները ներկայումս նույնպես հիմնականում ապահովվում են ներքին միջոցներով (մոտ 90%-2008թ.): Չնայած նրան, որ նախատեսվում է այն նվազեցնել՝ 2020թ-ին հասցնելով 80%-ի, այնուամենայնիվ, նույնիսկ այդ դեպքում Չինաստանն ունենալու է ինքնապահովման ամենաբարձր ցուցանիշներից մեկն աշխարհում[17]:

1.2- ՉԺՅ առաջնային էներգիայի կառուցվածքը, էներգետիկ համակարգի ներկա իրավիճակը և զարգացման հիմնական տեղեկեցւոյնը, բարեփոխումները, քաղաքականութիւնն ու էներգոանվտանգութեան ռազմավարութիւնը

Առաջնային էներգիայի արտադրութեան կառուցվածքում հիմնական բաղադրիչն ածուխն է (2005թ-69.9%), որը լիովին արտադրվում է Չինաստանում: ՉԺՅ ածխի ուսումնասիրված պաշարները մեծությամբ երրորդն են աշխարհում, զիջելով միայն ԱՄՆ-ին և ՌԴ-ին, և կազմում են շուրջ 114.5 մլրդ. տոննա[18]: Ածխի օգտագործման մասնաբաժինն էներգոարտադրութիւնում նվազելով՝ 2020թ-ին կկազմի 53%, իսկ 2050թ-ին՝ 40%: Նավթի մասնաբաժինը եղել է և կմնա իր նշանակութեամբ երկրորդը ՉԺՅ էներգետիկ պահանջարկում՝ 21.1%՝ 2005թ-ին., 22%՝ 2020թ-ին. և 23%՝ 2050թ-ին (Նկ.-1.10) [17]: Հիդրո և ատոմային էներգիայի արտադրութիւնը՝ 2050թ-ին 10% կազմող մասնաբաժնով երրորդ տեղը կզիջի այլ վերականգնվող էներգոուղղութիւնների՝ քամուց, արևային և այլն, արդեն իսկ կայունորեն զարգացող էներգոարտադրութեանը:

Նկար-1.10-ՉԺՅ առաջնային էներգիայի կառուցվածքի փոփոխութիւնների կանխատեսումը -2005-20050թթ.

Աղբյուրներ: Chinese academy of Sciences; Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oiaf/aec/; Cherng-Shin Ouyang- Primary Energy Imbalance and China's Responses: with special Reference to Oil Industry- Chung-Hua Inst. of Economic. Research-March-2008; BP Statistical Review of World Energy-June 2009;

Ներկա իրավիճակը- ՉԺՅ էներգոռեսուրսների տեսակները բաշխված են անհամաչափորեն: Չինաստանն աշխարհում առաջինն է հիդրոէներգետիկ ռեսուրսներով, 3-րդը՝ ածխի, 13-րդը՝ նավթի և 17-րդը՝ քնական գազի

պաշարներով: Չափազանց ցածր է մեկ շնչի հաշվարկով առկա ռեսուրսների պաշարները (Նավթը կազմում է աշխարհի միջինի՝ 6.1%-ը, գազը՝ 6.5%-ը, ածուխը և հիդրոռեսուրսները՝ 50%), ինչպես նաև՝ էներգիայի ծախսումը (կազմում է՝ ԱՄՆ մեկ շնչի պահանջարկի ընդամենը՝ 1/8, ԵՄ՝ 1/4)[19,20]: Էներգոռեսուրսները ցրված են ամբողջ տարածքով, բայց բաշխված են շատ անհամաչափորեն: Ածուխը հիմնականում կենտրոնացված է հյուսիսում և հյուսիս արևմուտքում, Նավթի և գազի հանքավայրերը՝ արևելյան, կենտրոնական և արևմտյան հատվածներում, այն դեպքում, երբ էներգիայի հիմնական մասնաբաժինն օգտագործվում է առավել զարգացած հարավ-արևելյան և ծովափնյա շրջաններում, որտեղ կենտրոնացված է արդյունաբերության հիմնական մասը (Ղազվե.-2, Քարտեզ- 1 և [19]): Նման իրավիճակում առաջանում է ածուխի և Նավթի հյուսիսից հարավ մեծածավալ տեղափոխումների, ինչպես նաև քնական գազի և էլեկտրոններգիայի արևմուտքից արևելք մեծ հեռավորություններով ծախսատար առաքումների անհրաժեշտություն[19]:

Միաժամանակ էներգիայի պահանջարկի արագնթաց աճը զուգորդվում է էներգիայի օգտագործման համեմատաբար ցածր արդյունավետության հետ[20]: Չինաստանի էներգետիկայում արդյունավետությունը կազմում է 33%, որը 10% ով ցածր է աշխարհի միջինից (Աղյ.-1.2): Էներգիայի միջին տեսակարար պահանջարկը՝ պողպատի, ոչ գունավոր մետաղների, շինանյութերի, Նավթավերամշակման, քիմիական, տեքստիլ և թեթև արդյունաբերություններում 40%-ով բարձր է աշխարհում միջին տեսակարար պահանջարկից[20]: Ավտոմեքենաները օգտագործում են 25% և 20%-ով ավելի վառելանյութ, քան համապատասխանաբար Եվրոպայում և Ճապոնիայում [20]: Զեռուցման նպատակով օգտագործվող էներգիայի պահանջարկը 2-ից 3 անգամ գերազանցում է զարգացած երկրներում նույն կլիմայական պայմաններում կատարվող էներգոծախսումները:

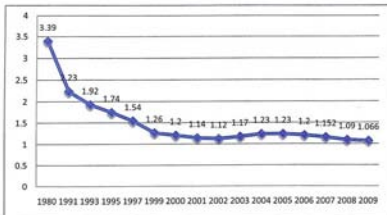
Աղյուսակ-1.2- Էներգաօգտագործման ծավալների որոշ համեմատություններ

Արտադրություն	Մլժինը 202-ում	Մլժինը Աշխարհում	Տարբերությունը %-ով
Ածխի օգտագործումը էլեկտրակայանի Արտադրությունում (gce/kWh)	370	301	18%
Էներգիայի պահանջարկը (էՎ) պողպատի արտադրությունում (kgce/t)	714	610	17%
էՎ- ցեմենտի արտադրությունում (kgce/t)	153	127	20%
էՎ Նավթի մշակման ընթացում (kgce/t)	104.3	73	43%
էՎ էթիկնի արտադրությունում (kgce/t)	986	629	57%
էՎ սիբերայի անտիկախ արտ-ում (kgce/t)	1314	1000	31%

Աղբյուրներ:- Na Zhang- Energy situation and future development strategy in China- Institute of Engineering Thermophysics, Chinese Academy of Sciences- Beijing-2009; Material of Bureau of national Energy 2008

Ածուխը որպես էներգարտադրության հիմնական միջոցի օգտագործումը Չինաստանում (ավելի քան 2.4 անգամ գերազանցում է աշխարհում ածուխի օգտագործման միջին մակարդակը (Նկ.-1.10)) առաջացնում է լրջագույն հիմնախնդիրներ շրջակա միջավայրի պահպանման առումով: 1990-2008 թթ.-ին թթվային անձրևներով աղտոտվել է մոտ 1.5 մլն. մ2 տարածք: Չինաստանի 10 քաղաքներն ընդգրկված են աշխարհում 20 ամենաաղտոտված քաղաքների ցանկում [20,21]: 1999թ.-ից պահպանվող ամենաբարձր SO2-ի արտանետումների կեսից ավելին առաջանում է ածուխի օգտագործմամբ ջերմոլեկտրոկայաններից: 2005 թ.-ից ձեռնարկվող միջոցառումների շնորհիվ առկա և նոր կառուցվող ջերմոլեկտրոկայաններում ժամանակակից սարքավորումների և տեխնոլոգիաների կիրառման շնորհիվ, արդեն 2008թ.-ին՝ ՉԺՀ-ում ծծմբի դիօքսիդի արտանետումները նվազել են 5.95%-ով: ՉԺՀ ինդուստրիալիզացման և էներգիայի պահանջարկի վերջին տասնամյակում առկա առանձնապես արագընթաց աճն ուղեկցվում է շրջակա միջավայրի վրա թողնված համաչափ ազդեցությամբ: 2000-2006թթ.-ին՝ աշխարհում CO2-ի արտանետումների աճի շուրջ 57% -ը պայմանավորված է Չինաստանում արտանետումների ծավալների 50% կազմող աճով[20,21]: 2008* թ.-ից Չինաստանում

ՆԿ- 1.11- Ընդհանուր էներգիայի պահանջարկը 10000 յուան ՆՅԱ-ի համար (էներգիան տեսնեսիվություն) (ՅՆԱ-ն հաշվարկված է 2005թ.-ի համեմատական գներով)

Աղբյուրներ: -China Energy Statistical Yearbook (CESY) -2008; National Burro Statistic of China (NBSC); China Daily 03/04/2010 page8

*- Հստ չինական աղբյուրների [20]: Հստ էներգիայի միջազգային գործակալության՝ 2006թ.-ից (unbu- EIA (2008). IEA2006, Energy Information Administration, available at <http://www.eia.doe.gov/pub/international/iealf/tableh1co2.xls>.

CO₂-ի արտանետումները հանդիսանում են աշխարհում ամենամեծածավալը, չնայած՝ մեկ շնչին հասնող արտանետումները մոտ են համաշխարհային միջինին՝ կազմելով շուրջ 4 տոննա, ինչը 5 անգամ փոքր է ԱՄՆ-ի, և 2 անգամ ԵՄ նույն ցուցանիշներից:

Էներգիայի պահանջարկի մեծածավալ աճը հանգեցրել է ոչ միայն շրջակա միջավայրի պահպանման առումով ՉԺՀ-ին ուղղված միջազգային պահանջների հաճախակիության մեծացմանը, այլև երկրի անվտանգ էներգոապահովմանն ուղղված Չինաստանի գործադրվող ջանքերի և հոգածության նշանակալից աճին: Էներգիայի խնայողության, անվտանգ մատակարարման և էներգաօգտագործմամբ պայմանավորված հնարավոր ռիսկերի նվազեցման նպատակով (այդ թվում ածխածնի արտանետումների նվազեցման) Չինաստանը պլանավորել է 11-րդ հնգամյակում (2006-2010) 20%-ով նվազեցնել էներգիան տեսիվությունը՝ ինչը դեռևս նշանակալիորեն բարձր է զարգացած երկրների հետ համեմատ* (Նկ-1.11)[22]:

Այս առումով, որպես կարևորագույն քայլ, ՉԺՀ կառավարությունը սկսեց իրականացնել «1000 ձեռնարկությունների ծրագիրը», էներգիան տեսիվության նվազեցման ծրագրում ընդգրկելով երկրի խոշորագույն 1000 ձեռնարկություններին, որոնք միասին օգտագործում են ՉԺՀ արդյունաբերությունում ծախսվող էներգիայի մոտ կեսը և երկրում պահանջարկի՝ մեկ երրորդը [23]: Ծրագրով նախատեսվում է էներգաօգտագործման արդյունավետության բարձրացման շնորհիվ 2010թ.-ին 100 Մլն. ՏԱԴ-ով նվազեցնել էներգիայի բազիսային օգտագործման ծավալները, ինչը նաև նշանակում է՝ 260 Մլն. տոննայով CO₂-ի արտանետումների նվազեցում [21,23]: Ընդհանուր առմամբ ծրագրով նախատեսված է 2010թ.-ին հասնել, շրջակա միջավայրն աղտոտող հիմնական արտանետումների մոտ 10%-ով կրճատման: 2009 թ-ին Չինաստանը հայտարարեց նաև 2020թ-ին 2005թ-ի համեմատ CO₂-ի արտանետումների 40-45%-ով նվազեցման մասին[26]:

2007թ-ի հունիսին Չինաստանը հրապարակեց իր առաջին՝ «Կլիմայի փոփոխման ազգային ծրագիրը», որով սահմանվեցին մինչև 2010 թ-ը իրականացվող միջոցառումները, կլիմայի պահպանմանն ուղղված քաղաքականության իրականացման հիմնարար սկզբունքներն ու մոտեցումները [24]: Հիմնադրվեց նաև «Կլիմայի փոփոխման ազգային առաջատար խումբ» Վարչապետի նախագահությամբ: Նշված միջոցառումներով շրջակա միջավայրի պահպանման խնդիրներն ընդգրկվեցին պետական կառավարման բարձրագույն մարմնի համակարգման ոլորտ:

Ըստ վերջին տվյալների ձեռնարկված քայլերի շնորհիվ

*- 2006թ. ԳՆԱ 10.000\$ (համդրանքի գներով) համար ՉԺՀ-ում ծախսվում է 4.7 անգամ ավելի էներգիա քան ԱՄՆ-ում և 3.5 անգամ ավելի՝ քան աշխարհում միջին ցուցանիշը: Էներգիայի արդյունավետության բարձրացման հարցը հիմնարար նշանակություն ունի և առանձնահատուկ ուշադրության առարկա է(տես՝ Cherng-Shin Ouyang- Primary Energy Imbalance and China's Responses-CIER-2008).

էներգոհետեւսիվությունը նվազել է 2006թ-ին 1.79%-ով, 2007թ.-ին՝ 4.04%-ով, 2008թ-ին՝ 5.2%-ով և 2009թ-ին՝ միայն 2.2%-ով [25] (տես նաև՝ Լկ-1.11): Ըստ էության՝ 2006- 2009թթ.-ին էներգոհետեւսիվությունը նվազել է միայն 14.38%-ով [26] և 2010 թ-ի համար նախատեսված 20%-ով նվազեցման նպատակի իրականացման համար իսկապես անհրաժեշտ է լրջագույն ջանքերի և ծանրակշիռ միջոցների ներդրում:

Ընդհանուր առմամբ, Չինաստանի էներգոհամակարգում ներկայումս առկա են **ռեսուրսների անբավարարության (հատկապես տեսակարար արժեքների առումով), էներգիայի օգտագործման ցածր արդյունավետության, շրջակա միջավայրն աղտոտող մեծածավալ արտանետումների, ինչպես նաև համակարգի կառավարման մեխանիզմների օպտիմալացման հիմնախնդիրներ:**

Զարգացման հիմնական տենդենցները, բարեփոխումներն ու էներգո-անվտանգության ռազմավարությունը- Երկրի կայուն առաջընթացն ապահովող էներգոհամակարգի ստեղծման ռազմավարությունն իր մեջ ներառում է տնտեսական աճի, սոցիալական զարգացման և շրջակա միջավայրի պահպանման հիմնային բաղադրիչների օպտիմալ զուգորդման անհրաժեշտություն: Ընդհանուր առմամբ դա ոչ միայն տնտեսա-տեխնիկական, այլև հասարակական որոշակի հարաբերությունների ձևավորման խնդիր է և ենթադրում է էներգոարտադրության կառուցվածքային օպտիմիզացիա, արդյունաբերության տեխնոլոգիական վերազինում և վերափոխում, նվազագույն արտանետումներով տնտեսության զարգացում, ռեսուրսների խնայման և շրջակա միջավայրի պահպանման անհրաժեշտությունը գիտակցող հասարակության ձևավորում և այլն:

Նվազագույն կանխատեսումներով ՉԺՉ էներգիայի պահանջարկը 2020 թ-ին լինելու է ավելի քան 4 մլրդ. տոննա ածուխի օգտագործման համարժեքը (Մլրդ. ՏԱՅ), ինչը գերազանցելու է 2008 թ-ի մակարդակը ավելի քան 40%-ով (Լկ-1.6.1.9): Էներգոհամակարգի զարգացման ուղղվածությունը Չինաստանում հիմնականում կանխորոշվում է.

- ռեսուրսների առավել խնայողաբար օգտագործման և վերականգնվող էներգոռեսուրսների կիրառման նշանակալի աճով,

- էներգիայի խնայման և էներգիայի օգտագործման արդյունավետության բարձրացմամբ, ինչպես նաև այդ նպատակին ուղղված ծրագրերի իրականացման առաջնային նշանակությամբ,

- էներգատար արտադրություններով արդյունաբերության հագեցվածության հետևանքով դրանց հետագա աճի տեմպերի սահմանափակմամբ,

- ուրբանիզացիայի և կենսամակարդակի շարունակական աճով պայմանավորված ենթակառուցվածքների արագ զարգացմանն ուղղված էներգոծախսումների, ինչպես նաև բնակչության էներգաօգտագործման ծավալների նշանակալի ավելացմամբ,

- շրջակա միջավայրի պահպանման պահանջարկի խստացմամբ և կլիմայի փոփոխման խնդրի կարևորության ավելի խորացող գիտակցմամբ և այլ հարակից գործոններով:

Ըներգիայի կառուցվածքային օպտիմալացումը ուղղված է շրջակա միջավայրի համար անվտանգ կամ նվազ վտանգավոր ուղղությունների զարգացմանը (Նկ-1.10): Վերականգնվող էներգոռեսուրսների (արևի, քամու և բիոէներգիա) կիրառմամբ էներգիայի արտադրությունը արդեն իսկ 2020 թ-ին կարող է կազմել 7%, իսկ 2050 թ-ին՝ 15% (առանց հիդրոկայանների)[28]:

Ատոմային էներգոարտադրության զարգացումը կարող է դառնալ հիմնական ուղղություններից մեկը, ինչը ենթադրում է նաև լայնածավալ միջազգային համագործակցության խթանում: 2008թ-ին ՉԺ-ում գործում էր ընդամենը 4 երկրորդ սերնդի ատոմակայաններ, որոնք արտադրում են երկրի էներգիայի 1.2%-ը: 2020 թ-ին պլանավորվում է հասնել 5%-ի [29]:

Ներկա գիտական և տեխնոլոգիական հնարավորություններով Չինաստանի համար շատ դժվար է հասնել տնտեսական բարձր արդյունավետությամբ էներգոհամակարգի ձևավորման, կայուն զարգացման և օպտիմալ օգտագործման նպատակների կենսագործմանը: Ըներգետիկայի ոլորտում գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացման խնդիրներն առանձնահատուկ ուշադրության առարկա են ՉԺ-ում: 2010 թ-ի հունվարին Չինաստանում հայտարարվեց էներգետիկայի ոլորտում հետազոտությունների և տեխնոլոգիական մշակումների 16 պետական կենտրոնների ստեղծման մասին[34]: Կենտրոնների գործունեությունն առնչվելու է էներգետիկայի բոլոր ոլորտներին, ինչպես նաև նոր նյութերի և սարքավորումների մշակումներին:

Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության ապահովման առկա մարտահրավերների դիմակայման և հիմնախնդիրների լուծման հիմքը աճող պահանջարկի վերահսկման և արդի իրավիճակին համահունչ պետական կառավարման օպտիմալ մեխանիզմների մշակումն ու ներդնումն է: Բարեփոխումների քաղաքականության իրականացման ընթացքում էներգետիկայի կառավարման համակարգը բազմիցս ենթարկվել է փոփոխությունների: 1980 թ-ին կազմավորվեց «Ըներգիայի պետական կոմիտեն», որը երկու տարի անց կազմալուծվեց: 1988թ-ին ստեղծվեց էներգիայի նախարարություն, որը կազմալուծվեց 1993թ-ին, որից հետո Չինաստանում էներգիայի միասնական կառավարման պետական հաստատությունը, ըստ էության, բացակայում էր: 2003-2004 թթ. առաջացած էներգետիկ անբավարարության կտրուկ աճի թելադրանքով (2004 թ. նավթի ներմուծման ծավալը 2002 թ. համեմատ աճեց մոտ 67%-ով) ՉԺ կառավարությունը կազմավորեց Ըներգիայի կառավարման Պետական հումք՝ Չինաստանի Վարչապետի ղեկավարությամբ[30]: Խմբի հիմնական խնդիրները ՉԺ էներգետիկ ռազմավարության, ոլորտի զարգացման և էներգաօգտագործման օպտիմալացման, երկրի էներգետիկ անվտանգության ապահովման և միջազգային համագործակցության քաղաքականության մշակումն էր: 2007 թ. ղեկտեմբերին Խմբի կողմից հրապարակվեց «ՉԺ էներգիայի սպիտակ թղթեր» փաստաթուղթը և «ՉԺ էներգիայի օրենքի» նախագիծը, որը դրվեց համաժողովրդական քննարկման[31]: Օրենքը սկսեց գործել 2009թ.-ից: Օրենքը ավելի է կենտրոնացրել Չինաստանի էներգետիկ

ուրուտի ամբողջական կառավարումը, ինչպես նաև ուրուտին առնչվող ներքին և արտաքին քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը: Նման կենտրոնացվածությունը արդիական է և խիստ հրատապ նախ և առաջ այն իմաստով, որ պետական մակարդակի ռազմավարական խնդիրները և երկրի անվտանգությանն առնչվող մարտահրավերների լուծման հարցերը լիովին կդառնան պետության քաղաքականության սուբյեկտ և չեն պայմանավորվի թեկուզ և պետական, կորպորացիաների քացառապես շուկայական քննարկումներով գործառույթներին:

Արդեն իսկ 2008 թ-ի օգոստոսին կազմավորվեց «Էներգիայի պետական կառավարման վարչությունը», որի իրավասությունը տարածվեց ուրուտին առնչվող բոլոր գործառույթների վրա, այդ թվում՝

- էներգիայի զարգացման պլանավորման և քարտեզիտումների համակարգման ու իրականացման,

- արդյունաբերական քաղաքականության և էներգոհամակարգին առնչվող օրինագծերի մշակման,

- էներգոռեսուրսների հանույթի և էներգոարդյունաբերության ուրուտային կառավարման,

- էներգոօգտագործման հաշվեկշռի կարգավորման, էներգիայի և ռեսուրսների խնայողության, ինչպես նաև գիտատեխնիկական առաջընթացի ապահովման ու շրջակա միջավայրի պահպանմանն ուղղված միջոցառումների մշակման,

- էներգոծրագրերի ֆինանսավորման,

- միջազգային համագործակցության ծավալման, քանակցությունների վարման, պայմանագրերի պատրաստման և քննազննում արտերկրյա ներդրումների իրականացման հաստատման և այլ գործառույթներով:

«ԶԺՅ էներգիայի սպիտակ թղթեր» փաստաթղթով և «ԶԺՅ էներգիայի օրենքով»՝ որպես՝ Չինաստանի էներգոհամակարգի զարգացման ռազմավարության հիմնային նպատակներ սահմանվում են՝

- էներգիայի խնայման առաջնահերթությունը,

- ներքին ռեսուրսների վրա հենվելու առաջնայնությունը,

- զարգացման տարբեր մեթոդների կիրառման խրախուսումը,

- գիտության և տեխնոլոգիայի զարգացումը և կիրառումը,

- շրջակա միջավայրի պահպանումը:

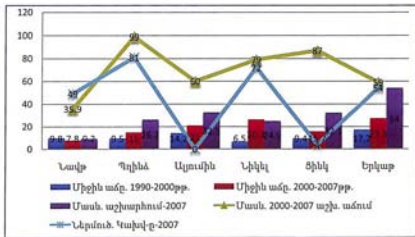
- միջազգային համագործակցության ընդլայնումը՝ փոխշահավետության սկզբունքով [20, 30-32]:

2010թ-ի հունվարի վերջին ԶԺՅ Պետխորհուրդը հայտարարեց Վարչապետի նախագահությամբ էներգիայի ազգային կոմիտեի կազմավորման մասին [33]: Կոմիտեի հիմնական գործառույթներն են էներգիայի զարգացման ռազմավարության մշակումն ու ընդունումը, էներգոանվտանգության գլխավոր խնդիրների քննարկումն ու լուծումների մշակումը, երկրում էներգիայի իրացման կառավարումը, ինչպես նաև միջազգային համագործակցության համակարգումը: Ըստ էության Կոմիտեն ԶԺՅ էներգիայի քաղաքականության- ռազմավարության մշակման և համակարգման ու կառավարման քարտեզագրման մարմինն է:

1.3-Արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող ռեսուրսների ներմուծումից ՉԺՊ խորացող կախվածությունը - Էներգոռեսուրսներ

21- ըրդ դարասկիզբ ՉԺՊ-ն թևակոխել է տնտեսական զարգացման, ինչպես նաև երկրի միջազգային ազդեցության և դերի աճի որակապես նոր փուլ: Երեսունամյա արագընթաց և կայուն զարգացումից հետո երկրում ձևավորված հսկայածավալ տնտեսությունը և աճի բարձր տեմպերն առաջացրել են էներգիայի և անհրաժեշտ այլ բնական ռեսուրսների մատակարարման ծավալների, ինչպես նաև իրացման և ներմուծման շուկաների ընդարձակման բնականոն անհրաժեշտություն: Բնական ռեսուրսների և հումքի պահանջարկի առանձնահատուկ շոշափելի աճ Չինաստանի տնտեսությունում առաջացավ վերջին տասնամյակում: Ընդ որում՝ աշխարհում որոշ ռեսուրսների ընդհանուր պահանջարկի աճի հիմնական մասնաբաժինը պայմանավորված է Չինաստանի տնտեսությունում դրանց պահանջների մեծացման հետ (ՆԿ-12): Չինաստանի մասնաբաժինն աշխարհում 2000-2007- թթ. պահանջարկի ընդհանուր աճում, կազմել է նավթ՝ 35.9%, ցինկ՝ 87%, Նիկել՝ 79%, ալյումին՝ 60%, պղինձ՝ 99%, երկաթահանք (և պողպատ)՝ 59% և այլն (ՆԿ-1.12): Չինաստանը նավթի և էներգիայի օգտագործման ծավալներով ներկայումս հանդիսանում է աշխարհում երկրորդը (ԱՄՆ-ից հետո), իսկ մի շարք ռեսուրսների պահանջարկով, փոխարինելով ԱՄՆ-ին, դարձել է առաջինը՝ (ցինկ, Նիկել, ալյումին, երկաթահանք, պղինձ, ածխի և այլն): Չնայած երկրում ռեսուրսների արդյունահանման ծավալների

Նկար-1.12- ՉԺՊ ռեսուրսների պահանջարկի աճը և մասնաբաժինն աշխարհի ընդհանուր աճում

նշանակալից աճին (օրինակ նավթի արդյունահանման աճը նշված ժամանակահատվածում կազմել է շուրջ 15%, պղինձ՝ 14.8%, ցինկ՝ 10.2%, նիկել՝ 20.3% և այլն) պահանջարկի աճի աստիճանային տեմպերը հանգեցրել են ներմուծումից հարածուն կախվածության՝ տարբեր ռեսուրսների առումով, ներկայումս հասնելով 4-ից մինչև 99%-ի՝ տեսանելի ապագայում ներմուծումից կախվածության աճի միտումների ակնհայտ պահպանմամբ (օրինակ, նավթի ներմուծումը 2020թ-ին արդեն կարող է կազմել պահանջարկի 65-70%-ը):

Պահանջարկի աճի տեմպերի նման թռիչքային մեծությունը՝ հատկապես մետաղների գծով, անշուշտ պայմանավորված է վերջին տասնամյակում Չինաստանում ենթակառուցվածքային շինարարության աննախադեպ աճով: Հետևաբար, չնայած հիմնավորելի է ապագայում աճի տեմպերի նվազման կանխատեսելիությունը, այնուամենայնիվ աճի ընդհանուր միտումները՝ տեսանելի ապագայում կպահպանվեն այն ծնող հիմնարար գործոնների շարունակական ազդեցության հետևանքով:

Երեք հիմնական գործոններ որոշիչ են (և տեսանելի ապագայում կմնան այդպիսին) Չինաստանի ռեսուրսների պահանջարկի ծավալների որոշման և հետագա փոփոխման առումով՝

-տնտեսական զարգացումն ու երկրում ռեսուրսների անբավարար առկայությունը,

- երկրի տնտեսության ինդուստրիալիզացիոն գործընթացը,

- քնակչության կենսամակարդակի աճն՝ ու արագ ուրբանիզացիան**

(տես- Աղյուսակ-1.1):

Ընդհանուր առմամբ Չինաստանը ներկայումս անցնում է երկրի զարգացման ճիշտ նույն փուլերով, որով արդեն անցել են բոլոր զարգացած երկրները: **Հիմնական տարբերությունը ՉԺՀ դեպքում, տնտեսական առեւի մասշտաբներն են, զարգացման գործընթացներում առկա տպավորիչ արագությունը, ինչպես նաև աննախադեպ ժողովրդագրական իրավիճակով պայմանավորված ներքին գործոնի առավել նշանակալից ազդեցության առկայությունը:**

Չնայած պահանջվող ռեսուրսների տեսակների լայն սպեկտորին, քնականորեն **գերակա առաջնայնությունը էներգոռեսուրսների ներկրումից հարածուն կախվածությունն է,** ինչն ընդհանուր առմամբ, հիմնարար

*- Սկսած 1978թ-ից, Չինաստանի ՀՆԱ-ն աճել է ավելի քան 17.5 անգամ իսկ մեկ շնչին ընկնող եկամուտը՝ ավելի քան 13 անգամ (տես՝ Աղյ-1.1):

**- Օրինակ՝ ուրբանիզացիայի ներկայիս միջին տեմպերի պահպանման դեպքում, 2025-ին քաղաքային քնակչությունը կկազմի՝66%: ՉԺՀ-ը կունենա՝ 221 քաղաքներ՝ միլիոն և ավելի քնակչությամբ (ներկայումս Եվրոպայում կա՝ 35-ը)- 2030-ին ՉԺՀ-ն կունենա շուրջ մեկ մլրդ. քաղաքային քնակչություն, ինչի հետևանքով՝ կառուցվելու է 170 նոր տրանսպորտային համակարգեր՝ (2 անգամ ավել քան ներկայումս կա Եվրոպայում)՝ և այլն: (Տվյալները վերցված են)- China's Urban Population Boom-THE CHINA ANALYST- by THE BEIJING AXIS Ltd.-April-2008:)

նշանակություն ունի երկրի տնտեսության հետագա զարգացման՝ այս իմաստով նաև այլ ռեսուրսներից կախվածության աստիճանի հետագա աճի որոշման առումով:

Արտաքին էներգակիրների Չինաստանի պահանջարկը խստորեն փոխկապակցված է էներգիայի ոլորտում ներքին քաղաքականության հետ: Էներգետիկ անվտանգության ռազմավարությունը, նախ և առաջ, ներառում է էներգիայի պահպանման և օգտագործման արդյունավետության բարձրացում, էներգիայի ոլորտի կառուցվածքի և պահանջարկի օպտիմալացում, շրջակա միջավայրի պահպանում և նոր այտերևատիվ ու վերականգնվող էներգոռեսուրսների օգտագործում, նավթի սազմավարական պահուստի ստեղծում*:

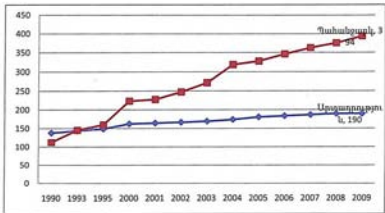
ՉԺՀ էներգոպահովման խնդիրն առաջին անգամ առաջացել է 1993թ.-ին, երբ երկրում **նավթի օգտագործման պահանջարկը** 1.2%-ով գերազանցեց արդյունահանվող և վերամշակվող նավթի ծավալը, ինչով ՉԺՀ-ն նավթ արտահանող (net) երկրից դարձավ (net) նավթ ներմուծող (Նկ-1.13, 1.14): Գետագա տարիներին նավթի ներմուծման պահանջարկի աճի արագությունը հանգեցրեց Չինաստանի նավթի ներքին պահանջարկի քավարարման հիմնարար կախվածությանը արտաքին ներկրումներից: 1985-1995թթ. Չինաստանի նավթի պահանջարկը կրկնապատկվեց 1.7-ից 3.4 միլ. բար./օր: Այն նորից կրկնապատկվեց 2005-ին՝ կազմելով 6.8 միլ. բար./օր [19]: 2000-2009 թթ. ժամանակահատվածում ՉԺՀ-ում նավթի արտադրությունը տարեկան աճել է ընդամենը 1.9%-ով և 2009թ.-ին կազմել է 190 մլն. տոննա (3.93 միլ. բար./օր) 394 մլն. տոննա (8.14 միլ. բար./օր) պահանջարկի դեպքում** (Նկ-1.12): 2009թ.-ին նավթից արտաքին կախվածությունը կրկնապատկվել է 2000թ.-ի համեմատ, կազմելով 54%(net) (Նկ-1.15): Ընդ որում, 2006թ. տվյալներով՝ Չինաստանում հետազոտված նավթի պաշարները կազմում են ընդամենը 16 մլրդ. բարել՝ համաշխարհային ծավալների շուրջ 1.4%-ը [17]:

Սկսած 2000 թ.-ից Չինաստանի հիմնական նավթահանքերից արդյունահանումը սկսել է նվազել տարեկան 5-7%-ով: Այդ հանքավայրերից 2008թ.-ի 3.8 միլ. բար./օր նավթի հանույթը 2030 թ.-ին կարող է կազմել ընդամենը՝ 3.2 միլ. բար./օր [35, 43]: Առայժմ հետազոտված նոր պաշարները նշանակալից չեն: Ամենայն հավանականությամբ նավթի արդյունահանումը ՉԺՀ-ում մոտեցել է իր ամենաբարձր

* 2005թ. ՉԺՀ-ն ուներ ընդամենը 30 օրվա պահուստ, այն դեպքում, երբ օրինակ՝ ԱՄՆ, Ճապոնիան, Գերմանիան և Ֆրանսիա նավթի ռազմավարական պահուստը կքավարարի համապատասխանաբար՝ 158, 169, 127 և 96 օրվա համար: 2003թ.-ից ՉԺՀ-ն սկսեց՝ 16.4 մլն. մ3 ծավալով, 4 նոր պահուստարանների կառուցումը, որն ավարտվեց 2008թ.-ին: ՉԺՀ էներգիայի ազգային վարչությունը 2009թ.-ին որոշեց՝ մինչև 2011 թ.-ը կառուցել 8 նոր պահուստարաններ, որով Չինաստանի պահուստային նավթի ծավալը կհասնի՝ 44.6 մլն. մ3, որոնք կարող են քավարարել Չինաստանի 90 օրյա նավթի պահանջները: [38, 39].

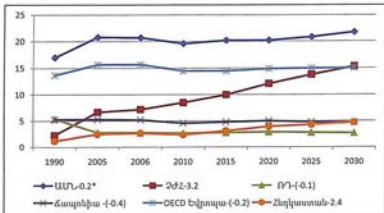
** Դամբնատության համար նշենք, որ ներկայումս ԱՄՆ-ը օգտագործում է մոտ 21 միլ. բար./օր, որը կազմում է համաշխարհային արտադրության շուրջ 25%, ԱՄՆ-ի էներգիայի պահանջարկի՝ 40%-ը և ալեյի քան 2.5 անգամ գերազանցում է ՉԺՀ օգտագործման ծավալը [18]:

Նկար-1.13-ՉԺՉ նավթի արդյունահանումը և պահանջարկը (1990-2009 թթ. Միլիոն տ.)

Աղբյուր: China Energy Statistical Yearbook (CESY) -2008; National Bureau of Statistics of China (NBSC); BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA, International Energy Annual, Short Term Energy Outlook-2009թ

Նկար- 1.14-Չեղուկ վառելանյութի օգտագործումը (Հիմնային կանխատեսում) ըստ երկրների 1990-2030 թթ. (Մլն. բարր. Օրեկան)

*-Միջին տարեկան աճը (%-ներով): 2006-2030թթ.

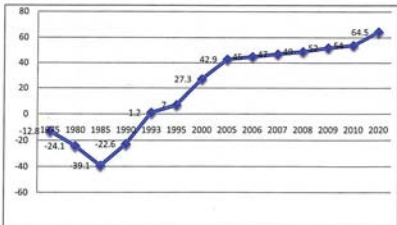
Աղբյուր: EIA-International Energy Outlook 2009**.

**- EIA կանխատեսումները սովորաբար միջին դիրք են զբաղում այլ կազմակերպությունների հաշվարկների հետ համեմատած: Օրինակ՝ 2020թ-ին ՉԺՉ նավթի պահանջարկի EIA կանխատեսումը կազմում է՝ 605 մլն. տ., IEA-ը՝ 639 մլն. տ., CNPC-RIET-ը՝ 621 մլն. տ.[35]: Այդ իմաստով, հավանաբար EIA կանխատեսումները կարող են լինել ավելի հավաստի:

արժեքին (մոտ 2015 թ-ին) և կարող է սկսել նվազել արդեն իսկ հետագա տասնամյակում [36,37], պահանջարկի աճի մոտավորապես նույն տեմպերի պահպանման պայմաններում[35,36]:

ՉԺՊ առաջնային էներգիայի կառուցվածքային հետագա փոփոխությունների հեռանկարը(Նկ.-1.10) և էներգոռեսուրսներով ապահովության առկա մակարդակի հաշվառումը, ենթադրում են տեսանելի ապագայում, նավթի պահանջարկի նշանակալից աճի պահպանումը, ինչպես նաև **նավթի առանձնահատուկ նշանակությունը երկրի էներգոապահովման անվտանգության ռազմավարությունում**: Երկրի տնտեսական զարգացման, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և ուրբանիզացիայի գործոններով պայմանավորված էներգոպահանջների աճի տրամաբանության զուգորդումը վերոշարադրյալին հիմնավորվում է նավթի՝ որպես գերակա կարևորության էներգակրի ապահովման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև նավթի արտաքին ներկրումներից **ՉԺՊ կախվածության առաջնային նշանակությունը երկրի անվտանգության առումով**:

Նկար-1.15- ՉԺՊ կախվածությունը նավթի արտաքին ներկրումներից (- %)

Sources:- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; Report of the China's Academy of Social Sciences(CASS)-2009; BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008.

2000-2008- թթ. ՉԺՊ բնակչության տարեկան աճը կազմել է 0.58%: Ենթադրվում է, որ հետագա տարիներին աճը կկազմի 0.5%, որի դեպքում՝2020- թ-ին ՉԺՊ բնակչությունը կկազմի 1.4 մլրդ: Ուրբանիզացիայի աճի 0.8% ներկայիս տեմպերի պահպանման դեպքում (Աղյուսակ-1.1) քաղաքային բնակչությունը կկազմի 55%: Մեկ շնչին ընկնող եկամուտները

տարեկան աճելով՝ գյուղերում 4.3%-ով, քաղաքներում 6.5%-ով, 2020 թ-ին համապատասխանաբար կկազմեն 6134 և 28433 յուան: Առաջնային, երկրորդային և երրորդային ինդուստրիաների տարեկան միջին աճը մինչև 2020 -թ-ը պլանավորված է համապատասխանաբար՝ 3.1%, 6.9% և 7.1%, որի դեպքում 2020- թ-ին ՆՀԱ ոլորտային կառուցվածքում դրանք կունենան 6.5%, 50.9% և 42.6% մասնաբաժիններ (Նկ-1.3)[35]: 2009թ-ին Չինաստանում վաճառվել է 13.5 մլն. (գերազանցելով ԱՄՆ տարեկան վաճառքը) նոր ավտոմեքենաներ, ինչը 44%-ով ավելի է 2008թ-ի համեմատ: **Շարադրվածն այն հիմնական (բնավ ոչ ամբողջական) գործոններն են, որոնք ձևավորում են նավթի պահանջարկի շարունակական աճը ՉԺՀ-ում և ավելի կամ սակավ ինտենսիվությամբ գործելու են տեսանելի ապագայում** (Նկար-1.15): 2015թ. Չինաստանը կարող է օգտագործել աշխարհում արդյունահանվող նավթի 14%-ը (9.4 միլ. բար./օր) ներմուծումից շուրջ 60 տոկոս կախվածությամբ (Նկար-1.14,1.15) [18]: 2020թ-ին նավթի արտաքին ներկրումներից ՉԺՀ կախվածությունը կավելանա ևս շուրջ 5%-ով(Նկար-1.14,1.15) [17]:

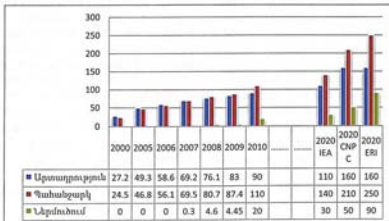
Ի տարբերություն նավթի՝ Չինաստանում առկա է բնական գազի բավականին հուսադրող պաշարներ: Համաձայն CNPC-ի 2005թ-ին հրապարակած տվյալների՝ Չինաստանի բնական գազի հեռանկարային երկրաբանական հնարավոր պաշարները կարող են կազմել մինչև 56 տրիլ. մ3[40,41]: Կիրառական նշանակության առումով, **ըստ CNPC-ի 2008թ-ին հրապարակած տվյալների, ՉԺՀ-ում բնական գազի հաստատված պաշարները կազմում են 5.94 տրիլ. մ3, որից 3.09 տրիլ. մ3 -ը հանդիսանում է տեխնիկապես և տնտեսապես շահագործելի[42]:**

Չինաստանի Պետխորհրդի գարգացման հետազոտությունների կենտրոնի 2004 թ-ին հրապարակած «Էներգիայի ազգային քաղաքականությունը և ռազմավարությունը» զեկույցում ներկայացրեց Չինաստանի բնական գազի օգտագործման երկարաժամկետ քաղաքականությունը և պահանջեց որպես ածխի փոխարինիչ, աջակցել բնական գազի օգտագործման մեծացմանը հատկապես էներգիայի արտադրության և բնակչության սպասարկման ոլորտներում[40]: Բոլոր դեպքերում, չնայած որոշակի աճին, բնական գազի մասնաբաժինը ՉԺՀ էներգետիկ հաշվեկշռում դեռևս բավականաչափ փոքր է և 2008թ-ին կազմել է ընդամենը 3.6%՝ 2005թ-ի 2.7% -ի համեմատ (Նկ-1.10): Ելնելով էներգալիբրների դիվերսիֆիկացման, էներգոարդյունավետության բարձրացման և շրջակա միջավայրի պահպանման հիմնախնդիրների լուծման անհրաժեշտությունից 10-րդ (2001-2005թթ.) և 11-րդ (2006-2010թթ.) հնգամյա պլաններում ՉԺՀ կառավարությունը պլանավորել է ավելացնել բնական գազի օգտագործման ծավալները՝ գազի մասնաբաժինը ՉԺՀ էներգետիկ հաշվեկշռում հասցնելով 5.3% 2010թ-ին, 10%՝ 2020թ-ին և 12%՝ 2050 թ-ին (Նկ-1.10,1.16): Այնուամենայնիվ, այն կլինի նշանակալիորեն ցածր համաշխարհային միջինից, որը կազմում է շուրջ 25%:

2007 թ-ի օգոստոսին ՉԺՀ զարգացման և բարեփոխումների կոմիտեն հրապարակեց "Բնական գազի օգտագործման քաղաքականությունը"

փաստաթուղթը, որով սահմանվեցին գազի օգտագործման առաջնայնություն ունեցող կատեգորիաները (քաղաքների բնակչություն ընդգրկելով նաև ջեռուցում և էլեկտրոէներգիայի արտադրություն) և գազի ոլորտում առաջնային ծրագրերը: Լախատեսվում է մինչև 2050 թ-ը ՉԺՊ քաղաքների 65%-ի գազաֆիկացում[43]:

Նկար- 1.16- ՉԺՊ-ում Բնական գազի պահանջարկի և արդյունահանման կանխատեսումը մինչև 2020թ.

Sources:- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; BP Statistical Review of World Energy- June 2009; CNPC-Annual reports; IEA- Natural Gas in China Market evolution and strategy- June 2009; ERI Report - 2005;

Չնայած սկսած 2000թ-ից ՉԺՊ-ում գազի օգտագործման տարեկան աճը արտահայտվում էր երկնիչ թվերով (2004թ-ից սկսած շուրջ 20% տարեկան), մինչև 2007թ-ը ներառյալ Չինաստանում գազի պահանջարկը լիովին ապահովվում էր ներքին արդյունահանմամբ (Նկար-1.16): Վերջին երկու տարիներին գազի պահանջարկն աճել է ավելի քան 25.8%-ով՝ 2009թ-ին արդեն առաջացնելով 4.45 մլրդ. մ3 -ի ներմուծման անհրաժեշտություն, ինչը 2010թ-ին արդեն կարող է հասնել 20 մլրդ. մ3-ի: **Տարբեր կանխատեսումներով, արդեն իսկ 2020թ-ին բնական գազից ներմուծման կախվածությունը կարող է կազմել 30-90 մլրդ. մ3 (Նկար-1.16):**

Ի տարբերություն նավթի՝ Չինաստանն ակնհայտորեն շատ ավելի պատրաստված և նախապես հստակորեն մշակված ծրագրով դիմավորեց բնական գազի պահանջարկի աճի բավարարման առաջացող խնդրները՝ պլանավորելով անհրաժեշտ հիմնական լուծումները ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ արտաքին ներկրումների ապահովման առումով:

Արդեն իսկ 1990-ական թվականներից կառավարությունը սկսեց օժանդակել բնական գազի տեղափոխման և օգտագործման ենթակառուցվածքների շինարարությունը: 1997թ-ին Շանսի (Օրդոս հանքավայր)-Պեկին 868 կմ. (3.6 մլրդ. մ3) խոշոր խողովակաշարի կառուցումն ավարտելուց հետո 2000թ-ին ՉԺԿ կառավարությունը ձեռնարկեց այս ոլորտում իսկապես առաջին ազգային մասշտաբների ծրագրի՝ Արևմուտք-Արևելք գազատարի շինարարության իրականացումն էր, որն ավարտվեց 2004 թ-ին: 3900 կմ. երկարությամբ գազատարը Սինձյանի Տարիմ հանքավայրից 17 մլրդ. մ3 գազ է տեղափոխում Շանհայ Ջանսու նահանգի արդյունաբերական գարգացած շրջաններ: 2008թ-ին ՉԺԿ-ում, ընդհանուր առմամբ, արդեն կառուցվել էր 27000 կմ. ընդհանուր երկարությամբ գազատարներ [42]: 2008 թ-ի փետրվարին սկսվեց երկրորդ Արևմուտք-Արևելք 20 մլրդ. ԱՄՆ դոլլար ներդրմամբ, և 8704 կմ ընդհանուր երկարությամբ գազատարի շինարարությունը, որի առաջին՝ արևմտյան (2461 կմ.) մասի կառուցումն ավարտվեց 2009թ-ի դեկտեմբերին: 2571 կմ. երկարությամբ արևելյան հատվածի շինարարությունը կավարտվի 2012թ-ին: Գազատարը հանդիսանում է Թուրքմենստան-Ուզբեկստան-Ղազախստան-Չինաստան 1818 կմ. (Տրանս-Ասիական գազատարի (SUԳ)) շարունակությունը, որը ՉԺԿ տարածքում սկսվելով Սինձյանի Չորգոս սահմանային բնակավայրից և հատելով Չինաստանի 14 նահանգներ, ավարտվում է Չոնկոնգում ((Ղավել.-2-Քարտեզներ-3,4) և [42]): Սկզբնապես նախատեսվել էր գազատարով առաքել 30 մլրդ. մ3 միջինասիական գազ (ինչը համարժեք է 76.8 մլն. տ. ածուխի օգտագործմանը և 1.66 մլն.տոննայով՝ SO2 -ի ու 150 մլն. տոննայով՝ CO2 -ի արտանետումների նվազեցմանը), բայց ամենայն հավանականությամբ այն կհասցվի 40-50 մլրդ. մ3-ի: Պլանավորվում է նաև 3-րդ և 4-րդ՝ Արևմուտք-Արևելք գազատարների շինարարությունը, որով գազի ծավալների առաքումը կարող է հասցվել 50-60 մլրդ. մ3:

Արտաքին ներկրումներով գազի պահանջարկի բավարարման առաջին գործնական ծրագիրը հեղուկացված բնական գազի (LNG) 11 տերմինալների կառուցման պլանավորումն էր, որոնց ընդհանուր հզորությունը համարժեք է ավելի քան 40 մլրդ. մ3 բնական գազի ներկրմանը: Առաջին LNG տերմինալը Գուանջոու նահանգում շահագործման հանձնվեց 2006 թ-ին, երկրորդը՝ Ֆուչանում՝ 2008 թ-ին, երրորդը՝ Շանհայում 2009 թ-ին: Երկու տերմինալներ՝ Ջանսու նահանգում և Դայյանում պլանավորված է շահագործման հանձնել 2011թ-ին: Ստորագրված երկարաժամկետ պայմանագրերով հեղուկ գազի ներկրումները կիրականացվեն Ավստրալիայից, Մալազիայից, Ինդոնեզիայից, Քաթարից և այլն[40,42]:

Գիմնական արտաքին ներկրումներն այնուամենայնիվ պլանավորված է իրականացնել խողովակաշարերով՝ Միջին Ասիայից (SUԳ), Ռուսաստանից, Մյանմարից, հնարավոր է նաև Իրանից (Իրան-Պակիստան գազատար) (Ղավել.-2-Քարտեզներ-2-5):

Գլուխ 2. Չինաստանի արտաքին ներդրումներն ու էներգետիկ անվտանգությունը: Էներգետիկ ոլորտում արտաքին ներդրումների առանձնահատկություններն ու ռազմավարությունը

2.1. ՉԺՅ «Գնալ դուրս» - (zou chu qu) ռազմավարությունը*

Չինաստանում 1978թ-ից սկսված գործընթացներում չնայած բացության քաղաքականության կիրառման սկզբունքի ընդունմանը այնուամենայնիվ երկրում բարեփոխումների իրականացման ու տնտեսական զարգացման երաշխավորման հիմքում դրվեց դրանք առաջին հերթին ներքին ռեսուրսներով ապահովելու հիմնադրույթը: Չնայած դրան՝ արդեն իսկ 1993թ-ից Չինաստանի տնտեսությունում առաջացած առաջնային էներգիայի արտադրության և պահանջարկի միջև հարաձուռ բացասական հաշվեկշռի առկայությունը, հանգեցրեց այդ հիմնադրույթի կիրառելիության բացարձակականացման անհնարինության, և երկրի տնտեսությունում որակապես նոր իրավիճակի առաջացման գիտակցմանը: 1993թ.-ը ՉԺՅ տնտեսության համար շրջադարձային էր նախ և առաջ նրանով, որ էներգետիկ բացասական հաշվեկշռի ձևավորման հիմքը երկրի նավթի պահանջարկն էր: Չնայած 1978-1993թթ. ընթացքում ՉԺՅ-ում նավթի արդյունահանման ծավալների նշանակալից աճին՝ 38.4% [1-4], առաջին անգամ Չինաստանում նավթի օգտագործման պահանջարկը 1.2%-ով գերազանցեց արդյունահանվող և վերամշակվող նավթի ծավալը, ինչով ՉԺՅ-ն նավթ արտահանող (net) երկրից դարձավ (net) նավթ ներմուծող: Իրավիճակի թելադրանքով հենց դա հանդիսացավ այն սկզբնակետը, որից հետո Չինաստանում սկսվեց ձևավորվել, իսկ հետագա տարիներին ամրապնդվել էր արտերկրում ռեսուրսների հայթայթման անհրաժեշտությունը: **Բոլոր դեպքերում ակնհայտ դարձավ այն հանգամանքը, որ ՉԺՅ-ում առկա նավթի պաշարները չեն կարող բավարարել երկրի տնտեսության զարգացման պահանջները և արտերկրյա էներգետիկ ծրագրերին չինական ձեռնարկությունների մասնակցությունը դարձավ անհրաժեշտություն:**

Հիմնախնդրի առկայությունը և միջազգային ձեռնարկումների կարևորությունն ու նշանակությունը երկրի տնտեսական կայուն զարգացման և էներգետիկ անվտանգության ապահովման առումով ՉԺՅ բարձրագույն ղեկավարության կողմից վերջնականապես ընդունվեց միայն 90-ականների վերջում: Ի հավելումն բարեփոխումների և բացության հիմնադրույթների **1997թ. վերջում սկզբնավորվեց «Գնալ դուրս» ազգային ռազմավարությունը**, որով չինական ձեռնարկություններին

*- (走出去- zouchuqu)-ն բառացիորեն նշանակում է "Գնալ դուրս", որը և օգտագործվում է սույն աշխատանքում՝ որպես ռազմավարության անվանում: Դա առանձնապես ընդգծում է չինական հնագույն քաղաքակրթության, պատմամշակութային և աշխարհաքաղաքական այն յուրահատկությունը, ըստ որի՝ Չինաստանի դեպքում, մշակութային, կրոնական և պետական սահմանները գրեթե համընկնում են:

(հատկապես նավթային) տրվեց արտերկրում ձեռնարկատիրական գործունեության զարգացման և ընդարձակման հանձնարական[5]: Սկզբնավորվող ռազմավարությունն իր մեջ ներառում էր ինչպես Տրանս-Ազգային ընկերությունների (SUC) ձևավորման, այնպես էլ ձեռնարկությունների կողմից արտերկրում ներդրումների իրականացման խրախուսման և կառավարման համակարգի ու ֆինանսական ռեժիմի ազատականացման անհրաժեշտության ըմբռնումը, ինչը փաստաթղթային ձևակերպում ստացավ 1997թ. սեպտեմբերին կայացած ԶԺՀ ԿԿ 15-րդ համագումարի ընդունված Հայտարարությունում[6,7]: Ըստ էության ձեռնարկություններին ընձեռնվեց արտերկրում արտաքին ուղղակի ներդրումների (ԱՄՌԻՆ) իրականացման հնարավորություն: Մինչ այդ, չնայած արտերկրում ներդրումների խրախուսման նպատակով 1992 թ.-ին Դեն Սյապինի ԶԺՀ հարավային շրջաններ կատարած հատուկ այցին՝ Չինաստանից արտերկրներում ներդրումների հոսքն ուներ չնչին ծավալներ(ԼԿ.-2.1):

Այն, որ երկրի էներգոանվտանգության ապահովումն առաջնային նշանակություն ունեցավ «Գնալ դուրս» ռազմավարության մշակման առումով, ըստ էության՝ դրական կամ բացասական երանգավորմամբ ընդունվում է այս հարցն ուսումնասիրող գրեթե բոլոր հետազոտողների կողմից (Xu Xiaojie, Ken Davies, Bernd Berger, Zhang Jiawei, Wu Lei, Erica S. Downs, Zhang Jianxin և այլն): Խնդրի էության բազմակողմանի և ամբողջական ըմբռնման առումով տեղին է նաև ռազմավարության մշակման ակունքներում եղած այլ գործոնների հաշվառումը, որոնք նշանակալից ազդեցություն ունեցան թե՛ ռազմավարության սկզբնավորման և թե՛ «Գնալ դուրս» գործընթացների արագացման և հետագա զարգացման առումով: Առաջինը, շուկայական մեխանիզմների շուրջ քսանամյա գործունե ներդրման շնորհիվ չինական ձեռնարկություններում և բանկերում բնականորեն ձևավորված և ամրապնդվող ազատ միջոցների կուտակումն էր, ինչը պայմանավորեց ձեռներեցության ծավալների ու աշխարհագրության ընդարձակման անհրաժեշտությունը: Երկրորդը, 1997-1999թթ. ասիական ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքներով պայմանավորված արտերկրի հետ Չինաստանի տնտեսական զարգացման անմիջական շախկապվածության իրատեսական գիտակցումը, ինչն էկոնոմիկայի զլորայացման տենդենցների առկայության ընդհանրական ըմբռնումը բերում էր կիրառական հարթություն: Եվ հաջորդը՝ Յունկ Կոնգի 1997թ. վերամիավորմամբ, այնտեղ առկա միջազգային ֆինանսատնտեսական գործառույթների ահռելի փորձի գործնական կիրառմամբ պայմանավորված առավելությունների գիտակցումը: Կերոշարադրվածը հիմնավորում է, որ ընդհանուր առմամբ, սկզբնավորվելով որպես Չինաստանի համար ռազմավարական նշանակության հիմնախնդրի՝ էներգոանվտանգության ապահովման մեխանիզմ, «Գնալ դուրս»-ը՝ արդեն իսկ ձևավորման փուլում, լիովին համահունչ էր՝ թե՛ երկրի ներսում և թե՛ հանընդհանուր չափանիշներով ընթացող գործընթացների ուղղվածությանը, բնույթին և զարգացումների տրամաբանությանը:

Առևտրի, ֆինանսական և ներդրումային ռեժիմների հետագա ազատականացման առանձնապես մեծ առաջընթաց կատարվեց Առևտրի համաշխարհային Կազմակերպությանը (ԱՀԿ)՝ Չինաստանի 2001 թ.-ին անդամակցության նախապատրաստական փուլում: 2002 թ.-ին ՉԺՀ ԿԿ 16-րդ համագումարում վերջնականապես հաստատվեց «Գնալ դուրս» ազգային ռազմավարությունը[13]: Արտերկրում ներդրումների հարցը հետագայում դարձավ ՉԺՀ կենտրոնական կառավարության և ՉԺՀ ԿԿ մշտական ուշադրության առարկա՝ ընդգրկվելով նաև ՉԺՀ զարգացման 11-րդ հնգամյա պլանում որպես հիմնական նպատակներից մեկը [21-27]: **Ըստ էության, «Գնալ դուրս» քաղաքականությունը սահմանվեց, որպես չինական ձեռնարկությունների միջազգային շուկա դուրս գալու գործընթաց՝ «գլոբալ էկոնոմիկական մրցակցությանը մասնակցելու համար», որն իր մեջ ներառում է՝ «արտաքին առևտուրը, արտերկրում ներդրումների իրականացումը, արտերկրից ներդրումների ներգրավումը, աշխատուժի արտահանումը և միջազգային պայմանագրերը»**[8,9]: Չինական ձեռնարկությունների համար նորը, հիմնականը և առաջնայինը, «Գնալ դուրս» քաղաքականությամբ արտերկրում ներդրումներ կատարելու ռազմավարական հնարավորության ընձեռնումն ու խրախուսումն էր, ինչը հանդիսանալու էր այդ ձեռնարկությունների միջազգային չափանիշներով մրցունակ ընկերությունների վերածվելու, ինչպես նաև երկրի տնտեսական առաջընթացի գլոբալ ապահովման գրավականը:

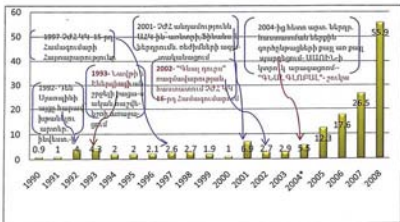
Տնտեսության շարունակական աճող պահանջարկների պայմաններում արտերկրյա ներդրումների խրախուսման առումով ՉԺՀ կառավարության կողմից ձեռնարկված բարեփոխումների իրականացումը հանգեցրեց Չինաստանից ԱՄՆ-ի հոսքի նշանակալից աճի, ինչը հատկապես նկատելի է 2004-ից հետո (տես, ԼԿ.-2.1): Այս ենթատեքստում և ժամանակահատվածային ոչ ֆորմալ տրոհման դեպքում, եթե 1990-1997թթ.-ը կարող է համարվել ԱՄՆ-ի քաղաքականության սկզբնավորման փուլ, 1997-2004թթ.-ը՝ «Գնալ դուրս» ռազմավարության ընդունման և ամրապնդման փուլ, ապա 2004-ից հետո շարունակվող շրջանը՝ իրավամբ հանդիսանում չինական ձեռնարկությունների «Գնալ գլոբալ» - ռազմավարության փուլ[27]*:

Արտաքին ներդրումների քաղաքականության մշակման հիմքում որպես հիմնական մոտեցում ՉԺՀ կառավարության կողմից դրվեց պետական ձեռնարկությունների (ՊՁ) բարեփոխման համար անհրաժեշտ պայմանների ու տնտեսական կարիքների ապահովմանը օժանդակող՝ ԱՄՆ-ի իրականացման հնարավորության ընձեռումը: Ստեղծվեց ՊՁ-ից ԱՄՆ-ի վարչարարության և որոշումների ընդունման համակարգ, որը ներառում էր խնդիրների բավականաչափ

*- «Գնալ դուրս» անվանման փոխարեն՝ արևմտյան գրականության մեջ օգտագործվող «Գնալ գլոբալ»-ը ("Go Global") ավելի կիրառելի է թվում ԱՄՆ-ի գլոբալ ծավալման շրջանի համար՝ 2004թ.-ից հետո:

լայն շրջանակ, այդ թվում ներդրումային նախագծին նպատակահարմարության որոշման, տարադրամային միջոցների վերահսկողության և ակտիվների կառավարման, հետագա ստուգումների, շրջակա միջավայրի պահպանման խնդիրների հսկողության և այլ հարցեր: Չնայած նրան, որ ընդունված որոշումները հենվում էին ներդրումների տնտեսական հիմնավորվածության և ձեռնարկությունների կարիքների առաջնայնությունների վրա, այնուամենայնիվ այդ գործընթացում պետական հաստատությունների մասնակցության վճռական նշանակությունը ԶԺԳ-ից կատարվող ներդրումների արևմտյան ընկալումներին հաղորդում էին քաղաքական նպատակահարմարությամբ պայմանավորված լինելու ուղեկից հատկանիշներ: Սույն ընկալումներով պայմանավորվում և հիմնավորվում են զարգացած երկրների կողմից հատկապես արդյունաբերության ոլորտի շուկաներում ցինական ընկերությունների ընդգրկման հնարավորությունների որոշակի սահմանափակումները[31]:

Նկար-2.1- Փաստացի օգտագործված Արտաքին ուղղակի ներդրումները (ԱՄՈՒՆ) ԶԺԳ-ից (1990-2008թթ.)

*-ԶԺԳ -ում ԱՄՈՒՆ առաջին պաշտոնական վիճակագրությունը հրատարակվել է 2004թ. Աղբյուրներ:- UNCTAD- World Investment Report 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Գոյություն ունի «Գնալ դուրս» կամ «Գնալ գլոբալ» ռազմավարության ոչ համարժեք արտերկրյա ընկալումների վեկտոր, որով այն նույնացվում է ԶԺԳ արտաքին քաղաքականության հետ՝ ներկայացնելով այն որպես ցինական «Մեծ ռազմավարություն» կամ համարվում է դրա մի մասը[51-56]: Ընկալումների հիմքում անշուշտ դրված է արտաքին գործառնությունների հետ «Գնալ դուրս» ռազմավարության կապվածությունը, ինչպես նաև կառավարման համակարգերի և քաղաքակրթական տարբերությունների

թերմբռնումներն ու ոչ ամբողջական դիտարկումը:

Չինաստանի ռազմավարական մոտեցումը լիովին բացառում է տնտեսական պոտենցիալի՝ որպես արտաքին քաղաքական ազդեցության լծակի վերածման, ինչպես նաև ներդրումների արտահանման գործընթացում քաղաքական մոտիվացիայի կիրառելիության հնարավորությունը:

«Գնալ դուրս» ռազմավարությունն առաջին հերթին նպատակաուղղված է ներքին կառավարման և կառուցվածքային այնպիսի բարեփոխումների իրագործմանը, որոնք կնպաստեն և կխրախուսեն չինական ձեռնարկությունների կողմից արտաքին ներդրումների իրականացմանը և չի առնչվում ՉԺՅ արտաքին քաղաքականության գործառույթներին: Այն ավելի շուտ կառավարության մարմիններին և ձեռնարկություններին ուղղված ցուցում- հանձնարարականների շարունակական գործընթաց է, որոնք նախանշում են կառուցվածքային և կառավարման համակարգերի ներքին բարեփոխումների հիմնական ուղղությունները, մեթոդները և նպատակները, որոնց իրականացումը կարող է հանգեցնել միջազգային չափանիշներով մրցունակ ընկերությունների ձևավորմանը՝ խթանելով դրանց հետագա զլբբալ ինտեգրմանը:

Որևէ երկիր կամ տարածաշրջան ուղղված ԱՄՈՒՆ-ի լայնածավալ հոսքերը և հատկապես դրանց աղբյուրային կենտրոնացվածությունը, էկոնոմիկական ռացիոնալության և այդ երկրների զարգացմանը նպաստելու հիմնական մոտիվացիաների հետ մեկտեղ ուղեկցվում են քաղաքական ազդեցության տարածման տարրերով: Արտերկրում ներդրումների իրականացման Չինաստանի ռազմավարական մոտեցման առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ «Գնալ դուրս» ռազմավարության ծավալմանը համընթաց առաջանում են երկրի ներքին շահերի առաջնայնության պահպանման և ՉԺՅ արտաքին քաղաքականության հիմնարար սկզբունքների՝ միջև ներդաշնակության դիվանագիտական ապահովման՝ Չինաստանի համար բոլորովին նոր խնդիրներ: «Չինաստանը երբևէ այնքան սերտորեն կապված չի եղել մնացած աշխարհի հետ, ինչպես այժմ»- և այդ խնդիրների քննարկման ու լուծումների փնտրման նպատակով 2006 թ-ի օգոստոսին, երկրի բարձրագույն ղեկավարության նախաձեռնությամբ հրավիրվեց ՉԺՅ արտագործնախարարության և դիվանագիտական հաստատությունների համատեղ կոնֆերանս(47-49): Չնայած արտաքին ներդրումների զգալի աճին՝ Չինաստանին հաջողվում է ապահովել դրանց արտահանման գործընթացում քաղաքական մոտիվացիայի կիրառելիության բացառումը:

*-ՉԺՅ արտաքին քաղաքականության հինգ հիմնարար սկզբունքներն են՝ ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության փոխադարձ հարգանքը, ազդեցիայի բացառումը, միմյանց ներքին գործերին չմիջամտելը, հավասարություն և փոխշահավետություն, խաղաղ գոյակցություն:

Բարեփոխումների զարգացմանը և պետական ձեռնարկությունների ամրապնդմանը համընթաց ձեռնարկությունների արտերկրյա գործունեության ակտիվացմանը նպաստելու համար, ՉԺՀ կառավարությունը վերջին մի քանի տարիների ընթացքում, մշակել և ընդունել է մի շարք օրինագծեր, որոնք քայլ առ քայլ պարզեցնում էին ԱՄՈՒՆ-ի որոշումների ընդունման և հաստատման գործընթացները[10-16]: Հատկապես 2004թ-ից հետո իրականացված ներքին ինստիտուցիոնալ վերափոխումները, ֆինանսական համակարգի վերակառուցումները և ձեռնարկությունների միաժամանակյա բարեփոխումները հանգեցրին նրան, որ ընկերություններն ավելի շոշափելիորեն կարող են զգալ իրենց կողմից կատարվող ներդրումային գործարքների շուկայական հետևանքները: 2009 թ. մարտին ընդունված «ԱՄՈՒՆ-ի վարչարարության չափանիշների» և 2009 թ. հուլիսին ընդունված՝ «ԱՄՈՒՆ-ի տարադրամային վարչարարության կարգավորում» փաստաթղթերով, արտերկրյա ներդրումներ իրականացնելիս միայն ավելի քան 100 մլն. դոլլարից ավելի ներդրումների դեպքում է ձեռնարկություններից պահանջվում կենտրոնական կառավարության կողմից հաստատման գործընթաց, մինչև 100 մլն. դոլլարը՝ հաստատվում է տեղական կառավարության կողմից, իսկ մինչև 10 մլն- դոլլար ներդրումների դեպքում, ըստ էության՝ ձեռնարկություններին տրվում է՝ տարադրամային սեփական միջոցների իրենց հայեցողությամբ օգտագործելու հնարավորություն[17-20]: **ՊԶ-ի կողմից որոշումների ընդունման ազատության ընդարձակումը էապես նպաստում է ձեռնարկությունների մրցունակությանն արտերկրում և արտաքին ներդրումների հոսքերի աճին ու աշխարհագրական տարածմանը, ինչպես նաև Զինաստանից կատարվող ներդրումների վերաբերյալ ըմբռնումների փոփոխմանը:**

Չնայած այս ուղղությամբ կատարված հսկայական առաջընթացին՝ Զինաստանի համընդհանուր չափանիշներով ներդրումներ արտահանող երկրի վերածվելու ուղղությամբ ընթացող վերափոխումները դեռևս հեռու են ավարտված լինելուց, և ենթադրում են՝ երկրի ընդհանուր զարգացմանը համահունչ և համաչափ բարեփոխումների իրականացման շարունակական գործընթաց: **Զարգացման առկա միտումներն ապացուցում են՝ ԱՄՈՒՆ-ի իրականացման որոշումների ընդունման մեխանիզմների հարաճուն ազատականացման ուղղվածությունը, ինչով հիմնավորվում է, որ դեռևս պահպանվող ընթացակարգային սահմանափակումներն ունեն կառուցվածքային և ոչ թե ռազմավարական բնույթ:**

ՉԺՀ «Գնալ գլոբալ» - ռազմավարությանն ու ԱՄՈՒՆ-ի զարգացման և ծավալման անհրաժեշտության գիտակցումը, նախ և առաջ, արտացոլում են երկրի էկոնոմիկական զարգացման վերջին տարիների հիմնարար նշանակության մակրոէկոնոմիկական և միկրոէկոնոմիկական տեղաշարժերը[29]: Որպես արտաքին առևտրի արագ զարգացման և կապիտալի հոսքերի դրական հաշվեկշռի հետևանք ՉԺՀ արտարժույթային պաշարը դարձավ աշխարհում ամենամեծը՝ 2009թ-ի սեպտեմբերին կազմելով շուրջ 2.3 տրիլիոն ԱՄՆ \$ (տես՝ Աղյ-1.1): Որպես դասականորեն կիրառվող

մեխանիզմ՝ արտաքին ներդրումների աճով որոշակիորեն կարգավորվում է՝ արտահանման և կուտակային ուղղվածությամբ Չինաստանի տնտեսությունում կապիտալի միջազգային հոսքերի հաշվեկշիռը երկրում կուտակված տարադրամային հսկայական միջոցների արժեզրկման ավելացող ճնշման պայմաններում[29]:

Տնտեսական զարգացման մյուս կարևորագույն միկրոէկոնոմիկական տեղաշարժը բարեփոխումների և բացության քաղաքականության իրականացման ընթացքում՝ ներդրումային ներուժ ունեցող և միջազգային համագործակցության որոշակի փորձով ու համեմատական մրցունակությամբ չինական պետական խոշոր ընկերությունների ձևավորումն է, որոնք շուկայական մեխանիզմների թելադրանքով նպատակաուղղվեցին արտերկրյա ձեռնարկատիրական գործառույթների կիրառմանը: Այդ ընկերությունների միջազգային ասպարեզ դուրս գալու արագացման շարժիչ ուժը ոչ միայն ռեսուրսային անբավարարությունն է, այլև խթանող այնպիսի գործոնների առկայությունը, ինչպիսին են ներդրումային միջոցների առաջացումն ու կուտակումը, որոշ ուղորտների արտադրանքներով՝ ներքին շուկայի հազեցվածությունը և դրանց իրացման տարածքների և առևտրական ցանցերի ընդլայնման անհրաժեշտությունը տեխնոլոգիաների, բրենդների, պատվիրատուների և մատակարարումների ցանցերի ընդարձակման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված արտերկրյա ձեռնարկությունների ռազմավարական ձեռքբերումները, երկրում մոնոպոլ կարգավիճակի կորստի հետևանքով՝ միջազգային դիվերսիֆիկացիայի կարևորությունը և այլն[29,30]:

Վերոշարադրայից բխում է, որ ԶԺՅ «Գնալ գլոբալ» - ռազմավարության ընդունման և արտերկրյա ներդրումների ծավալման և ընդլայնման հիմնային գործոններն ու շարժիչ ուժերն ունեն էկոնոմիկական հիմնավորվածություն, հանդիսանում են երկրի տնտեսական զարգացման բնականոն հետևանք և պայմանավորված չեն քաղաքական նպատակահարմարությամբ: Չինական ձեռնարկությունների գլոբալ մակարդակ դուրս գալը ընդհանուր առմամբ պայմանավորվում է շուկաների ընդարձակման, ռեսուրսների ապահովման, ռազմավարական նշանակության ակտիվների ձեռքբերման և արդյունավետության բարձրացման ռազմավարական նպատակներով[7]: Այդ նպատակները թելադրվում են ԶԺՅ էկոնոմիկայի արտահանման ուղղվածությամբ, տնտեսության արագ զարգացումով պայմանավորված ռեսուրսային պահանջարկի աճով, տնտեսության հետագա զարգացումն անհրաժեշտ տեխնոլոգիաներով և հումքերի ռազմավարական ապահովման գերակայությամբ, ինչպես նաև դրանց հետագա օգտագործման արդյունավետության բարձրացման հրամայականներով:

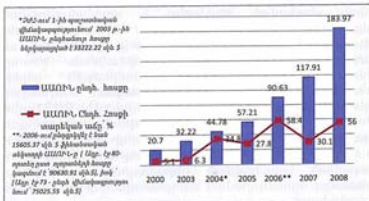
Չինաստանի շարունակվող տնտեսական աճի պայմաններում այդ գործոնները տեսանելի ապագայում, կպահպանեն ԶԺՅ-ից ԱԱՌՆ-ի խթանման առումով շարունակական ազդեցությունը:

2.2.1.- ՉԺՉ արտաքին ներդրումները

Վերջին երեսուն տարում Չինաստանն աչքի է ընկնում իր տնտեսական կայուն զարգացմամբ, որն ուղեկցվում է ներդրումների ներգրավման նշանակալից պահանջարկով, կապիտալի մասայական ներհոսքով և արտահանման արագընթաց աճով: Շուկայական տնտեսության զարգացումը և բացության քաղաքականությամբ պայմանավորված՝ միջազգային համագործակցության նկատմամբ վստահության աճը, հիմնարար նախադրյալներ ստեղծեցին չինական ձեռնարկությունների կողմից արտերկրյա զգալի ներդրումների իրականացման առումով: Տնտեսական հետագա զարգացման անհրաժեշտությամբ և գլոբալ էկոնոմիկական ինտեգրման արդի հրամայականով պայմանավորված՝ ՉԺՉ կառավարության ընունած «Գնալ գլոբալ» - ռազմավարությամբ, վերջին մի քանի տարում, Չինաստանը վերածվել է աշխարհում կապիտալի արտահանման նոր աղբյուրի՝ միաժամանակ պահպանելով արտաքին ներդրումների համար գրավչությունը:

Չինաստանից արտաքին ուղղակի ներդրումների ընդհանուր հոսքը 2008թ.-ին կազմել է 183.97 մլրդ. դոլար գերազանցելով 2000թ.-ի հոսքը շուրջ 9 անգամ՝ տարեկան աճելով՝ շուրջ 32%-ով: Հատկապես նշանակալի աճ գրանցվել է 2004թ.-ից հետո՝ շուրջ 34.8 մլրդ. դոլար և ավելի քան 42% միջին տարեկան աճի տեմպերով, ինչն առանձնապես տպավորիչ է ճգնաժամի հետևանքով աշխարհում արտաքին ուղղակի ներդրումների հոսքի զգալի նվազման պայմաններում(Նկ.-2.2):

Նկար-2.2.- ՉԺՉ ԱԱՌՆ Ընդհանուր Հոսքը սկսած 1980թ.-ից (Ըստ նշված տարիների)

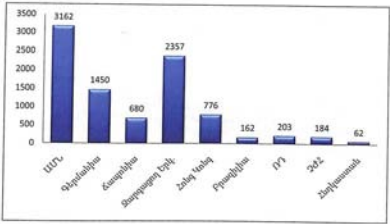

Աղբյուրներ:- MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Միաժամանակ, ՉԺՀ-ից ԱՄՈՒՆ-ի թե՛ տարեկան և թե՛ ընդհանուր հոսքերը՝ որպես երկրի ՀՆԱ-ի մաս* (առավել ևս՝ բացարձակ մեծությամբ) չնայած վերջին շրջանում առկա աճի միտմանը, նշանակալիորեն զիջում են զարգացած և որոշ զարգացող երկրներից արտաքին ներդրումների հոսքերին (Նկ. -2.3; 2.4; 2.5): **Չինաստանի ՀՆԱ-ի և դրանում ներդրումային մասի շարունակական աճը, ինչպես նաև արտաքին ներդրումների զարգացման անհրաժեշտությունն ընդգծում են ՉԺՀ-ից ԱՄՈՒՆ-ի հետագա ծավալման հսկայական ներուժի առկայությունը:**

2008թ.-ի վերջին, չինական 8500 ներդրող միավորները հիմնել էին 12000 ձեռնարկություններ, որոնք սփռված են 174 երկրներում ավելի քան մեկ տրիլիոն դոլլար ակտիվների ընդհանուր ծավալով[1]: Չնայած ՉԺՀ-ից ԱՄՈՒՆ-երի աշխարհագրության ընդարձակմանը, այնուամենայնիվ, դրանց ավելի քան 86%-ը կենտրոնացված է Չինաստանից առաջին յոթ ամենամեծ ներդրումներ ստացող վայրերում՝ ակտիվորեն օգտագործելով նաև օֆշորային գոտիների ընձեռած հնարավորությունները (Նկ.-2.6 և 2.7): Չինական ձեռնարկությունների համար առանձնապես նշանակալից է Հոնկ Կոնգի՝ որպես արդյունավետ ֆինանսական ծառայությունների կենտրոնի դերը ներդրումային ֆոնդերի ստեղծման և դրանց միջոցով, թե՛ երկրի ներսում և թե՛ արտերկրում ներդրումների իրականացման առումով:

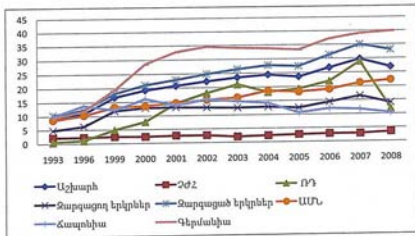
Նկար-2.3- Որոշ երկրների ԱՄՈՒՆ Ընդհանուր Դոսքը 1980-2008թթ.(Մլրդ. դոլար)

Աղբյուրներ:- UNCTAD- World Investment Report 2009;

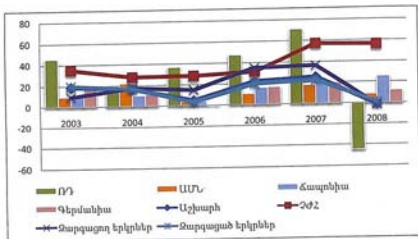
*- 2008թ.-ին ԱՄՈՒՆ-ը համապատասխանաբար կազմել են ՀՆԱ հետևյալ մասերը՝ ՉԺՀ - 3.4%, Ալյսարի- 26.9%, Զարգացող երկրներ- 14%, Զարգացած երկրներ- 33%, ԱՄՆ- 22.2%, Ճապոնիա- 10.4%, Գերմանիա- 39.8%, ՈՂ- 12%(տես նկ. -UNCTAD- World Investment Report 2009):

Նկար.2.4- Որոշ երկրներից և տարածաշրջաններից ԱՄՈՒՆ ընդհանուր հոսքերը (սկսած 1980-ից) - որպես ՀՆԱ մաս (%) - 1993 - 2008թթ.

Աղբյուրներ:- UNCTAD- World Investment Report 2009;

Նկար.2.5- Որոշ երկրներից և տարածաշրջաններից ԱՄՈՒՆ ընդհանուր հոսքերի (սկսած 1980-ից) - Տարեկան աճը (%) :- 2003- 2008

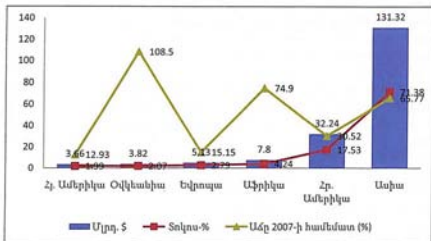

Աղբյուրներ:- UNCTAD- World Investment Report 2009;

Չինական խոշոր պետական ձեռնարկությունների կողմից ոչ մեծ արտաքին ներդրումների իրականացման սկզբնավորման փուլում՝ (1979-1991թթ.), դրանց շուրջ 80%-ը ուղղվում էր Հյուսիսային Ամերիկայի և Օվկեանիայի բնական ռեսուրսների ոլորտ (հիմնականում Ավստրալիա և Կանադա՝ հանքարդյունաբերության և նավթի ոլորտներ) [2]: Հետագայում ԱՄՆ-ի իրականացման քաղաքականության և ռազմավարության մշակմանն ու զարգացմանը համընթաց հիմնովին փոփոխվեցին ներդրումների՝ ըստ երկրների և աշխարհագրական բաշխման շեշտադրումները՝ ուղղելով դրանք Ասիայի և Լատինական Ամերիկայի զարգաղող տարածաշրջաններ: 2008թ.-ի ընդհանուր հոսքերում Ասիայի մասնաբաժինը կազմում է 71.38% որից 88.2%-ը՝ Հոնկ Կոնգինը, Հվ. Ամերիկայինը՝ 17.53%, որից շուրջ 95.6%-ը բաժին է ընկնում Սամայան և Վիրջինյան կղզիներ օֆշորային գոտիներին (Նկ.-2.6, 2.7): Արտաքին ներդրումների վերջին տարիների շեշտակի աճի ընթացքում ասիական տարածաշրջանի առաջնայնության պահպանման պայմաններում նկատելի են Օվկեանիայում՝ և առանձնապես Աֆրիկայում ներդրումների ծավալման և զարգացման միտումների առկայությունը (Նկ.-2.6 և 2.7): Ընդ որում, վերջին մի քանի տարիներին զրանցվել է՝ Աֆրիկայում Չինաստանից կատարվող ներդրումների կայուն և զրեթե համաչափ տարեկան աճ՝ 2003 թ-ից սկսած յուրաքանչյուր տարի՝ շուրջ 74%[1]: Ներդրումները հիմնականում ուղղվում են ռեսուրսների ոլորտ և դրանցով հարուստ երկրներ՝ Ալժիր, Լիգերիա, Սուդան, Զամբիա և այլն: Հվ. Աֆրիկայում 2007-2008թթ-ին կատարված որոշ նշանակալից ներդրումներով, այդ թվում՝ բանկային համակարգում 2007թ.-ի 5.6 մլրդ. դոլար ներդրմամբ, այս երկիրը դարձավ Չինաստանից ամենամեծ ներդրում ստացող երկիրը մայրցամաքում (Աֆրիկայում ներդրումների 39%-ից ավելին) [57,58]: **Աֆրիկյան մայրցամաքում ՉԺՀ-ից կատարվող ներդրումների ընդգրկունությունը, աճի կայուն դինամիկան և ռեսուրսների ոլորտային ուղղվածությունը, դարձել է սևեռուն ուշադրության առարկա և հիմնականում դիտարկվում է արևմտյան երկրների՝ հատկապես ԱՄՆ հետ Չինաստանի ռազմավարական մրցակցության ենթատեքստում:**

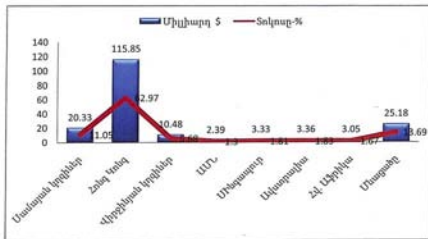
*- Իրականում Օվկեանիայում ՉԺՀ-ից ներդրումների աճը պայմանավորված է Ավստրալիայում կատարված մեծածավալ ներդրումներով: 2007 և 2008 թթ.-ին Ավստրալիայում ներդրումները համապատասխանաբար աճել էն ավելի քան 82%-ով և 132%-ով՝ 2008թ.-ի ընդհանուր հոսքերում կազմելով Օվկեանիայում չինական ներդրումների շուրջ 88%-ը [MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment]:

Նկար.2.6-Չինաստանի ԱՄՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքը՝ ըստ տարածաշրջանների -2008թ.

Աղբյուրներ:- MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Նկար.2.7-Չինաստանից ԱՄՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքի 7 ամենաշատ ստացողներ- 2008թ.

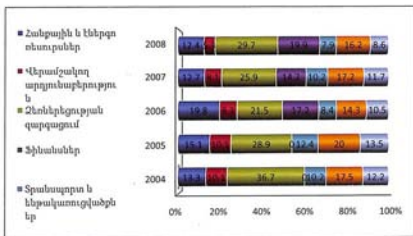
Աղբյուր- MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Չնայած զարգացած երկրներում և տարածաշրջաններում Չինաստանից իրականացվող ներդրումների պահպանվող շրջափնի աճին՝(2004թ-ի համեմատ 2008թ-ին ՉԺԳ-ից ԱՄՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքերն աճել են՝ Եվրոպա՝ 7.6 անգամ, Ջս. Ամերիկա՝ 4 անգամ), այնուամենայնիվ նկատելի

է դեպի զարգացող երկրներ և տարածաշրջաններ ուղղվածության ընդգծված տենդենցի ակայությունը: **Ներդրումների 2008թ.-ի ընդհանուր հոսքերում ավելի քան 96%-ը (ավելի քան՝ 176.6 մլրդ. \$) բաժին է ընկնում զարգացող երկրներին, ինչով՝ Չինաստանը վերածվում է այդ երկրների էկոնոմիկաների ֆինանսավորման կարևոր գործոնի:**

Չինաստանի արտաքին ներդրումները հիմնականում ուղղված են երկու հիմնական ոլորտներ ռեսուրսների՝ երկրում դրանց աճող պահանջների բավարարման համար (միջինը մինչև 2003թ-ը՝ 25%, 2004-2008թթ՝ 15%), ծառայությունների (միջինը մինչև 2003թ-ը՝ 60%, 2004-2008թթ՝ 74%, իսկ 2008թ.՝ 79%), որն ընդգրկում է՝ ֆինանսների, առևտրի, տրանսպորտի, ձեռներեցության զարգացման և այլ ուղղություններ, որոնք նպատակ ունեն օժանդակելու Չինաստանի արտահանմանը և ներմուծմանը, ինչպես նաև նպաստելու արտերկրից ներդրումների ներգրավմանը ՉԺՀ: Վերջին 3-4 տարիների ընթացքում կատարված մի քանի խոշոր ներդրումները նշանակալիորեն փոփոխեցին ԱՖՈՒՆ-ի ոլորտային կառուցվածքը(Նկար-2.8):

Նկար-2.8-ՉԺՀ ԱՌՈՒՆ-ը ըստ ոլորտների (%) - 2004-2008թթ.

Աղբյուր- MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի միայն սկսված 2006թ.-ից պաշտոնապես հրապարակվող և որևէ ներդրումային քաղաքականության իրականացման կարևորագույն քաղաքիչը հանդիսացող ֆինանսական ոլորտի ներդրումների կտրուկ աճը և դրանց մեծ տեսակարար կշռի ակայությունը ՉԺՀ-ից ԱՌՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքերում(Նկ. -2.8): 2008թ.-ի ՉԺՀ-ից ԱՌՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքերում ֆինանսական ներդրումները

կազմել են 36.69 մլրդ. \$, որից 26.79 մլրդ. \$-ը պատկանում էր 28 երկրներում և տարածաշրջաններում 63 տարբեր բնույթի մասնաձյուղեր ունեցող չինական առևտրային բանկերի համակարգին [1]: Չնայած վերամշակող արտադրության և գյուղատնտեսության ոլորտներում կատարվող ներդրումների որոշակի աճին, այնուամենայնիվ, դրանք երբևէ չեն ունեցել առաջնային նշանակություն(Նկ.-2.8):

Ընդհանուր առմամբ, ՉԺԳ-ից ներդրումների ոլորտային ուղղվածությունը լիովին համահունչ է ներքին պահանջների զարգացման տրամաբանությանը և կառուցվածքային առումով նպատակաուղղված է Չինաստանի արտահանման կողմնորոշմամբ և ներքին ռեսուրսների անբավարարվածությամբ էկոնոմիկայի կարիքների բավարարմանը:

**2.2.- Տրանս-ազգային ընկերությունների (SUC) ձևավորումը
ՉԺՀ-ում և դրանց կողմից արտաքին ներդրումների
իրականացման մեխանիզմները:
Չինաստանի ազգային նավթային ընկերությունները (ԱՆԸ)**

Ջարգացումների ներկա փուլում էկոնոմիկական զլորայիզացիան հանդիսանում է դոմինանտ տեղեցեց, ինչն ընդհանուր առմամբ հանգեցնում է ռեսուրսների և ապրանքների հսկայածավալ հոսքերի: Չնայած իր բազմաբնույթ ազդեցությանը՝ այնուամենայնիվ զլորայիզացիոն գործընթացը զարգացող երկրների համար ընձեռում է նաև արագընթաց զարգացման և համաշխարհային տնտեսությունում ավելի արագ ինտեգրվելու հնարավորություն: Այս առումով կարևորագույն և առաջնահերթ նշանակություն ունի այդ երկրներում միջազգային չափանիշներին համապատասխանող տրանս-ազգային ընկերությունների (SUC) ձևավորումը: Նման չափանիշներին համապատասխանող և մրցունակ չինական ընկերությունների ստեղծման խնդիրը՝ որպես հիմնարար առաջնահերթություն, դրվեց նաև «Գնալ դուրս» ազգային ռազմավարության արդեն իսկ սկզբնավորման փուլում:

Ջարգացող երկրներում և հատկապես Չինաստանում տրանսազգային ընկերությունների թվի աճը վերջին տասնամյակում՝ միջազգային տնտեսական կյանքի առանձնահատուկ հետաքրքրություն ներկայացնող թեմաներից մեկն է: Ի տարբերություն այլ երկրների (այդ թվում նաև զարգացող) տրանս-ազգային ընկերությունների՝ չինական SUC-ը ձևավորվել են պետության մասնակցությամբ, ինչը լրացուցիչ ճկունություն է ապահովում նրանց արտերկրյա գործունեությանը: Մյուս կողմից, այդ առանձնահատկությամբ պայմանավորված չինական SUC-ը մշտապես գտնվում են առանձնակի ուշադրության կենտրոնում, և չնայած նրան, որ այդ ընկերությունների արտերկրյա գործառույթները հենվում են շուկայական մեխանիզմների կիրառման վրա, այնուամենայնիվ պետական մասնակցության հանգամանքն առաջացնում է հասկանալի, բայց և ակնհայտորեն ուռժեցված անհանգստություն: **Իրավիճակի ամբողջական գնահատման համար պետք է ի նկատի ունենալ Չինաստանում և աշխարհում SUC-ի ձևավորման և գործունեության ծավալման փուլում առկա սկզբնական և հիմնային նշանակություն ունեցող օրեկտիվ տարբերությունների առկայությունը:**

1998 թ.-ից ՉԺՀ-ում սկսվեց կիրառվել խոշոր պետական ձեռնարկությունների ամրապնդման ռազմավարությունը, որը ներառում էր նաև փոքր և միջին ձեռնարկությունների նկատմամբ շուկայական մեխանիզմների լիակատար կիրառում* [6]: Պեական ձեռնարկությունների միավորման արդյունքում

*- (抓大放小-zhuādà fàngxiǎo)- «սպառնել մեծերին և թողնել փոքրերին» քաղաքականությունը մշակվել է 90- ականներին՝ հետազգայում ՉԺՀ Վարչապետ (1998-2003թթ.) Ջու Բոնձիի կողմից: Հաստատվել 1997թ. ՉԺՀ 44 15-րդ Համագումարում որպես բարեփոխումների ռազմավարություն և կիրառվել է 1998թ.-ից:

Նշանակալիորեն կրճատվեց դրանց քանակը, բայց ձևավորվեցին բազմաթիվ խոշոր ՊՁ-եր, այդ թվում՝ հզոր և միջազգային չափանիշներով մրցունակ մի քանի ընկերություններ: Ռազմավարությամբ նախատեսվում էր նաև՝ ըստ ամենայնի պետական աջակցություն ցուցաբերել այն խոշոր ՊՁ-ին, որոնք իրենց հետագա գործունեությամբ ձեռք էին բերում SUC-ի չափանիշներին համապատասխանելու որոշակի հնարավորություններ: Խոշոր պետական ձեռնարկությունների հիման վրա, որոնց հետագա զարգացումը Չինաստանի տնտեսության շարունակական աճի պայմաններում, օրյեկտիվորեն չէր կարող սահմանափակվել միայն երկրի ներսում ծավալվող գործունեությամբ, բնականաբար ձևավորվեց տրանս-ազգային ընկերությունների մի ամբողջ սերունդ:

Հետագայում արդեն, բազմաթիվ ոչ պետական ընկերություններ նույնպես ակտիվորեն ընդգրկվեցին արտաքին ներդրումների ոլորտ: 2008 թ.-ի ԱՄՆ-ի 50.2%-ն իրականացվել է սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների, 16.1%-ը՝ պետական ձեռնարկությունների և 9.4%-ը՝ մասնավոր ընկերությունների կողմից: Ընդ որում, պետական ձեռնարկությունների ներդրումները 2007թ.-ի համեմատ նվազել են՝ 3.6%, ով: 2005-2008թթ.-ի ընթացքում՝ աշխարհի 500 խոշոր ընկերությունների թվում ընդգրկված չինական SUC-ի թիվը աճել է 17-ով և դարձել է 37: Նման կտրուկ աճը առանձնապես նշանակալի է՝ զարգացող այլ գլխավոր տնտեսություններում դրանց քանակի ոչ մեծ աճի, և զարգացած երկրներում՝ այդ թվի կրճատման պայմաններում (Աղյ.-2.1): Ըստ նախնական տվյալների 2009թ.-ին նման չինական ընկերությունների թիվը կազմել է 47՝ նշված միտոսների պահպանմամբ:

**Աղյուսակ- 2.1- Ընկերությունների "Global Fortune 500"-2008
ներկայացվածության համեմատություն**

	2005	2006	2007	2008
Բրազիլիա	4	5	5	6
Ռուսաստան	5	4	5	8
Չեղկատան	6	6	7	7
Չինաստան	20	24	29	37
ԲՈՆՉ	35	39	46	58
Կադուկո	70	67	64	68
ԱՄՆ	170	162	153	140
ԵՄ	165	165	170	163

	Global Fortune		PIW-ի կարգը 100-ից	
	Կարգը*	Եկամուտ Մլն. \$	2007	2008
CNPC	13(2)	181,123	5	5
Sinopec	9(1)	207,814	25	25
CNOOC	318(19)	28,027	48	48
Sinochem	170(10)	44,457	--	--

*- Փակագիծն նշված է սեյ 2007-ի
կամերա
PIW- Petroleum Intelligence Weekly

Աղբյուր-Global Fortune 500- <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2009/countries/China.html>

Petroleum Intelligence Weekly's annual- Energy Intelligence Top 100: Ranking the World's Oil Companies - http://www.energyintel.com/PublicationHomePage.asp?publication_id=4

Առանձնապես տպավորիչ է չինական ազգային նավթային ընկերությունների (ԱՆԸ) առաջընթացը, որոնցից CNPC-ին՝ համաձայն PIW դասակարգման, 2007թ- ին արդեն հանդիսանում էր աշխարհի 5-րդ խոշորագույն նավթային կորպորացիան(Աղյ.-2.1):

Ընդհանուր առմամբ, Չինական SUC-երը ձևավորվել են՝ «Գնալ դուրս» քաղաքականության իրականացման, ընդամենը վերջին 10-15 տարիների ընթացքում, երբ արևմտյան՝ ինչպես նաև զարգացող այլ երկրների որոշ ընկերություններ, արդեն իսկ ձևավորել էին իրենց ազգային հզոր ապրանքանիշերը և կուտակել էին միջազգային շուկաներում գործունեության և մրցակցության հսկայական փորձ: Մինչ այդ, չինական ձեռնարկությունների միջազգային համագործակցության փորձը լավագույն դեպքում սահմանափակվում էր՝ քարեփոխումների ժամանակահատվածում արտերկրյա որոշ ընկերությունների հետ Չինաստանում իրականացվող համատեղ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, որի ընթացքում, այդ ընկերությունների կողմից փորձի, ինչպես նաև տեխնոլոգիաների փոխանցումները հիմնականում կատարվել են՝ այլ երկրներում հնարավոր մրցակից չինական ընկերությունների ձևավորումը բացառելու հաշվարկով: Ընդ որում, արտերկրյա բազմաթիվ SUC-ը (Ճապոնիա, Չվ. Կորեա և այլն), երկրներ «սառը պատերազմյան» ժամանակահատվածում ձևավորվել են այդ երկրների ֆինանսական և տեխնոլոգիական վերագինման առաջնահերթ նշանակություն ունենալու, ինչպես նաև արտաքին շուկաներում քայլ առ քայլ ներգրավվելու պայմաններում: Չինական SUC-ը կազմավորվել են երկրում շուկայական տնտեսության ձևավորման քոլորովին այլ մեխանիզմների կիրառման, ինչպես նաև որակապես տարբեր՝ ոչ համարժեք նպաստավորությամբ, արտաքին միջավայրի առկայության պայմաններում: Ակնհայտորեն, այս ամենը, ինչպես նաև արտաքին շուկաներում էվոլյուցիոն ճանապարհով ընդգրկվելու հնարավորությամբ ձեռք բերվող փորձի դեֆիցիտը՝ տեսանելի ապագայում, որոշիչ նշանակություն կունենան Չինաստանի SUC-ի արտերկրյա գործունեության սկզբունքների որոշման և գործառույթների իրականացման առումով:

Խնդիրն ընդհանրացված ենթատեքստում դիտարկելու դեպքում, հետևում է, որ իրականում Չինաստանը հետ է ընկել գլոբալ ներդրումների դաշտում և ներկայումս անհրաժեշտաբար հաղթահարելով բազմաթիվ արգելքներ, փորձում է հնարավորինս արագ դուրս գալ այդ ոչ նպաստավոր իրավիճակից: SUC-ի ձևավորումը և դրանց արտաքին շուկաներ դուրս գալու տենդենցը հանդիսանում է Չինաստանի 1.3 մլրդ բնակչության կենսական պահանջների և էկոնոմիկայի հետագա զարգացումն անհրաժեշտ նյութատեխնիկական ռեսուրսներով ապահովելու բնականոն հետևանք, ինչը միաժամանակ լիովին համահունչ է համընդհանուր չափանիշներով ընթացող առկա գործընթացների հետ: Լույս զլորալիզացիայի գործընթացների տրամաբանությունը հուշում է, որ գլոբալ հիմնախնդիրների լուծման հնարավոր օպտիմալ ճանապարհը

Չինաստանի հետ համագործակցելու ճանապարհն է, ինչի արդյունքում միջազգային շուկայում հեղինակություն ունեցող՝ հատկապես արևմտյան ՏԱՀ-ը, մաքսիմում արդյունավետությամբ կկարողանան օգտագործել իրենց ունեցած համեմատական առավելությունները:

2.2.1.- ՉԺՅ Նավթային ընկերությունների ներդրումային աշխարհագրությունը և քաղաքականությունը

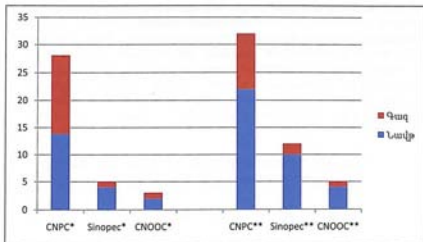
Չինաստանի առաջին ՏԱՀ-ը ձևավորվել են միայն 80-ական թվականների վերջում, երբ ՉԺՅ էներգիայի նախարարության վարչության լուծարման արդյունքում կազմավորվեցին՝ CNPC-(China National Petroleum Corporation), Sinopec (China National Petroleum and Chemical Corporation), և CNOOC-(China National Offshore Oil Corporation) և Sinochem* ազգային նավթային ընկերությունները (ԱՆՀ), որոնց ընձեռնվեց՝ նավթի, գազի և դրանց վերամշակման ոլորտին առընչվող ներքին և արտաքին գործընթացներում գերակա և որոշիչ դեր:

CNOOC-ին կազմավորվեց 1982 թ.՝ նավթարդյունաբերության նախարարության օֆշորային ակտիվների հիման վրա: Քանի որ, օֆշորային ոլորտը լիովին նոր էր Չինաստանի համար, CNOOC-ին ընձեռնվեց միջազգային նավթային ընկերություններ (ԱՆՀ) հրավիրելու և նրանց հետ համագործակցելու հնարավորություն՝ ՉԺՅ ծովային տարածքում նավթի և գազի նոր հանքավայրերի հետախուզման և արդյունահանման (ՀԱ) նպատակով: Sinopec-ը կազմավորվեց 1983 թ. նավթարդյունաբերության և քիմիական արդյունաբերության նախարարությունների նավթավերամշակման և նավթաքիմիական արդյունաբերության ակտիվների հիման վրա, որը և հանդիսանում է ընկերության գործունեության հիմնական ոլորտը: Sinopec-ի գործառույթներն ընդգրկում են նաև նավթի և քիմիական գազի հանքավայրերի շահագործումը, էներգակիրների տեղափոխման և պահեստավորման խնդիրները: Չինաստանի ցամաքային նավթի և գազի հետախուզման և արդյունահանման հիմնական գործառույթները դրվեցին 1988 թ-ին կազմավորված CNPC ընկերության վրա (Նկար-2.9): CNPC-ին հանդիսանում է Չինաստանի նավթի և քիմիական գազի շահագործման խոշորագույն ընկերությունը, ինչպես նաև՝ ոլորտում ԱՄՆ-ի հիմնական իրականացնողը: 1998թ-ին CNPC-ին և Sinopec-ը վերակազմավորվեցին որպես կոմերցիոն ձեռնարկություններ:

* Sinochem ընկերությունը հիմնականում զբաղվում է նավթի և նավթամթերքների արտահանմամբ և ներմուծմամբ: Ընկերությունը ակտիվորեն իրականացնում է նաև արտերկրյա ներդրումներ, այդ թվում մեծածավալ, համագործակցելով՝ 2007թ.-ին կազմավորված Չինաստանի Ազգային Հարստության 200 մլրդ. դոլլար ֆոնդի (ԱՀՖ) և Չինաստանի ներդրումային ընկերության (CIC) հետ:

Չինաստանի 5-րդ նավթային ընկերությունը՝ (Zhenhua Oil Company), որը պատկանում է Norinco (North Industrial Company) ընկերությանը, CNPC-ի և CITIC Energy ընկերությունների հետ համատեղ, որոշակի ներդրումներ է իրականացրել՝ Սիբիրիայում, Ղազախստանում և Իրաքում:

Նկար-2.9- ՉԺՀ ԱՆԸ-ի նավթի և բնական գազի ապացուցված ներքին պաշարները և արդյունահանումը- 2008թ.

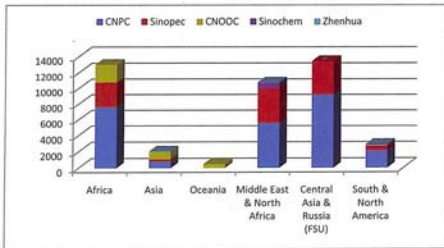
*- Ապացուցված պաշարները- (1013 բարել նավթի համարժեք): **- Արդյունահանումը-(10 7 բարել նավթի համարժեք/ օրեկան):
 Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY);China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic;

Որպես ամենախոշոր ԱՆԸ CNPC -ն, առաջին հերթին, ակտիվորեն ներգրավվեց Չինաստանում նավթի և գազի նոր պաշարների որոնման և շահագործման աշխատանքներում: Ձեռնարկվեցին նաև արտերկրյա համագործակցության հաստատման առաջին քայլերը: **1993 թ-ին առաջացած նավթային հիմնախնդիրն ամենայն հավանականությամբ, ամբողջ խորությամբ չընկալվեց Չինաստանում:** CNPC-ին ընդամենը հանձնարարվեց որոշակիորեն ակտիվացնել արտերկրում՝ հատկապես Պերույում, Սուդանում և Ղազախստանում, նավթի ՀԱ ծրագրերին մասնակցությունը:

«Գնալ դուրս» ռազմավարությունը էապես նպաստեց չինական ձեռնարկությունների, առաջին հերթին ԱՆԸ-ի, արտերկրյա ներդրումների աշխարհագրության ընդարձակմանը և իրականացման նշանակալի ակտիվացմանը: Համաշխարհային շուկայում առկա ռեսուրսների սահմանափակությամբ պայմանավորված՝ այլ ԱՆԸ-ի հետ մրցակցության պարտադրված անհրաժեշտությունը, հանգեցրեց չինական ԱՆԸ-ի կողմից միջազգային նորմերի և գլոբալ ինտեգրման չափանիշների ավելի խորը ըմբռնմանը և գիտակցմանը: Չինական ԱՆԸ-ն ընդգրկվեցին Հոնկոնգի և Լյու Յորքի արժեթղթերի շուկա և կարճ ժամանակահատվածում դարձան ազդեցիկ գլոբալ ներդրումներ իրականացնող ընկերություններ: Չինական ԱՆԸ-ը նշանակալիորեն ընդարձակեցին իրենց ներդրումային աշխարհագրությունը, ձգտելով ընդգրկվել Մերձավոր Արևելքի ավանդաբար

Էներգոընտրությունը հարուստ շուկայում, ամրապնդել և զարգացնել Ռուսաստանի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ նավթի և բնական գազի ոլորտներում գործընկերային հարաբերությունները, ինչպես նաև չին-աֆրիկյան տնտեսական համագործակցությունը (Նկ-2.10 և Գավելված-1): Դետագայում չինական նավթային ընկերությունները, հատկապես՝ CNPC-ին, Sinopec-ը և CNOOC-ին, դարձան Չինաստանի առաջին արտաքին ներդրումների իրականացման և «Գնալ դուրս» ազգային ռազմավարության կենսագործման հիմնական շարժիչ ուժերը: Մինչև 2010թ.-ը այս ընկերություններն իրականացրել են 100-ից ավելի ներդրումային գործարքներ, այդ թվում՝ 287-ից ամենախոշոր ԱՖՈՒՆ-ը (Նկ.-2-10) [5, 64, 74,75]:

Նկար-2.10- Չինաստանի ԱՆԸ-ի արտերկրյա ներդրումները- 1992-2009(3 եռամսյակ) (Միլիոն ԱՄՆ\$)

							TOTAL
CNPC	7599	810	0	5555	9182	2111	25257
Sinopec	3111	1182	0	8889	3120	0	16302
CNOOC	2289	968	450	0	0	122	3849
Sinochem	0	0	0	679	0	108	787
Zhenhua oil	0	30	0	65	0	0	95
TOTAL	13003	2038	450	10763	13402	2883	42539

Sources- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

2009 թ-ի վերջին **CNPC-ին** ներդրումներ էր իրականացրել 31 երկրների 81 ծրագրերում (Հավել.-1-Նկ.-1): Ընկերությունն իրագործում է նավթի և գազի արդյունահանմանն առնչվող բոլոր հնարավոր՝ այդ թվում նաև, արտադրությանն իրացման գործառույթները, ինչով CNPC-ին իր դուստր ձեռնարկության՝ PetroChina Co., Ltd-ի հետ միասին, վերածվել է միջազգային ասպարեզում մրցակցային բարձր չափանիշներ ունեցող ձեռնարկության: CNPC-ի 560 ինժեներական ծառայություններ իրականացնող խմբերն աշխատում են 45 երկրներում: Ընկերությունն արտադրանք և սարքավորումներ է արտահանում աշխարհի 70 երկրներ և տարածաշրջաններ:

CNPC-ին ձգտում է աշխարհի խոշորագույն նավթային ընկերությունների հետ համատեղ, ընդգրկվել է ներգակիրների գլոբալ շուկա: Արտաքին ներդրումների խոշորածավալությունը հիմնական առաջնայնությունն է՝ դրանց իրականացման որոշումների ընդունման առումով: CNPC-ին ավելի շուտ կենտրոնացված է արտաքին ներդրումային ծավալների որոշ սահմանափակ մակարդակով այնպիսի ծրագրերին մասնակցությանը, որոնք աջակցում են ընկերության գլոբալ ինտեգրմանը:

2009 թ-ի վերջին **Sinopec-ը** ներդրումներ էր իրականացրել 22 երկրների ավելի քան 30 ծրագրերում (Հավել.-1-Նկ.-1): Sinopec-ի գործունեությունը հիմնականում ընդգրկում է՝ Արևմտյան Աֆրիկան, Մերձավոր Արևելքը և ԽՍՀՄ Նախկին երկրները: Մինչև 2008 թ-ի վերջը Sinopec-ը որևէ նշանակալից ներդրում չէր իրականացրել: Ամենախոշոր ներդրումն իրականացվել է 2009 թ-ին՝ երբ Sinopec-ը 7.24 մլրդ. դոլարով ձեռք բերեց Addex Petroleum-ը նկերությունը (Հավ.-1-Աղ.-1): Ընկերությունը շարունակում է փնտրել իրեն համար օպտիմալ ուղղությունները արտերկրյա շուկայում, և հիմնականում կենտրոնացած է երկրի ներսում նավթավերամշակման զարգացման խնդիրների վրա:

CNOOC-ին, ակտիվ գործունեություն ծավալել է հիմնականում Հարավ Արևելյան ասիայում և Արևմտյան Աֆրիկայում (Հավելված-1): Ընկերությունը հիմնականում կենտրոնացած է ՉԺՀ-ում օֆշորային ուղղության զարգացման վրա և հանդիսանում է նաև LNG տեքմինալների հիմնական կառուցողը և օպերատորը: 2008 թ-ին CNOOC-ն ձեռք բերեց Լորվեզական ծառայությունների մատուցման Awilco ընկերությանը՝ 3.78 մլրդ. դոլար, որը ընկերության խոշորագույն ներդրումն է (Հավ.-1-Աղ.-1):

CNOOC-ն ձգտում է վերածվել միջազգային ասպարեզում մրցունակ և անկախ ընկերության, շարունակելով գլոբալ ծավալումը՝ գազի հանքավայրերի և օֆշորային տեխնոլոգիաների ձեռքբերումների ուղղությամբ:

Չինաստանի տնտեսության հարածուն աճի և էներգոնետուրսների անբավարարության պայմաններում, չինական ԱՆԸ-ն ակնհայտորեն ակտիվորեն կշարունակեն իրականացնել արտաքին ներդրումների ծավալման ռազմավարություն: **Չինական ԱՆԸ-ն ունեն ներդրումների ռիսկայնության դիմակայման համեմատական մեծ ռեսուրս և էներգոնետուրսներ արդյունահանող երկրների պահանջների բավարարման բարձր ճկունություն, ինչը միջազգային շուկայում շոշափելի առավելություն է և հետագա հաջողության՝ գործուն գրավական:**

2.3. Արտերկրյա ներդրումները և ընկերությունների Միաձուլումն ու ձեռքբերումը (ՄՁ) Չինաստանի SUC-ի կողմից

Արտերկրում նոր շուկաներ և ռեսուրսներ փնտրելը SUC-ի հետագա զոժոնեության համար դառնում է անհրաժեշտ պայման: Չնայած Չինաստանի համեմատաբար դեռևս փոքր մասնաբաժնին համաշխարհային ներդրումային հոսքերում՝ վերջին տասնամյակում չինական ընկերությունների զլորալ մակարդակ դուրս գալու ֆենոմենը դարձել է ներկա փուլում ՉԺՅ համաշխարհային ինտեգրման հիմնարար բնութագրիչներից մեկը:

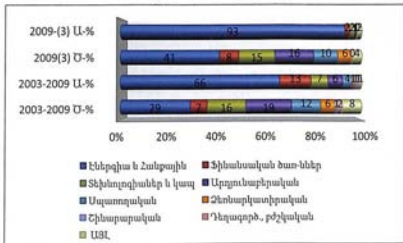
ՉԺՅ-ից ԱՄՆ-ի աճին զուգահեռ՝ Չինաստանի խոշոր ձեռնարկությունների կողմից արտերկրյա՝ հատկապես արևմտյան և հիմնականում ռեսուրսների, տեխնոլոգիաների, կապի և առևտրի ոլորտին առնչվող, ընկերությունների միաձուլումը և ձեռքբերումը (ՄՁ), քայլ առ քայլ դարձել է արտերկրյա ներդրումների զարգացման հիմնական շարժիչ ուժը: **Ի տարբերություն ավելի վաղ շրջանի, երբ ՉԺՅ ձեռնարկությունների կողմից կիրառվում էին համատեղ ձեռնարկությունների, կամ՝ մասնաճյուղերի բացման մեխանիզմները, ներկայումս ԱՄՆ-ի արտահոսքի գերակա միջոցը դարձել են ՄՁ գործարքները:** Նման մոտեցումը և համատեղ ձեռներեցության իրականացումը, մեծ արդյունավետությանը լուծում է այն առկա խնդիրները, որոնք առաջնային և հիմնարար են՝ միայն վերջին տասնամյակում զլորալ մասշտաբներ դուրս եկող, չինական ձեռնարկությունների համար: **ՄՁ գործարքներում ամենակտիվ և ծանրակշիռ դերակատարումն՝ ի սկզբանե (նաև ներկայումս) պատկանում է Չինաստանի նավթային ընկերություններին:** Վերջին տարիներին, նկատելիորեն ակտիվացել է նաև ֆինանսական, լեռնամետալուրգիական և հանքավերամշակման՝ պետական և մասնավոր չինական ընկերությունների արտերկրյա գործառույթները, այդ թվում նաև՝ գնումները:

2003թ-ից մինչև 2009թ.-ի առաջին երեք եռամսյակներն ընկած ժամանակահատվածում չինական ձեռնարկությունների կողմից կատարվել է 437 ՄՁ գործարք 116.8 մլրդ \$ ընդհանուր արժեքով, որից 241-ը՝ 75.3 մլրդ. \$ արժեքով, վերջին երկու տարիներին: **Էներգիայի, հանքարդյունաբերության և դրանց ծանրակշիռությունների գնումները եղել և մնում են հիմնականը և ծավալային (127 գործարք՝ 29%) և արժեքային առումներով (66%- 77.1 մլրդ. \$), ՉԺՅ ՄՁ գործառույթներում (Նկ.-2.11):**

Ընդհանրացված տվյալների և վերլուծությունների բացակայության պատճառով դժվար է օբեկտիվորեն գնահատել այդ ձեռքբերումների հետագա օգտագործման արդյունավետության աստիճանը[68]: Բոլոր դեպքերում առկա են նաև նշանակալի կորուստներ, ինչպես օրինակ՝ չինական ապահովագրական ընկերության՝ Ֆորտիս բելգիա- գերմանական բանկում ներդրված 3.34 մլրդ. դոլլարի կորուստը 2008թ.-ին[45]: Ընդհանուր առմամբ, ենթադրելի է, որ ռեսուրսային ոլորտը սովորաբար ապահովում է եկամտաբերության և արդյունավետության որոշակի մինիմում, ինչին

մեծապես նպաստում է նաև պատրաստվածության բարձր մակարդակ ունեցող ինժեներների առկայությունը: Այլ խնդիր է ծառայությունների և հատկապես ֆինանսների ոլորտները, որոնք ենթադրում են կառավարման ժամանակակից համակարգերի ներդրման և կառավարիչների ուսուցման դպրոցի առկայության խիստ բարձր անհրաժեշտություն: Միաժամանակ, արտերկիր գործուղված չին կառավարիչներն ու աշխատակիցները մշտապես կանգնում են մշակութային և քաղաքակրթական մեծ տարբերությունների հաղթահարման և տեղի արժեքային համակարգի յուրացման դժվարությունների առջև: Այս ամենով պայմանավորված, ենթադրելի է, որ այդ ոլորտներում ձեռքբերված ձեռնարկությունների օգտագործման արդյունավետությունը հեռու է կատարյալ լինելուց և պահանջում է հետագա առանձնահատուկ ուշադրության անհրաժեշտություն:

Նկար-2.11- ՉԺՉ ՄՁ գործառույթների ոլորտային բաժանումը 2003թ.-2009(3 եռամսյակ) - (%)

Ա- Հստ Արժեքի, Ծ- Հստ քանակական Ծավալների

Աղբյուրներ- The emergence of China- New frontiers in outbound M&A- Doloitte- merger market- November 2009

ՄՁ գործառույթները, ընդհանուր առմամբ, հանդիսանում են արտաքին ներդրումների զարգացման կարևորագույն ցուցանիշ, բնութագրելով դրանց արդյունավետությունը, SUC-ի միջազգային շուկայում գրաված դիրքը և գլոբալ ինտեգրման աստիճանը: Այդ գործառույթներն արտացոլում են փոխվստահության և շուկայական մեխանիզմների գերակայության իրական մակարդակը: ՄՁ գործառույթները թելադրվում են՝ SUC-ի հետագա զարգացումն անհրաժեշտ տեխնոլոգիաներով և հումքերի ռազմավարական ապահովման գերակայությամբ, ինչպես նաև՝ դրանց հետագա օգտագործման արդյունավետության բարձրացման հիմնարկականներով: Լայնամաշտաբ

ՄՁ գործարքները, սովորաբար ուղեկցվում են նաև հասարակական զգայուն քննարկումներով, առանձնապես՝ ազգային նշանակության ապրանքանիշ հանդիսացող և առավել ևս բնական ռեսուրսների ոլորտի ընկերություններին առնչվող գործառույթների դեպքում: Այս իմաստով ՄՁ գործարքներում վերջնական որոշումների ընդունումը երբեմն պայմանավորվում է ոչ միայն դրանց տնտեսական արդյունավետությամբ, այլև հարակից՝ այդ թվում քաղաքական տարրերի առկայության կերպով գործունեորով, ինչպես օրինակ՝ CNOOC-չինական նավթային ընկերության կողմից UNOCAL ամերիկյան ընկերության գնման փորձի դեպքում՝ [32-37]:

Չնայած գլոբալ մակարդակով ընթացող ներդրումային քաղաքականությունում կատարվող փոփոխություններն ընդհանուր առմամբ, ուղղված են դրանց թափանցիկության ապահովմանը և վստահության մթնոլորտի ամրապնդմանը, այնուամենայնիվ՝ ընդունված որոշումները միշտ չէ, որ կարող են հիմնավորել էկոնոմիկական նպատակահարմարությամբ և ֆինանսական առաջարկների օպտիմալությամբ[46]: Միաժամանակ, մերժումների բացատրության հիմքում միայն պրոտեկցիոնիզմի կամ առավել ևս քաղաքական շարժառիթների որոնումը, կարող է հանգեցնել հիմնախնդիրների ըմբռնումների միակողմանիության, ամեն դեպքում՝ ոչ լրիվության: Արտաքին լայնածավալ և կենտրոնացված ներդրումներն ընդհանրապես, և ՄՁ խոշորածավալ գործառույթները մասնավորապես, էկոնոմիկական նպատակահարմարությանը զուգահեռ մշտապես կարող են այս կամ այն աստիճանով առնչվել հարակից ներքին և արտաքին բնույթի բազմաթիվ գործոնների ամբողջության հետ: Այս իմաստով, օպտիմալ որոշումների ընդունումը կարող է կատարվել միայն բազմաթիվ պարամետրերի և գործոնների համադրմամբ:

Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամով պայմանավորված՝ արժույթների փոխարժեքների շոշափելի տատանումներն ու արևմտյան ընկերությունների ակտիվների գների նշանակալից անկումը, ըստ էության, լրացուցիչ հնարավորություններ ստեղծեցին՝ ճգնաժամին արդյունավետորեն դիմակայող և 2009թ.-ին արտերկրյա ներդրումների աճի դինամիկան պահպանող չինական ձեռնարկությունների կողմից, ՄՁ գործարքների ծավալման առումով: Ի տարբերություն Չինաստանի, մնացած գլխավոր տնտեսություններից ԱՅՈՒՆ-ի հոսքը 2009թ.-ի սկզբին նշանակալիորեն դանդաղեց, քանի որ ճգնաժամը, ընդհանուր առմամբ՝ նվազեցրել էր այդ երկրների SUC-ի ներդրումային հնարավորություններն ու հիմնավորվածությունը [2]: Մասնավորապես, 2009թ.-ի առաջին վեց ամիսներին, չինական SUC-ի արտերկրյա ձեռնարկությունների ՄՁ-ը անցյալ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ աճել են 26.3%-ով, այն դեպքում, երբ նույն ժամանակահատվածներում ՉԺՀ-ում Net գնումները նվազել են 56.6%-ով (Աղյ.-2.2 և[4,5]): Ըստ նախնական ուսումնասիրությունների, 2009թ.-ին միջազգային շուկայում

*-2005թ. Չինական CNOOC ընկերությունը մասնակցելով UNOCAL ԱՄՆ 9-րդ մեծ նավթային ընկերության գնման մրցույթին ներկայացրել էր յավազույն ֆինանսական և ձեռնարկատիրական առաջարկը՝ 18,5 մլրդ \$՝ 67% - մասնաբաժնի համար: Չնայած դրան չինական ընկերության առաջարկը մերժվեց, այդ թվում ԱՄՆ Կոնգրեսի միջամտության արդյունքում [32-37]:

գրանցվել է ընկերությունների ՄՁ-ի ընդհանուր ակտիվության 60% անկում, իսկ զարգացող գլխավոր տնտեսությունների դեպքում ՄՁ գործարքները նվազել են 40%-ով՝ բացառությամբ ՉԺՀ և Ղանկաստանի [6-8]: 2009թ.-ին չինական ընկերություններն իրականացրել են 500 մլն. դոլլար և ավելի արժեքով 15 արտերկրյա ՄՁ գործարքներ՝ \$28.6 մլրդ. ընդհանուր գումարով, որը 25%-ով ավելի է 2008թ. համեմատ և հանդիսանում է երրորդ ցուցանիշն աշխարհում [9]: Առաջին և երկրորդ ցուցանիշով՝ ԱՄՆ և Ֆրանսիայի ընկերություններն իրականացրել են՝ \$51.5 մլրդ. և \$31մլրդ. նման գործարքներ, որոնք 2008թ. համեմատ նվազել են համապատասխանաբար 21%-ով և 39%-ով [9]: Ընդամենը հինգ տարի առաջ՝ 2004թ.-ին, Չինաստանն իրականացրել էր 500 մլն. դոլլար և ավելի արժեքով միայն երեք ՄՁ գործարքներ՝ \$2.4 մլրդ. ընդհանուր գումարով [1]:

Ալյուսակ-2-2-Ձեռնարկությունների արտաքին ներդրումային գնումներ- ՉԺՀ-ում և արտերկրում

	Ալյուսակից ՄՁ ՉժՀ-ում					ՉժՀ ՏԱԸ-ի ՄՁ-ն Արտերկրում				
	2005	2006	2007	2008	2009*	2005	2006	2007	2008	2009*
Գումարը Մլրդ \$	11590	11307	9274	5144	2995	9546	12053	6300	30200	2670
% Շտեղծված-ում	19.2	17.95	12.4	5.6	-	77.6	68.7	23.6	54	-
ՄՁ-ի Քանակը	258	226	233	230	53	53	72	92	88	71

*- 2009թ.-ը հաշվարկված է Գումարը-Մեպտեմբեր ամիսներին և նախնական է:
 Աղբյուրներ:- UNCTAD- World Investment Report 2008,2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment; Thomson Reuters figures-China Daily-2009-07-08.

Ճգնաժամային շրջանում առաջացած տեղաշարժերի ամբողջական գնահատման առումով, կարևոր է նշել որ մի քանի երկրների կողմից (այդ թվում ՉԺՀ) ծեռնարկվեցին շտապ միջոցառումներ, որոնք ընդհանուր առմամբ պարզեցնում էին ՄՁ գործառնությունները՝ նեղացնելով այդ գործարքներում որոշումների ընդունման պայմանների դաշտը: Միաժամանակ, ճգնաժամային պայմաններում՝ բոլոր երկրներում, սովորաբար նկատելիորեն բարձրանում են այդ որոշումների ընդունման մեջ կառավարական մարմինների մասնակցության աստիճանը և սոցիալական գործոնի ազդեցությունը: Բոլոր դեպքերում, կարևոր նշանակության ՄՁ գործարքներում որոշումների ընդունման տրամաբանությունն, ըստ էության, շարունակում է պահպանել նախկին իներցիան [38-44]: Դա հիմնավորում է, որ չինական ՏԱԸ-ի կողմից 2009թ.-ին ՄՁ գործարքներում ունեցած հաջողությունները հանդիսանում են՝ ոչ միայն իրավիճակային հետևանք, այլև՝ պայմանավորված են նաև՝ այդ ընկերությունների մրցունակության աճով և միջազգային չափանիշներին դրանց համապատասխանության առաջընթացով:

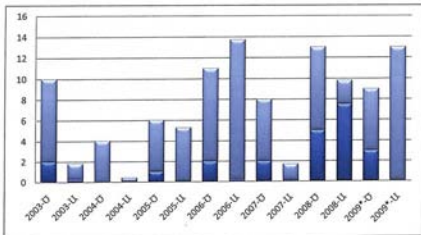
*- Ավստրալիան ընդունելով ՉԺՀ-ից մի շարք նշանակալից առաջարկներ, այնուամենայնիվ՝ 2008-2009 թթ. ընթացքում մերժեց դրանցից երեքը՝ հղում կատարելով հակամտերապոլ օրենքներին: Գնաքարտի մատչելիության ոլորտի խոշորագույն ներդրումը մերժվեց՝ ռազմական փորձարկումների շրջանին մոտ գտնվելու պատճառաբանությամբ, հետագայում ընդունելով վերամշակված՝ ավելի փոքրածավալ ներդրումների առաջարկը [44; տես նաև Ալյ. Տոլ 19-ը]: Չինաստանի առևտրի նախարարությունը մերժեց Կոկա-Կոլայի կողմից «Գոփոյան Դյուբ» ընկերության գնման առաջարկը և այլն [42,43]:

2.3.1.- Էներգիայի ոլորտում Չինաստանի արտերկրյա ներդրումներն ու ՄՁ գործառույթները

ՉԺՀ-ում ռեսուրսների և հումքի պահանջարկի շոշափելի աճը և միայն միջազգային շուկայում կատարված գնումների միջոցով դրանց հետագա բավարարման գործնական անհնարիևությունը հանգեցրեց չինական ձեռնարկությունների կողմից այս ոլորտում իրականացվող արտերկրյա ներդրումների հոսքի և ՄՁ գործարքների նշանակալից աճի (Նկ.-2.12): Չնայած պահանջվող ռեսուրսների տեսակների լայն սպեկտրին, քնականորեն էներգոռեսուրսների ներկրումից հարածուն կախվածությունը գերակա նշանակություն ունի երկրի տնտեսության հետագա զարգացման և անվտանգության ապահովման առումով:

Էներգիայի ոլորտում Չինաստանի արտերկրյա ձեռքբերումները հիմնականում ուղղված են նավթի և գազի հետախուզման և արդյունահանման (ՀԱ) ոլորտներ (Նկ.-2.12): Ընդ որում, ելնելով ՉԺՀ էներգոկառուցվածքի զարգացման տրամաբանությունից, նման ուղղվածությունը պահպանելու է հետագա շարունակական աճի միտումները:

Նկար-2.12 - Էներգիայի ոլորտում ՉԺՀ արտերկրյա ՄՁ գործարքներում առկա տեղեկեցները
ՄՁ Ծավալը և Արժեքը (US\$ Մլրդ.)

Ծ- Ծավալը (քանակային); Ա- Արժեքը: * - Հունվար-Մայսամբեր- 2009թ.

Նկարի վերնի հատվածը- Էներգիայի ոլորտում նավթի և գազի ՀԱ գործարքների Ծավալը և Արժեքը: Նկարի ներքնի հատվածը- Էներգիայի ոլորտի այլ ՄՁ գործարքների- Ծավալը և Արժեքը:

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; 3. The emergence of China:-New frontiers in outbound M&A- Deloitte- merger market- November 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Սկսած 1990-ականներից Չինաստանը նշանակալից արտերկրյա ներդրումներ իրականացրեց նավթի և գազի ՀԱ ոլորտներում և արդեն 2008 թ-ի վերջում ՉԺՀ ազգային նավթային ընկերությունները (ԱՆԸ) մասնակցում էին 75 ՀԱ ծրագրերի՝ 31 երկրներում (Հավել.-1 -Նկ.-1): Ընդհանուր առմամբ, ֆինանսական ճգնաժամը չինական ընկերությունների համար ստեղծեց բարձր որակի ակտիվների ավելի ցածր գներով ձեռքբերման բարենպաստ պայմաններ: Կանխիկ դրամական միջոցներով ապահովված չինական ԱՆԸ-ի համար, տնտեսական ճգնաժամը և նավթի գների անկումը ստեղծեցին՝ ՄՏ գործառույթների իրականացման միջոցով, իրենց արտերկրյա ռեսուրսների և ակտիվների զգալի ավելացման, ինչպես նաև միջազգային նավթային արդյունաբերությունում ինտեգրման նոր հնարավորություններ:

Ներկայումս աշխարհի նավթային պաշարները կազմում են մոտ 1240 մլրդ. բարրել, որից մոտ 77% գտնվում է Ազգային նավթային ընկերությունների (ԱՆԸ) վերահսկողության տակ առանց միջազգային նավթային ընկերությունների մասնակցության: Արևմտյան նավթային ընկերությունները տնօրինում են նավթի և գազի համաշխարհային պաշարների մոտ 10%-ը: Նավթի արտադրության 20 խոշորագույն ընկերություններից 14 ը նույնպես ԱՆԸ -ն են:

Ընդհանրապես քիչ հավանական է դարձել աշխարհում նավթի և գազի նոր խոշոր հանքավայրերի հայտնաբերման հնարավորությունը: Նույնիսկ զգալի նոր պաշարների հնարավորության դեպքում, նոր՝ այսպես կոչված՝ «կանաչ հանքավայրերում» սովորաբար պահանջվում է շատ ավելի երկարատև ներդրումային ցիկլ [80]: Միջազգային նավթային արդյունաբերությունում ինտեգրումն ուղ սկսած չինական ընկերությունները, 90- ական թվականներին, ստիպված էին հիմնականում կենտրոնանալ, նավթային ներդրումների համար ավանդաբար գրավիչ շրջանների՝ ոչ մեծածավալ պաշարներով և բարձր ռիսկային ծրագրերի ու ՀԱ ձեռնարկումների վրա: Այնուամենայնիվ, այս շրջանում, չինական նավթային ընկերությունները ձեռք բերեցին արտերկրում աշխատելու որոշակի փորձ: Փոփոխվեցին նաև համագործակցության մեթոդները՝ համատեղ իրականացվող ՀԱ ծրագրերից, անցում կատարվեց՝ մասնաբաժնային մասնակցությամբ ծրագրերին: Նշված հիմնախնդիրները աստիճանաբար ուղղորդեցին չինական ԱՆԸ- ին, ավելի ակտիվորեն կիրառել ՄՁ գործառույթների մեխանիզմը[80]: Սկզբնական շրջանում դրանք հիմնականում փոքրածավալ ձեռքբերումներ էին, որոնք այդպես էլ նշանակալի ազդեցություն չունեցան՝ Չինաստանի ներգալիկիների մատակարարման առումով[80]:

Իրավիճակը էապես փոխվեց 2002 թ-ից հետո, երբ միջազգային համագործակցության որոշակի փորձ ձեռք բերած չինական ԱՆԸ-ը՝ հատկապես CNPC-ն, սկսեցին իրականացնել շատ ավելի լայնամասշտաբ գործառույթներ, աստիճանաբար վերածվելով գլոբալ չափանիշներին համապատասխանող ընկերությունների: Ներդրումներն արդեն ավելի էին կենտրոնացվում միջին և խոշոր ծրագրերի իրականացմանը, որոնք

միաժամանակ ունեին նաև փոքր ռիսկայնություն: Այս շրջանում ձևավորվեց նաև չինական ԱՆԸ-ի ներդրումների հետագա ծավալման չորս հիմնական ռազմավարական ուղղությունները՝ Ռուսաստան ու Կենտրոնական Ասիա, Մերձավոր Արևելք, Յուսիսային Աֆրիկա և Հարավային և Յուսիսային Ամերիկա [78,80]: **Չինական ԱՆԸ-ը նավթ արդյունահանող ձեռնարկություններից, վերածվեցին կապիտալի գործառույթներ իրականացնող և գլոբալ մակարդակով մրցունակ տրանս-ազգային ընկերությունների:** Արտերկրյա ՄՁ գործառույթը, չինական ԱՆԸ-ի համար, աստիճանաբար վերածվեց՝ արտերկրյա ներդրումների իրականացման և մրցակցության կարևորագույն միջոցի[78,80]:

2003 թ-ին էներգիայի ոլորտում կատարված բոլոր արտաքին ներդրումները կազմում էին 2 մլրդ. ԱՄՆ դոլլարից քիչ, իսկ 2006 թ-ին դրանց ընդհանուր գումարն արդեն կազմում էր 13.7 մլրդ. դոլար (Նկ.-2.12): 2003-2009 թթ-ի ընթացքում էներգիայի ոլորտի ՄՁ գործարքների ողջ քանակի՝ 72% -ը և արժեքի՝ 75%-ը կատարվել է նավթի և գազի ոլորտում(Նկ.-2.12):

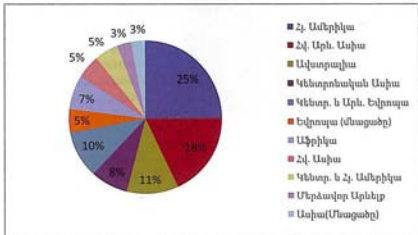
2003թ-ից մինչև 2009թ.-ի առաջին երեք եռամսյակներն ընկած ժամանակահատվածում՝ չինական ձեռնարկությունների կողմից էներգիայի, հանքարդյունաբերության և դրանց օժանդակ չինությունների ոլորտում կատարված արտաքին ՄՁ 127 գործարքներից 61-ը՝ (46.3 մլրդ. \$) իրականացվել է էներգիայի, իսկ՝ 59-ը (28 մլրդ. \$) հանքարդյունաբերության բնագավառներում: Էներգիայի ոլորտում կատարված ՄՁ գործարքների գերակա մասը՝ 44-ը (ոլորտի 75%-ը կազմող արժեքով), իրականացվել է նավթի և գազի շահագործման բնագավառում (Նկ.-2.12): Ընդհանուր առմամբ, 2009 թ-ին իրականացվել են նավթի և գազի ոլորտին առնչվող երեք տասնյակից ավելի արտերկրյա խոշոր գործառույթներ: 2009 թ.-ին իրականացված 9 ամենախոշոր ՄՁ գործարքներից 7-ը կապված է բնական ռեսուրսների հետ, որոնցից չորսը՝ նավթի և գազի ոլորտում[79]: 2008թ.-ի դեկտեմբերից 2009 թ.-ի դեկտեմբեր ժամանակահատվածում չինական նավթային ընկերությունները իրականացրել են ավելի քան 13 մլրդ դոլլար ՄՁ գնումներ[73,74]: Ելնելով ընդհանուր զարգացումներից և ընթացիկ քննարկումներից՝ նման միտումը ամենայն հավանականությամբ կպահպանվի նաև մոտակա տարիներին:

Բավականին երկար ժամանակ ՉԺՅ ձեռնարկությունների ուշադրությունը՝ ՄՁ գործարքների առումով, կենտրոնացված էր Յուսիսային Ամերիկայի համապատասխան ընկերությունների վրա, որոնք առանձնակի շահագրգռություն չէին հանդես բերում չինական միաձուլումների հեռանկարի առումով: Ամենացայտուն օրինակը՝ ԱՄՆ անվտանգության նկատառումներից ելնելով, CNOOC -չինական նավթային ընկերության կողմից UNOCAL ամերիկյան ընկերության գնման մերժումն էր [32-37]: Մի քանի ամիս շարունակվող բանակցություններից հետո CNOOC-ին հետ վերցրեց իր առաջարկը և UNOCAL-ը դարձավ Chevron-ի մասը: Չնայած առաջացած խոչընդոտներին, մի քանի դեպքերում, չինական ընկերությունների ՄՁ գործարքներն էներգիայի ոլորտում ավարտվել են հաջողությամբ՝

հատկապես Կանադական ձեռնարկությունների դեպքում:

2003թ-ից հետո էներգիայի ոլորտում կատարված ՄՁ գործարքների՝ ընդհանուր ծավալի (քանակական) 25%-ը և արժեքի՝ 38%-ը իրականացվել է Չյ. Ամերիկայում: Այլ տարածաշրջանները, որոնք առանձնապես գրավիչ են չինական ընկերությունների համար՝ Հարավ Արևելյան Ասիան և Կենտրոնական Ասիան են, ինչպես նաև Ռուսաստանը (Հավել.-1 Աղյ.-1; Նկ.-2.13 -2.15):

Նկար -2.13- ՉԺՀ-ից էներգիայի ոլորտում կատարված արտերկրյա ՄՁ գործարքների աշխարհագրությունը- 2003- 2009(3-րդ երամսյակ): ԾԱՎԱԼԸ

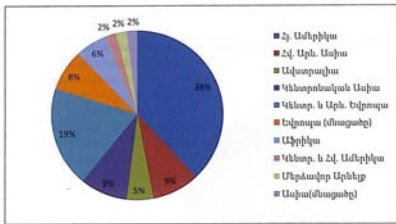

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; The emergence of China:-New frontiers in outbound M&A- Doloitte- merger market- November 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

2008-2009 թթ. ընթացքում ՉԺՀ ԱՆԸ-ն ունեցան առանձնապես նշանակալից արտերկրյա ձեռքբերումներ: Գլոբալ ինտեգրման ամենամեծ նվաճումներն այնուամենայնիվ պատկանում են CNPC-ին: 2008թ-ն CNPC-ին արտերկրում արդյունահանել է 62.2 մլն. տ. նավթ և 6.73 բլն. մ3 գազ, որից՝ 30.5 մլն. տ. և 4.66 բլն. մ3-ը հանդիսանում է CNPC-ի մասնաբաժինը [75] (Նկար-2.9-2.10; Հավել.-Նկ.-1): Ընկերությունն արտերկրում կառավարում է 5200 կմ. նավթատար խողովակաշարեր՝ 36.67 մլն. տ տարեկան հզորությամբ: 2009թ-ի հոկտեմբերին ավարտվեց Ղազախստան - Չինաստան նավթատարի 2-րդ փուլը (Կենկիյակ-Կումկոյ) և սկսվեց 10 լրացուցիչ մղղիչ կայանների շինարարության փուլը, որի ավարտով նավթատարը կհասցվի իր նախագծային՝ տարեկան՝ 20 մլն. տ. հզորությանը (Հավելվ.-2- Քարտեզ-2): 2008թ-ի հունիսի 30-ին սկսվեց 1813 կմ. երկարությանը գազատարի շինարարությունը, որի առաջին փուլը շահագործման հանձնվեց 2009 թ-ի

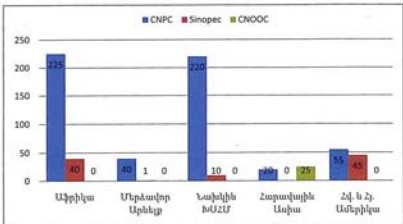
դեկտեմբերի 15-ին: Դեկտեմբերի 22-ին Սինձյանի Հորբոս քնակավայրի շրջանում թուրքմենական գազը հատեց Չինաստանի սահմանը 19վելով 2-րդ Արևմուտք-Արևելք գազատարը (Հավելվ. -2-Քարտեզներ-3,4):

Նկար-2.14- ՉԺՀ-ից էներգիայի ոլորտում կատարված արտերկրյա ՄՉ գործարքների աշխարհագրությունը- 2003- 2009(3-րդ երամսյակ): ԱՐԺԵՔ

Sources- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; The emergence of China- New frontiers in outbound M&A- Doloitte- merger market- November 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Նկար-2.15- Չինական ԱՆԸ-ի արտերկրում նավթահանույթի ներդրումային մասնաբաժինն՝ ըստ տարածաշրջանների -2008թ. (1000բար/օր)

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; NOC's websites annual reports;

2009թ-ին CNPC-ին Չինաստանի Զարգացման բանկից (ՉԶԲ) ստացավ լրցուցիչ 30 մլրդ. դոլար արտոնյալ վարկ՝ արտերկրյում նավթի ոլորտում ներդրումների և ձեռքբերումների գործընթացների արագացման նպատակով[76]: Նախատեսվում է հետագա հինգ տարիների ընթացքում վարկը հիմնականում օգտագործել՝ Աֆրիկայում, Հվ. Ամերիկայում (Վենեսուելա) և Ղազախստանում ներդրումների և նոր ձեռքբերումների նպատակով:

2009թ-ին ընկերության ամենախոշոր ներդրումը՝ 3.3 մլրդ. դոլարով Mangistaumunaigas-ի ձեռքբերումն էր, որով CNPC-ի նավթի հանույթի մասնաբաժինը Ղազախստանում հասցվեց երկրի ամբողջ հանույթի շուրջ 25%-ին (Հավել.-1- Աղյ.-1): Դա լուրջ անհանգստություններ առաջացրեց Ղազախստանում՝ երկրի էներգակիրների ոլորտում, քիսական ԱՆԸ-րի ներգրավվածության բարձր աստիճանի առկայության առումով[77]:

2009թ-ին 7.24 մլրդ. դոլարով Addax Petroleum Corp.-ի ձեռքբերումը հանդիսանում է Sinopec-ի ամենանշանակալից արտերկրյա ներդրումը, ինչպես նաև քիսական ԱՆԸ-ի կողմից երբևէ կայացած ամենախոշոր ՄՉ գործառույթը: Addax-ի գնումով, որին պատկանող նավթահանքերը հիմնականում կենտրոնացված են Նիգերիայում և Իրաքի քրդական շրջաններում, նշանակալիորեն ավելացավ Sinopec-ի արտերկրյա նավթահանույթը, ինչն, այնուամենայնիվ, կազմեց CNPC-ի հանույթի ընդամենը 25%-ը ((Հավել.-1- Աղյ.-1) և [78]): Վերջին երկու տարիների ընթացքում CNOOC-ի ամենանշանակալից ձեռքբերումը, 3.78 մլրդ. դոլարով Նորվեգական Nawilco Offshore-ի գնումն է(Հավել.-1- Աղյ.-1):

Ընդհանուր առմամբ, քիսական ընկերությունների ներդրումային աշխարհագրությունը, ծավալային և արժեքային մեծությունը ունի և պահպանում է ամենաարագ ընդարձակման և աճի միտումները, ինչն առավելցայտունորեն դրսևորվեց վերջին երկու տարիների ընթացքում: Ընդ որում, հիմնական ուղղվածությունը եղել և մնում է նոր էներգոռեսուրսների ձեռքբերումը:

էներգակիրներին առնչվող գործառույթներն ավանդաբար շաղկապվում են քաղաքական և աշխարհաքաղաղաքան տեղաշարժերի հետ և երբեմն ներառում են նաև իրատեսական անհրաժեշտության անհամամասնական՝ ավելցուկային քաղաքականացվածության տարրեր: Եվ չնայած, այս իմաստով, Չինաստանի ռազմավարական մոտեցումը բացառում է ներդրումների արտահանման գործընթացում քաղաքական մոտիվացիայի կիրառելիության հնարավորությունը, այնուամենայնիվ, քիսական ընկերությունները չեն կարող ապահովված լինել ընդհանուր մոտեցումներով պայմանավորված ազդեցություններից: Դա առանձնապես նկատելի է միջազգային շուկայում նշանակալի էներգետիկ ակտիվներին առնչվող գործառույթների դեպքում, երբ ՉԺՀ նավթային ընկերությունները չունենալով համաչափ փորձառություն և քախվելով հովանավորչության դրսևորումների հետ պարտվում են իրենց գլոբալ մրցակիցներին, ինչի հետևանքով՝ քիսական ձեռնարկությունները հաճախակի իրականացնում են ավելի փոքրամասշտաբ և բարձր

ռիսկայնությամբ ՄՁ գործարքներ[72]: Էներգակիրների շուկայում գլոբալ չափանիշներով գերակա դիրքերում գտնվող, ինչպես նաև տեխնոլոգիական և փորձառության առավելություններ ունեցող արևմտյան նավթային ընկերությունները, որոշակի կոնսոլիդացիայի դեպքում, կարող են լուրջ խոչընդոտներ ստեղծել չինական նավթային ընկերությունների գլոբալ ինտեգրման հետագա ծավալման առումով: Երկրորդ, ունենալով, չինական ձեռնարկությունների կողմից հանքարդյունաբերության և հատկապես էներգիայի ուղղություններում արձանագրած ՄՁ գործարքների քանակական և որակական առաջընթացը, հետագա զարգացումների առումով ենթադրելի է, որ դա կարող է հանգեցնել՝ ռեսուրսների ոլորտում, արտերկրյա ընկերությունների մրցակցության աստիճանի նշանակալի աճին, ինչպես նաև հնարավոր հակասությունների դաշտի հետագա ընդարձակվմանը: Հաշվի առնելով ՄՁ գործառնությունների վերոշարադրյալ առանձնահատկությունները, չի բացառվում այն հնարավորությունը, որ չինական ընկերությունների գործառնություններում քաղաքական մոտիվացիայի լիակատար բացակայությունը՝ կարող է վերածվել, ոչ նպաստավոր հանգամանքի թե՛ ռեսուրսների, և թե՛ ընդհանրապես, ՄՁ գործարքներում որակական նշանակության հետագա շոշափելի արդյունքների և ձեռքբերումների արձանագրման առումով:

Առանձին ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ հիմնականում գլոբալ զարգացումներում առկա միտումների և ճգնաժամային գործոններով պայմանավորված, նկատելիորեն աճել է արտերկրյա ձեռնարկությունների ՄՁ գործարքներում չինական ընկերությունների հետ արևմտյան ՏԱՀ-ի համագործակցության և համատեղ ձեռքբերումների հաճախականությունը: 2008թ.-ին Չինալկո (ՉԺՀ) և Ալկոա (ԱՄՆ) ընկերությունների՝ Ռիո Տինո(Բրիտանիա) 12% մասնաբաժնի համատեղ գնումը, կամ՝ 2009 CNPC և BP համատեղ հաղթանակը Իրաքի Ռումայիա նավթահանքի զարգացման մրցույթում և այլն, համատեղ ձեռքբերումների լավագույն օրինակներ են: Նման համագործակցության հետագա ծավալումն ու խորացումը հեռանկարային էական ազդեցություն կարող է ունենալ փոխադարձ մոտեցումների և ընդունումների ողջ համակարգի՝ հիմնարար և որակական ձևափոխումների առումով:

2.4. Էներգակիրների ՉԺՅ դիվանագիտությունն ու քաղաքականությունը, էներգակիրների ներմուծման անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները

Չինաստանում բազմատեսակ ռեսուրսների և հումքի պահանջարկի շոշափելի աճում բնականորեն գերակա կարևորությունը **էներգոռեսուրսների՝ առաջին հերթին նավթի, ներկրումից հարածուն կախվածությունն է:**

Աշխարհում ներկայումս գործող չափանիշներով, որևէ երկրի ազգային տնտեսությունն իր վրա կրում է նավթի համաշխարհային շուկայի ուղղակի ազդեցությունը, երբ ներմուծման տարեկան ծավալը հատում է 50 մլն. բարելի սահմանը[81]: Այս իմաստով բնութագրիչ օրինակ է Իրաքյան պատերազմի ուղղակի հետևանքը Չինաստանի տնտեսության վրա*: Ներկայումս Չինաստանի նավթի ներկրման պահանջարկը շուրջ 30 անգամ գերազանցում է այդ սահմանագիծը և հեռանկարային իմաստով կրկնապատկվելու է՝ 2030 թ-ին[82]: ՉԺՅ-ի համար դա նշանակում է՝ 2030 թ-ին նավթի ներկրումից՝ 75- 80% կախվածություն, ներկայիս՝ 54%-ի փոխարեն**[82], իսկ նավթի համաշխարհային շուկայի համար՝ ներկայիս երկուսի (ԱՄՆ և ՏՀԶԿ այլ երկրներ) փոխարեն՝ նավթի երեք խոշորագույն սպառող և ներկրող կենտրոնների ամկայություն: **Էկոնոմիկայի զլորալացման և էներգոռեսուրսների հետագա հնարավոր անբավարարության անհանգստությամբ պայմանավորվող ներկա զարգացումների հետևանքով՝ Չինաստանի տնտեսությունը դառնում է բավականաչափ խոցելի՝ և նավթի արժեքների՝ և արտաքին մատակարարումների խաթարումների դեպքերում:**

Էներգակիրների՝ հատկապես նավթի, անվտանգության հիմնախնդիրը, որի առաջնային ազդեցությունն ավանդաբար քաջածանոթ է ԱՄՆ-ի (Եվրոպայի) համար, բնականորեն վճռական նշանակություն է ձեռք բերում նաև Չինաստանի հետագա զարգացման և տնտեսական անվտանգության առումով, և կարող է **վերածվել՝ ՉԺՅ դիվանագիտական և պաշտպանական վերափոխումների հիմնական շարժիչ ուժի:** Ակնհայտ է նաև, որ արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող միջոցներից նման կախվածությունը ենթադրում է, որ երկրի տնտեսությունը համապատասխան էներգոռեսուրսներով ապահովելուն ուղղված ՉԺՅ ջանքերը կարևորագույն նշանակություն ունեն՝ առաջին հերթին ազգային անվտանգության առումով:

*- Բնական ռեսուրսների արժեքները միշտ էլ զգայուն են իրավիճակային փոփոխությունների նկատմամբ՝ առանձնապես էներգակիրների դեպքում: Ցայտուն օրինակ է՝ իրաքյան պատերազմի հետևանքով նավթի գների աճի նշանակալից ազդեցությունը Չինաստանի համար: 2003թ-ի առաջին չորս ամսում, Չինաստանի նավթի ներմուծման աճեց՝ 42.9%-ով, բայց վճարը աճեց տարեկան 110.6%-ով, կազմելով 4 մլրդ. դոլլարի լրացուցիչ ծախս: Ավելին, պատերազմը վնասեց չինական մասնակցությամբ Մերձավոր Արևելյան տարածաշրջանում ընթացող՝ ավելի քան 100 ձիազորի իրականացմանը և Չինաստանից տասնյակ հազարավոր աշխատողների ներգրավման պայմանագրերին[69-71]:

**- Դամբնատության համար նշեք, որ ըստ նույն կանխատեսումների, 2030թ-ին նավթի ներմուծումից կախվածությունը՝ ԱՄՆ-ի դեպքում պահպանվելու է ներկայիս՝ 73%-74% սահմաններում, իսկ ՏՀԶԿ Եվրոպայի երկրների դեպքում՝ ներկայիս 70%-ից կարող է հասնել շուրջ՝ 88%-ի՝ Գյուսիսային ծովում նավթահանույթի նշանակալի նվազման հետևանքով[82]:

Խնդրի խորությամբ ըմբռնելու համար, պետք է նշել, որ էներգաապահովման հարցում Հինաստանը կանգնած է և Ներքին, և արտաքին խնդիրներին դիմակայելու անհրաժեշտության առջև: Ներքին իմաստով, դա տնտեսական արագընթաց աճով, ինչպես նաև դրա հետևանք հանդիսացող սոցիալական զարգացմամբ պայմանավորված էներգաօգտագործման պահանջարկի բնականոն աճի բավարարման և շրջակա միջավայրի խորացող հիմնախնդիրների լուծումն է: Արտաքին առումով, հիմնական մարտահրավերները նախ և առաջ պայմանավորված են ներկա միջազգային իրադրության փոփոխականությամբ, ինչպես նաև էներգառեսուրսներով հարուստ շրջանների համեմատական բարձր անկայունությամբ[96]:

Էներգիան հիմնային և առաջնային նշանակություն ունի աշխարհի ամենամեծ բնակչությունն ունեցող Հինաստանի էկոնոմիկական առաջընթացի, սոցիալական կայունության և երկրի ազգային անվտանգության առումով: Արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող էներգառեսուրսների ներմուծումից խորացող կախվածությունն ուղղակիորեն առնչվում է երկրի ազգային անվտանգությանը և ենթադրում է Հինաստանի կողմից համարժեք ներգրավվածության դրսևորում:

Մյուս կողմից, էներգակիրների անվտանգության ապահովման ԶԺՂ լուծումները վճռական նշանակություն կունենան ոչ միայն Հինաստանի զարգացման անվտանգության առումով: Դրանք իրենց ազդեցությունը կունենան նաև էներգակիրների մյուս խոշոր սպառողների և արտադրողների համար, և կարող են հանգեցնել՝ տնտեսական և անվտանգության հարաբերությունների համակարգային նոր վերադասավորումների՝ բազմաթիվ տարածաշրջաններում:

Հինաստանի նավթային քաղաքականությունը ձևավորվում է երկրի էներգետիկ քաղաքականության հիմնարար սկզբունքներով, իսկ Նրա արտաքին գործառույթի ռազմավարությունը բխում է ԶԺՂ արտաքին քաղաքականության հիմնադրույթներից: Նավթային քաղաքականության արտաքին գործառույթի գործնական իրականացման մեխանիզմները ձևավորվում են «Գնալ դուրս» ռազմավարությամբ: Շարադրվածից բխում է բազմաթիվ սուբյեկտների ուղղակի կամ հարակից ազդեցության առկայությունը երկրի նավթային քաղաքականության ձևավորման և գործնական կիրառման առումով: Բայց և այնպես, զլխավոր և առաջնային դերը պատկանում է՝ Հինաստանի ազգային նավթային ընկերություններին: Ռազմավարական առումով երկրի էկոնոմիկական զարգացման համար անհրաժեշտ արտաքին նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը նպատակաուղղված Հինաստանի արտաքին քաղաքականության համար տնտեսական գլոբալիզացման տեմպերը և երկրի տնտեսության արտերկրյա ռեսուրսային պահանջների ապահովման խնդիրները կանխորոշիչ նշանակություն ունեն: Այլ կերպ, ազգային գերակա նպատակի՝ էկոնոմիկական զարգացման կենսագործմանը նպաստող համակողմանի և արդյունավետ աջակցության ապահովումը

հանդիսանում է ՉԺՅ արտաքին քաղաքականության առաջնային նպատակակետը, ինչով և նրա դիվանագիտական իրազորումը ձեռք է բերում «տնտեսական պրագմատիզմի» որոշակի ուղղվածություն: Երկրի էներգետիկ անվտանգության, և դրա կարևորագույն բաղադրիչը հանդիսացող արտերկրյա էներգակիրների մատակարարման հիմնախնդիրները, որում զուգորդված են նաև էներգակիրների մյուս խոշոր սպառողների շահերը, ինչպես նաև գլոբալ չափանիշներով նոր վերաբաշխումների հնարարավորության ամպայությունը ակնհայտորեն չեն կարող չլինել ՉԺՅ դիվանագիտական գործառույթների ուշադրության կենտրոնում: Ավելին, էներգետիկայի և էներգառեսուրսների բնագավառներում համագործակցության զարգացման խնդիրները սովորաբար ընդգրկվում են միջպետական հարաբերությունների առաջնային հիմնահարցերի կարգավորման համաձայնագրերում ու պայմանագրերում և գտնվում են ՉԺՅ բարձրագույն ղեկավարության ուշադրության կենտրոնում: Դա հնարավորություն է ընձեռնում արագորեն զարգացնել ՉԺՅ էներգետիկ համագործակցությունը բազմաթիվ երկրների հետ: Թերևս հենց դրանով էլ սահմանափակվում է մասնավորապես էներգակիրներից, և ընդհանրապես արտերկրյա ռեսուրսներից կախվածության ազդեցությունը Չինաստանի արտաքին քաղաքական գործառույթների վրա [86]:

Համաձայն ՉԺՅ տեսակետի, “էկոնոմիկական դիվանագիտությունը” նպատակաուղղված է համագործակցության զարգացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը, իսկ կոնկրետ ծրագրերի իրականացումը կարող է պայմանավորվել միայն տնտեսական նպատակահարմարությամբ: Էներգետիկ համագործակցությունը՝ Սուդանի, Իրանի, Վենեսուելայի և այլ երկրների հետ, ընդամենը տնտեսական համագործակցություն է և չի կարող նշանակել ՉԺՅ ներգրավվածություն, կամ ազդեցության տարածում այդ երկրներում: **Ի վերջո, արտերկրյա էներգառեսուրսներով ՉԺՅ տնտեսության ապահովման պատասխանատվությունը և գործնական իրականացման գործառույթը դրված է չինական ԱՆԸ-ի վրա:**

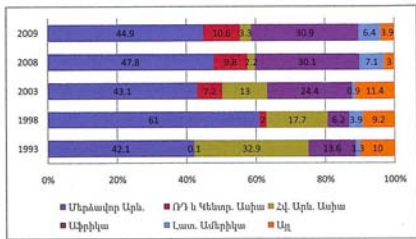
ՉԺՅ նավթային ընկերությունների արտերկրյա գործունեությունը լիովին հենվում է շուկայական մեխանիզմների կիրառման, կամ, որ նույնն է, լիբերալ քաղաքականության կենսագործման վրա: **Սկզբունքորեն այն համահունչ է ՉԺՅ նավթային քաղաքականությունում, նավթ-քաղաքականություն - Մեծ խաղե ավանդույթի վերածված բանաձևի կիրառումը բացառելու Չինաստանի դիրքորոշմանը:** Ընդգծենք, որ տվյալ մոտեցումը ոչ մի դեպքում չի նշանակում էներգակիրների կամ նավթային դիվանագիտության իրականացման բացառում: Ավելին, ՉԺՅ և այլ երկրների միջև էներգետիկ համագործակցության հաջողությունը հիմնվել է նախ և առաջ դիվանագիտական ջանքերի վրա: Պետական օժանդակության և միջոցների առկայությունը կորպորացիաների բանակցային և արտերկրյա ՄՁ գործառույթներում ընձեռնում են լրացուցիչ ճկունություն ցուցաբերելու հնարավորություն: Կարճ ժամանակահատվածում նշանակալիորեն

ընդլայնեց կորպորացիաների ներդրումների ծավալը և աշխարհագրությունը՝ որոշ դեպքերում ընդգրկելով նաև արևմտյան կորպորացիաների ազդեցության տակ գտնվող շրջանները (ՆԿ-2.10 և Դավելված-1): Ընդ որում, պետք է ի նկատի ունենալ, որ այս ընկերությունները և ընդհանրապես Չինաստանը, էներգակիրների արտաքին աղբյուրների որոնման թելադրանքի առջև կանգնեցին աշխարհում արդեն իսկ գործող և արևմտյան նավթային կորպորացիաների ազդեցության տակ գտնվող ձևավորված համակարգի առկայության պայմաններում: Մի տեսակ ծայրամասային իրավիճակում հայտնված և արևմտյան նավթային ընկերություններին փորձով և տեխնոլոգիական հնարավորություններով նկատելիորեն զիջող չինական ձեռնարկությունների համար, արտաքին շուկայում իրենց տեղը գտնելու հիմնական միջոցներից մեկը դարձավ **գնային քաղաքականության ընդգծված կիրառումը**: Դա ՉԺԳ նավթային ընկերություններին հնարավորություն ընձեռնեց միջազգային շուկայում հասնելու շոշափելի ձեռքբերումների՝ իրենց վրա գրավելով այլ ընկերությունների սևեռում ուշադրությունը:

ՉԺԳ կորպորացիաների էներգետիկ ռազմավարության նկատմամբ արտաքին մոտեցումներում դրսևորվեց նկատելիորեն ուռճացված անհանգստություն, որ Չինաստանի էներգակիրների պահանջարկի ազդեցիկ աճը և վարվող առևտրական էներգետիկ քաղաքականությունը կարող են վտանգել համաշխարհային և առանձնապես ԱՄՆ էներգետիկ անվտանգությունը[83]: Իրականում, չնայած տպավորիչ առաջընթացին, չինական կորպորացիաների նավթի արտերկրյա արդյունահանումը փոքր է աշխարհում վաճառվող նավթի 3%-ից: Ընդ որում այն հիմնականում վաճառվում է դրսում, ինչը կորպորացիաների համար ապահովում է ավելի բարձր շահույթ: Ըստ տարբեր գնահատականների, Չինաստան ներկրվում է դրանց արդյունահանման ընդամենը 40-45%-ը[84]: **Չինաստանի (և մասնավորապես ՉԺԳ նավթային ընկերությունների) նկատմամբ դրսևորվող առանձնահատուկ հետաքրքրությունը պայմանավորված է ոչ միայն ՉԺԳ-ի էներգիայի օգտագործման հսկայածավալ շուկա լինելու հանգամանգով, այլ նաև (գուցե և առաջին հերթին) այն հանգամանքով, որ որպես հարաճուն և կարևորագույն գլոբալ բաժնետերեր, չինական ԱՆԸ-ի ռազմավարական մոտեցումներն ու ընդունած որոշումներն էական ազդեցություն կունենան ոլորտում համընդհանուր չափանիշներով էներգոշուկայի հետագա զարգացումների առումով:** Չինաստանի էներգետիկ ռազմավարության արտաքին գործառույթը հիմնվում է միջազգային համագործակցության ամրապնդման և էներգառաջման աղբյուրների դիվերսիֆիկացիայի վրա: 1993թ-ին, երբ Չինաստանը դարձավ նավթ ներմուծող երկիր (net) նավթային ընկերություններն այն պարզապես ձեռք էին բերում միջազգային շուկայում գնումների միջոցով: Խնդրի խորությունն ըմբռնելուց հետո ՉԺԳ ԱՆԸ-ը սկսեցին դիտարկել երկարաժամկետ նավթային գործարքների և համաձայնագրերի իրականացման հնարավորությունը, որոնք դուրս էին

գայիս՝ պարզագույն նավթառաքման պայմանագրերի շրջանակից: Արտաքին աղբյուրներից էներգակիրների ներմուծման ընդգրկումն քաղաքականության մշակման և դիվերսիֆիկացման անհրաժեշտության գիտակցումն իր ամբողջ սրությամբ դրսևորվեց 2001թ-ի սեպտեմբերյան տեռորիստական ակտից և հատկապես՝ Իրաքյան երկրորդ պատերազմը սկսվելուց հետո, երբ ընկալվեց Չինաստանի նավթի ներկրման հիմնական աղբյուրների անվտանգության ոչ բավարար մակարդակը: Ժամանակային առումով, դա համընկավ նաև ՉԺՊ նավթի պահանջարկի նշանակալից աճի հետ, երբ 2003թ-ին Չինաստանը, շրջանցելով Ճապոնիային, դարձավ երկրորդ խոշոր նավթ սպառող երկիրն աշխարհում: ՉԺՊ Պետախրիդի՝ Ջարգացման հետազոտությունների կենտրոնի 2004թ.-ին հրապարակված «Չինաստանի էներգիայի Ազգային Ռազմավարությունը և Քաղաքականությունը», նմանատիպ առաջին փաստաթղթում արդեն իսկ ընդգծվեց էներգակիրների (նավթի և գազի) ներկրման աղբյուրների դիվերսիֆիկացման առաջնայնությունը(85): Արտաքին աղբյուրներից էներգակիրների մատակարարմանն ուղղված քաղաքականությունը դարձավ ընդգրկուն և ամբողջական: Մշակվեց միջոցառումների և գործունեության հստակ ծրագրեր հատկապես «Գնալ դուրս» ռազմավարության շրջանակներում, որոնց համակարգված իրականացումը հանգեցնելու էր երկրի տնտեսության էներգառեսուրսների պահանջարկի ապահովման հնարավոր բարձր աստիճանի երաշխիքներ: Ռազմավարությունում,

Նկար-2.16- ՉԺՊ նավթի ներկրումն ըստ տարածաշրջանների- (%)

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2009; NBSC-Yearbooks- 1996-2008; DRS Innovations Groupe;

որպես ՉԺՀ էներգակիրների մատակարարման հիմնական արտաքին աղբյուրներ նշվել են Մերձավոր Արևելքը*, Ռուսաստանը, Կասպյան ավազանը և Կենտրոնական Ասիան [85]: Հետագայում անշուշտ ներկրման աղբյուրների աշխարհագրությունն ավելի ընդարձակվեց՝ ակտիվորեն ընդգրկելով՝ հատկապես՝ Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի երկրները: 2009-ին, նավթի շուրջ 45%-ը Չինաստան է ներմուծվում Մերձավոր Արևելքից, 31% -ը՝ Աֆրիկայից, շուրջ 7.5%-ը Ռուսաստանից, 3%-ը՝ Ղազախստանից և 13.5%-ը այլ երկրներից (Նվ.-2.16 և Հավել.- 1-ի՝ Աղյ.- 2-ը): Ռազմավարությունն ընդգծեց ոչ միայն ներկրման աղբյուրների աշխարհագրական, այլև՝ առաջման տրանսպորտային ուղիների՝ դիվերսիֆիկացման կենսական անհրաժեշտությունը:

Ներմուծման ներկայիս աշխարհագրությունը հանգեցնում է այլ երկրների կողմից վերահսկվող նավթի ներմուծում և Մայակևա նեղուցով** անցնող ՉԺՀ ներմուծվող նավթի ամբողջ ծավալի շուրջ 80% -ի խոցելիությանը, ինչով նավթառաջման անվտանգությունը դառնում է առաջնահերթ խնդիր ((Հավել.-2- Քարտեզ-5) և [81]): Ավելին, ծովային ուղիներով ներկրման շուրջ 90%-ը իրականացվում է այլ երկրների տանկերային նավատորմի միջոցով: 2003թ. Իրաքյան պատերազմն էական ազդեցություն ունեցավ Չինաստանի նավթային անվտանգության առկա և հնարավոր մարտահրավերների, վարվող էներգետիկ արտաքին քաղաքականության աշխարհագրության և առաքումների թերությունների բացահայտման առումով: Մերձավոր Արևելքում և Պարսկական ծոցում ուժային հաշվեկշռի առաջացած որակական փոփոխությունները և անկայունության գործոնների հնարավոր հետագա աճը, Չինաստանում առաջացրեցին նախազգուշական ռազմավարության ընդունման և կիրառման անհրաժեշտություն:

Հիմնախնդիրն ընդհանրացված ենթատեքստում դիտարկելու դեպքում, բնական ռեսուրսների ներմուծման անհրաժեշտության արագընթաց աճը մի կողմից վերածվում է Չինաստանի միջազգային ինտեգրման շարժիչ ուժի, մյուս կողմից՝ ավելի ու ավելի հեռավոր ռեսուրսների ներմուծումից կախվածությունը, հանգեցնում է երկրի տնտեսության խոցելիությանը և Չինաստանի համար որակապես նոր վտանգների առաջացմանը: Նման վտանգներից երկրի տնտեսությունն ապահովելու

*- Մերձավոր Արևելքը հանդիսանում է ՉԺՀ նավթի ներմուծման հիմնական աղբյուրը և կանխատեսվում է, որ նման իրավիճակը կպահպանվի մինչև 2030 թ-ը: Սաուդյան Արաբիան, Իրանը, Իրաքը, Օմանը և Քուվեյթը նավթի հիմնական մատակարարներ են Չինաստանի համար (տես- Նվ.- 2.14-ը, նաև՝ Հավելված- 1-ի՝ Աղյուսակ-2-ը):

**- 900 կմ երկարությամբ Մայակևա նեղուցը (ամենանեղ մասն ունի ընդամենը 2.7 կմ. լայնություն) կապում է Ասիայի տարածաշրջանը Մերձավոր Արևելքի, Եվրոպայի և Աֆրիկայի հետ: Նեղուցով տարեկան անցնում են մոտ 50000 նավ, որոնցով իրականացվում է համաշխարհային առևտրի 40%-ը: Նեղուցով օրեկան տեղափոխվում է 15 մլն. քարեյ նավթ՝ Մերձավոր Արևելքից և Արևմտյան Աֆրիկայից : Մայակևա նեղուցով է տեղափոխվում Ճապոնիա և Չինաստան ներկրվող նավթի 90%-ը և 80%-ը՝ համապատասխանաբար[87,88]:

դասական մոտեցումների ենթատեքստում, Չինաստանի տնտեսության պահանջարկի աշխարհագրական ընդարձակման արագությունը գերազանցում է նրա ռազմավարական հասանելիության հնարավորությունների զարգացմանը: Ներկայումս Չինաստանը դեռևս չի տիրապետում ռազմական այնպիսի հնարավորությունների, որն անկախ իրադրության փոփոխությունից, կարող է երաշխավորել երկրի տնտեսության արտերկրյա ռեսուրսային պահանջների անվտանգ մատակարարման ապահովումը՝ խելամիտ անհրաժեշտության սահմաններում, ուժային քաղաքիչի հնարավոր կիրառմամբ: Նման իրավիճակը առաջացնում է երկրի զարգացման ռազմավարական պլանավորման որակապես նոր մոտեցումների, ինչպես նաև դրա իրագործելիության ապահովման առումով դիվանագիտական ավելի ճկուն մեթոդների կիրառման անհրաժեշտություն[28,54]: Արագընթաց զարգացումը Չինաստանին կանգնեցրել է արագորեն գլոբալ մասշտաբներով գործելու անհրաժեշտության առաջ: Որքանով և ինչպես Չինաստանը կկարողանա հաղթահարել և լուծել առաջացած հիմնախնդիրները, կարևորագույն նշանակություն կունենա՝ համընդհանուր չափանիշներով երկրի դերի հետագա ամրապնդման, ինչպես նաև այլ խոշորագույն ուժային կենտրոնների հետ ՉԺՅ հետագա հարաբերությունների բնույթը որոշելու առումով:

Նախագգուշական ռազմավարության ընդունումն ու կիրառումը բնականորեն, հանգեցնող է ներգառառքման արթյունների և տրանսպորտային ուղիների դիվերսիֆիկացիայի շնորհիվ՝ Մերձավորարևելյան շրջանից ներմուծման ծավալների և Չինաստանի կողմից անվերահսկելի նավաղիներով առաքումների ծավալների հնարավոր նվազեցման առաջնահերթության գիտակցմանը: Երկարամյա լրջագույն ջանքերի գործադրման շնորհիվ, բացի ծովային ուղիներով կատարվող ներկրումներից, Չինաստանը հասել է ներգրակիրների՝ նավթի և գազի, երեք այլ ներկրումների ռազմավարական ուղիների ձևավորմանը՝ հյուսիս-արևելյան (Ռուսաստանից), հյուսիս-արևմտյան (Միջև Ասիա, հնարավոր է նաև Ռուսաստան) և հարավ-արևմտյան (Մյանմար)[89,94] (Չավել-2- Քարտեզ-5):

2009թ.ի նոյեմբերին CNPC-ն սկսեց Մյանմարում նավթային տերմինալի շինարարությունը, որտեղից Մերձավոր Արևելքից և Աֆրիկայից բերվող նավթը 771 կմ. երկարությամբ խողովակաշարով կառաքվի ՉԺՅ՝ չանցնելով՝ Մայլակկանեղուցով: Նավթատարի տարեկան վերջնական թողունակությունը կազմելու է 22 մլն. տ. (առաջին փուլում 12 մլն. տ, 2012թ-ին) և առաքելու է նաև մյանմարյան նավթ[89]: Պլանավորված է նաև 12 մլրդ. մ3 թողունակությամբ գազատարի շինարարությունը, որն ավարտվելու է 2012թ-ին:

Ավելի քան 17 ամյա բանակցությունների արդյունքում, 2010թ-ին ավարտին կհասցվի Ռուսաստան - Չինաստան նավթամուղը, որը տարեկան 15 մլն. տ. նավթ կառաքի ՉԺՅ[90-92]: Պլանավորվում է գազատարների կառուցում, որոնցով մինչև 70 մլրդ. մ3 բնական գազ կարող է առաքվել Չինաստան[92-93]: Գործող Ղազախստան-Չինաստան նավթատարով և Տրանս-Ասիական

գազատարով վերջնական թողունակությամբ տարեկան 20 մլն. տնավթ և 40-55 մլրդ. մ3 բնական գազ է առաքվելու Չինաստան (Հավել.-2- Քարտեզներ-2-5):

Ընդհանուր առմամբ, վերջին երեք ուղիների (որոնցում հիմնականը Ռուսաստանի և Միջին Ասիայի հետ կապող ուղիներն են) ամբողջական գործարկման դեպքում ՉԺՀ ներկրվող նավթի շուրջ 40%-ը կհասցվի Չինաստան՝ չանցնելով Մալակկա նեղուցով[89,94]:

Վերոշարադրյալից բխում է, որ Միջին Ասիայից և ՌԴ-ից էներգակիրների խողովակաշարային տեղափոխումը Չինաստանի համար ակնհայտորեն ունի կենսական անհրաժեշտության նշանակություն: Ընդ որում, Կասպյան շրջանում և Ռուսաստանի հետ Չինաստանի էներգետիկ համագործակցության զարգացումներն ունեն որոշակիորեն միմյանցից տարբերվող առանձնահատկություններ ու ներքին տրամաբանություն [95-97]:

Գլուխ 3. Կենտրոնական եվրասիայի էներգակիրների նշանակությունը և առկա իրավիճակը

3.1.- Կասպյան էներգակիրների պաշարները և դրանց նշանակությունը միջազգային էներգետիկ անվտանգության առումով

70-ական թթ. կատարված հետազոտությունների արդյունքների գերուռճացված ներկայացմամբ 1990-ականների սկզբում հաջողվեց ձևավորել հիպեր-վստահության մթնոլորտ առ այն, որ Կասպյան ավազանն էներգակիրների իր պաշարներով կարող է դառնալ Մերձավորարևելյան և Պարսից Ծոցի շրջանների մրցակից և իր նշանակությամբ անգամ փոխարինել նրանց: Յուրաքանչյուր հանքավայրի հետազոտության սկիզբը ուղեկցվում էր «նոր Քուվեյթի» հայտնաբերման՝ սովորության վերածված համեմատությամբ: Պաշարների իրական գնահատման տեխնիկական և տեխնոլոգիական դժվարությունները, որոնք առկա են Կասպյան ավազանի նավթի և գազի հանքավայրերի հետազոտություններում, որոշ իմաստով նպաստեցին տարածաշրջանի երկրների լիդերների խոստումների վրա հիմնված ուռճացված գնահատականների ձևավորմանը[1]: 1994թ.-ի սկզբին Ադրբեջանի և Անգլիայի Բրիտիշ Պետրոլիում (BP) կորպորացիայի միջև ստորագրված, այսպես կոչված «դարի պայմանագրով» սկզբնավորվեց Կասպյան ավազանում աշխարհաքաղաքական մրցակցություն, ինչն հետագայում որակվեց որպես, «Նոր Մեծ Խաղ»: Ի տարբերություն 20-րդ դարեսկզբի, «Նոր Մեծ Խաղ»-ը նշանավորվում է, նախ և առաջ, ընդգրկված դերակատարների առատությամբ, էկոնոմիկայի զրոքալացման և էներգոռեսուրսների հետագա հնարավոր անբավարարության անհանգստությամբ, ինչպես նաև ուժային կենտրոնների բլոկոլվին այլ որակներով: Տարածաշրջանի առաջնորդների կողմից հայտարարված բաց ներդրումային քաղաքականությունը՝ Կասպյան ավազանն արևմտյան կորպորացիաների համար դարձրեց ավելի հրապուրիչ և դրանք արագորեն ակնհայտ գերակա դիրքեր նվաճեցին տարածաշրջանի էներգակիրների՝ հատկապես նավթի մասնաբաժիններում: Դետագաուսումնասիրությունները հերքեցին Կասպյան ավազանի նշանակությունը՝ Մերձավորարևելյան և Պարսից Ծոցի շրջանների փոխարինելու իմաստով, միաժամանակ հիմնավորելով շրջանի կարևորագույն նշանակությունը էներգակիրների դիվերսիֆիկացիայի առումով, ինչը խիստ արդիական է էներգետիկ անվտանգության ապահովման նկատառումներով[2-6](Աղյ.-3.1): Կասպյան էներգակիրների միջազգային էներգետիկ անվտանգության առումով ունեցած նշանակության յուրաքանչյուր օբեկտիվ գնահատական,

*- 1994 թ-ի սեպտեմբերին ստորագրված՝ Կասպյան շրջանում հանքավայրերի հետազոտման և շահագործման առաջին պայմանագրով, բաժանվել են Ազերի Զիրազ Գյունաշի (ACG) հանքավայրի փայլաբաժինները, որում BP-ն՝ բացի 34.1367%-մասնաբաժնից, ստանձնեց նաև օպերատորի կարգավիճակ, հետագայում ստանալով նաև ԲՅՁ խողովակաշարի 30.1%-ը (Azeri-Chirag-Gunashi) (ACG) Oil Field, Caspian Sea, Azerbaijan- <http://www.offshore-technology.com/projects/acg/>.

կարող է հիմնավորվել միայն նավթի և գազի արդյունահանման ավանդական կենտրոններից զլորալ (կամ տարածաշրջանային, ինչպես նաև՝ որոշ երկրների մեծածավալ էներգոետուրսների պահանջարկից) կախվածության շարունակական աճի հետ, հեռանկարային համեմատության ենթատեքստում: 2008թ. Կենտրոնական Եվրասիայում, նավթի հաստատված պաշարները կազմել են համաշխարհային պաշարների 3.6%-ը, Նավթ արտահանող երկրների կազմակերպությանը (ՆԱԵԿ- OPEC)՝ 77.2%-ի և Մերձավոր Արևելքի՝ 56.6%-ի համեմատ (Աղյ.-3.1): Ենթադրելի բոլոր պաշարների հայտնաբերման դեպքում անգամ, դրանք չեն կարող համեմատականորեն ծածկել ՆԱԵԿ-ի ու Մերձավոր Արևելքի երկրների, ինչպես նաև հեռանկարում նոր հայտնաբերվող համաշխարհային պաշարների ֆիզիկական և հարաբերական աճի դինամիկան (համապատասխանաբար՝ 13.9%, 1.8% և 12% վերջին վեց տարիներին) (Աղյ.-3.1):

Աղյուսակ-3.1- Նավթի և քնական գազի ուսումնասիրված պաշարները Կենտրոնական Եվրասիայի երկրներում, Կասպյան ավազանում և որոշ տարածաշրջաններում-2008 թ.

	ՆԱՎԹԻ ԳԱՇԱՐՆԵՐ				ՔՆԱԿԱՆ ԳԱՇՈՒ ԳԱՇԱՐՆԵՐ			
	Ապացուցված*			Ենթադրվող# Մլդ. տ. (EIA-2005)	Ապացուցված*			Ենթադրվող# Տրիլ. Մ ³ (EIA-2005)
Մլդ. տոն	%-ը աշխարհում*	%-ին առ 2002 թ. համեմ.	Տրիլ. Մ ³		%-ը աշխարհում*	%-ին առ 2002 թ. համեմ.		
Աղբյուրան	1.0	0.5	0	4.2	1.31	0.7	6.5	1.0
Ղազախստան	5.3	3.0	0.5	12.3	1.82	1.0	-0.5	2.5
Քուզգանստան	0.1	0.06	0	5.1	8.1	4.3	212.7	12.0
Ուզբեկստան	0.1	0.06	0	0.3	1.68	0.9	0.6	1.0
Շրջաններ	6.5	3.6	0.5	21.9	12.91	6.9	76.4	16.1
Իրան*	0.014	-	0	2.0	0	-	-	0.3
Ռուսաստան*	0.04	-	0	1.0	-	-	-	-
Նավթի իՄԱՄ	16.7	9.2	0.4	58.53	31.2	14.5
ՆԱԵԿ (OPEC)	140.4	77.2	13.9
Մերձավոր Արև-ք	102.0	56.6	1.8	76.18	40.6	6.2
Եվրոպա և Ամերիկա	18.5	10.3	-3.2	63.09	33.7	12.6
ԱՇՄԱՐՇՆՈՒՄ	181.7	100	12.0	187.5	100	10.5

1- Կենտրոնական Եվրասիա- Չարավային Կովկաս և Միջին Ասիա;

*- Ապացուցված համարվում են այն պաշարները, որոնք ծավալները բավականաչափ հուսալիորեն ապացուցված են երկրաբանական և ինժեներական հետազոտություններով և կարող են արդյունահանվել ժամանակակից տեխնոլոգիական հնարավորություններով: #Ենթադրվող են՝ ցածր ճշտությամբ հաշվարկված, հանքավայրերի հետագա ուսումնասիրման և նոր հետազոտությունների արդյունգում հայտնաբերվող՝ նոր հավանական պաշարները: %-ը՝ կլորացված են մեծացման ուղղությամբ: ^- Միայն Կասպյան պաշարները:

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2010; EIA-Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts- http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm; Gaffney, Cline & Associates (GCA) announcements: on October 2008 & February 2009- London;

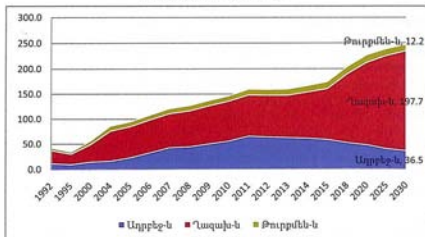
ՆԱԵԿ-ից դուրս գտնվող նավթի պաշարների տարածաշրջանային ամենախոշոր կուտակումն առկա է ԱՊՀ տարածքում (պաշարների ավելի քան 9%-ը և արդյունահանման 16%-ը 2008թ-ին), ինչը միասնական շուկայական քաղաքականության իրականացման դեպքում, կարող էր քիչ թե շատ դրական դեր ունենալ միջազգային նավթաշուկայի՝ ՆԱԵԿ-ից լիակատար կախվածության ազդեցությունը մեղմելու առումով: 1998-2008թթ.-ին ՆԱԵԿ-ին չպատկանող երկրների նավթի արդյունահանումը նվազել է շուրջ 5%-ով, այն դեպքում երբ ԱՊՀ արդյունահանումն աճել է 73.5%-ով ծածկելով աշխարհում նավթի պահանջարկի աճի շուրջ 50%-ը[9]: Մինչդեռ, Կասպյան ավազանում աշխարհաքաղաքական մրցակցության, կամ «Նոր Մեծ հաղի» սկզբնավորման հիմնադրույթը հենց շրջանի էներգակիրների տարանջատումն է Ռուսաստանի ազդեցությունից, որով և լիակատար կերպով պահպանվեց նավթ-քաղաքականություն՝ քրիտանական հեղինակությամբ, բնածնի կիրառելիության ավանդույթը:

Չետազուտված և են թաղրվող պաշարների, ինչպես նաև արդյունահանման և արտահանման ընթացիկ մեծություններից բխում է, որ Կենտրոնական Եվրասիայում էներգակիրների արտադրության հիմնական դերակատարները հանդիսանալու են Ադրբեջանը, Ղազախստանը և Թուրքմենստանը[9]: Ուզբեկստանում՝ հետազուտված և ենթադրվող, փոքրածավալ նավթային պաշարների առկայությունը տարածաշրջանում ամենախոշոր սպառման պայմաններում, կանխատեսելի են դարձնում երկրի ոչ նշանակալից հեռանկարային դերը նավթի արդյունահանման առումով (2008թ-ին նավթի արդյունահանումը՝ 1998թ-ի համեմատ նվազել է 41.5%-ով (Աղյ.-3.1.[9]): Միաժամանակ, տարածաշրջանի անվտանգության համակարգում ծանրակշիռ ազդեցություն ունեցող Ուզբեկստանը, որոշակի դերակատարություն կարող է ունենալ բնական գազի արդյունահանման և արտահանման առումով (2008թ-ին գազի արդյունահանումը 1998թ-ի համեմատ աճել է 25%-ով (Աղյ.-3.1 [9]):

Կասպյան էներգակիրների շահագործման հիմնական առանձնահատկությունը **դրանց արդյունահանման և առաքման բարձր արժեքն է:** Չանքավայրերի շահագործման և զարգացման տեխնիկական և տեխնոլոգիական ղեկավարությունների հետևանքով՝ Կասպյան հանքավայրերում արդյունահանվող նավթի արժեքը երեք անգամ գերազանցում է Պարսկական Ծոցում հանվող նավթի արժեքին[15]: Նկարներ -3.1-ում և 3.2-ում բերված են 2010թ-ը Ադրբեջանի, Ղազախստանի և Թուրքմենստանի միևնույն **նավթի արդյունահանման և արտահանման (net) ծավալները**, ինչպես նաև տարբեր հետազուտական աղբյուրների համադրմամբ, մինչև 2030թ-ը արդյունահանման և արտահանման (net) ծավալների հնարավոր փոփոխությունների կանխատեսումը՝ ըստ զարգացման հիմնային սցենարի*: Զարգացման հնարավոր բոլոր սցենարների դեպքում, Կենտրոնական Եվրասիայի երկրներում նավթի

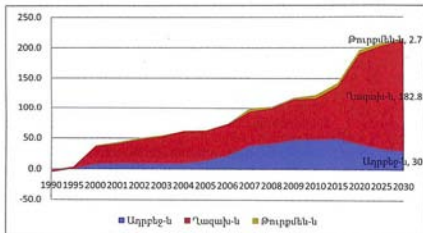
*- Չեռանկարային կանխատեսումները հիմնականում կատարվում են երեք սցենարներով՝ Ցածր, Չիմնային և Բարձր:

Նկար-3.1- Կասպյան երկրներում նավթի արդյունահանումը և հեռանկարը՝ մլն. տ. (հիմնային կանխատեսում)

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. Cambridge Energy Research Associates (IHS CERA)-2009; Business Monitor International- 2009-2010- <http://www.researchandmarkets.com/index.asp>; www.eia.doe.gov/oiad/aeol/; <http://www.rosinvest.com/>; <http://www.kazenergy.com/>;

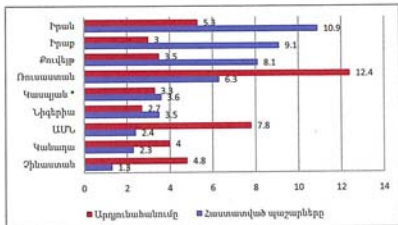
Նկար-3.2- Կասպյան երկրներում նավթի արտահանումը (net) և հեռանկարը՝ մլն. տ. (հիմնային կանխատեսում)

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. Cambridge Energy Research Associates (IHS CERA)-2009; Business Monitor International- 2009-2010- <http://www.researchandmarkets.com/index.asp>; www.eia.doe.gov/oiad/aeol/; <http://www.rosinvest.com/>; <http://www.kazenergy.com/>;

արդյունահանման և արտահանման մեծությունը մնալու է համաշխարհային նավթարդյունահանման և արտահանումների 3-5%-ի սահմաներում, պահպանվելով միջազգային շուկայում իր ներկայիս ազդեցության մակարդակը[9-11]: Համաձայն IEA կանխատեսումների, Կենտրոնական Եվրասիայում արդյունահանվող նավթը կազմելով համաշխարհային նավթարդյունահանման 4-5%-ը, 2030թ-ին, լավագույն դեպքում, կարող է ծածկել աշխարհում նավթի պահանջարկի աճի ընդամենը 10%-ը[8]: Այն որևէ նշանակալից ազդեցություն չի կարող ունենալ միջազգային նավթաշուկայում՝ ՆԱԵԿ-ի գերակա դիրքերի պահպանման առումով, որի նավթի արդյունահանումը 2002թ-ին կազմել է աշխարհում ընդհանուր հանույթի 40.8%-ը, 2008 թ-ին՝ 44.8%-ը, իսկ 2030թ-ին կարող է կազմել՝ 53-54%-ը [9,10]: Տարածաշրջանում նավթի իրական պաշարները համեմատելի են Լիբիայի պաշարների, կամ Կանադայի պաշարների կրկնապատիկի հետ [9,11] (Նկ.-3.3):

Նկար-3.3- Կասպյան ավազանում նավթի հաստատված պաշարների և արդյունահանման համեմատական միջազգային դիրքը (%-ներով՝ աշխարհում՝ 2008թ. ընդհանուր ցուցանիշների համեմատ)

*Շնորհիվ է Կասպյան տարածաշրջանի չորս երկրների պաշարները՝ Ադրբեյջան, Ղազախստան, Թուրքմենստան և Ռուսաստան:

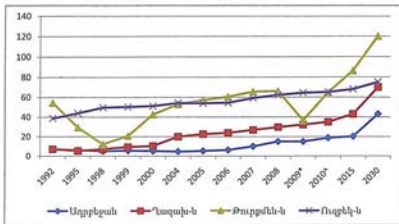
Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oiia/aeo/

Ընդհանուր առմամբ, լինելով նավթով հարուստ տարածաշրջաններից մեկը և ունենալով ներդրումային որոշակի գրավչություն, Կասպյան ավազանը և Կենտրոնական Եվրասիան՝ ոչ ներկայումս, և ոչ էլ հեռանկարում, էականորեն չեն կարող ազդել միջազգային նավթաշուկայում ընթացող գործընթացների վրա: Աշխարհում նավթային ներդրումների հիմնավորվածությունը Հարումակելու է պայմանավորվել՝ ոչ միայն շուկայական մեխանիզմների

թելադրանքով, այլև հիմնականում քաղաքական և աշխարհաքաղաքական հարակից շեշտադրումներով: **Նավթային հիմնական ներդրումները շարունակվելու են կատարվել անկայունության բարձր աստիճան ունեցող նավթով հարուստ շրջաններում, որոնք համալրվում են՝ կայունությամբ դրանցից առնվազն շահեկանորեն չտարբերվող, նոր՝ Կասպյան տարածաշրջանով:**

Տարածաշրջանում հետազոտված և ենթադրվող պաշարների, ինչպես նաև արդյունահանման և արտահանման ընթացիկ մեծություններից բխում է, որ Կենտրոնական Եվրասիայում **բնական գազի** արտադրության հիմնական հեռանկարային դերակատարը հանդիսանալու է **Թուրքմենստանը** (Այլ.-3.1;Նկ.-3.4;3.5;3.6 & [[9])

Նկար-3.4- Կասպյան երկրներում բնական գազի արդյունահանումը՝ մրդ. մ3.

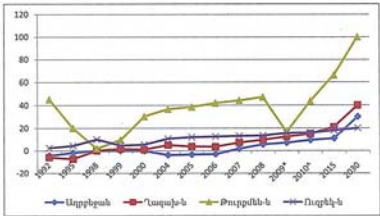

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; ;General- Market Report (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan Oil and Gas Reports- Q1 & Q2)- <http://www.companiesandmarkets.com/Summary-Market-Report/>- 2010; World Energy Outlook 2009 (Paris, France: International Energy Agency, 2009).

Բրիտանական Gaffney, Cline & Associates-ի (GCA) կողմից՝ Թուրքմենստանի Հարավային Իդրոտանիա-Օսման բնական գազի հանքավայրում՝ անցկացված՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխանող,

*- Արզենտինյան Bredas ընկերության վտարումից հետո (2003թ-ից իրականացվող հետազոտությունների արդյունքում ընկերությունը հայտարարեց հանքավայրի՝ ընդամենը 800 մրդ. մ3 պաշարների առկայության մասին): Սկսած 2006թ նոյեմբերից, հանքավայրի հետազոտական աշխատանքներն իրականացվում են CNPC-ի կողմից, որը 2007-2008թթ. ընթացքում կատարեց 12 երկրաբանա-հետախուզական հորատում: 2009թ-ի դեկտեմբերին CNPC-ն, հարավ-կորեական LG International Corp և Hyundai Engineering Co, Արաբական էմիրատներից՝ Gulf Oil & Gas Fze և Petrofac International Corp, կոնսորցիումը՝ 9.7 մլրդ դոլարով հաղթեց Հարավային Իդրոտանիա-Օսման հանքավայրի շահագործման և արդյունահանմա համար հայտարարված տեղերը(18,19): Հանքավայրը դեռևս ընդգրկված չէ Թուրքմենստանի պաշարների վիճակագրությունում:

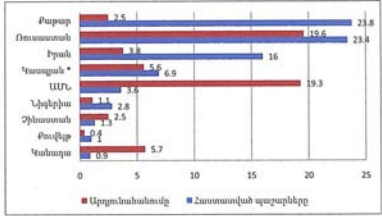
Նկար-3.5- Կասպյան երկրներում բնական գազի արտահանումը՝ մրդ. մ3.

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; ;General- Market Report (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan Oil and Gas Reports- Q1 & Q2)- <http://www.companiesandmarkets.com/Summary-Market-Report/>- 2010; World Energy Outlook 2009 (Paris, France: International Energy Agency, 2009);

*- 2009 թ-ի տվյալները ճշգրտվել են նաև [24-26]; ^- 2010թ-ից հետո տվյալները հիմնականում IEA-ի 2009թ-ի տվյալներն են: Դաշվի են առնվել նաև տվյալ երկրների կառավարությունների կանխատեսումները [24-26];

Նկար-3.6- Կասպյան ալագանում գազի հաստատված պաշարների և արդյունահանման համեմատական միջազգային դիրքը (%-ներով՝ աշխարհում՝ 2008թ. ընդհանուր ցուցանիշների համեմատ)

*Շնորհիվ է Կասպյան տարածաշրջանի չորս երկրների պաշարները՝ Ադրբեջան, Ղազախստան, Թուրքմենստան և Ուզբեկստան: Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008.With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oi/a/aef/

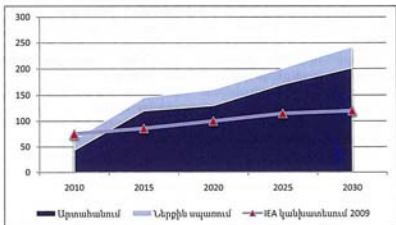
առդիտի արդյունքում, հայտարարվեց [12-14], որ հանքավայրում բնական գազի պաշարները կարող են կազմել նվազագույնը 4 տրիլ. մ3, օպտիմալը՝ 6 տրիլ. մ3 և առավելագույնը՝ 14 տրիլ. մ3, ինչը համեմատելի է Ռուսաստանի խոշորագույն հանքավայրերի հետ[12-14]: Հանքավայրից կարող է արդյունահանվել մինչև 70 մլրդ. մ3 գազ: GCA-ը հետազոտել է նաև Յաշիլար հանքավայրը՝ գնահատելով առկա պաշարները 700 մլրդ. մ3-ից մինչև 1.5 տրիլ. մ3[13]: Տվյալ գնահատականները համապատասխանում են Թուրքմենստանի բարձրագույն ղեկավարության նախկինում հրապարակած տվյալներին և յիովին կարող են բավարարել Թուրքմենստանի ստանձնած բոլոր միջազգային պարտավորությունները*, որոնց առումով՝ նախկինում առկա էր տիրապետող անվստահություն: Այդ անվստահությունը հիմնականում հիմնավորվում էր, Թուրքմենստանում գազի արդյունահանման վերջին տարիների ոչ նշանակալից աճով, ինչպես նաև նախորդ հայտարարված պլանների շարունակական թերակատարմամբ[9]: Ներկայումս, Թուրքմենստանը կարող է ապահովել մինչև 75 մլրդ. մ3 գազի արդյունահանում: Օսման հանքավայրի նույնիսկ նվազագույն (առավել ևս՝ օպտիմալ) պաշարների վերջնական հաստատման, ներդրումների և խոշոր ընկերությունների ներգրավման դեպքում, Թուրքմենստանում բնական գազի արդյունահանումը կարող է կրկնապատկվել արդեն իսկ մոտակա հեռանկարում**:

Այս և այլ ենթադրելի պաշարների վերջնական հաստատման դեպքում Թուրքմենստանն, շուրջ 20 տրիլ. մ3 բնական գազի պաշարներով, կարող է դառնալ չորրորդ-հինգերորդը աշխարհում՝ վերածվելով բնական գազի միջազգային շուկայում ազդեցիկ դերակատարություն ունեցող երկրի: Այժմ դեպքում՝ ի տարբերություն նավթի, հեռանկարում Կասպյան տարածաշրջանը կարող է կարևորագույն դեր ունենալ բնական գազի համաշխարհային շուկայի՝ ավանդական կենտրոններից կախվածության աստիճանի նվազեցման առումով:

*- Թուրքմենստանը ստանձնել է հետևյալ պայմանագրային պարտավորությունները- ՌԴ (2003թ-ի պայմանագրով)- 50 մլրդ. մ3 -ից աճելով՝ մինչև -90 մլրդ. մ3 (2028թ-ին), 8 - 20 մլրդ. մ3 (մինչև 2018թ-ը)[16], ՉԺԴ- 2008 և 2009թթ. պայմանագրերով՝ 30-40 մլրդ. մ3 (2015թ-ին): Բարձրագույն մակարդակով, խոստացվել է 10 մլրդ. մ3 գազի առաքում ԵՄ՝ NABUCO գազատարով: Ակնհայտորեն արդյունահանման աճի ներկայիս տեմպերի պահպանման դեպքում Թուրքմենստանի համար շատ դժվար, եթե ոչ անհնարին, կլինի կատարել իր միջազգային պարտավորությունները՝ օրինակ՝ 2015թ-ին: Միաժամանակ, պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ օրինակ՝ ՉԺԴ արտահանվող գազի շուրջ 50%-ի հանույթը իրականացնելու է չինական կողմը՝ Թուրքմենստանի Գեոլիան շրջանից, որտեղ CNPC-ն միանձնյա տնօրինում է 1.3 տրիլ. մ3 պաշարով գազահանքի: Հայտարարվում են նաև նոր տեղերներ՝ խոշոր ընկերությունների ներգրավմամբ, ինչը կարող է բերել արագ և նշանակալից փոփոխությունների արդյունահանման աճի տեմպերի աճումով, և այլև[17](տես նաև՝ ԱԿ.- 3.7):

** Հստ 2010թ-ին Թուրքմենստանի կառավարության հայտարարված նոր տվյալների, Հարավային Իրուտանիա-Օսման հանքավայրում գազի պաշարները կազմում են 16 տրիլ. մ3[18]: Աշխարհը պլանավորել է 2030 թ-ին եռապատկել գազի արդյունահանման ներկայիս 75 մլրդ. մ3 ծավալները, ընդգրկելով նաև Կասպից ծովում հայտնաբերված նոր հանքավայրեր, որոնցում արդյունահանումը պլանավորված է հասցնել 10 մլրդ. մ3 արդեն իսկ 2015թ-ին[18]:

Նկար- 3-7-Քնական գազի արտահանումների և դիվերսիֆիկացման թուրքմենստանի պլանները և միջազգային կանխատեսումների համեմատություններ*

Թողովակաշարի Անունը	Արտադրանքի/ կամ պլանավորվող ծավալը մրդ. մՔ. - տարեկան	Այլ Նշանակ
Տրանս-Ասիական գազատար՝ Թուրքմենստան- Ուզբեկստան-Ղազախստան-Չինաստան (Գործող)	40	2012-13թթ.
CAC: Կենտրոնական-Ասիա-Կենտրոն Թուրքմենստան-Ուզբեկստան-Ղազախստան-Ռուսաստան (Գործող)	45	+վերակառուցում?
Թուրքմենստան-Իրան՝ Կենտրոն-Կարկ-Կուխ + Ջալալաբադ-Կանգլան (Գործող)	14	+12- Հնարար - Կանգլան?
CCP: Մերձկասպյան գազատար՝ Թուրքմենստան-Ղազախստան-Ռուսաստան (Լավագիծ)	30	?
TAPI: Թուրքմենստան- Աֆղանստան-Պակիստան-Հնդկաստան (Լավագիծ)	30	?
TCP: Տրանս-Կասպյան գազատար (Լավագիծ)	30	?
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	189	201 (+7)

*- Բոլոր դեպքերում, տեղեկատվության բախանցիկության բացակայությունը, հնարավորություն չի ընձեռնում հասնել համեմատաբար ճշգրիտ եզրահանգումների թուրքմենստանում գազի դուրսի վերաբերյալ՝ նույնիսկ մոտակա հեռանկարի կանխատեսումների առումով:

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; General- Market Report (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan Oil and Gas Reports- Q1 & Q2)- <http://www.companiesandmarkets.com/Summary-Market-Report/>- 2010; World Energy Outlook 2009 (Paris, France: International Energy Agency, 2009); The Politics of Central Asian and Caspian Ambassador Richard Jones Deputy Executive Director International Energy Agency- Energy Chatham House, 23-24 February 2010

Ներկայումս, հաստատված համարվող պաշարների հաշվառման դեպքում (Թուրքմենստանի՝ 8.1 տրիլ. մ³ [9]) այնուամենայնիվ, Կենտրոնական Եվրասիայում գազի պաշարների և արդյունահանման միջազգային նշանակությունն որոշակի առավելություններով հանդերձ, ընդհանուր առմամբ, համադրելի է այս տարածաշրջանի նավթի պաշարների համաշխարհային նշանակության հետ (Ադյ.-3.1; Նկար-3.4;3.5;3.6 և 3.7): Չնայած որ, **Ներդրումային օպտիմալ քաղաքականության իրականացման ջանքերի գործադրման դեպքում**, Թուրքմենստանը, նաև այս դեպքում, տեսականորեն կարող է ապահովել նախկինում իր ստանձնած միջազգային պարտավորությունների կատարումը (ամենայն հավանականությամբ ժամկետային զգալի տեղաշարժմամբ), այնուամենայնիվ, տարածաշրջանի երկրներում ներկայումս հաստատված նավթի և գազի ընդհանուր պաշարները (3.6% և 6.9 %) և արդյունահանումը (3.3% և 5.6%) նշանակալիորեն փոքր են՝ նույնիսկ արանձին վերցրած Սաուդյան Արաբիայի, Ռուսաստանի, Իրանի, Բաթարի, Բուվեյթի և այլ ավանդաբար էներգակիրներ արդյունահանող երկրների հետ համեմատ և այդպիսին կարող են մնալ նաև տեսանելի հեռանկարում[9]:

Համաձայն փորձագիտական կանխատեսումների[28,29], 2020թ-ից Ղազախստանի բնական գազի ներքին սպառումը կարող է հասնել շուրջ 25-30 մլրդ. մ³ և երկրի հիմնական խնդիրը կլինի արտաքին ներմուծումներից ուղղակի կախվածության հաղթահարումը, որը 2004թ-ի 71%-ից, նվազելով՝ 2007թ-ին կազմել է 34%[31,32]: Ներկայումս, Ղազախստանն ընդամենը ներմուծում է 7.2 մլրդ. մ³ գազ Ուզբեկստանից, Թուրքմենստանից և Ռուսաստանից[31,32]: Ղազախստանի գազի պաշարների և արդյունահանման զգալի մասը՝ շուրջ 45%, հանդիսանում է նավթի արդյունահանման ուղեկից, և երկրում գազի հետագա հանույթի ծավալները զգալիորեն կախված կլինեն նավթահանքերի շահագործման և նավթավերամշակման գործընթացների զարգացումներից[32]: Համաձայն պաշտոնական հետազոտությունների թե՛նզիզ և Կաչագան նավթահանքերից սպասվող գազի արդյունահանմամբ, երկրում գազի հանույթը՝ արդեն իսկ 2015թ-ին, կարող է կազմել 60-80 մլրդ. մ³ [33,34]: Այնուամենայնիվ, ավելի հավանական են թվում, միջազգային փորձագիտական կանխատեսումները, ըստ որոնց՝ արդյունահանման այդ մակարդակը հասանելի կլինի 2030թ-ին, որի դեպքում՝ Ղազախստանից արտահանվող բնական գազի ծավալները կարող են կազմել մինչև 30-40 մլրդ. մ³, որից՝ 5-10 մլրդ. մ³-ը 2013թ-ից հետո, արտահանելու է ՉԺՀ[28,29]: Ադրբեջանը Շահ Դենիս-2 շահագործմամբ, բնական գազի արտահանման ծավալները կարող է հասցնել մինչև 25 մլրդ. մ³ (Ադրբեջանի կանխատեսումները 30-35 մլրդ. մ³) [28,29]: Ամենայն հավանականությամբ, 2020-2030թ-ին, Թուրքմենստանում գազի արտադրության իրատեսական ծավալները կարող են կազմել 120-150 մլրդ. մ³, արտահանման՝ 100-130 մլրդ. մ³ ծավալներով[28-30]: Ռուսաստանի արտահանման ծավալները չեն կարող նշանակալիորեն փոփոխվել և կարող են կազմել շուրջ 20 մլրդ. մ³, որից 8-10 մլրդ. մ³-ը արտահանվելու է Չինաստան[28,29]:

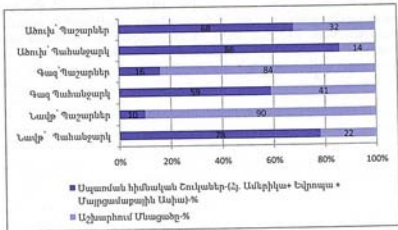
Քնական գազի գլոբալ մատակարարման առումով, Կասպյան շրջանի նշանակության և ազդեցության աստիճանը որոշվելու է տարածաշրջանում հանքավայրերի հետազոտման և արդյունահանման ոլորտում կատարվող արտաքին ներդրումների, ինչպես նաև քնական գազի միջազգային շուկա արտահանման վստահելի ուղիների և ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացման մակարդակով: Դա պայմանավորված կլինի առաջին հերթին շրջանից քնական գազի հիմնական արտահանող երկրի՝ Թուրքմենստանի հանքավայրերի իրական ծավալների ճշգրտման, դրանց արդյունավետ շահագործման և արտահանման հավասարակշիռ ռազմավարության իրականացման կարողությունից: Թուրքմենստանի գազի ոլորտում ներկայումս առաջացած դժվարություններն ու կանխատեսելիության սահմանափակումները պայմանավորված են ոչ միայն՝ Կասպից ծովի կարգավիճակի համաձայնեցման հիմնախնդրի չլուծվածությամբ և status quo-ի պահպանման Ռուսաստանի կանխարգելիչ աշխարհաքաղաքական և էներգետիկ ռազմավարությամբ, այլև՝ գուցե և առաջին հերթին, արտերկրյա ներդրումների հեռանկարային երաշխավորվածության համար ոչ գրավիչ մթնոլորտի առկայությամբ, ինչպես նաև պաշարների առումով առկա անորոշություններով: Շրջանում գազի երկրորդ խոշոր արդյունահանող երկրի՝ Ուզբեկստանի սպառման պահանջների շարունակական աճը հետազայում նույնպես սահմանափակելու է երկրից քնական գազի արտահանման ծավալները՝ նշանակալիորեն չփոփոխելով արտահանման ներկայիս մակարդակը: Դազախստանի և հատկապես Ադրբեջանի գործադրած ջանքերը՝ քնական գազի միջազգային շուկայում ակտիվ դերակատարության ստանձնման առումով, մշտապես պայմանավորվելու է Թուրքմենստանից զազառաքման ծավալներից և ուղղությունների ընտրությունից: Ներկայումս տարածաշրջանից գազի արտահանման գերակա ուղղության՝ Ռուսաստանից*, և սահմանափակ քանակներով Վրաստան և Թուրքիա առաքումներից բացի, գործող և զարգացող գլխավոր ուղղությունը Չինաստանն է:

*- Ռուսաստանը՝ վերջին մի քանի տարիներին, Թուրքմենստանից ներմուծում էր չուրջ 50 մլրդ. մ³ քնական գազ: 2009թ.-ի ապրիլին ԿԱԿ հիմնական զազատարի պայթյունից հետո թուրքմենական գազի ներմուծումը նվազեց 80-90%-ով, երբ կողմերը այդպես էլ չկարողացան համաձայնեցնել առաքման ծավալներ և գինը[21-22]: 2009թ.-ի դեկտեմբերին՝ ՌԴ Նախագահ Դ. Մեդվեդևի Աշխարհայայցի ընթացքում, կողմերը պայմանավորվեցին 2010թ.-ի հունվարից վերսկսել զազառաքումը՝ տարեկան 30 մլրդ. մ³ ծավալներով: Ծավալների նվազեցումը Գազպրոմի կաղմից բացատրվում է ԵՄ-ում և ՌԻԿրաինայում գազի օգտագործման պահանջարկի նվազեցմամբ: 2010թ.-ին կանխատեսվում է Թուրքմենստանից գազի արտահանման հետևյալ ծավալները՝ 6-6.5 մլրդ. մ³՝ Իրան, 5-7 մլրդ. մ³՝ Չինաստան և 30 մլրդ. մ³՝ Ռուսաստան[21-23]: Ըստ 2010թ.-ի ապրիլի տվյալների, այնուամենայնիվ, Գազպրոմը տարվա ընթացքում կարող է ներմուծումել ընդամենը 10.5 մլրդ. մ³ գազ Թուրքմենստանից և ընդհանուրը 25 մլրդ. մ³՝ Միջին Ասիայից, որից 14.5 մլրդ. մ³ -ը Ուզբեկստանից [27].

3.2.- Կենտրոնական Եվրասիայի Հներգոռեստորսների գլխավոր դերը, սպառման հիմնական շուկաների համար

Սպառման հիմնական շուկաների՝ ԱՄՆ, Եվրոպա, Չինաստան, Ճապոնիա և Յնդկաստան, մեծ հեռավորությունը Կասպյան շրջանից, առաքման առկա համակարգերի վերագործարկման, վերականգնման և հզորությունների ընդարձակման, ինչպես նաև նոր ենթակառուցվածքների ստեղծման անհրաժեշտությունը նշանակալի ազդեցություն ունեն ոչ միայն Հներգակիրների շուկայական արժեքների ձևավորման վրա, այլև հիմնարար նշանակության գործոններ են Հներգակիրների ներկրման ծրագրերում ընդունելի լուծումների հասնելու և դրանց իրագործելիության հնարավորությունների առումով: **Կենտրոնական Եվրասիայի Հներգոռեստորսների գլխավոր դերը** սպառման հիմնական շուկաների համար դրանց ունեցած կարևորագույն նշանակությունն է Հներգակիրների ներմուծման աղբյուրների դիվերսիֆիկացման առումով: Հներգոռեստորսների հեռանկարային պահանջարկի աճի (կամ նվազման) տեմպերի տարբերություններով հանդերձ (տես օր. Նկ-1.15), Հներգոսպառման հիմնական կենտրոններն ընդհանուր առմամբ ունեն նույն հիմնախնդիրները՝ Հներգակիրների տեղական արդյունահանման նվազման (կամ տեսանելի ապագայում ոչ նշանակալից աճի) հետևանքով, արտաքին ռեստորսների ներմուծումից կախվածության աճը (կամ՝ տեսանելի ապագայում, կախվածության ներկա աստիճանի պահպանումը) (Նկ.-3.8 & [35]): **Որպես հետևանք, Հներգիայի դիվերսիֆիկացումը հանդիսանում է այդ կենտրոնների Հներգետիկ անվտանգության ապահովման ռազմավարության գլխավոր հիմնադրույթը:** Այն իր մեջ ներառում է երեք հիմնական ասպեկտներ. **ընդհանրապես Հներգիայի արտադրության ներքին աղբյուրների դիվերսիֆիկացում; մատակարարման արտաքին աղբյուրների դիվերսիֆիկացում, ինչպես նաև՝ մատակարարման ուղիների դիվերսիֆիկացում**[36,37]: Սպառման հիմնական կենտրոնների համար թվարկված ասպեկտներից յուրաքանչյուրն ունի իրագործելիության և հիմնավորվածության տարբեր աստիճան, ինչը բազմաթիվ այլ գործոնների հետ մեկտեղ, նախ և առաջ պայմանավորված է Հներգաօգտագործման արդյունավետության բարձրացման և օպտիմալացման, ինչպես նաև Հներգակիրների մատակարարման աղբյուրների և ուղիների անվտանգության ապահովման առումներով՝ տվյալ կենտրոնի համար հասանելի կարողությունների մակարդակով: Դրանից մասնավորապես կարող է բխել Հներգակիրների տվյալ տեսակի (նավթ կամ բնական գազ), մատակարարման կոնկրետ աղբյուրի և նրան շաղկապված առաքման ուղիների նշանակության և առաջնայնության աստիճանը՝ սպառման տվյալ կենտրոնի համար: Որպես Հներգակիրների զգալի պաշարներ ունեցող նոր ձևավորվող աղբյուր՝ Կասպյան ավազանն ընդհանրապես և Կենտրոնական Եվրասիան մասնավորապես, դեռևս 90-ականների սկզբներին բնականորեն հայտնվեցին Հներգոսպառման հիմնական կենտրոնների ուշադրության կենտրոնում:

Նկար-3.8.- Սպառման Պաշարների Գլոբալ Տեղաբաշխումը

Աղբյուրներ-BP Statistical Review of World Energy-June 2009; Eytton D.- Group Head of Research and Technology, BP Role of oil in the world's energy supply to 2050;

ԱՄՆ էներգետիկ անվտանգության առումով առկա են երկու հնարավոր հիմնական արտաքին մարտահրավերներ՝ մատակարարող երկրների կողմից արտադրության և առաքումների կանխամտածված խզումը և առաջացած նոր մրցակիցների կողմից դիտարկվող նախագծերի իրականացումը: 70-80-ական թվականների նավթային ցնցումները պետությանը, նավթային ընկերություններին և արդյունաբերողներին մղեցին **ՆԱԵԿ-ի** ոչ անդամ երկրներից մատակարարումների և էներգիայի այլընտրանքային ոլորտներում ներդրումների ծավալմանը, ինչի հաստատեցություն էլ կարող է գնահատվել Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրների նշանակությունը ԱՄՆ համար: Որոշակի խնդիրներ առաջանում են նաև նավթաշուկայում գնային նշանակալի աճի դեպքում: Արդեն իսկ 1998 թ-ին, հիմնականում նավթի ներմուծումներից բարձր կախվածություն ունեցող ԱՄՆ հետազոտողները հանգեցին այն եզրակացության, որ Կասպյան տարածաշրջանում՝ 2010 թ-ին սպասվող նավթի համաշխարհային արդյունահանման 3-4 %-ը կազմող հանույթը [3,4], չնայած ապագայում կարող է ունենալ կարևոր դիվերսիֆիկացիոն նշանակություն*, այնուամենայնիվ, չի կարող

*- 2008 թ-ին Կասպյան շրջանից ԱՄՆ նավթի ներմուծումը կազմել է ընդհանուր ներմուծման մոտ 0.7%(Աղբյուրը՝ 3.68 մլն. տ.: Ղազախստան՝ 0.6 մլն. տ. և Թուրքմենստան՝ 0.1 մլն. տ.), 2009 թ-ին մոտ 1%(Աղբյուրը՝ 3.7 մլն. տ.: Ղազախստան՝ 1.8 մլն. տ. և Թուրքմենստան՝ 0.1 մլն. տ.) [45]: Ներմուծումները կարող են աճել շոշափեղիորեն՝ Ղազախստանում նավթի արդյունահանման ծավալների սպասվող նշանակալի մեծացման հետևանքով[24]:

շոշափելիորեն նվազեցնել Պարսից Ծոցից կամ Մերձավոր Արևելքի նավթից ԱՄՆ-ի կախվածությունը [7]: ԱՄՆ-ում առկա են ներքին էներգաօգտագործման օպտիմալացման ամենաժամանակակից տեխնոլոգիաներ, ինչպես նաև էներգակիրների մատակարարման աղբյուրների և ուղիների անվտանգության ապահովման կարողությունների ամենաբարձր մակարդակն աշխարհում: Մյուս կողմից, նավթային գործոնն ավանդաբար հանդիսանում է ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության առաջնայնություններից մեկը և էներգառեսուրսների հասանելիության ազատության ապահովումը ԱՄՆ ազգային անվտանգության հիմնարար առաջնահերթություններից է: Այս առումով, դեռևս 1996թ-ի ԱՄՆ «կենսական կարևորություն ունեցող շահերի» գոտում Կասպյան տարածաշրջանի ընդգրկումը [38], շրջանի էներգառեսուրսների նկատմամբ ԱՄՆ կողմից ցուցաբերվող հետաքրքրության ու տարածաշրջանում ներգրավվածության բարձր աստիճանը, համահունչ է ԱՄՆ էներգետիկ ռազմավարությունը: Բայց և այնպես էներգակիրների պաշարների և դրանց արտահանման ծավալների առումով, տարածաշրջանում ԱՄՆ ներգրավվածության բարձր աստիճան հիմնականում հանդիսանում է Եվրասիայում ընթացող գլոբալ չափանիշներով տեղաշարժերի հետևանք և առաջին հերթին ունի աշխարհաքաղաքական հիմնավորվածություն [39-44]: ԱՄՆ ներգրավվածության տնտեսական բաղադրիչը, գլխավորապես պայմանավորվում է ամերիկյան նավթային ընկերությունների՝ էներգառեսուրսների հետազոտման, արդյունահանման և առաքումների ենթակառուցվածքներում կատարած ներդրումների և ունեցած մասնաբաժինների՝ ակնհայտորեն բարձր մակարդակով [9]:

Մերձավորարևելյան շրջանի՝ հետևաբար նաև Մալակկա նեղուցով անցնող ներմուծումներից բացառիկ կախվածությամբ Ճապոնիայի համար (օրինակ՝ նեղուցով ներմուծվում է նավթի շուրջ 90%-ը [46]), կարևորագույն նշանակություն ունի էներգառեսուրսների դիվերսիֆիկացման որևէ հնարավորություն: Չնայած, էներգաօգտագործման օպտիմալացման ամենաժամանակակից տեխնոլոգիաների առկայությանը, էներգակիրների մատակարարման աղբյուրների և ուղիների անվտանգության ապահովման Ճապոնիայի կարողությունների աստիճանը տեսանելի ապագայում որոշվելու է ԱՄՆ-ի հետ դաշնակցային հարաբերությունների համատեքստով, և/կամ պայմանավորվելու է առաքման կենտրոնների տնտեսական շահագրգռությունների մակարդակով:

Հնդկաստանի էներգառեսուրսների աճող պահանջների բավարարման համար, Կասպյան շրջանն ունի նկատելի աշխարհագրական առավելություններ: Չնայած դրան, չափազանց ցածր է էներգակիրների մատակարարման պլանավորվող թուրքմենստանից Ավղանստանով և Պակիստանով անցնող (ԹԱՊԳ- գազատարը), ենթակառուցվածքների անվտանգության ապահովման, և առավել ևս՝ շահագործման հուսալիության աստիճանը: ԹԱՊԳ- գազատարը տարածաշրջանում ԱՄՆ կողմից աջակցվող նախագծերից մեկն է, որի աշխարհաքաղաքական ենթատեքստը

տարածաշրջանում Հնդկաստանի ներգրավվածության մեծացումն է՝ ի հակակշիռ Չինաստանի: Մինչդեռ, ԹԱՊՀ- գազատարի նկատմամբ հենց Չինաստանի հնարավոր հետաքրքրությունը և նրա հետ Հնդկաստանի հետագա համագործակցության հնարավորությունը կարող է բարձրացնել գազատարի իրագործելիության աստիճանը հատկապես Պակիստանի հատվածում: Միաժամանակ, մերձավորարևելյան շրջանից ներմուծումների անվտանգության աստիճանը համեմատաբար բարձր է և մասնավորապես չեն առաջանում Մալակկա նեղուցով անցման հիմնախնդիրները, որոնք չափազանց կարևոր են Ճապոնիայի և Չինաստանի համար:

Չնայած, ներքին էներգաօգտագործման օպտիմալացման և արտադրության ներքին աղբյուրների դիվերսիֆիկացման ամենաժամանակակից տեխնոլոգիաների առկայությանը⁶, էներգակիրների ներմուծումից **Եվրոպայի** կախվածությունն ակնհայտորեն գնալու է շարունակական աճի ուղղությամբ՝ Հյուսիսային ծովում նավթի և գազի արդյունահանման նշանակալի նվազման հետևանքով⁷ [9,35]: Եվրոպայի նավթի և հեղուկացված բնական գազի LNG ներմուծման հիմնական աղբյուրների և մատակարարման ուղիների անվտանգության ապահովման աստիճանը լիովին համապատասխանում է ԱՄՆ նույն չափանիշներին: 70-ական թվականներին առաջացած նավթային գլոբալ ճգնաժամից հետո ստեղծված նավթառաքումների գործող համակարգն ընդհանուր առմամբ կարողանում է ապահովել մատակարարումների հուսալիության և անվտանգության ապահովման ներկայումս հնարավոր հասանելի ամենաբարձր աստիճան: Նավթի մատակարարման աղբյուրների արդեն իսկ առկա տարանջատվածությունը այդ կենտրոններից նույնիսկ որոշ մասի առաքումների խաթարումների դեպքում, կարող է երաշխավորվել Եվրոպայի համար նավթառաքումների անվտանգության քիչ թե շատ բավարար մակարդակ: Բոլորովին այլ է Եվրոպայի բնական գազի մատակարարման հիմնական միջոցի խողովակաշարային առաքումների, անվտանգության, և առավել ևս՝ շահագործման հուսալիության անհրաժեշտ աստիճանի ապահովման հարցը: Հետագա երկու տասնամյակների ընթացքում Եվրոպայում բնական գազի պահանջարկի կանխատեսվող աճի⁸ մեծ ծավալների մատակարարման հուսալիության և անվտանգության ապահովումը պայմանավորվում է առաքումների հեռավոր նոր աղբյուրների ընդգրկման և ենթակառուցվածքային նոր համակարգերի ձևավորման կարողություններով: Եվրոպայի, ինչպես և Եվրասիայի մյուս հիմնական սպառողների համար առաջանում է բնական գազի

⁶ ԵՄ-ը հանդիսանում է զորքայ լիցիտ վերականգնվող էներգիայի ներկայիս կիրառմամբ, որը կազմում է աշխարհում ընդհանուր օգտագործման շուրջ՝ 60%-ը, 20-30 Մլրդ Եվրո շրջանառությամբ:

⁷ 2007թ-ին, 2001թ-ի համեմատ՝ նավթի հաստատված պաշարները նվազել են շուրջ՝ 30%-ով, բնական գազինը՝ շուրջ՝ 28%ով, արդյունահանումը՝ նավթինը՝ 25%-ով, բնական գազինը՝ 19%-ով [9]:

⁸ Համաձայն կանխատեսումների ենթադրվում է, որ 2030թ-ին ԵՄ նավթի պահանջարկը գրեթե պահպանվելու է ներկայիս՝ 13 մլն. բարել/օր. մակարդակը, մինչդեռ բնական գազի պահանջարկը կարող է աճել շուրջ 38%-ով, 2030թ-ին հասնելով՝ մոտ 681 մլրդ. մ3 -ի [9,11,35,47]:

արդյունահանման - սպառման նոր շրջանների ձևավորման անհրաժեշտություն, որոնք ոչ միայն ֆիզիկական հեռավորությունների, այլև ուղեկից բարդությունների և ռիսկերի առումներով, նշանակալիորեն գերազանցում են մինչև այժմ հայտնի և նման շրջանների համար յուրահատուկ դժվարությունների մակարդակը: Գազի տեղափոխման առանձնապես խողովակաշարային, օգտագործման և պահեստավորման առանձնակի ճկուն մեխանիզմների կիրառման անհրաժեշտությունը ենթադրում է երկարաժամկետ և անխափան մատակարարումների իրականացման վճռական նշանակությունը: Առաքման պայմաններ, ժամկետները առաքող և տարանցիկ երկրների փոխհարաբերությունների մակարդակը այդ երկրներում ու դրանք ընդգրկող տարածաշրջաններում կայունության ապահովման և աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերով պայմանավորված գործոնների ողջ բազմությունն ու յուրաքանչյուր տարրը և դրանց զուգորդումը կարող են որոշիչ նշանակություն ունենալ կոնկրետ ժամկետներում փաստացի մատակարարումների ապահովման առումով:

Եվրոպայի բնական գազի մատակարարման հիմնական աղբյուրներից մեկը եղել է և տեսանելի ապագայում մնալու է, Ռուսաստանի* գազատարներով ներմուծվող գազը, որոնցով և ներկայումս իրականացվում է նաև Կասպյան շրջանից հիմնական առաքումները**։ Ակնհայտ է նաև, Եվրոպական շուկայի պահպանման նշանակությունը Ռուսաստանի համար, որի ներմուծումները ոչ ճգնաժամային պայմաններում կազմում են ՌԴ-ից բնական գազի ընդհանուր արտահանման 86%-ից ավելին**[9,54]:

2006 և 2008 թթ. ձմռանն առաջացած ռուս-ուկրաինական տարածայնությունները, ԵՄ-ում Հապես ամրապնդեցին գազի մատակարարման դիվերսիֆիկացման առաջնահերթության և անհետաձգելիության անհրաժեշտությունը՝ ՌԴ-ից ներմուծումներից կախվածության աստիճանի նվազեցման նպատակով, որը որպես հիմնախնդիր, ընդհանուր առմամբ, ձևավորվել էր Հներգակիրների հատկապես բնական գազի, մատակարարման գերակա դիրքերի ձևավորման և ամրապնդմանն ուղղված Ռուսաստանի Հներգետիկ ռազմավարության առանձնահատկությունների, ինչպես նաև ԵՄ աշխարհաքաղաքական հետաքրքրությունների ենթատեքստում[37,48-53]:

Ճիշտ հասկանալու համար ՌԴ-ից իրականացվող գազամատակարարումների դերն ու նշանակությունը Եվրոպայի համար անհրաժեշտ է ի նկատի ունենալ, որ

*- Ռուսաստանից ուղղակի ներկրումները ներկայումս կազմում են ԵՄ ընդհանուր պահանջարկի չորս 25%-ը, 2010թ-ին սպասվում է մոտ 26.5%-ը, 2020թ-ին՝ մոտ 28%-ը՝ 180-200 մլրդ. մ³ ծավալով [9,11,35,47]:

**- 2008թ-ին Կենտրոնական Ասիայից ՌԴ ներմուծումը կազմել է 60.4 մլրդ. մ³ , ՌԴ ընդհանուր արահանումը՝ 183.7 մլրդ. մ³- որից՝ ԵՄ՝ 158.2 մլրդ. մ³ (86.1%), 2009թ-ին այդ ծավալները համապատասխանաբար կազմել են՝ 35.8 մլրդ. մ³ և 167.1 մլրդ. մ³, որից՝ ԵՄ արտահանումը՝ 119.5 մլրդ. մ³(71.5%) [54]:

չնայած Ռուսաստանը հանդիսանում է գազի ամենախոշոր արտահանողը ԵՄ, այնուամենայնիվ, 1980թ-ից հետո բնական գազի Եվրոպայի պահանջարկի աճի 80%-ի ներմուծումն ապահովվել է այլ երկրներից՝ Նորվեգիա, Ալժիր, Լիգերիա, և մերձավորարևելյան տարածաշրջանից[9]: ՌԴ ներթափանցվածքներով ԵՄ երկրներ արտահանվող գազի մասնաբաժինը նշանակալիորեն նվազել է 1990թ-ի ընդհանուր ներմուծման 75%-ից, հասնելով 40%-ի 2008թ-ին, որը կազմում է ԵՄ բնական գազի ընդհանուր պահանջարկի շուրջ 33%-ը և առաջնային էներգիայի պահանջարկի ընդամենը 6.5% -ը[9,55,56]: Դա էապես ցածր է ԱՄԵԿ նավթի արտահանումներից զլորալ կախվածության աստիճանից, որի մասնաբաժինը առաջնային էներգիայի պահանջարկում կազմում է ավելի քան 10%: Համեմատության համար պետք է նաև նշել, որ նպատակային ռազմավարության կիրառման դեպքում՝ ընդհանուր առմամբ, բնական գազի «փոխարինելիության» տեխնոլոգիական հնարավորություններն ու աստիճանն ավելի մեծ է, քան նավթինը որը բացառիկ գերակայություն ունի Եվրոպայի տրանսպորտային համակարգում:

Միաժամանակ, կարևոր նշանակություն ունեն նաև Ռուսաստանից ներկրվող գազից՝ ԵՄ անդամ երկրների կախվածության մակարդակներում առկա տարբերությունները: Արևելաեվրոպական երկրների գազի շուկան փոքրածավալ է, բայց ունի ՌԴ-ից կախվածության բարձր աստիճան, այն դեպքում, երբ արևմտաեվրոպական երկրների շուկաներն ապահովված են դիվերսիֆիկացման բարձր աստիճանով, բայց ներմուծում են Ռուսաստանից առաքվող ծավալների հիմնական մասը*։ ԵՄ-ում գազի միասնական շուկայի բացակայությունը և ԵՄ անդամ երկրների համար Ռուսաստանից ներկրումների անհամասեռ ազդեցությունն ու դերի և նշանակության գնահատման տարբերություններն էական ազդեցություն ունեն՝ ԵՄ և ՌԴ միջև գազային խնդրի քաղաքականացման առումով[56,57]:

Եվ չնայած, սկսած ԽՍՀՄ ժամանակներից տասնամյակներ շարունակ, Ռուսաստանը հուսալիորեն ապահովել է Եվրոպայի գազամատակարարումը և ակնհայտ է երկկողմ համագործակցության զարգացման շահագրգռվածության առկայությունը, այնուամենայնիվ՝ ներկայումս ԵՄ-ը և ՌԴ-ը էներգետիկ հարաբերություններում առկա է խորքային ասիմետրիկություն: Ընդհանուր առմամբ, առաջնայով զլորալ աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերի և մասնավորապես՝ էներգետիկ տանգոյության ընկալումների արդիփոփոխությունների հետևանքով, նման ասիմետրիկության առկայությունն առաջին հերթին պայմանավորված է՝ ինչպես՝ իր ուղղակի գազաառքումների և Կենտրոնական Ասիայից տարանցիկ տեղափոխումներում ունենալից դերակատարության հավակնությունների առումներով Ռուսաստանի ներկա ըմբռնումներով ու մոտեցումներով, այնպես էլ ԵՄ անդամ երկրների կողմից ՌԴ-ից ներմուծումների նշանակության և ազդեցության անհամասեռ ընկալումներով: Դետոյության և էներգաընկերությունների

* Օրինակ Գերմանիան և Իտալիան Ռուսաստանից գազի ամենախոշոր ներկրողներն են ԵՄ-ում և ներմուծում են ՌԴ-ից ԵՄ առաքվող գազի շուրջ կեսը [9, 55]:

ինտեգրման աստիճանի, էներգետիկ ոլորտում մոնոպոլիաների, գների ձևավորման, եկամուտների և ներդրումների նկատմամբ առկա վերաբերմունքի և իրականացվող քաղաքականության առումներով՝ ԵՄ և ՌԴ մոտեցումներում առկա տարբերությունները **նպաստավոր չեն վստահության մթնոլորտի ձևավորման ու ամրապնդման, ինչպես նաև հիմնախնդիրների լուծմանն ուղղված գործադրվող դիվանագիտական ջանքերի շնորհիվ հաջողության հասնելու համար:**

Վերոշարադրյալը հիմնավորում է Եվրոպայի համար բնական գազի մատակարարման աղբյուրների և ուղիների դիվերսիֆիկացման հիմնախնդրի կարևորագույն նշանակությունը էներգանվտանգության ապահովման առումով: Չնայած տարբեր աղբյուրների ուղիների առկայությանը, Կենտրոնական Եվրասիան, էներգոռեսուրսների, հատկապես բնական գազի իր զգալի պաշարներով, յուրահատուկ և կարևոր նշանակություն ունի Ռուսաստանի գազամատակարարումներից կախվածության աստիճանի նվազեցման, ինչպես նաև Եվրոպայի գազամատակարարման դիվերսիֆիկացման միջոցով ներմուծումների հուսալիության և ճկունության ապահովման առումով: **Եվրոպայի համար Կենտրոնական Եվրասիայից էներգոռեսուրսների տեսակների ներմուծման նշանակության ոչ ֆորմալ աստիճանակարգման իմաստով, շոշափելի է բնական գազի գերակայությունը նավթի անհրաժեշտության համեմատ: Չնայած դրան, նավթի ներմուծումների ոլորտում իրականացված (ԲԹԶ նավթամուղը) և ընթացիկ նավթային ծրագրերի իրագործելիության հնարավորությունները շատ ավելի բարձր են, քան բնական գազի ոլորտում նախագծերը:**

էներգիայի դիվերսիֆիկացումը հանդիսանում է նաև **Չինաստանի** էներգետիկ անվտանգության ապահովման ռազմավարության առանցքային հիմնադրույթը: Էներգիայի պահանջարկի արագընթաց աճը, էներգաարտադրության ներքին աղբյուրների դիվերսիֆիկացման և երկրում էներգաօգտագործման արդյունավետության բարձրացման ու օպտիմալացման տեխնոլոգիական կարողությունների սահմանափակումները, աննախադեպ ժողովրդագրական իրավիճակով պայմանավորված գործոնների առկայությունը որոշակիորեն նպաստում են էներգակիրների՝ արտաքին աղբյուրներից մատակարարումների ազդեցության և նշանակության բարձրացմանը (տես-Գլուխներ-1-ը և 2-ը): Առկա պահանջարկի 54%-ը կազմող ու հեռակարգում 70%-ի հնարավոր գերազանցմամբ՝ արտաքին աղբյուրներից ներմուծվող նավթի 80%-ի առաքումն այլ երկրների կողմից վերահսկվող և Մալակկա նեղուցով անցնող ծովային ուղիներով, Չինաստանի համար նավթառաքման անվտանգությունը դարձնում է առաջնահերթ խնդիր: Չինաստան ներմուծվող նավթի ծավալներում մերձավորարևելյան մասնաբաժնի չափազանց բարձր մակարդակը տարածաշրջանում առկա արդի ուժային բալանսի պայմաններում, որտեղ ակնհայտ է ԱՄՆ-ի վերահսկողության ռազմավարական գերակայությունը՝ սկսած Զեյթնի նեղուցից, կարող է ընկալվել որպես ԶԺԶ էներգոռեսուրսների

մատակարարման խոցելիության հիմնավորում: **Չափազանցություն չի լինի պնդելը, որ նման խոցելիության նվազեցումը լինելու է ՉԺՀ էներգետիկ անվտանգության ռազմավարության գերակա առաջնահերթության հիմնախնդիրը:**

Որպես ածուխի արտերևատիվ, երկրում բնական գազի օգտագործման ծավալումը, հատկապես էներգիայի արտադրության և բնակչության սպասարկման ոլորտներում, հանդիսանում է ՉԺՀ էներգիայի ազգային քաղաքականության և ռազմավարության կարևորագույն ուղղություններից մեկը: Կանխատեսվում է, որ մինչև 2030թ. բնական գազի գլոբալ օգտագործման ծավալները տարեկան աճելու են շուրջ 2%-ով, և ներկայիս 3.1 տրիլ. մ3-ից հասնելու է մինչև 4.5 տրիլ. մ3[9,58]: Գլոբալ աճի կեսը կազմելու է Ասիայի մասնաբաժինը, որի կեսը պայմանավորվելու է Չինաստանում պահանջարկի մեծացմամբ[58]: Միջինացված կանխատեսումներով, արդեն իսկ 2020թ-ին ՉԺՀ բնական գազի պահանջարկը կազմելու է շուրջ 200 մլրդ. մ3 , որից 140 մլրդ. մ3-ը պլանավորվում է արդյունահանել երկրում, ներմուծել 20 մլրդ. մ3-ը LNG, իսկ մնացած 60 մլրդ. մ3-ը՝ ներմուծել խողովակաշարերով[9,28,29,35]:

էներգակիրների ներմուծումներից հարածուն կախվածությամբ, առաքման աղբյուրների և մատակարարման ուղիների անվտանգության ապահովման՝ ՉԺՀ համար ներկայումս հասանելի մակարդակով, էներգետիկ դիվերսիֆիկացման հիմնախնդիրը ձեռք է բերում կենսական անհրաժեշտության որակ: Բացի ծովային ուղիներով կատարվող ներկրումներից, Չինաստանը կարողացել է հասնել էներգակիրների՝ նավթի և գազի ներկրումների երեք այլ ռազմավարական ուղիների ձևավորմանը՝ հյուսիս-արևելյան (Ռուսաստանից), հյուսիս-արևմտյան (Միջին Ասիա, հնարավոր է նաև Ռուսաստան) և հարավ-արևմտյան (Մյանմար)[59,60] (տես՝ Գլուխ-2-ը և Հավել.-2-Քարտեզներ-2-5): Մյանմարից բերվող նավթատարով Մերձավոր Արևելքից և Աֆրիկայից ներկրվող նավթի մի մասի տեղափոխումը (տարեկան 20 մլն. տ.) միայն մասնակիորեն կարող է լուծել ծովային ուղիներով նավթառաքումների խոցելիության հիմնախնդիրը՝ Մալակկա նեղուցի շրջանցման իմաստով: **Ռուսաստանի էներգետիկ ռազմավարության առանձնահատկությունները հիմնավորում են Միջին Ասիայի էներգոռեսուրսների յուրահատուկ դերն ու նշանակությունը Չինաստանի համար:**

Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոռեսուրսների սպառման հիմնական կենտրոններից միակ՝ անմիջական ցամաքային սահման ունեցող Չինաստանի համար, հատկապես միջինասիական էներգակիրների առումով ցուցաբերվող հետաքրքրությունն ունի ոչ միայն երկրի համար կենսականորեն անհրաժեշտ էներգետիկ դիվերսիֆիկացման նշանակություն, այլև աշխարհագրական և տնտեսական նպատակահարմարությամբ պայմանավորվող բնականոնություն: Չնայած նրան, որ Չինաստանը հատկապես վերջին տասնամյակում զգալի հաջողություններ է արձանագրել Կենտրոնական Եվրասիայում էներգակիրների պաշարների հետազոտման,

արդյունահանման և առաքումների ասպարեզում, այնուամենայնիվ, ՉԺՊ նավթային ընկերություններն ընդգրկված չեն տարածաշրջանի համար հիմնարար նշանակություն ունեցող էներգոռեսուրսների շահագործման ծրագրերում:

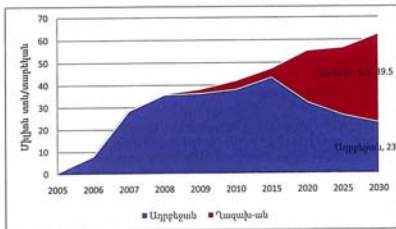
Չինաստանի համար Կենտրոնական Եվրասիայից էներգոռեսուրսների տեսակների ներմուծման նշանակության ոչ ֆորմալ աստիճանակարգման իմաստով շոշափելի է նավթի գերակայությունը՝ բնական գազի անհրաժեշտության համեմատ:

Չնայած դրան բնական գազի ներմուծումների ոլորտում իրականացված և ընթացիկ ծրագրերի իրագործելիության հնարավորությունները շատ ավելի բարձր են, քան նավթինը:

3.3.- Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրներ արդյունահանող երկրների էներգաքաղաքականությունն ու դրա որոշ առանձնահատկություններն արդի փուլում

Շուրջ երկու տասնամյակ շարունակվում են Կենտրոնական Եվրասիայից էներգակիրների արտահանման դիվերսիֆիկացման անհրաժեշտության վերաբերյալ քննարկումները: Մեկ տասնամյակից ավելի ԱՄՆ-ը և ԵՄ-ը ակտիվորեն աջակցում են տարածաշրջանից նավթի և գազի Եվրոպական շուկա արտահանման այտերնատիվ ՌԴ վերահսկողությունից դուրս գտնվող հարավկովկասյան միջանցքի ձևավորմանը: **Չնայած գործադրված ջանքերին՝ ներկայումս տարածաշրջանից էներգակիրների արևմտյան շուկա արտահանման առումով իրական արդյունքը Բաքու-Թբիլիսի-Ջեիկան (ԲԹՋ) նավթատարի և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում (ԲԹԷ) գազատարի կառուցումն է, որոնց արդյունավետ շահագործումն, այնուամենայնիվ, պայմանավորվում է Կասպյան արևելյան հատվածից էներգակիրների տեղափոխմամբ (Հավել.-1 և 2- Աղյ.-3,4; և Զարտեզներ-5,6):** ԲԹՋ նավթատարը, որով ներկայումս կարող է առաքվել 1մլն. բարել/օրեկան (մոտ 50 մլն. տոննա տարեկան՝ 2007թ-ի ապրիլից) նավթ, և որի թողունակությունը քիմիկատների օգտագործմամբ ու լրացուցիչ մղիչ կայանների կառուցմամբ կարող է բարձրացվել 20-60%-ով[65-68], երբևէ չի կարող լիարժեք արդյունավետությամբ շահագործվել միայն աղբբեջանական նավթի առաքմամբ (տես նաև՝ Նկ.-3.1;3.2): Այն ի սկզբանե ծրագրվել է Ղազախստանից նավթառաքումների ենթադրությամբ: Դեռևս

Նկար-3.9.-ԲԹՋ նավթատարով առաքումների հիմնային կանխատեսում

Աղբբեջան- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. Cambridge Energy Research Associates (IHS CERA)-2009; Business Monitor International- 2009-2010- <http://www.researchandmarkets.com/index.asp>; www.eia.doe.gov/oiad/aeo/; <http://www.rosinvest.com/>; [-http://www.kazenergy.com/](http://www.kazenergy.com/); Gulf oil & gas- <http://www.gulfoilandgas.com/>; Հեղինակների հետազոտություն;

2006թ-ին Ղազախստանն ու Ադրբեջանը ստորագրել էին պայմանագիր, որով նախատեսվում է տրանս-կասպյան և լրացուցիչ ներքին նավթատարների կառուցմամբ ԲԹՁ-ին դազախական նավթառաքման համակարգի միացում: Ղազախստանի կողմից պայմանագիրը վավերացվեց 2008թ-ի մայիսին [70,71]: Ավելին, ենթադրվում է, որ 2020թ-ից հետո ԲԹՁ-ով Ղազախստանից առաքվող նավթի մասնաբաժինը գերազանցելու է Ադրբեջանի մասնաբաժինն, որտեղ նավթի հանույթը և արտահանումը կսկսի նվազել արդեն իսկ 2012-2015 թթ-ից (Նկ.-3.1;3.2 և 3.9): 2008թ-ին Ղազախստանի Թենգիզ նավթահանքից ԲԹՁ նավթամուղով առաքվել է շուրջ 0.3 մլն.տ. նավթ, իսկ 2009 թ-ին՝ 1.9 մլն. տ.[69]: Կանխատեսվում է, որ 2030թ-ին Ղազախստանը ԲԹՁ-ով տարեկան կառաքի 39.5մլն. տ., իսկ Ադրբեջանը՝ 23 մլն. տ. նավթ(Նկ.-3.9):

2009թ.-ի ընթացքում Ադրբեջանի կողմից ձեռնարկված քայլերը կարող են առաջացնել բնական գազի արտահանումների ոլորտում դիվերսիֆիկացման հասնելու ձգտումների առկայության տպավորություն: ՈՂ և Ադրբեջանի նախագահների միջև ձեռք բերված պայմանավորվածության համաձայն՝ 2009թ.-ի հոկտեմբերին ստորագրվեց 2010-2014թթ. ընթացքում Ադրբեջանից ՈՂ տարեկան 1 մլրդ. մ3 բնական գազի առաքման պայմանագիր [77]: Ընդ որում, Գազպրոմը հայտարարել է նաև 2011թ-ից այդ քանակությունը կրկնապատկելու իր մտադրության մասին [78]: 2010թ.-ի հունվարին Նախիջևան գազի մատակարարման ծրագրի շրջանակներում համաձայնություն ձեռք բերվեց ձմեռային շրջանում Ադրբեջանից Իրան մինչև 100մլն. մ3 բնական գազի առաքման վերաբերյալ [78]: Այդ ծրագրով նախատեսվում է նաև ադրբեջանական ֆինանսավորմամբ նոր 200կմ. գազատարի կառուցում հետագայում, որից հետո դեպի Իրան գազի առաքումները կարող են հասցվել տարեկան մինչև 2 մլրդ. մ3 [79]: Գազատարի իրագործելիության հնարավորությունները, բնականաբար սահմանափակվելու են Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ ծավալվող զարգացումներով: Ուշադրության է արժանի ՈՂ-ի հետ պայմանագրի 2010-2014թթ. ուժի մեջ լինելու հանգամանքը, որի ընթացքում ենթադրվում է Արևմտյան ուղղությամբ գազառաքումների ծրագրերի հատկապես NAB-UCO գազատարի, իրագործելիության հնարավորությունների պարզեցում, ինչպես նաև Ադրբեջանում գազի արդյունահանման իրական ծավալների ճշգրտում: Դա ՈՂ-ի հետ հարաբերությունների սերտացման ցուցադրումից ստացված դիվիդենտների հետ մեկտեղ Ադրբեջանի համար ընձեռում է իրավիճակային որոշում ընդունելու հնարավորություն՝ պայմանագրի ժամկետների երկարաձգման, գազառաքման ծավալների փոփոխման, կամ մատակարարումների հետագա դադարեցման վերաբերյալ: Բոլոր դեպքերում, ինչպիսին էլ լինեն այս երկու ուղղություններով գազառաքումների ծրագրերում հետագա զարգացումները, դրանք այլևս հիմնավորապես չեն կարող փոխել Ադրբեջանի էներգառեսուրսների արտահանումների աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումը, որն արդեն իսկ ձևավորվել է. նախ և առաջ, ԲԹՁ նավթատարի կառուցմամբ: Ադրբեջաննակտիվորեն օգտագործել

է արևմտյան ուղղությամբ իր էներգակիրների արտահանման համար նպաստավոր աշխարհագրական դիրքի առավելությունները, և, լինելով՝ միջինասիական էներգակիրների այդ ուղղությամբ Ռուսաստանը շրջանցող առաքումների ծրագրերի իրականացման առումով ամենաշահագրգիռ երկիրը Կենտրոնական Եվրասիայում ներկայումս անում է հնարավարը դրանց կենսագործման համար: Տարածաշրջանում արևմտյան հատկապես ԱՄՆ էներգոքաղաքականությունն իրականացվում է հենց Ադրբեջանի միջոցով: Էներգակիրների գործոնն ակտիվորեն օգտագործվում է Բաքվի կողմից արևմտյան զարգացած երկրների հետ երկարաժամկետ սերտ համագործակցություն հաստատելու, ՌԴ ու Իրանի ինչպես նաև ինչ որ չափով Չինաստանի հետ հարաբերությունների հաշվեկշռի ապահովման նկատառումներով: Այդ երկրների հետ էներգակիրների գործոնի օգտագործմամբ հարաբերությունների մարտավարական բալանսավորումը Բաքվի կողմից հաճախակի փորձվում է իրականացնել նաև՝ Չայաստանի հետ նրանց հարաբերությունների և Ղարաբաղյան հակամարտության հիմնախնդրում ընթացիկ գործընթացների համատեքստում: **Կենտրոնական Եվրասիայից էներգակիրների առաքման ուղիների հիմնախնդրում, տարածաշրջանի էներգիա արտահանող երկրներից Ադրբեջանի դիրքորոշումը եղել է ամենաքաղաքականացվածը, և այդպիսին է մնալու տեսանելի ապագայում:**

Միաժամանակ հենց ԲԹԶ նավթատարի կառուցման առումով ԱՄՆ ակտիվ աջակցությունը սկզբնավորեց տարածաշրջանում խոշովակաշարային ուղղությունների աշխարհաքաղաքական մրցակցությանը, որը հետագայում առավելագույնս սրվեց NABUCO գազատարի կառուցման ԵՄ ծրագրով: Մինչ այդ հիմնականում ռազմաքաղաքական բաղադրիչների վրա հենվելով՝ իր աշխարհաքաղաքական ազդեցության պահպանմանը ձգտող Ռուսաստանը, ունենալով տարածաշրջանից էներգակիրների արտոնյալ զներով ձեռքբերման և արտահանման բացառիկ հնարավորություններ, ընդհանուր առմամբ, բավարարվում էր տեխնոլոգիական և ոչ մեծ ֆինանսական ներդրումների միջոցով սահմանափակ մասնաբաժինների տևօրինմամբ: ՌԴ մոտեցումներում 90-ականների վերջից սկսված անցումը՝ «առողջ պրագմատիզմի քաղաքականությունը» նկատելիորեն ամրապնդեց էկոնոմիկական և աշխարհաքաղաքական շահերի կենսագործման, փոխազդեցության և փոխշաղկապվածության ժամանակակից ըմբռումների կիրառումը տարածաշրջանում[80]: Չնայած Կասպյան տարածաշրջանից էներգակիրների տարանցման գերակա դիրքերի պահպանման ռազմավարությանը, այնուամենայնիվ, ամբողջ ԱՊՀ տարածքում հատկապես տնտեսական և էներգետիկ ինտեգրման հիմնարար նշանակության շեշտադրումը՝ ՌԴ «պրագմատիզմի քաղաքականությունը» մոտեցումներում որոշակի կառուցողականություն մտցրեց Ռուսաստանի դիրքորոշումներում տարածաշրջանի փոխշահավետ էներգոծրագրերի նկատմամբ: ԲԹԶ նավթամուղի ԱՄՆ օժանդակությունն իր նշանակությունն ունեցավ Ղազախստանին նավթի արտահանման

ալտերնատիվ՝ Տրանսնեվտի գործող նավթախողովակային համակարգից դուրս գտնվող ուղղու՝ Կասպյան խողովակաշարային Կոնսորցիումի (ԿԽԿ՝ CPC) կառուցման համար Ռուսաստանի համաձայնության և աջակցության առումով: Տարածաշրջանից բնական գազի արտահանումների ՉԺԳ և ԵՄ ծրագրերը կանխորոշիչ նշանակություն ունեցան միջինասիական գազի գնման համար շուկայական մեխանիզմների կիրառման Ռուսաստանի կողմից 2008թ. մարտին կատարված առաջարկի առումով, որով մտցվում էր գնագոյացման՝ Եվպոպայում, ՌԴ-ում և ԱՊԳ-ում գազի գների միջինացման բանաձև[83]:

Շուրջ երկու հարյուր տարի առաջ տարածաշրջանում հաստատված վերահսկողությունը, մի պետության շրջանակներում ընդհանուր համակեցությունը և այդ ընթացքում ձևավորված ամուր պատմա-մշակութային կապերը, ինչպես նաև տարածաշրջանային անվտանգության համակարգում գերիշխող դիրքերի առկա մակարդակը ստեղծել են Կասպյան շրջանում ազդեցության գերակա դիրքերի պահպանման ամուր հիմք ներկայիս Ռուսաստանի համար: Ռուսաստանի տարանցման ենթակառուցվածքային համակարգի Եվրասիական մայրցամաքում գրաված կենտրոնական դիրքն՝ իր ծովային ելքերով, և դրանց առկա կապակցվածությունը Կենտրոնական Եվրասիայի երկրների տրանսպորտային համակարգերի հետ, ռազմավարական նշանակություն ունի տարածաշրջանից էներգակիրների արտահանումների համար: Ընդհանուր առմամբ, "Մեծ խաղի" ձևավորման գործընթացներին համընթաց ՌԴ-ը հիմնովին փոփոխության ենթարկեց Կենտրոնական Եվրասիայում իր էներգաքաղաքականության ինչպես մարտավարական մոտեցումները, այնպես էլ՝ ռազմավարությունը: Պետք է նշել, որ էներգաքաղաքականության փոփոխությունների արդյունքում, չնայած սպառման հիմնական կենտրոնների կողմից ձեռնարկված ակտիվ ջանքերին և այդ կենտրոնների՝ հատկապես արևմտյան, նավթային ընկերությունների էներգառեսուրսների հանքավայրերում ունեցած մասնաբաժինների ակնհայտ գերակա դիրքերին, տարածաշրջանից նավթի՝ և հատկապես բնական գազի, արտահանումներում՝ ՌԴ-ին՝ ընդհանուր առմամբ, հաջողվել է պահպանել գերակա դիրքեր (Ալյ.-3.2):

Ոչ նշանակալից քանակությամբ գազ առաքվում է Թուրքմենստանից Իրան: **Միջինասիական բնական գազի առաքումների ոլորտում, Ռուսաստանի համար միակ մրցակցային մարտահրավերը դեռևս հանդիսանում է Թուրքմենստանից-Չինաստան գազատարը:** Ռուսաստանի բազմաթիվ մտահոգացումներ և դրանց իրականացման առումով գործադրված ջանքերը նույնպես եղել են ապարդյուն՝ հանդիպելով տարածաշրջանի որոշ երկրների հակադրությանը: Բավականաչափ որոշակիորեն է դրսևորվել նաև ԱՄՆ-ի և ԵՄ հետ էներգառեսուրսների և դրանց առաքումների ոլորտներում, առավելագույնս համագործակցությունը սերտացնելու՝ տարածաշրջանի որոշ երկրների ձգտումը: Այնուամենայնիվ, ի տարբերություն Ադրբեջանի, որն ԱՄՆ կողմից դեռևս 90-ականների կեսերից ցուցաբերված աջակցության և ակտիվ ջանքերի շնորհիվ կարողացավ հասնել իր

էներգակիրների դեպի արևմտյան շուկա՝ ՌԴ-ի կողմից չվերահսկվող առաքման, միջինասիական երկրների համար՝ էներգակիրների արտահանման հիմնական ուղղությունը մնում է Ռուսաստանը (Աղյ.-3.2):

Աղյուսակ-3.2- Կենտրոնակա և Եվրասիայից Նավթի և բնական գազի արտահանման հիմնական ուղղությունները-2008 թ.

	ՆԱՎԹ (Մլն. Տ.)						ԲՆԱԿԱՆ ԳԱԶ (Մլրդ. Մ ³)			
	ՌԴ	ՉԺՀ	Իրան	Վրաստան	Ալյորեբան	Այլ	ՌԴ	Վրաստան	Իրան	Այլ
Ազրբեյջան	1.5	0.2	0.2	38.4	--	0.9	0.0	5.4	0.2	0.0
Ղազախստան	48.5	6.0	1.7	--	2.6	0.8	6.5	0.0	0.0	3.2
Քուվեյթ	0.0	0.0	1.7	0.0	0.4	0.0	40.9	0.0	6.2	0.0
Ուզբեկստան	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	9.3	0.0	0.0	4.2
Շաբանդ	50	6.2	3.6	38.4	3.0	1.7	56.7	5.4	6.4	7.4

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; Perspectives on Caspian Oil and Gas Development- International Energy Agency Working Paper Series- Directorate of Global Energy Dialogue/2008/1- <http://www.iea.org/>; Business Monitor International- 2009-2010- <http://www.researchandmarkets.com/index.asp>; Gulf oil & gas- <http://www.gulfoilandgas.com/>; Հեղինակների հետազոտություն;

Միաժամանակ, վերջին մեկ - երկու տարիների գործընթացներում շոշափելիորեն աճել են նաև՝ էներգաարտահանման դիվերսիֆիկացման առումով միջինասիական տարածաշրջանի երկրների կողմից ձեռնարկվող ջանքերը, որոնք կարող են էականորեն փոփոխել էներգաառաքումների ուղղությունների աշխարհագրությունը՝ նշանակալիորեն դժվարացնելով Ռուսաստանյան ուղղության գերակա դիրքերի հեռանկարային պահպանումը: Դա նախ և առաջ պայմանավորվում է տարածաշրջանի էներգաշուկայում նոր իրողությունների ձևավորմամբ:

Աշխարհում նավթով հարուստ երկրների ցուցակում ութերորդ հորիզոնականում* գտնվող Ղազախստանում է գտնվում Կենտրոնական Եվրասիա տարածաշրջանում նավթի ապացուցված պաշարների ավելի քան 81.5%-ը և ենթադրվող պաշարների՝ կեսից ավելին (Աղյ.-3.1): Նավթի արդյունահանումը երկրում, 2000թ-ի 35.3մլն. տ-ից աճելով 2009թ-ին կազմել է 78 մլն.. տ., և արդեն իսկ մոտակա տարիներին, կարող է կրկնապատկվել

*- Առաջին յոթ տեղերում են՝ Սաուդյան Արաբիան, Իրանը, Իրաքը, Զուվեյթը, ՄԱԷ, Կենեսուեյան և Ռուսաստանը[9]:

Թենզիզ* և Կաշազան* նավթահանքերի լիարժեք շահագործմամբ, ինչի դեպքում, արտահանման ծավալները կաճեն շուրջ 2.5 անգամ (նկ.-3.1; 3.2): Այս առումով, զարգացումների ներկա փուլում կասպյան նավթի հոսքերի ուղղությունների հիմնական պայքարը ծավալվում է Ղազախստանից արտահանման ուղիների շուրջ**:

Չնայած Ղազախստանով անցնող տրանսպորտային ենթակառուցվածքները կապված են Ռուսաստանի, Եվրոպայի, Մերձավոր Արևելքի, Կենտրոնական և Արևլյան Ասիայի համապատասխան համակարգերի հետ, ինչն ակնհայտորեն որոշակի գեոէկոնոմիկական դիրքի առավելություններ է ապահովում երկրի համար, այնուամենայնիվ, դրանք չեն կարող բավարարել Ղազախստանի էկոնոմիկայի գերակա ոլորտի էներգակիրների արտահանումների ներկա և հեռանկարային անհրաժեշտ պահանջները: Ներկայումս, Ղազախստանն ունի առաքումների ռուսաստանյան ուղուց չափազանց բարձր կախվածություն, որով տարանցվում է նավթի արտահանումների 80%-ից ավելին (հիմնականում Ատիրաու-Սամարա և Կասպյան խողովակաշարային Կոնսորցիում նավթատարերով ((Հավել.-1 և 2- Աղյ.-3,4; և Քարտեզներ- 5,6) և (Աղյ.-3.2)): Կասպից ծովով իրականացվող տանկերային տեղափոխումները և երկաթուղով կատարվող ծախսատար առաքումների ներկայիս փոքր ծավալները տեսանելի ապագայում չեն կարող հասցվել նավթի արտահանման սպասվող արագ աճի պահանջների բավարարման մակարդակի:

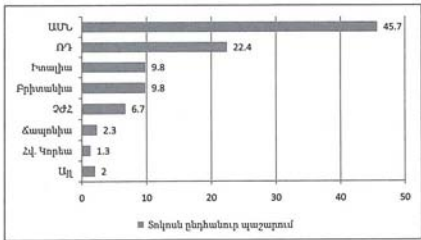
*- Թենզիզ (Tengiz/Chevroil (TCO)): Փայատերերը՝ Chevron- 50%; ExxonMobil - 25%; Kazmunaigaz 20%; LukArco (ՌԴ-ՄՄՆ ԴԶ)- 5%: Ավելի քան 1.2 մլրդ. տ. նավթի պաշարով: Ներդրումները՝ 23մլրդ. դոլլար (40 տարի): 2008թ-ից տարեկան արդյունահանվում է 17.4 մլն. տ. նավթ, իսկ 2012թ-ից սպասվում է 50մլն. տ.: Արդյունահանվում է նաև 16.5 մլրդ. մ3 գազ: Հանդիսանում է Մերձավոր Արևելքից դուրս ամենախոշոր հանքավայրը և հինգերորդը կամ վեցերորդն աշխարհում:

- Կաշազան- (Agip Kazakhstan North Caspian Operating Company (Agip KCO)) Փայատերերը՝ Eni, Total, ExxonMobil & Shell (16.66%), ConocoPhillips (8.28%), Kazmunaigaz (16.81%), Inpex (8.28%): 1.2-1.8 մլրդ. տ. նավթի պաշարով: Ենթադրվող պաշարները կազմում են ավելի քան՝ 5.2 մլրդ. տ.: Ներդրումները կարող են կազմել 50մլրդ. դոլլար: Ակզբնապես արդյունահանումը նախատեսվել էր 2005թ-ից, որը բազմիցս վերազնահատվելով, ներկայումս հիմնավորվել է 2013թ-ը: Ակզբում սպասվում է շուրջ 3.7 մլն. տ., հանույթ, որը հետագայում կհասնի մինչև 60 մլն. տ. տարեկան: Հանդիսանում է աշխարհում երկրորդ ամենախոշոր օձշոր հանքավայրը, որը հայտնաբերվել է 1968 թ-ին Ալյասկայի Prudhoe Bay-ից հետո: Աղբյուրներ:- [EIA-http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazaproj.html; 72] :

** - 2009թ-ին, Ղազախստանից արտահանվել է 68.1 մլն.տ. նավթ (արդյունահանած նավթի 89%-ը), որից ԿոնԿ նավթատարով՝ 27.5մլն. տ.(40%): Ատիրաու-Սամարա՝17.5 մլն. տ. (26%): Ծովով տեղափոխում՝ 11.1մլն. տ. (16%): Ղազախստան-Չինաստան նավթամուղով՝6.2 մլն. տ. (9%): Երկաթուղով՝ 4.0 մլն. տ. (6%), և Օրենբուրգի վերամշակման գործարան՝ 1.8 մլն. տ. (3%) [Oil Review- Kazakhstan Oil News- www.oilreview.kz; ЖУРНАЛ "НЕФТЬ И ГАЗ КАЗАХСТАНА http://www.oilgas.kz/rus/; Ежегодный ПУЗЦИК -Нефтяной Казахстан играет свою игру- Зеркало Недели- #22 (802) 12 — 18 июня 2010- http://www.zn.ua/;]:

Արդեն իսկ հետագա 4-5 տարիներին միայն Կաշագան հանքավայրից սպասվող նավթի տեղափոխման համար անհրաժեշտ են 25 տանկերներ Կասպից ծովի համար թույլատրելի 12000 տ. ջրատարողությամբ, ինչպես նաև համապատասխան ենթակառուցվածքների ստեղծում ծովի երկու ափերում[68,82], ինչը գործնականում հնարավոր չէ լիարժեքորեն ապահովել և ամենայն հավանականությամբ, կկենսագործվի մասամբ, կամ որ ավելի հավանական է՝ հիմնականում: Գործնականում կիրառելի չէ նաև Օդեսսա, Բաթումի և Չինաստան երկաթուղային առաքումների ծավալների անհրաժեշտ չափով մեծացման հնարավորությունը: Բնականաբար, Արևելյան և Արևմտյան սպառման հիմնական կենտրոններ արտահանման, ինչպես նաև երկրի հիմնական հանքավայրերի կապակցման, լայնածավալ խողովակաշարային համակարգի ստեղծման խնդիրը Ղազախստանի համար դառնում է խիստ այժմեական և հրատապ:

Նկար-3.10- Ղազախստանի նավթահանքերի պաշարներում, արտերկրյա ընկերությունների ընդհանուր փայաբաժնում Ազգային նավթային ընկերությունների մասնաբաժինները (ըստ երկրների-(2008թ.))

Աղբյուրներ-[81]: EIA- <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Background.html>;

Ի տարբերություն առաջման համակարգերի, Ղազախստանի հանքավայրերի փայաբաժիններում արևմտյան նավթային ընկերություններն ունեն ակնհայտ գերակա դիրքեր (Նկ.-3.10): Եվրոատլանտյան ընկերությունների մասնաբաժինը Ղազախստանում ներկայումս շահագործվող և զարգացվող նավթահանքերում և արտերկրյա ընկերությունների ընդհանուր փայաբաժնում կազմում է ավելի է քան 65%, որից 47.5%-ը պատկանում է

ԱՄՆ ընկերություններին [81], ինչը որոշակի ազդեցություն կարող է ապահովել արտահանման ուղիների ընտրության հարցում: Փայաբաժինների որոշակի փոփոխություններ կարող է առաջանալ 1.5 մլրդ. տ. նավթի պաշարով Ղարկհան հանքավայրի շուրջ՝ CNPC-ի հետ արդեն մի քանի տարի շարունակվող բանակցությունների ավարտից հետո, որում վերջին տարիների ակտիվորեն փորձում են մասնակցել նաև արևմտյան ընկերությունները:

Արտահանումների ենթակառուցվածքների ծավալման առումով Ղազախստանի կողմից ձեռնարկվող քայլերի բազմավեկտորությամբ հանդերձ, գերակա նպատակաուղղվածությունը արևմտյան շուկա նավթառաքման համակարգի զարգացումն է, ինչը համահունչ է նաև էներգետիկների արդյունահանման ոլորտում տիրապետող դիրքեր գրավող արևմտյան ընկերությունների ցանկությանը: 2008թ-ի նոյեմբերին Ադրբեջանի և Ղազախստանի պետական նավթային ընկերությունների միջև ստորագրվեց Տրանս-Կասպյան Տրանսպորտային Համակարգի (ՏԿՏՀ) հիմնարար սկզբունքների վերաբերյալ Համաձայնագիրը, որով նախատեսվում է նավթառաքումների համատեղ անվտանգ համակարգի ստեղծում: **Համաձայնագրի շրջանակներում, ԲԹՁ նավթատարին Տրանս-Կասպյան խողովակաշարի կառուցմամբ միանալու ծրագիրը, որի իրագործումը ստանում է ԱՄՆ և ԵՄ լիկատար աջակցությունը, Էսկենե - Կուրյուկ ներքին նավթատարի տեխնիկա-տնտեսական հիմնավորման քայլով, մտնում է ձևավորումների ավարտման փուլ՝ դառնալով տարածաշրջանում նավթի աշխարհաքաղաքականության հետագա զարգացումների հիմնական ինտրիգը** (Հավել.-1 և 2- Աղյ.-3,4; և Զարտեգներ- 5,6): Ծրագիրը նախատեսում է նաև նավթի տանկերային տեղափոխման ենթակառուցվածքների նշանակալից զարգացումը, ինչի հետևանքով, կարող է աճել նաև Իրանի Լեկկա նավահանգիստ դազախական նավթի տեղափոխումների ոչ նշանակալից ծավալները: Ծրագրի շրջանակներում ենթադրվում է նաև Բաքու-Սուպսա նավթատարի ներկայիս տարեկան 7.5 մլն. տ. թողունակության մեծացում, մինչև՝ 10 մլն. տ., որով հիմնականում առաքվելու է դազախական նավթը: Բոս.Ֆորի նեղուցով տարանցումների Թուրքիայի կողմից դրված սահմանափակումների հետևանքով, Սուպսայից տանկերային տեղափոխմամբ նավթը լցվելու է Օդեսսա-Բրոդի նավթատար: ենթադրվում է ՏԿՏՀ-ի ստեղծման ավարտել հետագա 3-5 տարիների ընթացքում, ինչը ժամկետային առումով համընկնում է Թենզիզ և Կաշագան նավթահանքերի ակտիվ շահագործման փուլի հետ: ՏԿՏՀ-ի լիակատար իրագործման դեպքում, Ադրբեջանով արտահանվող դազախական նավթի ծավալները հեռանկարում կկազմի ավելի քան 60 մլն. տ. տարեկան:

Արևմտյան սպառման շուկա արտահանումների ծավալման ներկայումս ամենաիրատեսական ծրագիրը Կասպյան խողովակաշարային Կոնսորցիում* (ԿԽԿ)

* 2010 թ-ի դրությամբ ԿԽԿ (CPC) փայտերերն են- ՈՂ (ներկայացված է՝ Transneft - 24% և ԿԽԿ ընկերություն - 7 %) - 31%; Ղազախստան (ներկայացված է՝ KazMunaiGaz - 19% և Kazakhstan Pipeline Ventures LLC - 1,75%) - 20.75%; Chevron CPC Company - 15%, LUKARCO B.V. - 12.5%, Mobil CPC Company - 7.5%, Rosneft-Shell Caspian Ventures Limited - 7.5%, BG Overseas Holding Limited - 2%, Eni International N.A. N.V. - 2% & Oryx Caspian Pipeline LLC - 1.75%. [http://www.cpc.ru/] :

նավթատարի թողունակության ընդլայնումն է: Տեսանելի հեռանկարում, ԿԽԿ նավթատարով առաքվելու է Ղազախստանից արտահանվող նավթի հիմնական մասնաբաժինը: 2008 թ-ի նոյեմբերին փայտերերի միջև ձեռք բերված համաձայնությամբ[73], 2009թ-ի վերջից սկսվեցին նավթատարի թողունակության ընդլայնման աշխատանքները, նախատեսելով ներկայիս 39.7 մլն. տ-ից, 2013թ-ին նավթառաքման ծավալները հասցնել տարեկան ավելի քան 67 մլն. տ.-ի: Բոսֆորի նեղուցով տարանցումների սահմանափակումների հետևանքով, ԿԽԿ նավթամուղով առաքված նավթը, Լովոռոսիյսկից տանկերներով հասցվելու է, Բուրգաս-Ալեքսանդրապոլիս նավթատար[74], որում նույնպես ՌԴ-ն ունի ազդեցիկ դիրք: Նավթառաքումներում ինքնուրույնության որոշակի աստիճանի ապահովման նպատակով, Ղազախստանը հայտարարել է՝ Զուլաստանից և Բուլղարիայից Բուրգաս-Ալեքսանդրապոլիս նավթատարի կառուցման մասնաբաժնի ձեռքբերման պատրաստակամության վերաբերյալ[75]:

Չնայած ԿԽԿ նավթատարով արևմտյան սպառման շուկա նավթի արտահանումներին, Ռուսաստանն ունի ամենախոշոր մասնաբաժինը կոնսորցիումում և պահպանում է առաքումների տարանցմամբ պայմանավորվող առավելությունները:

Արևելյան սպառման շուկա՝ նավթառաքման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացման հիմնական ուղղությունը Չինաստանն է: Սկսվել են Ղազախստան-Չինաստան նավթատարի երրորդ փուլի աշխատանքները, որոնց ավարտով նավթատարի թողունակությունը կհասցվի 20 մլն. տ. տարեկան:

Ղազախստանից նավթի արտահանումների խնդրի հեռանկարային դիտարկման դեպքում, անհրաժեշտ է ի նկատի ունենալ, որ նույնիսկ վերոշարադրյալ ծրագրերի ամբողջական կենսագործումը բավարար չէ 2020թ-ից հետո սպասվող տարեկան 150 մլն. տոննայից ավելի նավթառաքումների իրականացման համար: Որպես հնարավոր լուծումներ կարող են լինել հարավկովկասյան երկրորդ, և/կամ Ղազախստան-Չինաստան երկրորդ, ինչպես նաև՝ համապատասխան քաղաքական իրավիճակի առկայության դեպքում և/կամ՝ Ղազախստան - Թուրքմենստան-Իրան նավթամուղների կառուցումը:

Բնական գազի ոլորտում սպառման կենտրոնների և ներդրումներ իրականացնող զուբալ մակարդակի ընկերությունների ուշադրությունն առավելապես կենտրոնանում է **Թուրքմենստանի** նոր հայտնաբերվող հսկայածավալ ռեսուրսների արդյունահանման և միջազգային շուկա դրանց առաքման ծրագրերի վրա: Չնայած նպաստավոր գործոնների ձևավորման գործընթացների առկայությանը, ոլորտում ընթացիկ իրավիճակը մնում է հակասական: 2009 թ-ին՝ նախորդ տարվա համեմատ, երկրի տնտեսության հիմնական բաղադրիչի՝ բնական գազի արդյունահանման ծավալների 44.8% -ով անկումն, ամբողջ սրությամբ բացահայտեց՝ Ռուսաստանով տարանցումներից կախվածության անընդունելի բարձր մակարդակը,

ոլորտում անկայունության առկայությունն ու անհետաձգելի քայլերի ձեռնարկման անհրաժեշտությունը: 2009թ.-ի ապրիլին Կենտրոնական-Ասիա-Կենտրոն հիմնական գազատարի պայթյունի և կողմերի միջև առաքման ծավալների և գների համաձայնության բացակայության հետևանքով, Թուրքմենստանից Ռուսաստան գազի ներմուծումների ծավալները տարվա ընթացքում նվազեցին 80-90 տոկոսով [21,22,84]: 2010թ. հունվարից գազառաքումների վերականգնման*, և տարվա ընթացքում Մերձկասպյան ու Արևելք - Արևմուտք գազատարերի (Դավել-1 և 2-Ալյ-3,4; և Զարեզներ-5,6) հետաձգված շինարարությունն սկսելու վերաբերյալ 2009թ. դեկտեմբերին Դ. Մեդվեդևի Թուրքմենստան կատարած աշխատանքային այցի ընթացքում ձեռք բերված պայմանավորվածությունը [22,76,77] հուսադրող, բայց առկա հիմնախնդիրների լուծումների առումով իրական առաջընթաց չապահովող քայլ է: Հիմնարար նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամին հետևած՝ ՏՀԶԿ երկրներում քնական գազի օգտագործման նվազման հետևանքով՝ ԱՊՀ երկրներից Եվրոպա արտահանվող գազի ծավալների շուրջ 30%-ով անկումը [84], հանգեցրեց Գազպրոմի համար Թուրքմենստանի գազի ներմուծումների անհրաժեշտության՝ ժամանակավոր կորստին: ՌԴ-ի կողմից միջինասիական գազի արտահանումների ոլորտում մոնոպոլ դիրքերի պահպանման քաղաքականությունն առանց համարժեք պարտավորությունների ստանձնամբ ամրապնդելու մասնափակումներ: Նման իրավիճակը նշանակալիորեն արագացնելու է տարածաշրջանի երկրների կողմից էներգոարտահանումների դիվերսիֆիկացման անհետաձգելի քայլերի ձեռնարկման անհրաժեշտությունը:

Թուրքմենստանում առկա քնական գազի պաշարների ճշտման միջազգային աուդիտի անցկացումը վերջին երկու-երեք տարիների դիվանագիտական ակտիվությունը ոլորտում նախկինում ստեղծված «անթափանցելի պատնեշի» հաղթահարման առումով անհրաժեշտ քայլեր են, բայց ոչ բավարար՝ երկրում միջազգային չափանիշներին համապատասխանող ներդրումային միջավայրի ձևավորման և որպես հետևանք՝ մոտակա ապագայում արդյունահանման ու դիվերսիֆիկացված արտահանումների գործուն համակարգի կառուցման համար: Ռուսաստանից արտահանումների տարանցման գրեթե բացառիկ կախվածության հաղթահարման գործնական նշանակություն ունեցող միակ կարևորագույն արդյունքը Թուրքմենստան-Հինաստան գազատարի կառուցումն է, որը սկսեց գործել 2009թ. դեկտեմբերի 15-ից:

Հաջորդ չորս-հինգ տարիները հիմնարար նշանակություն կունենան մասնավորապես Թուրքմենստանի և ընդհանրապես միջինասիական քնական գազի ոլորտում՝ վերափոխումների և հեռանկարային զարգացումների առումով: 2010թ. հունվարից շահագործման հանձնվեց՝ Թուրքմենստանից-Իրան գազատարի երկրորդ՝ 30 կմ. երկարությամբ Նոր ճյուղը, որով Իրան մատակարարվող գազի ծավալները կարող են հասցվել

*.Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, 2010 թ. Ներմուծել 30 մլրդ. մ3 գազ: Հետագայում հայտարարվեց այդ ծավալների հնարավոր նվազեցման մասին, մինչև՝ 15-17 մլրդ. մ3 [78]:

մինչև 20 մյոդ. մ³-ի: 2010թ.-ի մայիսին Թուրքմենստանի նախագահը նախաձեռնել է Արևելք-Արևմուտք ներքին գազատարի կառուցումը սկսելու համար անհրաժեշտ միջազգային մրցույթների անցկացման նախապատրաստական աշխատանքների կատարումը: Գազատարը, բացի Թուրքմենստանի բոլոր խոշոր հանքավայրերի միջև կապակցված համակարգի ձևավորումից, ունի հետագա օգտագործման երկակի նշանակություն: Դրանով տեղափոխվող բնական գազը կարող է առաքվել՝ Կենտրոնական-Ասիա-Կենտրոն խողովակաշարային համակարգի մաս կազմող Մերձկասպյան ծրագրվող գազատարով և/կամ պլանավորվող Տրանս-Կասպյան գազատարով կարող է միացվել NABUCO համակարգին: Ընդ որում, ՌԴ կողմից առաջարկված և Թուրքմենստանի հետ համաձայնեցված Մերձկասպյան գազատարի կառուցման ծրագիրը նախատեսվում է «Ֆարավային հոսք» գազատարով միջինասիական գազի եվրոպա արտահանումների նպատակով և դիտվում է որպես Տրանս-Կասպյան գազատարի կառուցման ու NABUCO ծրագրի իրականացման դեմ ուղղված կարևորագույն քայլ: Դատելով Ռուսաստանի համար գազային ոլորտի ունեցած ռազմավարական առանձնահատուկ նշանակությունից և այդ ուղղությամբ ՌԴ-ի կողմից՝ առավել ակտիվ կանխարգելիչ դիվանագիտության իրականացումից **Տրանս-Կասպյան խողովակաշարային համակարգի ձևավորման ծրագիրը, որի իրագործումը ստանում է ԱՄՆ և ԵՄ լիկատար աջակցությունը, դառնալու է տարածաշրջանում էներգակիրների աշխարհաքաղաքականության հետագա զարգացումների գլխավոր ինտրիգը:**

Նավթի և բնական գազի միջինասիական շուկայում ներկայումս ձևավորվող իրողությունները պարտադրում են Կենտրոնական ասիայից դրանց արտահանման ուղիների առումով արագ որոշումների ընդունում: Եվ որպեսզի առաքման ենթակառուցվածքները պատրաստ լինեն հետագա 5-10 տարիների ընթացքում էներգակիրների արդյունահանման և արտահանման շոշափելիորեն աճող ծավալների տեղափոխումներին՝ այդ որոշումները պետք է ընդունվեն արդեն իսկ հաջորդ 2-3 տարիներին:

Կերոշարդյալից բխում է, որ Կենտրոնական Եվրասիայում, էներգոռեսուրսների արդյունահանման և հատկապես դրանց հետագա արտահանման ուղիների որոշման հիմնախնդիրները չեն կարող լուծվել միայն տարածաշրջանում և սպառման հիմնական կենտրոններում էներգաշուկայի իրողությունների ձևավորմամբ ու էներգակիրների տնտեսապես օպտիմալ շահագործման ենթատեքստում: Դրանցում, քաղաքական և ընթացիկ աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերով պայմանավորված գործոնները, ինչպես նաև էներգոռեսուրսներ արտադրող երկրների կողմնորոշումների ուղղվածությունը, կշարունակեն վճռական ազդեցություն ունենալ հեռանկարային որոշումների ընդունման առումով: Մասնավորապես, աշխարհաքաղաքական որոշումների արդյունքում ձևավորված և արդեն իսկ իրականացված այնպիսի ծրագրերը, ինչպիսին է օրինակ ԲԹՁ նավթատարը, դրանց շահագործման փուլում պարտադրում են նոր աշխարհաքաղաքական

ծրագրերի իրականացմանն ուղղված ջանքերի կենտրոնացում, որոնց կենսագործումը, կարող է իմաստավորել շահագործման ընթացքում առաջին պլան մղված տնտեսական հիմնավորվածության անհրաժեշտությունը:

Կասսայան էներգակիրների տեղափոխման տրանսպորտային միջանցքների վերջնական ձևավորման համար զլորալ և տարածաշրջանային ուժերի և տարանցման երկրների միջև մրցակցությունը մտել է զարգացումների նոր փուլ, որում էներգաառաքման ուղիների ապագա քարտեզի ձևավորման առումով, կարևորագույն նշանակություն կունենան տարածաշրջանում նավթի և բնական գազի հիմնական պաշարներին տիրապետող Ղազախստանի և Թուրքմենստանի որոշումները: **Տարածաշրջանի էներգոշուկայում ձևավորված նոր իրողությունները պարտադրում են արտահանման ուղիների առումով արագընթաց որոշումների ընդունում:** Դա պայմանավորելու է արտահանման ուղիների որոշումների ընդունման առումով լարվածության որոշակի աճ՝ ինչպես էներգակիրների սպառող ու տարանցող երկրների միջև դիվանագիտական պայքարում, այնպես էլ միջազգային նավթային ընկերությունների միջև մրցակցությունում: Տվյալ իրավիճակում, ենթադրելի է՝ տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային երկրների կողմից էներգակիրների արդյունահանման և դրանց առաքման իրենց նախընտրած ծրագրերի իրագործման առումով՝ գործադրվող ազդեցության մեծացումը:

Այսպիսով, էներգակիրների արտահանման ուղիների ապագա քարտեզը կարող է կազմվել ոչ միայն էներգաշուկայի բնականոն թելադրանքով, այլև տարածաշրջանի երկրների քաղաքական կողմնորոշումների արդյունքում ձևավորված որոշումների ենթատեքստում: Ներկա փուլում, Եվրասիական էներգահամակարգում և հատկապես միջինասիական տարածաշրջանում, գրաված գեոէկոնոմիկական դիրքի առավելություններով պայմանավորված, վճռական նշանակություն կարող է ունենալ Ղազախստանի քաղաքական դիրքորոշումը:

ԳԼՈՒԽ-4- ՉԺՅ Ըներգետիկ դիվանագիտությունը և քաղաքականությունը Կենտրոնական Եվրասիայում

4.1- Չինաստանի Ըներգետիկ դիվանագիտությունը և ընդգրկվածությունը Կենտրոնական Եվրասիայի երկրների Ըներգակիրների արտադրության ոլորտում

Ըներգակիրների արտադրության ավանդական կենտրոններից կախվածության բարձր աստիճանի առկայության և դրանց առաքման անվտանգության ապահովման վստահության բացակայության պայմաններում, Կենտրոնական Եվրասիայի Ըներգակիրների սպառման հիմնական կենտրոններից՝ միակ անմիջական ցամաքային սահման ունեցող Չինաստանի համար, առավելապես միջինասիական Ըներգակիրների նշանակությունը վերածվում է կենսականի: Կենտրոնական Ասիայի նկատմամբ Չինաստանի հետաքրքրությունն ունի աշխարհագրական և տնտեսական նպատակահարմարությամբ պայմանավորվող բնականոնություն, իսկ տարածաշրջանի սահմանակից երկրների տնտեսական զարգացումն ու կայունության պահպանումը հիմնարար նշանակություն ունեն ՉԺՅ տնտեսական առաջընթացի ապահովման և անվտանգության ամրապնդման առումով: Շրջանի երկրների հետ կայուն, վստահելի և արդյունավետ համագործակցության ու բարեկամական հարաբերությունների ձևավորման առումով Չինաստանն իսկապես գործադրել է ամբողջական երկկողմ և բազմակողմ դիվանագիտական ջանքեր: Այդ համագործակցության առաջընթացին մեծապես նպաստում է նաև ՌԴ հետ բարեկամական և փոխվստահության հարաբերությունների ծավալումը և տարածաշրջանային համագործակցության ներդաշնակության ապահովման առումով գործադրվող ջանքերը:

ՉԺՅ-ում 1993թ. սկսված նավթի արտաքին ներմուծումներից կախվածության հիմնախնդիրը անմիջականորեն հաջորդեց Կենտրոնական Եվրասիայի երկրների անկախացմանը և ժամանակային առումով համընկավ՝ Կասպյան ավազանում Պարսից Ծոցում առկա Ըներգակիրների ծավալներին համարժեք պաշարների առկայության վերաբերյալ շրջանառվող տեղեկատվական հոսքի տարածման հետ: Արտերկրում նավթի հետախուզման և արդյունահանման (ՅԱ) ծրագրերին մասնակցության ակտիվացման վերաբերյալ՝ CNPC-ին տրված առաջին իսկ հանձնարարականում, Պերույի և Սուդանի հետ մեկտեղ, որպես սահմանակից երկիր, Ղազախստանն ընդգրկվեց առաջնայնություն ունեցող երկրների ցանկում[1]: Սույն հանգամանքով պայմանավորված, Կենտրոնական Եվրասիայի երկրներից, Ըներգակիրների ոլորտում համագործակցության առաջին ցննարկումներն սկսվել են 1993 թ. Ղազախստանի հետ: Հետագայում, նավթի ներկրումներից կախվածության արագընթաց աճի և Իրաքյան պատերազմի ազդեցության հետևանքով՝ Չինաստանում նախագգուշական ռազմավարության ընդունման և կիրառման շրջանակներում, լիովին հիմնավորվեց ՉԺՅ Ըներգոսնվտանգության համակարգում, Կենտրոնական Եվրասիայի Ըներգակիրների ունեցած ռազմավարական դերն ու կենսական

նշանակությանը: ՉԺՀ կառավարության կողմից դիվանագիտական լուրջ ջանքեր գործադրվեցին՝ հատկապես միջինասիական երկրների հետ, Հներգառեսուրսների ոլորտում համագործակցության զարգացման հիմնարար սկզբունքների ձևավորման առումով, իսկ չինական ազգային նավթային ընկերությունները «Գնալ դուրս» ռազմավարության զարգացմանը համընթաց, արդյունավետ մրցակցությամբ՝ ապահովեցին տարածաշրջանի երկրներում գործնական համագործակցության ծավալումը:

Աղրբեջանում չինական կորպորացիաներն ընդգրկվել են 2002թ.-ից, և 2009 թ-ի դրությամբ՝ մասնակցում են երեք ցամաքային նավթահանքավայրերի վեց բլոկների մշակմանը և կառավարմանը, որոնցում չինական կողմի նավթի մասնաբաժինների գումարային ծավալը կազմում է ընդամենը 87 մլն. տ. [1,2] (Հավել.-1 - Աղյ.-5): Տվյալ քանակությունը կարող է բավարարել ՉԺՀ ներկայիս ներմուծման ընդամենը չորս-հինգ ամսվա պահանջարկը: 2008-2009 թ-ի դրությամբ Հարավարևմտյան Գուրաստան հանքավայրից դեռևս արդյունահանվել էր չնչին քանակությամբ նավթ և գազ: Համաձայն CNPC HK ընկերության 2008 թ-ի ֆինանսական հաշվետվության, որի մասնաբաժինը Գուրաստան հանքավայրում 31.41% է, տարվա ընթացքում կրել է HK\$22,060,000 (շուրջ 2.9 մլն. ԱՄՆ դոլար) վնաս, և հետագա աշխատանքների շարունակումը պայմանավորվելու է՝ անկախ աուդիտի արդյունքներով[3]: Կյուրսանգի-Կարաբագի հանքավայրում 25% մասնաբաժին ունեցող Նոյն՝ CNPC HK ընկերության 2008 թ-ի եկամուտները կազմել են՝ HK\$106,029,000 (13.77 մլն. ԱՄՆ դոլար), 494.5 հազար տ. ընդհանուր նավթահանույթի դեպքում[3]: Նավթն առաքվում է ԲԲԶ նավթատարով:

ՉԺՀ Հներգառեսուրսության առումով Կասպյան ավազանի դերի և նշանակության, ինչպես նաև՝ «Գնալ դուրս» ռազմավարության ենթատեքստում, ՉԺՀ ԱՆԸ-երը կարևորում են Աղրբեջանի Հներգառեսուրսների ոլորտում ընդգրկվածության խնդիրը: Աղրբեջանում ընդգրկման ամենախոշոր փորձը 2005թ. չինական CNOOC ընկերության կողմից UNOCAL՝ մեծությամբ ԱՄՆ 9-րդ նավթային ընկերության գնման մրցույթին մասնակցությունն էր: CNOOC ներկայացրել էր լավագույն ֆինանսական և ձեռնարկատիրական առաջարկը՝ 18,5 մլրդ դոլար*՝ 67% - մասնաբաժնի համար: Չնայած դրան չինական ընկերության առաջարկը մերժվեց, այդ թվում՝ ԱՄՆ Կոնգրեսի միջամտության արդյունքում [4-8]: Ենթադրելի է, որ գնման դեպքում, CNOOC -ի կողմից՝ Կասպյան ավազանի Հներգառեսուրսների շահագործման ոլորտում ազդեցիկ դիրքի գրավման հնարավորությունը վերջին դերը չի խաղացել վաճառքի արգելման որոշումն ընդունելու հարցում:

Ընդհանուր առմամբ, չնայած չինական կորպորացիաների գործադրած համառ ջանքերին նրանց որևէ կերպ չի հաջողվել մասնակցել Աղրբեջանի խողովակաշարային ծրագրերին, ինչպես նաև՝ ոչ ցամաքային հիմնական Հներգառեսուրսների մշակմանը: Չինական նավթային ընկերությունների

*- Դա ավելի քան 2.5 անգամ գերազանցում է մինչև 2010 թ-ը չինական ԱՆԸ-ի կողմից կատարված ՄՁ ամենախոշոր գործարքի՝ 2009թ-ին՝ Sinopec-ի կողմից 7.24 մլրդ. դոլարով՝ Addex ընկերության գնման արժեքը:

սահմանափակ ընդգրկվածությունն Ադրբեջանում, այլ գործոնների հարակից ազդեցության հետ մեկտեղ, այնուամենայնիվ՝ հիմնականում պայմանավորված է՝ ոլորտում արևմտյան ուղղության գերակայության Բաքվի կողմնորոշման անկայությամբ:

Չնայած դրան, չինական ԱՆԸ-երը շարունակում են Ադրբեջանի հիմնական հանքավայրերի ծրագրերում ընդգրկվելու փորձերը: 2009 թ. նոյեմբերին ամերիկյան Devon Energy ընկերությունը հայտարարեց բոլոր արտերկրյա օֆշոր հանքավայրերի՝ այդ թվում նաև Ազերի-Չիրագ-Գյունուլչիի, իր մասնաբաժինների վաճառքի մասին* [9]: Հանքավայրում մրցույթային վաճառքը՝ 3 մլրդ. դոլարով, հայտարարվել է Devon Energy ընկերության միայն նավթի մասնաբաժնի համար: Գազի մասնաբաժինը հավանաբար կբաշխվի մյուս փայտերերի միջև [9]: Չինական CNOOC և Sinopec ընկերությունները հայտարարել են մրցույթին համատեղ մասնակցելու վերաբերյալ իրենց ցանկությունը**։ Մրցույթի արդյունքները կամփոփվեն 2010 թ-ի վերջին [10-12]: Չնայած փոքր մասնաբաժնին, չինական ԱՆԸ-երի հնարավոր ընդգրկումը կարևոր նշանակությամբ հանքավայրի ծրագրում, կարող է էպպես խթանել ՉԺՀ նավթային ընկերությունների դերի բարձրացմանը Ադրբեջանի էներգոեկտրոստիկայի ոլորտում***:

Տարածաշրջանում Չինաստանի էներգահամագործակցության հաջողությունը հենված է միջինասիական երկրների հետ համագործակցության առկա ձեռքբերումների վրա, որոնք հիմնականում հանդիսանում են՝ գործադրված բարձր մակարդակի՝ երկկողմ և բազմակողմ, դիվանագիտական ջանքերի արդյունք: Ներկայումս միջինասիական երկրներում չինական կորպորացիաները մասնակցում են շուրջ 3 տասնյակի հասնող, այդ թվում նաև՝ հանքավայրերի որոնման ծրագրերի:

*- Ազերի-Չիրագ-Գյունուլչի փայտաբաժինները բաժանված են հետևյալ կերպ՝ BP (34.1%, կառավարիչ), Chevron- Texaco (10.2%), Lukoil (10%), SOCAR (10%), Statoil (8.6%), ExxonMobil (8%), TPAO (6.8%), Devon Energy (5.6%), Itochu (3.9%), Amerada Hess (2.7%); Հանքավայրի հետազոտված պաշարները կազմում են՝ 0.9 մլրդ. տ. նավթ և 40 մլրդ. մ3 գազ [13]:

**- Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ Devon Energy ընկերության նավթի մասնաբաժնի վաճառքի շուրջ չինական ընկերությունների (սկզբում CNPC-ի, այնուհետև՝ CNOOC-ի) հետ տարվող բանակցությունները, 2010թ-ի սկզբում ակտիվորեն լուսաբանվում էին Ադրբեջանում՝ այդ թվում՝ ոլորտի նախարարի կողմից [9-12]: Ենթադրելի է, որ դա արվում էր ԱՄՆ հետ հարաբերություններում առաջացած որոշակի խնդիրների, հատկապես հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման ԱՄՆ աջակցության և Կոնգրեսում Ցեղասպանության ճանաչման քանադեֆի սպասվող քննարկումների ենթադրաբար: Չինական ընկերությունների վերաբերյալ լուսաբանումների ծավալը կտրուկ նվազեց արժանագրությունների հաստատման գործընթացի ստեղծումից, և Կոնգրեսի լիազմար նիստում Ցեղասպանության ճանաչման քանադեֆի ընդգրկմանը չաջակցելու՝ ԱՄՆ իշխանության հավաստիացումներից հետո:

***- Ոլորտում Ադրբեջանի վարած քաղաքականության ենթադրաբար, հավանականությունը որ մասնաբաժինը կտրվի չինական ընկերություններին չափազանց ցածր է:

Չինաստանի և **Ղազախստանի** միջև էներգիայի ոլորտում հարաբերությունների զարգացման խթանման առումով, հիմնարար նշանակություն ունեցավ նավթի և գազի ոլորտում համագործակցության վերաբերյալ՝ 1997 թ.-ի սեպտեմբերին ստորագրված միջկառավարական Համաձայնագիրը, ինչպես նաև CNPC-ի և ՂՀ էներգետիկայի և ռեսուրսների նախարարության միջև ստորագրված ղազախական էներգոռեսուրսների հանքավայրերի շահագործման և Ղազախստան-Չինաստան նավթատարի կառուցման վերաբերյալ հիմնական Համաձայնագիրը: ՉԺՀ ԱՆԸ-երի առաջին ծրագիրը Ղազախստանում և Միջին Ասիայում, սկսվել է CNPC-ի կողմից 1997թ-ին ղազախական AktobeMunaigaz ընկերության 60.3% մասնաբաժնի գնումով, և նույն թվականին Ուզբեկ հանքավայրի զարգացման և շահագործման իրավունքի ստացումով (Հավել.-1 և 2- Աղյ.-3-5; և Զարտեզներ-2-6): Հետագայում CNPC-ի մասնաբաժինը CNPC AktobeMunaigaz համատեղ ձեռնարկությունում, որը ներկայումս հանդիսանում է չորրորդ ամենախոշոր նավթ արդյունահանող ընկերությունը Ղազախստանում, հասել է 85.42%-ի և հանդիսանում է Ղազախստան-Չինաստան նավթատարի հիմնական նավթառաքողը [13-17]: 2001թ. CNPC-ին ձեռք բերեց Կենկիակ-Ատիրաու 488.8 կմ. երկարությամբ տարեկան 5.9 մլն. տ. թողունակությամբ նավթամուղի 49% մասնաբաժինը [15,16]: Նավթատարի շինարարությունը սկսվեց 2002թ-ի մայիսին, և ավարտվեց 2003թ-ի մարտին, դառնալով Ղազախստանում կառուցված հետ խորհրդային առաջին խողովակաշարը: 1998-2005 թթ. CNPC-ին կարողացավ ապահովել իր մասնակցությունը նավթի և բնական գազի մի քանի փոքր հանքավայրերում, որոնցից ամենախոշորը Հյուսիսային Բուզաչի նավթահանքում ռուսական Lukoil-ի հետ հավասար 50% մասնաբաժնի ձեռքբերումն էր [13,15,17]:

CNPC-ին երկրաբանական հետազոտությունների, ինժեներա-տեխնիկական և ենթակառուցվածքների ստեղծման, լայնածավալ ծառայություններ է մատուցում Ղազախստանի նավթա-գազային ոլորտում [15, 16] և ներկայումս, հանդիսանում է հորատումներ իրականացնող ամենախոշոր ընկերությունը ՂՀ-ում: CNPC-ի դուստր ձեռնարկությունը՝ CPP-ը, հանդիսանում է ոլորտում ամենախոշոր շինարարական աշխատանքներ իրականացնող ընկերություններից մեկը:

Ղազախստանում և տարածաշրջանում CNPC-ի ընդգրկման ամենամեծ նվաճումը՝ կանադական PetroKazakhstan ընկերության ձեռքբերումն է: 2005թ. հոկտեմբերին 4.18 մլրդ. դոլլարով, մրցութում հաղթելով Lukoil-ին, CNPC-ին գնեց ընկերության 100% ակցիաները, որի 33%-ը համաձայն Ղազախստանի էներգիայի և հանքարդյունաբերության նախարարության հետ կնքված համաձայնագրի, 2006թ. հուլիսին զիջեց ղազախական KazMunaiGaz (KMG)-ընկերությանը*:

*- PetroKazakhstan-ի հիմնական ակտիվները Կոմկոլ նավթահանքն ու Չիմբենդի նավթավերամշակման ձեռնարկությունն էր: Հետագայում Չիմբենդի ձեռնարկության 50%-ը փոխանցվեց KMG-ին [տես՝ Anna Shiryayevskaya, "KazMunaiGaz Completes Purchase of Shymkent Refinery from CNPC," Platts Commodity News, November 17, 2006]:

և գազի հանքավայրերի շահագործման և արդյունահանման, դրանց արդյունաբերական վերամշակման և առաքումների ինտեգրացված միջազգային ընկերություն է, որը ներկայումս հանդիսանում է նավթ և նավթամթերքներ մատակարարող երկրորդ ամենախոշոր ձեռնարկությունը Ղազախստանում[15,18-20]:

Ղազախստանի հետ երկկողմ էներգահամագործակցության ամենամեծ հաջողությունը՝ Ղազախստան-Չինաստան՝50-50 տոկոս մասնաբաժիններով, 2798 կմ. ընդհանուր երկարությամբ նավթամուղի (ՂՉՆ)կառուցումն է (Քարտեզ-2)[21]: 2008թ. սկսվեց և 2009թ-ին ավարտվեց Ղազախստան-Չինաստան նավթատարի երկրորդ փուլի շինարարության աշխատանքները, որոնք ընդգրկում են Կենկիյակ-Կումկոլ 761 կմ հատվածը, ինչով 2005թ. նոյեմբերին շահագործման հանձնված Ատասու-Ալաշանկուու 962.2 կմ. նավթամուղը միացավ Կասպից ծովի դազախական հատվածի նավթահանքերով հարուստ շրջանին[22,23]: Զամաձայն ԶԺԴ Նախագահ Զու Զինտաոի 2008թ-ի օգոստոսին Ղազախստան կատարած այցի ընթացքում ձեռք բերված համաձայնության՝ 2010թ-ի երկրորդ կեսից, սկսվում է ՂՉՆ-ի երրորդ աստիճանի աշխատանքները, որի ընթացքում 10 նոր պոմպակայանների կառուցմամբ նավթատարի ներկայիս 10 մլն. տ. տարեկան թողունակությունը, կհասցվի 20մլն. տ. [24]: Նավթատարի մատակարարման հիմնական աղբյուրները Կումկոլ նավթահանքից սպասվող 7 մլն. տ., CNPC AktobeMunaigaz ընկերության տարեկան 5 մլն. տ., ինչպես նաև արևմտյան Ղազախստանի և Կասպից ծովի դազախական հատվածից արդյունահանվող նավթն է: Զամաձայն ՌԴ և ՂԴ կառավարությունների միջև ձեռք բերված համաձայնության տարեկան ամենաքիչը, 5 մլն. տ. ռուսական նավթ Օմսկ-Պավլոդար-Ակտաու նավթամուղով, առաքվելու է ՂՉՆ-ով Չինաստան[22]: 2009թ-ին ՂՉՆ-ով առաքվել է 7.7 մլն. տ. նավթ, որից 1.5 մլն. տ. -ը՝ Ռուսաստանից[25]:

2006թ-ի հուլիսին, ԲԹՁ արևմտյան ուղղությամբ նավթամուղի հետ գրեթե միաժամանակ, կոմերցիոն շահագործման հանձնված Ղազախստան-Չինաստան նավթատարը, սկզբնավորեց արևելյան հիմնական սպառման շուկա՝ Կասպյան շրջանից էներգակիրների խողովակաշարային տեղափոխումը, միաժամանակ հանդիսանալով նաև արտերկրից Չինաստան մտնող առաջին խողովակաշարը: Ընդ որում, ի տարբերություն ԲԹՁ-ի, Ռուսաստանն իր պատրաստակամությունն է ցուցաբերել ՂՉՆ-ով համատեղ նավթառաքումների վերաբերյալ: Կասպյան շրջանից արևելյան և արևմտյան սպառման շուկաներ նավթառաքումների վերաբերյալ Ռուսաստանի այս մոտեցումը, հետագայում ամրապնդվելով՝ վերածվում է հիմնարար սկզբունքի՝ տարածաշրջանից էներգակիրների արտահանման ուղիների նկատմամբ հետագա մոտեցումների ցուցաբերման առումով:

CNPC-ի 2009 թ. ամենախոշոր ԱՉ գործըրը Kazmunaigaz-ի (KMG) հետ 50-50 հարաբերակցությամբ, JSC Mangistaumunaigas ընկերության 100%-ի գնումն էր՝ 3.3 մլրդ. դոլարով[26-29]: Mangistaumunaigas ընկերությունն ունի երկու խոշոր՝ Կալամկաս և Զիեոիբայ նավթահանքեր և 13 փոքր՝ այդ թվում օՖՉոր,

նավթի և բնական գազի հանքերի շահագործման լիցենզիաներ՝ 50.32 մլն. տ. նավթի, և գազի 41.8 մլրդ. մ3, ընդհանուր պաշարներով[26,27,30]: Mangistaumunaigas ընկերության ՄՁ գործարքն իրականացվեց, տնտեսական ճգնաժամի հաղթահարման նպատակով, ՉԺՀ կողմից Ղազախստանին հատկացված 10 մլրդ. դոլար երկարաժամկետ արտոնյալ պայմաններով վարկի շրջանակներում, որի վերաբերյալ պայմանագիրը ստորագրվեց 2009 թ. ապրիլին՝ ՂՀ նախագահ Ն. Նազարբաևի ՉԺՀ աշխատանքային այցի ընթացքում[31]: Մնացածից՝ 1.7 մլրդ. դոլարը որպես վարկ, հատկացվել է KMG-ին, իսկ 5 մլրդ. դոլարը տրվել է Ղազախստանի արտահանման ներմուծման բանկին՝ տնտեսության այլ ճյուղերում օգտագործելու նպատակով*[18,32]:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի ցինական ընկերությունների՝ մասնավորապես CNPC-ի ներդրումային քաղաքականության իրականացման այն առանձնահատկությունը, ըստ որի դրանք երբևէ չեն սահմանափակվում միայն ոլորտային ընդգրկմամբ և հիմնականում ուղեկցվում են նաև սոցիալական ուղղվածությամբ քաղաքականությունը: Էներգակիրների ոլորտում ներդրումներին զուգահեռ, CNPC-ին մեծածավալ միջոցներ է հատկացնում՝ տեղի բնակչության կենսամակարդակի բարելավման, Նոր աշխատատեղերի ստեղծման, կենսական և գյուղատնտեսական նշանակության ենթակառուցվածքների ստեղծման, կրթության, և սպորտի ոլորտներին՝ ֆինանսական աջակցության և այլ սոցիալական ուղղվածությամբ ծրագրերի իրականացման նպատակով**[15,16]: ՉԺՀ ԱՆԸ-երի կողմից մրցույթներում ներկայացնող սովորաբար լավագույն ֆինանսական առաջարկների համատեղումը սոցիալական ծրագրերի իրականացման փաթեթների հետ, այդ ընկերությունների ներդրումային ծրագրերը դարձնում են չափազանց գրավիչ և մրցունակ: Նման մոտեցումը, եթե նույնիսկ ոչ հիմնական, բայց և այնպես՝ կարևոր նշանակություն ունեցող հանգամանք է ցինական արտերկրյա ներդրումների իրականացման հաջողության ապահովման առումով ընդհանրապես, և Ղազախստանում մասնավորապես:

*- Վարկը տրվել է 10-15 տարվա ժամկետով, որից KMG-ին հատկացված 5 մլրդ. դոլարը ցածր տոկոսադրույքով: Մնացած 5 մլրդ. դոլարից 3.5 մլրդ. դոլ. հատկացվել է ցինական ապրանքների ներմուծման նպատակով Libor + 3.5%, իսկ՝ 1.5 մլրդ. դոլ.-ը՝ Libor + 5.5%-ով[18,32]:

** - Օրինակներ. - 2004թ-ին CNPC-ի ներդրմամբ՝ Էմբա-Չանազոյի երկաթգծի կառուցումը՝ արդյունաբերական նշանակությունից բացի շրջանի բնակչության համար ստեղծեց Նոր շուկաներ դուրս գալու հնարավորություն:

- Չանազոյի- KC13 գազատարի կառուցման ընթացքում, CNPC-ին լրացուցիչ իրականացրեց Կենկիակ շրջանի բնակչության գազամատակարարման աշխատանքները:

- AktobeMunaGas-ում աշխատում է 20,000 մարդ, որը կազմում է քաղաքի աշխատունակ բնակչության ընդհանուր թվի 15%-ը: Ընկերության աշխատողների յուրաքանչյուր 12-ից 11-ը Ղազախստանի քաղաքացիներն են:

- CNPC-ին օժանդակել է 101 հիվանդանոցների և հոսպիտալների շինարարությանը և նվիրել է 81 շտապ-օգնության մեքենա: Մեակարաններ և մեքենաներ է նվիրաբերվել պատերազմի վետերաններին և այլն.

ՂՀ նախագահ՝ Ն. Նազարբաևը CNPC-ին որակել է որպես՝ Ղազախստանում լավագույն ներդրող ընկերություն[15,16]:

Ընդհանուր առմամբ, **CNPC-ի** հարաճուն ընդգրկվածությունը **Ղազախստանի էներգակիրների ոլորտում**, համահունչ է երկու երկրների միջև առկա հարաբերությունների ռազմավարական նշանակությանը:

Sinopec ընկերության մասնակցությունը Ղազախստանի էներգոռեսուրսների ոլորտում սահմանափակվում է երկու հիմնական ծրագրերով (Չավել-1 - Արյ.-5): 2004 թ-ին ԱՄՆ Առաջին միջազգային նավթային ընկերության (FIOC) գնումով Sinopec-ը ձեռք բերեց Կասպից ծովին մոտակա հյուսիսային շրջանում հինգ նավթահանքերի բլոկների հետախուզման և մեկ բլոկի արդյունահանման իրավունք [1,15,33,34]: Չետագայում՝ Ղազախական Big Sky ընկերության գնումով Sinopec-ի Sheng Li դուստր ձեռնարկությունն ընդգրկվեց նաև երեք այլ փոքրածավալ նավթահանքերի շահագործման ծրագրերում[35]: Միջազգային համագործակցության ավելի մեծ փորձառություն ձեռք բերող Sinopec-ը, վերջին երկու տարում ակտիվորեն ներգրավվում է Ղազախստանի նավթավերամշակման և քիմիական արտադրությունների ոլորտում: 2009 թ. հոկտեմբերին Sinopec-ը հաղթեց Ատիրաուի նավթավերամշակման գործարանի նոր մասնաճյուղի կառուցման 1.04 մլրդ. դոլ. ներդրմամբ ծրագրի մրցույթում: Մասնաճյուղի կառուցմամբ բացվում են 2500 նոր աշխատատեղեր[36,37]: 2010 թ. մարտին, Sinopec-ը հաղթեց նաև Ղազախստանում պոլիպրոպիլենի արտադրության գործարանի կառուցման 1.26 մլրդ. դոլ. արժողությամբ ծրագրի մրցույթում[39,40]:

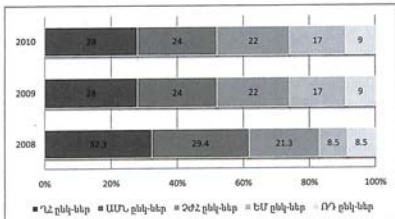
CNOOC-ի Ղազախստանի նավթա-գազային ոլորտի ծրագրերին մասնակցելու բոլոր փորձերն առայժմ ավարտվել են անհաջողությամբ: Կաշազան խոշորագույն հանքավայրի BG International Limited (BG), բրիտանական ընկերության 8.33% մասնաբաժնի՝ CNOOC և Sinopec ընկերությունների կողմից 2003 թ-ին ձեռնարկված 1.23 մլրդ. դոլ. համատեղ գնման փորձը կանխվեց հանքավայրի փայաբաժիններում գերակա դիրքեր ունեցող արևմտյան ընկերությունների կողմից, որոնք և իրացրեցին փայաբաժնի գնման իրենց առաջնահերթ իրավունքը (տես Գլուխ-3-ի 3.3-ը և [18, 40-42]): CNOOC-ի հաջորդ՝ ավելի նշանակալից փորձը, կանխվեց Ղազախստանում խոշոր մասնաբաժիններ ունեցող UNOCAL ընկերության գնման՝ 2005թ.-ի մրցույթի ձախողմամբ:

Ընդհանուր առմամբ, Չինաստանի և Ղազախստանի միջև տնտեսական համագործակցությունում առաջնային նշանակություն ունեցող էներգիայի ոլորտում գործակցությունը հիմնված է փոխշահավետության վրա և բնութագրվում է կայուն զարգացմամբ: Էներգիայի ոլորտում երկկողմ համագործակցությունն ընդգրկում է բավականին լայն շրջանակ*, որում այնուամենայնիվ կենտրոնականը նավթի և գազի ծրագրերն են: Ընդ որում, Ղազախստանի նավթա-գազային ոլորտում ընդգրկված են ոչ միայն ԶԺՅ նավթային ընկերությունները, այլև՝ ներդրումային այլ

*- Չամագործակցությունն ընդգրկում է նաև՝ էլեկտրոէներգիայի, հիդրո և ատոմային էներգետիկայի ոլորտները, որոնցում իրականացվում են քազմաթիվ կոնկրետ ծրագրեր[43]:

ծեռնարկություններ*։ Բոլոր դեպքերում, այս ռազմավարական նշանակությամբ ոլորտում համագործակցության ծավալման հիմնական սուբեկտները նավթային ընկերություններն են։ Ներկայումս չինական ընկերությունները՝ հատկապես CNPC-ին, քավականաչափ կայուն և ազդեցիկ դիրքեր ունեն Ղազախստանի էներգոռեսուրսների շահագործման ոլորտում (Նկ.-4.1)։ 2009 թ-ի դրությամբ, չինական ԱՆԸ-երի մասնաբաժինը Ղազախստանի նավթի արդյունահանման մեջ, աճելով կազմել է 22%*, ինչը կպահպանվի նաև 2010 թ-ին։

Նկար-4.1-Ղազախստանի նավթի արդյունահանման Ազգային ընկերությունների մասնաբաժինները (%)

Աղբյուրներ- Oil Review- Kazakhstan Oil News- www.oilreview.kz; ЖУРНАЛ "НЕФТЬ И ГАЗ КАЗАХСТАНА" - <http://www.oilgas.kz/rus/> [25];

*- China International Trust and Investment Company (CITIC Group)-ը 2006թ-ին 1.91 մլրդ. դոլ. գնելով կանադական Nations Energy Co. ընկերությունը՝ իր հիմնական ունեցվածքով Կարազհանբաս (Karazhanbas) նավթահանքավայրը՝ 46.24մլն. տ. պաշարով և 2.5 մլն տ. տարեկան նավթահանույթով։ Դետազայում, CITIC Group)-ը 50% մասնաբաժինը զիջեց KMG-ին [44,45]։

- Չինաստանի բարենկեցության ֆոնդի China Investment Corp (CIC) ընկերությունը 2009 թ-ի սեպտեմբերին, 939 մլն. դոլարով Լոնդոնի սակարանում գնեց KazMunaiGas ընկերության Global Depository Receipts (GDRs) ԴԱ ձեռնարկության մոտ 11%-ը դրա սեփականատեր Fullbloom Investment ընկերությունից[46]։

*- Ըստ այլ աղբյուրների՝ մասնաբաժինը գտնվում է 25-30% սահմաններում։ Ղազախստանի նավթի և գազի ոլորտում չինական ընկերությունների ընդգրկվածության, դրանց տնտեսական գործունեության, ներդրումների և սոցիալական ծրագրերի վերաբերյալ՝ ՂՉ Մեջլիսի պատգամավորական հարցմանը ՂՉ նավթի և գազի նախարարության 2010 թ-ի ապրիլի պատասխանում նշվել է, որ ՉԺՉ ԱՆԸ-ի կողմից նավթի արդյունահանման ծավալը Ղազախստանում մինչև 2020 թ-ը նվազելու է 20.1%-ով՝ կազմելով 20.074 մլն. տ., 2010 թ-ի 25.135 մլն. տ. համեմատ[48]։ 2010 թ-ին ՂՉ-ում սպասվում է 78-80 մլն. տ. նավթի արդյունահանում (տես՝ Նկ-3.1և [25])։ Այդ դեպքում՝ չինական ընկերությունների նավթի հանույթը 2010 թ-ին, ավելի է քան 30%-ը։

Մյուս կողմից, CNPC-ի Mangistaumunaigas ընկերության վերջին ձեռքբերումը որոշակիորեն նորովի խթանեց չինական ԱՆԸ-երի ընդգրկվածության ծավալման վերաբերյալ, Ղազախստանի որոշ շրջանակներում առկա անհանգստությունը[49,50]: ՉԺՀ ԱՆԸ-երի Ղազախստանում ընդգրկվածության մակարդակի օրյեկտիվ գնահատման համար, պետք է ի նկատի ունենալ, որ չինական ընկերությունների ծրագրերը սահմանափակվում են միայն ցամաքային, այն էլ ոչ ամենախոշոր հանքավայրերով (Հավել.-1-Աղյ.-1,5) Չինական ԱՆԸ-ի ակտիվները, մինչև այժմ, չեն ընդգրկում Կասպից ծովի ավազանի օֆշորային հանքավայրերը, որտեղ և հիմնականում կենտրոնացված են Ղազախստանի էներգամետուրսների պաշարները: Թենզիզ և Կաշագան խոշորաշույն ծրագրերում ընդգրկվելու չինական ԱՆԸ-երի քոլոր փորձերը՝ տարբեր պատճառներով, ավարտվել են անարդյունք: Չնայած բարձրաստիճան պաշտոնյաների, ինչպես նաև երկու երկրների բարձրագույն ղեկավարների միջև ձեռք բերված համաձայնությունների, առայժմ արդյունավետ ավարտի չի հասել նաև Դարկիան խոշորագույն հանքավայրի շուրջ Kazmunaigaz(Kaztransgas)-ի հետ CNPC- CNOOC կոնսորցիումի երկարամյա քանակցությունները [51,52]: Համաձայն փորձագիտական գնահատականների՝ բացի Թենզիզից, Ղազախստանի մնացած ցամաքային հանքավայրերի մեծ մասում այդ թվում նաև չինական ԱՆԸ-երի ակտիվներում, նավթահանույթը 2015թ. հասնելու է իր բարձրակետին, որից հետո սկսվելու է հանույթի ծավալների նվազում: 2020 թ-ին Թենզիզ և Կաշագան նավթահանքերի ակտիվ շահագործման փուլում, Ղազախստանում նավթահանույթը կանխատեսվում է հասցնել շուրջ 150 մլն. տ. տարեկան (տես՝ Նկ-3.1): Համաձայն ԴՀ նավթի և գազի նախարարության տվյալների [47], նույն ժամանակահատվածում, ՉԺՀ ԱՆԸ-ի կողմից նավթի արդյունահանման ծավալը Ղազախստանում կկազմի 20.074 մլն. տ., կամ Ղազախստանում արդյունահանվող նավթի ընդհանուր ծավալի ընդամենը 13.4%-ը՝ ներկայիս 22%-ի փոխարեն[25,48]: Եթե տվյալ ժամանակահատվածում, չինական ընկերությունները չկարողանան ընդարձակել իրենց ակտիվները Ղազախստանում, ապա ներկայիս ռեսուրսների հիման վրա, հեռանկարում լուրջ դժվարություններ կարող են առաջանալ նույնիսկ Ղազախստան-Չինաստան նավթատարի նախագծային հզորությամբ շահագործման առումով, որով անգամ ներկայիս 10 մլն. տ. տարեկան առաքումների համար զգացվում է անհրաժեշտ ռեսուրսների պակաս*[25,53-55]:

Խնդրի մյուս կողմը՝ Ղազախստանից արտահանումների ուղղությունների դիվերսիֆիկացման ծրագրերի իրագործելիության աստիճանի հիմնահարցն է: Ղազախստանից արտահանումների ներկայումս գործող (Ռուսաստանով

* ԴՂՆ-ով առաջվել է հետևյալ քանակությամբ նավթ. 2006թ. (հուլիսից)- 1.76 մլն. տ.; 2007թ.- 4.77 մլն. տ.; 2008թ. -6.1 մլն. տ., որից՝ 1,04 մլն. տ. Ռուսաստանից; 2009թ. -7.73 մլն. տ., որից՝ 1.5 մլն. տ. Ռուսաստանից[25, 53-55]: Ռուսաստանից նավթը մատակարարում են՝ TNK-BP and Gazprom Neft ընկերությունները[56]:

տարանցվող նավթատարներ) և ծրագրվող (Տրանս-կասպյան համակարգ, Ղազախստան-Իրան) բոլոր ենթակառուցվածքների շահագործումը, կամ ստեղծման իրագործելիությունը բացի չինական ուղղությունից պայմանավորված է առաջման - սպառման կենտրոնների միջև տնտեսական և քաղաքական գործոնների միջնորդավորված ազդեցությամբ: Ղազախստանից Չինաստան էներգակիրների արտահանումներն իրականացվում են առաջման - սպառման ուղղակի սխեմայի շրջանակներում, որում տնտեսական փոխշահավետության գործոնը դառնում է առաջնային: Նավթի հարածուն պահանջարկը Չինաստանում և դրա արդյունահանման ծավալների սպասվող նշանակալի աճը Ղազախստանում՝ արևմտյան սպառման կենտրոնի՝ նավթաշուկայի արդեն իսկ ձևավորված համակարգային համեմատական կայունության պայմաններում, հիմնավորում են Ղազախստանից Չինաստան նավթառաքումների ծավալների նշանակալից աճի հնարավորությունը հեռանկարում:

ԶԺՅ ԱՆԸ-ի ներգրավումը Ուզբեկստանի էներգոեներյուսների շահագործման ոլորտում կատարվել է միայն 2006թ-ին: Մինչ այդ՝ սկսած 2003 թ-ից, CNPC-ին իր դուստր ձեռնարկությունների միջոցով Ուզբեկստանի նավթային ընկերության համար առաքում էր հորատման սարքավորումներ և մատուցում էր դրանց սպասարկման ծառայություններ[15]: Դետագայում, Ուզբեկստանի նավթա-գազային պետական ընկերության (ՈՒՊՆԸ- Uzbekistan National Oil/Gas Group Corporation) հետ ստորագրվեց համաձայնագիր, որով CNPC-ին իրականացնում է 210 մլն. դոլ. ներդրում՝ Ուզբեկստանում նավթի և գազի հանքավայրերի որոնումների և հետազոտությունների նպատակով[46]:

2006թ-ի հունիսին Մինգբուլակ (Mingbulak) նավթահանքի 50%-ի ձեռքբերմամբ (Դավել-1-Ադյ.-5) CNPC-ին ընդգրկվեց Ուզբեկստանի նավթի արդյունահանման ծրագրերում[1,15]: CNPC-ի երկրորդ ծրագիրը՝ ՈՒՊՆԸ, Lukoil, Մալազիական Petronas և Զվ. Կորեայի KNOC- կոնսորցիումի շրջանակներում՝ յուրաքանչյուրը 20% մասնաբաժնով, Արալ լճի ուզբեկական հատվածի հինգ նավթա-գազային բլոկների հետազոտման ծրագիրն է:

ԶԺՅ ԱՆԸ-ի ներգրավումը Թուրքմենստանի էներգակիրների հետազոտման և արդյունահանման ծրագրերում, սկսվել է CNPC-ի կողմից Գումդակ (Gumdak) նավթահանքի 100%-ի հինգ տարով ձեռքբերմամբ՝ 1949 թ-ից շահագործվող հանքավայրում՝ արդյունահանման ծավալների ավելացման նպատակով[1,15] (Դավել-1 և 2- Ադյ.-3-5; և Զարտեգ- 4): 2005 թ-ին CNPC-ի և Թուրքմենստանի նավթի և հանքարդյունաբերության նախարարության միջև նավթի ոլորտում, իսկ 2006 թ-ին քնական գազի ոլորտում համագործակցության վերաբերյալ ստորագրված պայմանագրերով ձևավորվեց Թուրքմենստանի էներգակիրների հետազոտման և արդյունահանման ծրագրերում CNPC-ի ներգրավման իրավական հիմք[1,15]:

Դետագա երկու-երեք տարիների ընթացքում, CNPC-ին դարձավ

Թուրքմենստանի էներգակիրների՝ հատկապես բնական գազի ոլորտի ամենանշանակալից ներդրող ընկերություններից: 2006թ նոյեմբերից, CNPC-ն հրավիրվեց՝ Չարավային Իոլոտանիա-Օսման հանքավայրի հետազոտական աշխատանքներն իրականացման նպատակով և 2007-2008թթ. ընթացքում կատարեց 12 երկրաբանա-հետախուզական հորատում: Չանքավայրում հետախուզական և զարգացման աշխատանքների հետագա ծավալման նպատակով՝ 2009թ. հունիսին, CNPC-ն 3 մլրդ. դոլ. վարկ առաջարկեց Թուրքմենստանին: 2009թ-ի դեկտեմբերին՝ CNPC, Չարավ կորեական LG International Corp և Hyundai Engineering Co, Արաբական էմիրաթներից Gulf Oil & Gas Fze և Petrofac International Corp. Ընկերություններից կազմված կոնսորցիումը՝ 9.7 մլրդ դոլարով, հարթեց Չարավային Իոլոտանիա-Օսման հանքավայրի շահագործման և արդյունահանման համար հայտարարված մրցույթը[57,58]:

2007թ-ի հուլիսին CNPC-ին ստորագրեց Բագտիխառլիկ շրջանում Ամու-Ղարյա գետի աջ ափի, ըստ պաշտոնական տվյալների՝ 1.3 տրիլ. մ3 պաշարով բնական գազի հանքավայրերի 30 տարով՝ **արդյունահանման և համատեղ իրացման պայմանագիր**, որը Թուրքմենստանի կառավարության կողմից արտերկրյա ընկերությանը տրված բնական գազի հետազոտման և շահագործման առաջին արտոնագիրն էր[15,59,60]: Սպասվում է, որ հանքավայրից արդյունահանումը կկազմի 2010 թ. 3-5 մլրդ. մ3, իսկ 2012թ-ից սկսած ավելի քան 13 մլրդ. մ3: Դա առանձնապես կարևոր նշանակություն ունեցող պայմանագիր է և CNPC-ի Թուրքմենստանում լայնածավալ ընդգրկման, և թե այն առումով, որ Բագտիխառլիկ շրջանը հանդիսանալու էր Թուրքմենստան-Չինաստան (Տրանս-Ասիական գազատար՝ SUԳ*) գազատարի ռեսուրսային մատակարարման հիմնական աղբյուրը:

*- Գրականությունում գազատարի անվանման համար օգտագործվում է նաև՝ Միջին Ասիա-Չինաստան, Կենտրոնական Ասիա-Չինաստան, Չինաստան- Միջին Ասիա և այլն: Տրանս-Ասիական գազատար՝ (SUԳ) անվանումը CNPC-ի կողմից օգտագործվող պաշտոնական անվանումն է (Trans Asia gas pipeline): Ծրագիրը իրականացվում է CNPC-ի դուստր ձեռնարկության՝ Trans Asia Gas Pipeline Co. Ltd. (TAGP Co. Ltd.) ընկերությունը:

4.2.- Տրանս-Ասիա Գազատարի* դերը Չինաստանի էներգանվտանգության ապահովման առումով և դրա տարածաշրջանային-աշխարհաքաղաքական նշանակությունը

Միջին Ասիայից բնական գազի ՉԺՅ մատակարարումների հնարավորությունների վերաբերյալ քննարկումներն սկսվել են 1992 թ-ից, երբ Ճապոնիայի նախաձեռնությամբ Exxon և Mitsubishi ընկերությունները՝ CNPC-ի հետ համատեղ, նախնականորեն դիտարկեցին Թուրքմենստան-Չինաստան-Ճապոնիա էներգետիկ Սետաքսի ճանապարհի անվանումով գազատարի տեխնիկա-տնտեսական հիմնավորվածությունը (SSՀ)[60]: Ծրագիրը մերժվեց, քանի որ գազատարի երկարության հետևանքով այն դառնում էր տնտեսապես աննպատակահարմար[60]: Հետագայում, դիտարկվեց Ղազախստան- Չինաստան նավթամուղին զուգահեռ գազատարի շինարարություն հնարավորությունը: Երկարատև բանակցությունների արդյունքում ՉԺՅ նախագահ Հու Չինտայի 2003 թ-ի Ղազախստան կատարած այցի ընթացքում ստորագրվեց պայմանագիր՝ Ղազախստան-Չինաստան գազատարի կառուցման աշխատանքների արագացման վերաբերյալ[61,62]: Պայմանագրի համաձայն KazMunayGas և CNPC (CNODC) ընկերությունները սկսեցին և 2005թ-ին ավարտեցին, գազատարի ՏՏՀ աշխատանքները, որի արդյունքում հիմնավորվեց բնական գազի այլ ռեսուրսների և միջինասիական այլ երկրներից առաքումների ներգրավման անհրաժեշտությունը [60-62]: Թուրքմենստանի հետ զուգահեռաբար տարվող բանակցությունների արդյունքում, Թուրքմենստանի նախագահ Ս. Այյազովի 2006 թ-ի ապրիլին ՉԺՅ այցի ընթացքում, ստորագրվեց Թուրքմենստան-Չինաստան գազատարի կառուցման և երկարաժամկետ գազամատակարարումների վերաբերյալ շրջանակային պայմանագիրը, որի իրականացումն արագացնելու վերաբերյալ համաձայնագիր ստորագրվեց 2007 թ-ի հուլիսին Թուրքմենստանի նոր նախագահ Բերդիմուխամեդովի ՉԺՅ այցի ընթացքում[60-63]: 2007 թ-ի ապրիլին ՉԺՅ և Ուզբեկստանը ստորագրեցին գազատարի ուզբեկական հատվածի համատեղ կառուցման և շահագործման վերաբերյալ միջպետական համաձայնագիր, իսկ 2007 թ-ի հուլիսին Թուրքմենստանը պաշտոնապես հայտարարեց Թուրքմենստանից Չինաստան գազատարը Ղազախստան-Չինաստան խողովակաշարին միացնելու վերաբերյալ իր համաձայնությունը[61,65,66]: 2007 թ-ի հուլիսին Թուրքմենստանի և Չինաստանի միջև ստորագրվեց էներգետիկայի ոլորտում համագործակցության վերաբերյալ փաստաթղթերի փաթեթ, որը բացի արդյունահանման և համատեղ իրացման վերաբերյալ վերոհիշյալ պայմանագիրից, իր մեջ ներառում էր նաև ՏՏՀ պայմանները սահմանող խողովակաշարի կառուցման հիմնական պարամետրերի վերաբերյալ Համաձայնագիրը, ինչպես նաև գազի վաճառքի և գնման վերաբերյալ Համաձայնագիրը, որով սահմանվում է միջազգային շուկայում նավթի գների վրա հիմնված «միջազգային գներին համադրելի» գնազոյացման

*- Տես Հավելվածներ-1-ի և 2-ի Աղյուսակ-3-ը: և Թարեզներ- 3, 4 և 6-ը:

մեխանիզմ: Գազատարի համար, որպես Թուրքմենստանից ռեսուրսային աղբյուրներ, նշվել են արդյունահանման և համատեղ իրացման պայմանագրում ընդգրկված գազահանքերը և գործող Մալայա հանքավայրը, որոնցից համապատասխանաբար կարող են առաքվել 13 մլրդ. մ3 և 17 մլրդ. մ3 ծավալներով բնական գազ: 2007թ-ի նոյեմբերին Աստանայում ստորագրված Ղազախստան-Չինաստան գազատարի համատեղ կառուցման և շահագործման սկզբունքների վերաբերյալ պայմանագրով ամբողջացվեց համաձայնությունների փաստաթղթային փաթեթը, ինչն ընձեռնում էր այս խոշորածավալ ծրագրի իրականացման հնարավորություն: **Երկկողմ և բազմակողմ երկարամյա բանակցությունների և գործադրված դիվանագիտական ջանքերի շնորհիվ, կազմավորվեց Թուրքմենստան-Ռիգբեկստան-Ղազախստան-Չինաստան գազամուղի կառուցման` Կասպյան շրջանից էներգակիրների արտահանման 20-ամյա քննարկումների արդյունքում ձևավորված, առայժմ տնտեսապես ամենահիմնավորված և ամենաարդյունավետ ծրագիրը:**

Տրանս-Ասիական գազատարը սկսվում է Ռիգբեկստանին սահմանակից Թուրքմենստանի Գեդիան շրջանից, որտեղ CNPC-ն միանձնյա տնօրինում է 1.3 տրիլ. մ3. պաշարով գազահանքի, անցնում է Ռիգբեկստանով (525կմ) և Ղազախստանով (1293 կմ) ու հատում է ՉԺՄ սահմանը` Սինձյան նահանգի Չորգոսում: Ներկայումս SUԳ-ը զուգահեռ ընթացող երկգծյա խողովակաշար է, յուրաքանչյուրի 1067-մմ. տրամագծով: Գազատարի շինարարության ընդհանուր ներդրումը միջինասիական հատվածում կազմում է 7.31 մլրդ. դոլար: Յուրաքանչյուր երկրի տարածքում գազատարի տվյալ հատվածի կառուցումն ու հետագա կառավարումն իրականացվում է` տվյալ երկրի նավթա-գազային պետական ընկերության հետ` CNPC-ի` 50-50 տոկոս հարաբերակցությամբ համատեղ ձեռնարկությունների միջոցով: Ամբողջ ներդրումն երաշխավորվում է չինական կողմը[68,73]:

Կառուցման աշխատանքները սկսվել են 2007թ. կեսերից և վերջնականապես պետք է ավարտվեն 2013-2014թթ.[67,68]: 2009թ. դեկտեմբերի 14-ին, չորս երկրների նախագահների մասնակցությամբ տեղի ունեցավ գազատարի առաջին հերթի բացումը, որով սկսվեց տարեկան 3-5 մլրդ. մ3 գազամատակարարումը[69-72]:

Տրանս-Ասիական գազատարի կառուցման ընթացքում` զուգահեռաբար շարունակվող քննարկումների ու բանակցությունների արդյունքում, ինչպես նաև նախկինում ձեռք բերված պայմանավորվածությունների հստակեցման շնորհիվ միջինասիական բնական գազի Չինաստան առաքումների ընթացիկ ծրագրերը զգալիորեն ընդլայնվեցին: Ըստ 2008 թ. օգոստոսին վերանայված պայմանագրի, գազատարով 30 մլրդ. մ³-ի փոխարեն առաքվելու է 40 մլրդ. մ³ թուրքմենական գազ: Չինաստանը համաձայնվեց երաշխավորել` Ղազախստանի Բեյնեուից սկսվող և Սամսոնովկայում (բնակավայր` Շիմկենդիմոտակայքում)SUԳ-ինմիացող`1400կմ.երկարությամբ,տարեկան 10-15 մլրդ. մ³ հզորությամբ, գազատարի շինարարության` 2.5 մլրդ. դոլ. ֆինանսավորումը` կառուցման և հետագա կառավարման նույն 50-50 տոկոս

սկզբունքով[75,76,79]: Գազատարով SUԳ-ի համակարգի օգտագործմամբ, բնական գազ է մատակարարվելու Ղազախստանի հարավային շրջանի բնակավայրերին, ինչպես նաև հետագայում, տարեկան 5 մլրդ. մ3 (ինարավոր է մինչև 10 մլրդ. մ3) բնական գազ է առաքելու ՉԺՅ[75,76]: Բենեու-Սամսոնովկա գազատարի վերաբերյալ վերջնական պայմանագիրը ստորագրվեց 2010թ. հունիսին ՉԺՅ նախագահի Ղազախստան այցի ընթացքում[75,76]: 2010թ. հունիսին կայացած ՉԺՅ նախագահի Ուզբեկստան այցի ընթացքում, CNPC-ին և Uzbekneftegaz-ը ստորագրեցին տարեկան 10 մլրդ. մ3 ուզբեկական գազի Չինաստան մատակարարման պայմանագիր, որի վերաբերյալ ուզբեկական կողմի առաջարկը քննարկվում էր 2008 թ-ից[77-79]: Այցի ընթացքում համաձայնություն ձեռք բերվեց նաև Ուզբեկստանում գազամատակարարումների համակարգի զարգացման նպատակով 2 մլրդ. դոլ. վարկի տրամադրման, ինչպես նաև ոլորտում ցինական ուղղակի ներդրումների ընդարձակման վերաբերյալ [79]: Վերոշարադրյալ պայմանավորվածությունների արդյունքում, **Միջին Ասիայից Չինաստան ծրագրվող գազամատակարարումների տարեկան ծավալը հասցվեց 55-60 մլրդ. մ³-ի**, ինչը ենթադրում է SUԳ-ի զուգահեռ ընթացող՝ 1220 մմ. տրամագծով, երրորդ խողովակաշարի կառուցում, որով SUԳ-ի թողունակությունը կարող է համապատասխանեցվել նշված ծավալներին:

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ Համաձայնագրերի ծրագրային փաթեթով ամրագրվող պայմանավորվածություններով, աշխարհում ամենաերկար և չորս երկրների սահմանները հատող խողովակաշարի դեպքում, **փոխհարաբերությունների մակարդակը հասցվեց համագործակցության «առաքող-սպառող» բանաձևի կիրառմանը, որով տնտեսական նպատակահարմարության և փոխադարձ շահերով պայմանավորվող գործոնների ազդեցությունը ծրագրում՝ վերածվեց առաջնահերթության:** Ծրագրում ընդգրկված միջինասիական երեք երկրներից յուրաքանչյուրն, իրեն համար հասանելի ծավալներով, բնական գազ են առաքելու՝ էներգակիրների սպառման արևելյան հիմնական կենտրոնի՝ Չինաստանի համար, հասնելով էներգակիրների արտահանումների համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող դիվերսիֆիկացման, միաժամանակ՝ ստանալով իրենց երկրներում տվյալ ոլորտի և գազառաքումների ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացման համար նպաստավոր պայմաններ: **Երկարամյա բանակցությունների արդյունքում, յուրահատուկ ճկունությամբ ապահովվեց միջինասիական երեք երկրների և Չինաստանի տնտեսական շահերի գործնական ներդաշնակումը և ծրագրի իրագործելիության առումով քառակողմ շահագրգռվածության առկայությանը:** «Մաքուր» տրանզիտային երկրի բացակայությունը մշտապես նշանակալիորեն նվազեցնում է քաղաքական գործոնների ազդեցության աստիճանը մի քանի երկրների տարածքներով անցնող

ցանկացած խողովակաշարի դեպքում:

Ջաղաքական-դիվանագիտական առումով՝ ՏԱԳ-ի հիմնական առանձնահատկությունը չորս երկրների բարձրագույն ղեկավարների համատեղ ջանքերի կիրառումն է և հանդիսանում է Կասպյան էներգառեսուրսների ոլորտում ներկա ժամանակաշրջանի համար, բացառիկ ներդաշնակ և սերտ համագործակցության արդյունք: Գազատարը, շրջափեղիորեն խթանելով տնտեսական և հատկապես էներգետիկ ոլորտում, ՉԺՀ համագործակցությունը Միջին Ասիայի երկրների հետ միաժամանակ նշանակալիորեն ամրապնդում է Ղազախստանի և Նրա հարևան երկրների հետ Չինաստանի քաղաքական գործընկերային հարաբերություններն ու փոխադարձ շահերի համակարգման հնարավորությունները: Գազատարը նշանակալիորեն ամրապնդում է Չինաստանի դիրքերը տարածաշրջանի էներգառեսուրսների և տնտեսության ոլորտներում, ինչը հեռանկարում կարող է հանգեցնել Միջին Ասիայում ՉԺՀ ազդեցության աճին[81-83]: Միաժամանակ նշանակալիորեն աճում է նաև Ղազախստանի դերը Չինաստանի էներգանվտանգության ապահովման համակարգում, որը վերահսկում է Ղազախստան-Չինաստան նավթատարը և որի տարածքով է անցնում ՏԱԳ-ի միջինասիական հիմնական հատվածը: Ուզբեկստանի՝ որպես ՏԱԳ-ով արտահանվող գազի ավելի քան 16%-ն առաքող կողմի ներգրավվածությունը որոշակիորեն հաշվեկշռում է Ղազախստանի հնարավոր ազդեցությունների մակարդակը:

ՉԺՀ էներգանվտանգության ապահովման առումով՝ բացի էներգակիրների արտերկրյա ներկրման աղբյուրների դիվերսիֆիկացման առաջնահերթ նշանակությունից ՏԱԳ-ը հիմնարար նշանակություն ունի նաև **Չինաստանում օգտագործվող էներգառեսուրսների տեսակների տարաբաժանման ներկայիս աննպաստ հարաբերակցության փոփոխման առումով:** Ածուխի փոխարինումը շրջակա միջավայրի համար ավելի քիչ վնասակար այլ ռեսուրսներով մասնավորապես բնական գազով, ինչպես նաև խոշորագույն քաղաքների բնակչության համար գազամատակարարման ապահովումը հանդիսանում է ՉԺՀ էներգետիկ ռազմավարության կարևորագույն էլեմենտներից մեկը: Չինաստանի տարածքում ՏԱԳ-ը միանում է **երկրորդ Արևմուտք-Արևելք՝** 20 մլրդ ԱՄՆ դոլլար ընդհանուր ներդրմամբ, և ավելի քան 6800 կմ ընդհանուր երկարությամբ ռազմավարական նշանակությամբ գազատարին, որը սկսվելով՝ Սինձյանի Յորդոս սահմանային բնակավայրից և հատելով Չինաստանի 14 նահանգներ, ավարտվում է Յունկոնգում[73]: ՏԱԳ-ի կառուցմանը համապատասխան, երկրորդ Արևմուտք-Արևելք գազատարի առաջին հերթը՝ արևմտյան հատվածը նույնպես շահագործման հանձնվեց 2009թ. դեկտեմբերին[74]: Գազատարի արևելյան հատվածը նախատեսվում է շահագործման հանձնել 2011թ.-ին:

2014-2015թթ. ընթացքում այս ծրագրի ամբողջացումով, Չինաստան արտերկրին կապող ամենահզոր խողովակաշարային ենթակառուցվածքը՝

Տրանս-Ասիական գազատարը, վերածվում է գազառաքումների տարածաշրջանային խոշորագույն համակարգի, որի նշանակությունը հեռանկարում կարող է շոշափելիորեն գերազանցել՝ միայն Միջին Ասիայից էներգոդիվերսիֆիկացման անհրաժեշտությամբ պայմանավորվող չափանիշները:

Գազատարը, Չինաստանի խողովակաշարային համակարգն ինտեգրում է ոչ միայն ՉԺՅ համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող միջին ասիական էներգո-համակարգի, այլև հեռանկարում կարող է հիմնային նշանակություն ունենալ Իրանից և մերձավորարևելյան այլ երկրներից էներգակիրների Չինաստան մատակարարումների համար: **Տարածաշրջանային-աշխարհաքաղաքական** այս նշանակության գործնական կիրառելիության համար ուսանելի է Ղազախստանից Չինաստան նավթատարի ինտեգրվածությունը Ռուսաստանի խողովակաշարային համակարգին:

Տարածաշրջանից էներգառեսուրսների արտահանման ուղղությունների որոշման ենթատեքստում, Տրանս-Ասիա գազատարի կարևորագույն նշանակությունն այն է, որ առաջին անգամ միջինասիական երկրներից՝ հատկապես Թուրքմենստանից, մեծ ծավալներով գազառաքումը շրջանցում է Ռուսաստանը, ինչը փաստացի խաթարելով միջինասիական գազի ոլորտում Գազպրոմի գրեթե լիակատար մոնոպոլիան, շոշափելիորեն նվազեցնում է այդ երկրների կախվածությունն արտահանումների ռուսական ուղուց: Սույն հանգամանքով թուլանում է նաև Գազպրոմի բանակցային դիրքերը, ինչպես միջինասիական երկրների հետ, այնպես էլ Չինաստանի հետ՝ Ռուսաստան-Չինաստան գազատարների կառուցման, ընթացիկ բանակցություններում՝ մրցակցային որոշակի դաշտի ձևավորման հետևանքով[81-85]:

Վերջին խնդիրների ոչ մակերեսային դիտարկումը հնարավորություն է ընձեռում առաջացած իրավիճակին մոտենալ այլ տեսանկյունից: Ճգնաժամի հետևանքով էներգակիրների գների նվազումը միջազգային շուկայում և Եվրոպայում գազի պահանջարկի կարճատև անկումն անգամ վեր հանեց Գազպրոմի իներցիայով ձևավորված մոնոպոլ դիրքերի էկոնոմիկական հիմնավորվածությամբ ամրապնդվածության բացակայությունը և անհեռանկարայնությունը: Գների և ծավալների վերաբերյալ նախկին պայմանավորվածությունների հիման վրա գազի ներմուծումները Թուրքմենստանից Գազպրոմի համար կարող էր վերածվել ֆինանսական զգալի կորուստներով բեռի, իսկ արտահանումների 2009թ-ի նշանակալի անկումը հանգեցրեց Թուրքմենստանի գազի ոլորտում ծանրագույն կորուստների: Ընդ որում, Գազպրոմն արդեն իսկ հայտարարել է, որ՝ 2010թ. համար պայմանավորված 30 մլրդ. մ³ -ի փոխարեն, Թուրքմենստանից կարող է ներմուծել ընդամենը՝ 15-17 մլրդ. մ³ [86]: Ինքնին հասկանալի է, որ մրցակցային պայմանների ձևավորմանը համընթաց, Գազպրոմի

*- 2009 թ. հոկտեմբերին ՌԴ Վարչապետ Վ. Պուտինի ՉԺՅ այցի ընթացքում, Գազպրոմը և CNPC-ին ստորագրեցին՝ ՌԴ արևելյան և արևմտյան սիբիրյան շրջաններից, երկու գազատարների կառուցմամբ, տարեկան մինչև՝ 70 մլրդ. մ³ քնական գազ ՉԺՅ առաքելու հիմնական պայմանների վերաբերյալ՝ շրջանակային պայմանագիր: Գազի գների ճշտման վերաբերյալ բանակցությունները շարունակվում են[80]:

համար ոչ միայն անհնարին, այլև անիմաստ կյիներ, մոնոպոլ դիրքի պահպանման ձգտումը տարածել Միջին Ասիայից գազի արտահանումների բոլոր ուղղությունների վրա: Ռուսաստանի համար ռազմավարական նշանակություն ունի արտահանումների եվրոպական ուղղությունը և եվրոպայի բնական գազի շուկայում գերակա դիրքերի պահպանումը: Այս իմաստով, ՏԱԳ-ն անշուշտ չի արգելակում արևմտյան ուղղվածությամբ ծրագրերի իրականացումն ինչպես ենթադրվում է բազմաթիվ հետազոտողների կողմից [87,88], բայց և այնպես, առաջացնում է գազի անհրաժեշտ ծավալների արդյունահանման ապահովման ժամանակային տեղաշարժ, ինչպես նաև՝ այլ ծրագրերի համար՝ տնտեսական արդյունավետության ու կայուն շուկայական պահանջարկի առկայության, համեմատական գնահատումների սանդղակային նոր մակարդակ: Միջինասիական երկրների համար, էներգակիրների արտահանման նոր շուկաներ դուրս գալն ունի կարևորագույն նշանակություն: Վերջին երկու տարիներին ռուսական ուղղությամբ եվրոպական շուկա արտահանումներում առաջացած իրավիճակը, բնական գազի Չինաստան առաքումների նշանակությունը Թուրքմենստանի համար, վերածվում է կենսականի: Թուրքմենստանում արդեն իսկ հաստատված պաշարների դեպքում անգամ 40 մլրդ. մ³ չինական շուկա արտահանումները չեն կարող էական ազդեցություն ունենալ, Ռուսաստանի՝ գազի ոլորտում միջինասիական հիմնական ծրագրերի՝ մասնավորապես Մերձկասպյան գազատարի իրագործելիության առումով: Մինչդեռ, այտերևատիվ և կայուն արտահանումների՝ չինական շուկայի առկայությունը Թուրքմենստանին հնարավորություն է ընձեռնում ավելի անշտապ և ծանրակշիռ որոշումներ ընդունել նոր ծրագրերի՝ մասնավորապես, Տրանս-Կասպյան գազատարի իրականացման առումով, կշռադատելով դրանց տնտեսական նպատակահարմարությունը, իրագործելիության աստիճանը և հնարավոր քաղաքական հետևանքները:

Թուրքմենստանից և միջինասիական մյուս երկրներից գազի արտահանող չինական շուկա էականորեն չի սահմանափակում նաև Չինաստանի բնական գազի շուկայում Ռուսաստանի ապագա ներգրավումը [89]: ՏԱԳ-ի՝ նույնիսկ ամբողջ հզորությամբ շահագործման դեպքում, միայն որոշ ժամանակահատվածում կարող է ապահովվել բնական գազի ներմուծումների Չինաստանի պահանջարկը (տես. Նկ.-1.16): Չինական շուկան ունի զարգացման հսկայական հեռանկարային ներուժ և ՌԴ-ից բնական գազի ներմուծումը Չինաստանի համար նույնքան՝ եթե ոչ ավելի, կարևոր է ՉԺՅ համար, որքան՝ միջինասիականը: Դա թելադրվում է էներգակիրների ներմուծումների դիվերսիֆիկացման տրամաբանությամբ, որի հիմնադրույթը երկրի էներգետիկ անվտանգության համակարգում որևէ ուղղության՝ տվյալ դեպքում միջինասիական, հնարավոր ազդեցությունների սահմանափակումն է: Մյուս կողմից, չնայած ՌԴ-ՉԺՅ էներգոհամագործակցության զարգացման առումով բազմապարամետր խնդիրների առկայությանը [85,90-93],

այնուամենայնիվ՝ միջազգային պատասխանատվության առավել բարձր մակարդակը, երկու երկրների համագործակցությանը որևէ ոլորտում՝ այդ թվում նաև էներգետիկայի, հաղորդում է կայունության առավել բարձր մակարդակ: Սույն հանգամանքն առանձնակի նշանակություն ունի՝ միջինասիական տարածաշրջանի երկրների միջև բազմաթիվ հիմնախնդիրների[94,95], ինչպես նաև՝ տարածաշրջանի երկրների պետական կառավարման համակարգում՝ անձնական հատկանիշների ազդեցության բարձր մակարդակի առկայության պայմաններում:

4.3. Միջին Ասիայի էներգակիրների ռազմավարական նշանակությունը ՉԺՊ էներգոանվտանգության ապահովման առումով

Էներգետիկ անվտանգության հիմնային նպատակը «էներգիայի համար-ժեք և հուսալի մատակարարումն է խելամիտ գներով և այնպես, որ չվտանգվեն ազգային հիմնական արժեքներն ու նպատակները» [96]: Դա իր մեջ ներառում է երկրի սուվերենության և էկոնոմիկայի բնականոն գործունեության ապահովումը, ինչով և վերածվում է տնտեսական զարգացման և երկրում կայունության ապահովման ռազմավարական գործոնի: «Պետական կենտրոնացվածությունը, մատակարար կողմից կանխակայությունը, հիմնականում նավթային ուղղվածությունը» [97] էներգիայի անվտանգության առումով ավանդական մտածողությամբ մոտեցումն է, որը միտված է նաև էներգոանվտանգությունը համարժեքավորել սեփական միջոցների բավարարության մակարդակի հետ[97-99]: Էներգոանվտանգությունը, ներկայումս արդեն՝ երկրորդ և տարածաշրջանային տնտեսական անվտանգության ապահովման կարևորագույն էլեմենտ է, և գնալով էներգիայի հիմնախնդիրն ավելի ու ավելի է վերածվում՝ ընդհանրապես միջազգային հարաբերությունների անվտանգության օրակարգի կարևորագույն հիմնահարցի:

Էներգոանվտանգությունը միաժամանակ էկոնոմիկական և քաղաքական բնույթի հիմնախնդիր է: Նավթային անվտանգությունն էներգոանվտանգության կենտրոնական հարցն է և հանդիսանում է միջազգային քաղաքականության բարդագույն հիմնախնդիրներից մեկը, քանի որ հիմնական էներգոսպառող երկրներում պատմականորեն ձևավորվել է արտաքին աղբյուրներից նավթի մատակարարումների կախվածություն և դրա հետևանքով այս հիմնախնդրում ավանդաբար ներմուծվել են համաշխարհային քաղաքականության բազմաթիվ գործոններ, որոնք դուրս են գտնվում շուկայական և էկոնոմիկական նպատակահարմարությամբ սահմանվող գործոնների բազմությունից: Այս իմաստով, հիմնական նավթօգտագործող երկրների, ինչպես նաև գլոբալ նավթային անվտանգության խնդիրների լուծումները կարող են փնտրվել միջազգային տնտեսական և քաղաքական համակարգային հարաբերությունների ենթատեքստում: «Նավթամատակարարումների անվտանգության կայուն, հուսալի և բարձր արդյունավետությամբ մեխանիզմների ստեղծումն անհնար է, եթե չեն օգտագործվում դիվանագիտական բոլոր միջոցները և միջազգային համագործակցությանն ու համակարգմանը՝ չի տրվում գերակա նշանակություն» [100]:

Նավթի ներկրումներից կախվածության արագընթաց աճի և Իրաքյան պատերազմի ազդեցության հետևանքով՝ ՉԺՊ-ում նախազգուշական ռազմավարության ընդունման և կիրառման շրջանակներում, արդեն իսկ 2000-ականների սկզբներին, նավթառաքումների և էներգոանվտանգության ապահովման ռազմավարության մշակման նպատակով Չինաստանում

կազմակերպվեցին լրջագույն և լայնածավալ քննարկումներ: Այդ քննարկումների մասնակիցների շրջանակում ընդգրկված էին ինչպես շահագրգիռ նավթային ընկերություններն (CNPC, Sinopec, CNOOC) ու պետական կառավարման մարմինները (Բարեփոխումների և պլանավորման պետական Կոմիտե, արտգործնախարարությունը, պաշտպանության նախարարություն և այլն), այնպես էլ տնտեսական և արտաքին քաղաքականության գիտահետազոտական ինստիտուտները, ՉԺՀ գիտությունների ակադեմիան և մամուլը[100-108]: Քննարկումներն անշուշտ ընդգրկում էին էներգանվտանգության ռազմավարության ողջ բազմապարամետր սպեկտորը*, այդ թվում նաև՝ արտաքին աղբյուրների մատչելիության և էներգակիրների՝ հատկապես նավթի մատակարարումների անվտանգ և կայուն ապահովման հիմնահարցերը: ՉԺՀ էներգանվտանգության ռազմավարությունը ենթադրում է բազմամակարդակ և բազմապարամետր գործընթացների համակցություն*, որի հիմնարար տարրերից մեկը՝ արտաքին աղբյուրներից էներգոռեսուրսների մատակարարումն է, որը կամա թե ակամա՝ ընթանում է միջազգային հարաբերությունների և քաղաքականության մակարդակում:

Էներգոռեսուրսներից արտաքին կախվածության դեպքում, տվյալ երկրի էներգանվտանգության մակարդակը սահմանվում է էներգոռեսուրսների առկայությամբ, հասանելիության և մատակարարումների հուսալիությամբ** ապահովման գործոններով[99], ինչը վերջ ի վերջո գնահատվում է առանց լուրջ տնտեսական և ռազմական հետևանքների, արտաքին աղբյուրներից անհերաժեշտ քանակությամբ էներգակիրների կարճաժամկետ և երկարաժամկետ մատակարարման կարողությամբ[98]: Առաքման յուրաքանչյուր աղբյուրի դեպքում առկա է մատակարարումների ժամանակավոր, կամ ընդհանրապես՝ ընդհատման հավանականություն, որը կարող է առաջանալ քնական և տեխնոգեն աղետների հետևանքով, իսկ վատագույն դեպքում, կարող է պայմանավորված լինել քաղաքական պոտենցյալ անկայունության, տնտեսական պարտադրանքի, կամ՝ ռազմական և ահաբեկչական բնույթի գործոններով: Ընդ որում, պետք է ի նկատի ունենալ, որ ոչ միայն առաքման աղբյուրը, այլև մատակարարման երթուղին և տեղափոխման միջոցներն էական նշանակություն ունեն էներգանվտանգության և հուսալիության ապահովման առումով: Այսպիսով, ներմուծող երկրի համար, էներգանվտանգությունը վերածվում է ոչ միայն առաքման աղբյուրների մատչելիության ապահովման կարողությունների, այլ որ շատ կարևոր է մատակարարումների անվտանգությունն անհրաժեշտ աստիճանով երաշխավորող միջոցների տնօրինման, կամ՝ համապատասխան դիվանագիտական միջավայրի ձևավորման հնարավորությունների առկայության հիմնահարցի: Չինաստանում, որտեղ ակնհայտ դարձավ էներգակիրների ինքնաբավարար ներքին ռեսուրսների առկայության

*- Տես Գլուխ-1-ը և Գլուխ-2-ը:

**- Հուսալիությունն ընդգրկում է նաև միջազգային նավթաշուկայի գործող կարգավորիչ մեխանիզմների և դրանցում հնարավոր ճգնաժամային իրավիճակների առաժաշման խնդիրները, որոնք դուրս են այստեղ կատարվող հետազոտությունների շրջանակից:

բացակայությունը, և 1993թ. հետո ձևավորվեց հենց «նավթային կախվածությամբ» էներգետիկության ասիմետրիկ զարգացման հիմնախնդիր, ըստ էության՝ ընդունվում են վերոշարադրյալ հիմնարար մոտեցումներն ու քննադատությունը[109-112]:

Չինաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնարար սկզբունքներն ու էներգետիկ ռազմավարությունը բացառում են էներգոռեսուրսների համար քաղաքական պայքարի օգտագործումը, բայց ենթադրում են՝ համապատասխան դիվանագիտական ջանքերի գործադրման անհրաժեշտությունը: ՉԺՅ էներգոռեսուրսների դիվանագիտությունն ունի արտերկրյա էներգակիրների երաշխավորման՝ հետևյալ մասնակցության մակարդակները, արդյունահանող և արտահանող երկրների հետ երկկողմ քաղաքական հարաբերությունների սերտացում, երկարաժամկետ բարեկամական և փոխհամագործակցության հարաբերությունների հաստատում արտերկրյա էներգակիրների Չինաստան անվտանգ առաքումների ապահովման առումով անհրաժեշտ դիվանագիտական օժանդակության ցուցաբերում երկկողմ էներգետիկ համագործակցությանը խանգարելու՝ երրորդ երկրի կողմից ձեռնարկվող փորձերի և գործադրվող ջանքերի չեզոքացում թշնամի երկրների կողմից՝ Չինաստանի նկատմամբ էներգոռեսուրսների էմբարգո մտցնելու փորձերի դիվանագիտական ձախողում: էներգոռեսուրսների ապահովման ուղղությամբ լավագույնս դիվանագիտական ջանքերի գործադրում՝ երկրի նախագահի, տարածաշրջանային և բազմակողմ, ինչպես նաև՝ ազդեցիկ երկրների՝ մակարդակներում ակտիվ դիվանագիտության կիրառման միջոցով[100]:

Չինաստանի նավթի ներմուծումների գրեթե կեսը 1993թ. հետո, միշտ բաժին է ընկել Մերձավոր Արևելքին*: Մինչև 2000-ականների կեսերը՝ Հարավ- Արևելյան Ասիան հանդիսանում էր իր կարևորությամբ երկրորդը, որը հետագայում իր տեղը զիջեց Աֆրիկային: Չնայած ընդհանուր ներմուծումների ծավալում՝ 2009 թ. Ռուսաստանից և Կենտրոնական Ասիայից ներմուծվող նավթի տեսակարար կշիռը 2003թ-ի համեմատ, աճել է ավելի քան երկու անգամ, ներմուծումների ոլորտում կատարվել են նաև որոշակի այլ տեղաշարժեր, այնուամենայնիվ՝ ՉԺՅ նավթի ներմուծման աշխարհագրական և հնարավոր հիմնախնդիրների ընդհանուր հատկանիշները չեն կրել նշանակալի որակական փոփոխություններ և ըստ էության գործում են նաև ներկայումս:

2009 թ. ՉԺՅ նավթի ներմուծումների շուրջ 44.9%-ը ներկրվել է Մերձավոր Արևելքից, 30.9%-ը՝ Աֆրիկայից, 10.6 %-ը՝ ՌԴ և Կենտրոնական Ասիայից, 6.4%-ը՝ Լատինական Ամերիկայից, 3.3 %-ը՝ Հվ. Արևելյան Ասիայից (Նկար-2.14): Դա ըստ էության նշանակում է, որ ներմուծվող նավթի ավելի քան 79.1 %-ը Մերձավոր Արևելքից, Աֆրիկայից և Հվ. Արևելյան Ասիայից կարող է իրականացվել միայն նավառաքումների միջոցով և անպայմանորեն անցնում է Մայակկա և Թայվանի նեղուցներով: 2009 թ. ցամաքային ուղիներով (Նագախստան-Չինաստան

* Նկար-2.14- ՉԺՅ նավթի ներկրումն ըստ տարածաշրջանների և Հավելված-1-ի

նավթատարով և երկաթուղային փոխադրումներով) ՉԺՀ է առաքվել՝ ներմուծվող նավթի միայն՝ 10.5%-ը:

2009 թ. Չինաստան նավթ մատակարարող երկրների առաջին տասնյակի դիտարկումը նույնպես ցուցադրում է առաջման աղբյուրների կառուցվածքային միակողմանիությունն ու անվտանգության երաշխավորման ոչ բարձր աստիճանը (Հավել.-1-ի Աղյ.- 2-ը): Այդ երկրներից առաքվում է ՉԺՀ նավթի ներմուծման շուրջ 80%-ը, ընդ որում՝ մոտ 45%-ը Մերձավոր Արևելքից և 25%-ը Աֆրիկայից: Չնայած ՉԺՀ պահանջները բավարարող նավթի անհրաժեշտ քանակության ապահովվածությանը, այնուամենայնիվ՝ այդ իրավիճակը հիմնավորում է մատակարարման աղբյուրների բարձր կենտրոնացվածության առկայությունը՝ հիմնականում ոչ կայուն տարածաշրջաններում գտնվող երկրներում: Ներմուծման նման կառուցվածքը և անհաշվելի վնասվածությունը մի կողմից ցուցադրում է մատակարարումների դիվերսիֆիկացման անբավարար մակարդակի առկայությունը, մյուս կողմից՝ բարձրացնում է ՉԺՀ նավթամատակարարումների խոցելիության մակարդակը՝ առաջումների հուսալիությունը կապակցելով փոքրաթիվ երկրներում արտաքին և ներքին ցանկացած բնույթի հնարավոր ցնցումներին, որի տիպական օրինակ է Իրաքյան պատերազմի գործած հետևանքները ՉԺՀ նավթառաքումների վրա: ՉԺՀ երրորդ նավթ մատակարարող երկրի՝ Իրանի շուրջ ընթացող ներկա զարգացումներն ավելի են ընդգծում Չինաստանի նավթամատակարարումների խոցելիության բարձր աստիճանը:

Չնայած նրան, որ Չինաստանը պահպանում է լավ հարաբերություններ այդ երկրների հետ, այնուամենայնիվ՝ նավթամատակարարումների հուսալիությունը հեռու է բավարար և երաշխավորված լինելուց: Դա պայմանավորվում է նախ և առաջ մերձավորարևելյան և Արևմտյան Աֆրիկայի տարածաշրջաններում տասնամյակների ընթացքում շարունակվող՝ արտաքին և ներքին անկայունության բարձր ներուժի պահպանմամբ, ահաբեկչության և նավախնդիների որոշ հատվածներում՝ այդ թվում նաև Մալակկա նեղուցում, ծովահենության տարածման, ինչպես նաև այլ ընդհանուր բնույթի հիմնախնդիրների առկայությամբ [99, 113-116]: Ընդհանուր առմամբ, եթե անկայուն և հակամարտություններով հագեցված տարածաշրջաններից ներմուծումների կենտրոնացվածությունն առաջացնում է մատակարարման աղբյուրների հուսալիության հիմնախնդիր, ապա նավախնդիների և տրանսպորտային միջոցների (տանկերային նավատորմ) անապահովությունը Չինաստանի համար, առաջացնում է առաքումների վերահսկելիության և հուսալիության ապահովման հիմնախնդիր: Ծովային ուղիներով ներմուծվող նավթի 80-85%-ը Չինաստան է ներմուծվում օտարերկրյա տանկերներով, և տրանսպորտային միջոցների նկատմամբ միայն շուկայական մեխանիզմների միջոցով իրականացվող սահմանափակ վերահսկողությունն անշուշտ բավարար չէ առաքումների հուսալիության երաշխավորման համար: Այդ հիմնախնդիրն ավելի է ընդգծվում առաքումների ծովային երթուղու մանրամասների դիտարկման դեպքում:

Նախ և առաջ, նեղուցները*, որոնցով անցնում է ՉԺՀ նավթի ներմուծման

ծովային տրանսպորտը, ծովահենների հարձակումների հիմնական թիրախներն են** և առկա է ահաբեկչական գործողությունների իրականացման բարձր ռիսկայնություն, ինչով դրանց անվտանգության ապահովման խնդիրն էական նշանակություն է ձեռք բերում առաքումների հուսալիության երաշխավորման համար:

Մատակարարումների հեռանկարային հուսալիության ապահովման և ընդհանրապես՝ միջազգային հարաբերությունների տեսանկյունից՝ Չինաստանի առջև ծառայած անորոշության մյուս կարևորագույն գործոնն այսպես կոչված «ԱՄՆ գործոնն» է***[117,118]: Չինաստանի նավթի առաքման հիմնական մեծավորարևելյան տարածաշրջանը նավառաքման ուղիները և հատկապես նեղուցները, գտնվում են ԱՄՆ գրեթե բացարձակ վերահսկողության ներքո, և դրանց անվտանգության ապահովման, ըստ էության, իրականացվում է ԱՄՆ ռազմական նավատորմի կողմից [100, 117, 120]: Գործնականում, ԱՄՆ-ը կարողացել է հասնել նավթամատակարարումների կենսաապահովման ամենաբարձր աստիճանի, շնորհիվ հենց՝ Մերձավոր Արևելքում իր ռազմական ներկայությամբ, և խոշորածավալ ռազմական միավորումների՝ մեծ հեռավորություններով ու արագորեն տեղափոխման, աշխարհում առկա ամենաբարձր կարողությամբ [119, 121]: Միջազգային կամ երկկողմ հարաբերություններում որևէ լուրջ ճգնաժամային իրավիճակում ԱՄՆ-ը, որն ունի գերակա ռազմական ներկայություն նաև Գարավ-Արևելյան Ասիայում, լիովին տիրապետում է բազմաթիվ երկրների, այդ թվում նաև Չինաստանի, էնորգոռեսուրսների մատակարարման, ինչպես նաև՝ ընդհանրապես միջազգային առևտրի իրականացման հիմնական երթուղիները փակելու:

*- Չինաստանի նավթի նավառաքումների ուղիները հետևյալն են. Մերձավոր Արևելքից՝ Գարաից Ծոց-Յերմուսի, Մալակկա և Թայվանի նեղուցներ-ՉժՖ. Արևմտյան Աֆրիկայից՝ Գյուախային Աֆրիկա-Միջերկրական ծով-Ջիբրալթարի նեղուց-Բարեհուսե հրվանդան- Մալակկա և Թայվանի նեղուցներ-ՉժՖ. Գարավարևելյան Ասիա՝ Մալակկա և Թայվանի նեղուցներ-ՉժՖ; Կենտրոնից՝ Գանամայի նեղուց, Խաղաղ օվկիանոս-ՉժՖ: Թայվանի նեղուցով անցնում է՝ հետագայում Ցանցզի գետով ՉժՖ հյուսիսային շրջաններ տեղափոխվող նավթը:

** - Աշխարհում ծովահենության դեպքերի հետևյալ բաշխման դեպքում՝ 2006 (239), 2007(263), 2008(293) և 2009(406), շուրջ 40%-ը կատարվում է Գարավարևելյան Ասիայում, որի կեսից ավելին՝ Մալակկա նեղուցում [104-107]:

***- Երկու երկրների միջև առկա բազմաթիվ խնդիրների թվում առանձնապես կարևորվում են Թայվանի հիմնախնդիրը և առևտրական հաշվեկշռի անհամամասնությունը (տես՝ Գլուխ-1-ը): Թայվանի հիմնախնդիրը ամենազգայունն ու կենտրոնականն է ՉժՖ-ԱՄՆ հարաբերություններում, առանձնապես Թայվանին՝ ԱՄՆ-ի կողմից շարունակվող ռազմական մատակարարումների պայմաններում: «Մասնավորապես, ԱՄՆ-ը շարունակում է զենք վաճառել Թայվանին, խախտելով չին-ամերիկյան երեք համատեղ Գայտարարություններում ամրագրված սկզբունքները, ինչը լրջորեն վնասում է ՉժՖ-ԱՄՆ հարաբերություններին, ինչպես նաև Թայվանի նեղուցում խաղաղությանն ու կայունությանը» [123, 129]

հնարավորություն [100,117,122]: Ավելին, Մերծավոր արևելքից և Աֆրիկայից ներմուծվող էներգակիրների նավափոխները շրջանցում են նաև Հնդկաստանի հարավային վերջավորությունը՝ դրանց արգելափակման հնարավորություններ ընծեռնելով նաև հնդկական նավատորմի համար[100]:

Տվյալ իրավիճակում, արտերկրյա էներգառեսուրսների անվտանգ մատակարարման հեռանկարային ապահովման առումով Չինաստանի համար կիրառելի են երկու հիմնական հնարավորություններ՝ ծովային երթուղիների առկա մարտահրավերների դիմակայմանը համազոր ռազմածովային նավատորմի ստեղծում և էներգակիրների ցամաքային առաքման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացում:

Չինաստանի ծովային տեղափոխումների և երթուղիների միջանցքների անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև դրանց հեռանկարային հուսալիության ու կայունության երաշխավորման առումներով առկա լրջագույն հիմնախնդիրներն ունեն զլորալ բնույթ և երկարաժամկետ հեռանկարում դրանց լուծումների փնտրման խնդիրը հանդիսանալու է ՉԺՀ ռազմավարական քննարկումների կենտրոնական հարցերից մեկը: Ներկայումս արդեն աշխարհում մեծությամբ երկրորդ և արտահանման ուղղվածությամբ տնտեսություն ունեցող Չինաստանի էկոնոմիկական հետաքրքրություններն ունեն զլորալ բնույթ: Ծովային ուղիների անվտանգության ապահովման Պեկինի երկարաժամկետ ռազմավարական հետաքրքրությունների ոլորտը քննակնորեն չի կարող սահմանափակվել տարածաշրջանային պաշտպանության շրջանակներով: ՉԺՀ Ժողովրդական Ազատագրական Բանակի (ժԱԲ) արդիականացման և վերազինման ծրագրերում* մշտապես կարևոր նշանակություն է տրվում նաև ժամանակակից չափանիշներին համապատասխանող ռազմածովային նավատորմի ձևավորման խնդիրներին**[123-126]: Երկրի պաշտպանության հիմնական խնդրի բազմակողմ ապահովման հետ մեկտեղ, 2008թ. դեկտեմբերին հրապարակված ՉԺՀ պաշտպանության «Սպիտակ թղթերը» ենթադրում են նաև հեռավոր ջրերում «**ոչ պատերազմական**»** գործողությունների իրականացման համար անհրաժեշտ կարողությունների աստիճանական զարգացումը նավատորմում[123,128]:

*- 2008թ. դեկտեմբերին հրապարակված ՉԺՀ պաշտպանության "Սպիտակ թղթերում", որպես ՉԺՀ ժԱԲ հեռանկարային զարգացման հիմնական նպատակներ ընդգծվել է "մինչև 2020թ. հիմնականում ավարտին հասցնել բանակի մեխանիզացիան և զգալի առաջընթաց ապահովել տեղեկատվականացման ասպարեզում" և "ավարտել բանակի արդիականացումը 21-րդ դարի կեսերին" [123,129]:

**- 2006 թ-ի դեկտեմբերին ՉԺՀ Նախագահ Հու Չինտաոն ընդգծել է, որ Չինաստանը ծովային տեղություն է և "ՉԺՀ-ը պետք է ձգտի ստեղծել իզոլ ազգային նավատորմ, որը կարող է համապատասխանել ներկա դարում և Նոր ժամանակաշրջանում իր պատմական առաքելությանը" ստանձնելով Չինաստանի "սովորելության և անվտանգության, ինչպես նաև" ծովային իրավունքների" պաշտպանության "փառահեղ պատասխանատվությունը"[127-իղումը 126-ից է]:

***- "Ոչ պատերազմական" գործողությունները հիմնականում ընդգրկում են անաբեկչության և ծովահենության դեմ պայքարը, ինչն արդեն իսկ ներկայումս, ոչ մեծ մասշտաբներով, իրականացվում է Չինաստանի նավատորմի կողմից՝ Սոմալիում և Հնդկական օվկիանոսում:

Չինաստանի բանակում ավանդականորեն գերակայում են ցամաքային ուժերը և ներկայումս նավատորմի զարգացմանն ու ուժեղացմանը նպատակատուղված գործընթացը պայմանավորվում է երկրի համար հիմնարար նշանակություն ունեցող շահերի ծովային գործոնի հետ կապակցվածության ընկալումով: Գլոբալացման, էկոնոմիկական հետագա զարգացմանն ու միջազգային ինտեգրման գործընթացների թելադրանքով, **ընդհանուր առմամբ, կարող է ենթադրվել ՉԺՅ պաշտպանության ռազմավարական տեսլականի նշանակալիորեն փոփոխվելու հնարավորությունը հեռանկարում նավատորմի դերի բարձրացման առումով[124-126]:**

Չնայած ձեռնարկվող քայլերին ակնհայտորեն տեսանելի ապագայում, Չինաստանը չի կարող ապահովել երկրի տնտեսության պահանջարկի աշխարհագրական ընդարձակման արագությանը համապատասխանող ռազմական հասանելիության համրժեց միջոցներ: Խնդիրն այստեղ պայմանավորված է ոչ միայն ֆինանսական, կամ տեխնոլոգիական միջոցների ապահովման անհրաժեշտություններով, այլ, **նախևառաջ՝ հանդիսանում է ՉԺՅ ռազմավարական զարգացման և արտաքին քաղաքականության հիմնարար սկզբունքներից բխող հետևանք:** Ռազմավարական առումով բարեփոխումների իրականացումը երկրի էկոնոմիկական զարգացումը և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը Չինաստանի համար ունեն կանխորոշիչ նշանակություն: Ազգային գերակա նպատակի ՉԺՅ խաղաղ զարգացման ռազմավարության կենսագործմանը նպաստող անհրաժեշտ արտաքին նպաստավոր պայմանների ձևավորմանը նպատակատուղված համակողմանի և արդյունավետ աջակցության ապահովումը՝ հանդիսանում է ՉԺՅ արտաքին քաղաքականության առաջնային նպատակակետը: **Այլ առաջնայնությունները, այդ թվում նաև էներգոապահովման հիմնախնդիրները, ստորադասվում են ՉԺՅ խաղաղ զարգացման ռազմավարության կենսագործման և Չինաստանի համար համար կանխորոշիչ նշանակություն ունեցող վերոշարադրյալ սկզբունքներին:** Այս առումով ՉԺՅ բանակի արդիականացմանն ու վերագինման հիմնային մոտեցումը ոչ թե քյուբետային գերակայությունների փոփոխությունն է, այլ ազգային եկամուտների աճի հետ՝ դրանց համամասնականացումը* [123, 129-130]: **Արտաքին աղբյուրներից ՉԺՅ էներգոռեսուրսների մատակարարման անվտանգության ապահովումը չի հանդիսանում ռազմական երաշխավորման առաջնահերթություն, այլ՝ «ավելի շատ կապված է աշխարհաքաղաքական գործոնների և այն երկրների ազգային քաղաքականության հետ, որոնք ազդում և վերահսկում են էներգիայի զարգացմանն ու առաջումների գործընթաղներն՝ ամբողջ աշխարհում»** [131]: Մյուս կողմից, էներգոռեսուրսների արտաքին մատակարարումներից աճող կախվածությունը, պարտադրում է այդ հիմնախնդրի ընդգրկումը երկրի արմատական առաջնահերթությունների ոլորտում: «Միջազգային

*- Գործում է՝ “发达国家，强大军队-（հարուստ երկիր ուժեղ բանակ）” սկզբունքը:

էներգիայի ներկրումներից Չինաստանի կախվածությունն արագորեն փոփոխվում է հարաբերականից վերածվելով քացարձակ կախվածության» [124]: Բոլոր դեպքերում աշխարհաքաղաքական, քաղաքական և էկոնոմիկական արդի գործընթացների ենթատեքստում և երկրի էներգանվտանգության նկատառումներով իրատեսորեն լիովին փաստարկվում է ՉԺՅ ռազմական նավատորմի որակական զարգացման անհրաժեշտությունը, քանի որ «դա մեծ տերությունների համար հանդիսանում է միջազգային առևտրի վեճերի լուծման վերջին միջոցը» [132]: Եվ չնայած ՉԺՅ ռազմական նավատորմի զարգացման ռազմավարական նպատակահարմարության հիմնավորվածությանը, ակնհայտ է որ նույնիսկ այդ գործընթացի սկսման դեպքում այն կրելու է երկարատև ու դժվարանցանելի քնույթ: **Ներկայումս՝ և տեսանելի ապագայում, Չինաստանի ռազմական նավատորմի զարգացման խնդիրը դիտարկվում է գլխավորապես Չինաստանի ծովային հարձակումից պաշտպանության ու տարածաշրջանային ջրերում* անվտանգության ապահովման հարթությունում, և ընդամենը նշվում է «աստիճանաբար դրա ռազմավարական խորության բարելավման» անհրաժեշտությունը [123,133-134]: Այս իմաստով, էներգաառաքման հիմնական երթուղիների և նեղուցների վերահսկողությունն ու անվտանգության ապահովումը մնալու է և հիմնականում իրականացվելու է ԱՄՆ կողմից: **Տեսանելի հեռանկարում, ՉԺՅ ռազմական նավատորմը չի կարող հանդիսանալ Չինաստանի արտաքին էներգոմատակարարումների գլոբալ անվտանգության երաշխավարման միջոց:****

Չինաստանն իր խաղաղ զարգացման ռազմավարության ենթատեքստում մեծագույն ջանքեր է ներդնում գլոբալ չափանիշներով ազդեցության կենտրոնների՝ ԱՄՆ, ԵՄ և ՌԴ հետ, հարաբերությունների կարգավորման, զարգացման և սերտացման ուղղությամբ: Դա անշուշտ էականորեն նպաստում է ՉԺՅ էներգոբետուրսների մատակարարումների անվտանգության և հուսալիության ապահովմանը: Այնուամենայնիվ, «ԱՄՆ գործոնի» բազմաթիվ պարամետրերից երկու հիմնական էլեմենտները կարող են ազդեցիկ նշանակություն ունենալ ՉԺՅ էներգանվտանգության հեռանկարային հուսալիության երաշխավորման իմաստով: Բազմաթիվ չին վերլուծաբաններ գտնում են, որ էներգանվտանգության ապահովման հիմնախնդիրը արդեն իսկ սկսել է հարաճուն նշանակություն և ազդեցություն ունենալ ՉԺՅ-ԱՄՆ հարաբերություններում, և աշխարհի երկու խոշորագույն էներգոսպառողների հեռանկարային ուղեգիծն ընթանալու է էներգոբետուրսների համար նրանց միջև մրցակցության ուժեղացման ուղղությամբ**

*-Տարածաշրջանային ծովային տարածքն ընդգրկում է Չինաստանի մերձափյա տարածքը՝ (Դեղին, Արևելյան և Դարավ-չինական ծովերի)՝ հյուսիսում՝ ճապոնիայից և Կորեական թերակղզուց սկսվող, և հարավում՝ Մալակկա նեղուցով սահմանափակվող շրջանը), որի վերահսկողությունը քացարձակ անհրաժեշտություն է երկրի ինքնիշխանության և անվտանգության ապահովման տեսանկյունից: Չինաստանի և մերձափյա մյուս երկրների միջև այս տարածաշրջանում առկա են ծովային սահմանների ճշգրտման վիճելի հարցեր: Տարածաշրջանում ՉԺՅ գերակայությունն անշուշտ թալվանի հիմնախնդիրն է:

** - Դեռանկարում, էներգիան կարող է դառնալ ավելի լուրջ բախումների պատճառ՝ [136]:

[126, 135-137]: Այս ենթատեքստում, ՉԺՅ էներգոանվտանգության առումով Մալակկա նեղուցի գործոնի* ազդեցությունն ավելի է ընդգծում՝ մատակարարումների հուսալիության երաշխավորման թերությունները:

Չնայած «Թայվանի նեղուցում իրավիճակի զգալի դրական տեղաշարժերին» և ուղղակի շփումների նշանակալի ակտիվացմանը, այնուամենայնիվ՝ Թայվանի հիմնախնդիրը մնում է ՉԺՅ-ԱՄՆ հարաբերությունների կենտրոնական հարցը [123,129]: Անշուշտ հետագայում ևս հիմնախնդրի լուծման գործընթացում գերակայելու է խաղաղ կարգավորման մոտեցումը: Թայվանի շուրջ որևէ անկանխատեսելի լուրջ կոնֆլիկտային իրավիճակի առաջացման դեպքում ենթադրելի է, ԱՄՆ-ի և Ճապոնիայի կողմից ՉԺՅ էներգոռեսուրսների մատակարարումների շրջափակման հնարավորությունը և ռեսուրսային պատերազմի հավանականության մեծացումը, չնայած նրան, որ իրավիճակի նման զարգացման հետևանքները կարող են չափազանց ծանր լինել նաև ԱՄՆ-ի և Ճապոնիայի համար** [135]: Վերոշարադրյալից բխում է, որ էներգոառաքման ուղիների դիվերսիֆիկացումը և էներգակիրների ցամաքային առաքման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացումը, կենսական նշանակություն ունի Չինաստանի էներգոանվտանգության հնարավոր մաքսիմում մակարդակով երաշխավորման համար:

Ներկայումս արտերկրյա էներգոռեսուրսների երաշխավորման ՉԺՅ ռազմավարությունը կարող է բնութագրվել հետևյալ հիմնական մոտեցումներով.

- ապահովել բազմաթիվ ներմուծման աղբյուրներ և վայրեր մաքսիմում հնարավորությամբ ավելացնելով Ռուսաստանից և Կենտրոնական Ասիայից ներմուծումները, համամասնականորեն բարձրացնել Աֆրիկայից և Լատինական Ամերիկայից ներմուծումների ծավալները, դիվերսիֆիկացնել Մերձավոր Արևելքի տարրեր երկրներից ներմուծման աղբյուրները;

- աջակցել և ամրապնդել տարածաշրջանային և երկկողմ էներգոհամագործակցությունը՝ մասնակցելով նաև էներգիայի հարտիայի Պայմանագրին;

*- 2003 թ. ՉԺՅ Նախագահ Յու Ցինտաոն «ծայրահեղ մտահոգություն» հայտնեց «Մալակկայի Դիվանայի» առումով, քանի որ Չինաստանին սպառնում է «դժվար իրավիճակ» նեղուցում որևէ միջադեպի և/կամ օտարերկրյա շրջափակման դեպքում [135- հոդումը՝ 126-ից]: Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ դեռևս չի զրանցվել Չինաստանի էներգոռեսուրսների մատակարարման միտումնավոր ընդհատման որևէ դեպք:

**- Պետք է ակնհայտ լինի, որ Չինաստանը փոքր տարածաշրջանային տերություն չէ, ինչպիսին են Իրաքը և Գյուսիսային Կորեան: Եթե ՉԺՅ ստիպված լինի դիմակայել իր էներգետիկ անվտանգության առումով լուրջ սպառնալիքների, ապա նա կմոռիլիզացնի իր ողջ տնտեսական, քաղաքական և ռազմական ներուժը՝ էներգամատակարարումների անվտանգության ապահովման համար, կամ՝ կմիջամտի ԱՄՆ և նրա դաշնակիցների օրինակ՝ Ճապոնիայի մատակարարումների ցանցերի գործունեությանը, այդ թվում՝ այնպիսի կարևորագույն խաչադիներում, ինչպիսին են Գարալվ- չինական ծովը, Մալակկա նեղուցը և Նոյնիսկ՝ Թայվանի ծովածոցը: Այս հավասարակշռող միջոցներն իհարկէ որպես՝ վերջին միջոց [135]:

- «Գնալ դուրս» ռազմավարության շրջանակներում ապահովել և երաշխավորել արտերկրյա էներգոռեսուրսների հասանելիությունը: Արտերկրյա էներգոռեսուրսների երաշխավորման և ձեռքբերումների առումով, առանձնահատուկ ուշադրության դարձնել՝ Մերձավոր Արևելք-Հյուսիսային Աֆրիկա-Հյուսիսարևելյան Աֆրիկա, Ռուսաստան-Կենտրոնական Ասիա և Լատինական Ամերիկա- Կարիբյան՝ ռազմավարական երեք տարածաշրջաններին[138-141]:

Արտերկրյա էներգոռեսուրսների ներմուծումների և ձեռքբերումների երաշխավորման ՉԺՀ ռազմավարության դիվանագիտական ապահովումն ենթադրում է այս տարածաշրջանների և էներգոապահովման առումով հիմնական նշանակություն ունեցող երկրների հետ բարձր մակարդակի և յուրահատուկ երկկողմ հարաբերությունների հաստատում: Այս իմաստով, Չինաստանի էներգետիկ դիվանագիտության ռազմավարական մոտեցումը հենվում է՝ «հարակից տարածաշրջանների նշանակությունն կարևորման, Մերձավոր արևելքի ավանդական շրջանի հետ հարաբերությունների պահպանման ու սերտացման և Աֆրիկայի հետ նոր հարաբերությունների զարգացման» հիմնարար սկզբունքների կենսագործման վրա[100,139-141]:

Ի նկատի ունենալով ծովային ուղիների հուսալիության ապահովման խոչընդոտները, Չինաստանին սահմանակից տարածաշրջաններից և երկրներից էներգառեսուրսների տեղափոխումը վերածվում է՝ ՉԺՀ էներգանվտանգության ապահովման աշխարհաքաղաքականության հիմնային նշանակության հենակետի: Այս իմաստով, էներգառեսուրսների խոշոր պաշարների առկայությունը Ռուսաստանում և Կենտրոնական Ասիայում, աշխարհաքաղաքական շոշափելի առավելություններ է ապահովում ՉԺՀ էներգանվտանգության երաշխավորման առումով և կարող է դառնալ Չինաստանի էներգանվտանգության ապահովման կարևորագույն գործոն[138-142]: Չինաստանի համար այդ էներգառեսուրսների նշանակությունն առանձնապես շոշափելի և կենսական է՝ ծովային երթուղիների անվտանգությանն առնչվող ռազմական, կամ որևէ այլ բնույթի կոնֆլիկտային իրավիճակների առաջացման դեպքում, ինչը կարող է հանգեցնել այդ ուղիների հնարավոր երկարատև շրջափակմանը, որի դեպքում Ռուսաստանից և Կենտրոնական Ասիայից էներգառեսուրսների առաքումը կարող է վերածվել կենսապահովման միջոցի[100,138-140, 143]:

Կենտրոնական Ասիայի երկրների անկախացումը և էներգառեսուրսների խոշորածավալ պաշարների առկայության վերաբերյալ տեղեկատվության տարածումը, ժամանակային առումով համընկավ Չինաստանում նավթային կախվածության ձևավորման գործընթացի հետ: Այդ երկրների և ՉԺՀ միջև համապարփակ և մասնավորապես՝ էներգառեսուրսների ոլորտում, համագործակցության զարգացումը ինքնին բխում է էկոնոմիկական փոխշահավետության և տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունից[143-147]: Համագործակցության

փոխշահավետությունը բխում է էկոնոմիկական փոխյրացման առկայության, ինչպես նաև զորքայ շուկա դուրս գալու նպատակով՝ միմյանց տրանսպորտային ենթակառուցվածքների օգտագործման նպատակահարմարություններով: Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ էկոնոմիկական հարաբերությունների զարգացումը Չինաստանի համար ստեղծում է նաև ՉԺՀ «Արևմտյան Շրջանների Զարգացման ռազմավարական ծրագրի»՝ կենսագործման նպատակով՝ տարածաշրջանի տնտեսական և ռեսուրսային ներուժի օպտիմալ օգտագործման հնարավորություն[148]: Դա կարևորագույն նշանակություն ունի ՉԺՀ արևմտյան շրջանների՝ հատկապես միջինասիական երկրների հետ էթնոմշակութային ընդհանրություններ ունեցող Սինձյան Ուլգուրական ավտոնոմ շրջանում (ՍՈՒԱԸ) կայունության և անվտանգության ապահովման առումով[149]: Էներգահամագործակցությունը Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ առանձնահատուկ կարևորություն ունի ՍՈՒԱԸ-ի հեռանկարային զարգացման համար, որի տնտեսության գերակա բաղադրիչը նույնպես էներգոռեսուրսներն են, և այդ ոլորտի զարգացումը Սինձյանում հանդիսանում է ՉԺՀ էներգետիկ անվտանգության ռազմավարության հիմնարար տարրերից մեկը:

Տարածաշրջանի նկատմամբ Չինաստանի քնականոն հետաքրքրությունների և սահմանակից տարածաշրջանի երկրների հետ բարեկամական հարաբերությունների և սերտ համագործակցության զարգացման առաջնայնության ՉԺՀ արտաքին քաղաքականության հիմնարար մոտեցումների ենթատեքստում, **էներգառեսուրսների ոլորտում փոխշահավետ համագործակցության ձևավորումը միաժամանակ կարող է նաև նշանակալիորեն ամրապնդել տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման առումով ստանձնված երկկողմ և բազմակողմ պարտավորությունների պահպանման և փոխադարձ պատասխանատվության մակարդակը:** Ռուսաստանի ու Ղազախստանի հետ ռազմավարական հարաբերությունների հաստատումը և Շանհայան Դամագործակցության Կազմակերպության (ՇՀԿ) ստեղծմամբ՝ տարածաշրջանում համագործակցության ինստիտուցիոնալացումը, որի անդամ երկրների համար **էներգետիկ ոլորտում համագործակցության ամրապնդման և անվտանգության ապահովման խնդիրներն ի սկզբանե առաջնային են, հիմնարար նշանակություն ունեն ՉԺՀ էներգոանվտանգության հեռանկարային ապահովման համար:**

* - «Արևմտյան Շրջանների Զարգացման Ծրագրի» իրականացումը, որպես Չինաստանի բարեփոխումների և զարգացման ռազմավարության կենսագործման փուլ, ՉԺՀ կառավարության կողմից՝ պետական պաշտոնական քաղաքականություն, հայտարարվել է 1999 թ. -ին: Ծրագրով նախատեսվում է ՉԺՀ կառավարության առանձնահատուկ ուշադրության և ջանքերի կենտրոնացումը՝ Յունան, Գուիջոու, Սիչուան, Շանսի, Գուանսու և Յինհայ նահանգների, Չունցցին քաղաքի, ինչպես նաև Գուանսուի Ջոնհանգ, Լինսուի Գուի, Սիզանգ (Տիբեթ), Լեբքին Մոնղոլիա և Սինձյան Ուլգուրական ավտոնոմ շրջանի (ՍՈՒԱԸ), տնտեսական զարգացման, ազգային համախմբման և ինտեգրման ուղղությամբ: Ծրագրի իրականացման համակարգումն իրականացվում է ՉԺՀ Կարչպետի կողմից[148]:

Գլուխ 5. Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության քաղաքականությունը Կենտրոնական Ասիայում: Էներգետիկ անվտանգության աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային զարգացումների հեռանկար

5.1. Հետ սառըպատերազմյան շրջանի հիմնական աշխարհաքաղաքական- տարածաշրջանային զարգացումները և ՉԺՀ արտաքին քաղաքականության ու ռազմավարության առանձնահատկությունները Կենտրոնական Ասիայում

ԽՍՀՄ փլուզումը և իր սահմանների մոտ ևորանկախ երկրների առաջացումն անսպասելի էր Չինաստանի համար: Առաջացած նոր աշխարհաքաղաքական իրադրությունը Կենտրոնական Ասիայում պայմանավորեց ՉԺՀ կողմից տարածաշրջանում իր ռազմավարական և արտաքին քաղաքական նպատակների համակարգային վերանայումը*:

Կենտրոնական Ասիայից Ռուսաստանի «հեռացմամբ» Չինաստանում առաջանում էր հիմնավորված անհանգստություն ոչ միայն արտատարածաշրջանային շահերի ձևավորված և դրանց հնարավոր բախումների սկզբնավորման գործընթացի, այլև 1988թ. ՉԺՀ արտագործախարար Ցիան Ցիչենի Մոսկվա կատարած այցով սկսված չին-ռուսական հարաբերությունների բարելավման բարենպաստ ընթացքի շարունակման առումով: Աֆղանստանում պահպանվող անկայունությունը, Տաջիկստանում սկսված քաղաքացիական պատերազմը, ինչպես նաև Կենտրոնական Ասիայում անկայունության առաջացման հնարավորությունների բարձր աստիճանը, Չինաստանում առաջացրեցին ստեղծած իրավիճակի նախ և առաջ տարածաշրջանից ՉԺՀ անվտանգության առումով բխող հավանական վտանգների տեսանկյունից դիտարկման անհրաժեշտություն: ԽՍՀՄ-ի հետ չլուծված հիմնախնդիրների առաջին հերթին սահմանա-տարածքային հիմնահարցերի կամա թե ակամա «մեխանիկական» արտացոլումը նորանկախ երկրների հետ սկզբնավորվող հարաբերություններում և ույնպես որոշակի զգուշավորություն առաջացրեց նոր իրավիճակի վերաբերյալ ՉԺՀ ընկալումներում: Այս ամենը հանգեցրեց տարածաշրջանային ներքին գործընթացներից տարանջատվելու և միայն առաջնահերթ խնդիրների՝ (դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման, ԽՍՀՄ-ից ժառանգված հիմնախնդիրների լուծման, ուղղորդական սեպարատիզմի վերաբերյալ համաձայնեցված մոտեցումների մշակման և իրավա-պայմանագրային բազայի ձևավորման)(1,2) վրա կենտրոնանալու մոտեցմանը, ինչը սկզբնական շրջանում որոշակիորեն խանգարեց Չինաստանին՝ անմիջականորեն և լիարժեք ըմբռնելու Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանի արդի ռազմավարական կշիռն ու իրական նշանակությունը:

*- 1990- ականների սկզբում ՉԺՀ առաջնորդ Դեն Սյաոպինի կողմից տրվեց Չինաստանի արտաքին և անվտանգության քաղաքականության ուղղորդիչ սահմանում, որը հայտնի է "24 հիերոգլիֆների ռազմավարություն" անվանմամբ.- "冷静观察, 站稳脚跟, 沉着应付, 韬光养晦, 善于守拙, 绝不当头.- "Դիտարկել ստանապատրոեն, արժազանքել զսպվածությամբ, կանգնել ամուր, խնդիրները հարթահարել հանգիստ, թաքցնել սեփական հնարավորությունները և սպասել մեր ժամին, միշտ պատրաստ լինել կատարելու ինչ որ բան և երբևէ չստանձնել առաջնորդությունը": Սահմանման դրույթների հիմնական մասն արդիական է նաև ներկայումս:

Առաջացած անհանգստությունների ենթատեքստում դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո, միջինասիական երկրների հետ արդի հարաբերությունների ձևավորման ակունքներում ՉԺՀ կողմից առաջին հերթին դրվեցին՝ ԽՍՀՄ-ից ժառանգված սահմանային հիմնախնդիրների լուծումների Ռուսաստանի հետ համատեղ փնտրման հարցերը [1-3]: Երկկողմ և բազմակողմ արդյունավետ բանակցությունների շնորհիվ, 30-ամյա սահմանային տարածքային վեճերը հիմնականում լուծվեցին արդեն իսկ 90-ականների կեսերին:

Սյուա կողմից Կենտրոնական Ասիայի նկատմամբ Չինաստանի հետաքրքրությունը նոր չէ և ունի երկարաժամկետ պատմական արմատներ: Չինաստանի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների միջև հարաբերությունները պատմականորեն սահմանվում է աշխարհագրական, քաղաքական, տնտեսական և անվտանգության գործոններով, որոնց վրա հենվում է նաև ՉԺՀ կողմից իրականացվող արդի քաղաքականությունն այս տարածաշրջանում: Կողմերի միջև ուղղակի հարաբերություններն ընդհատվել են միայն վերջին ավելի քան 100 տարիների ընթացքում, երբ տարածաշրջանը Չինաստանի կողմից դիտարկվել է ցարական Ռուսաստանի և ԽՍՀՄ հետ ընդհանուր հարաբերությունների ենթատեքստում: Չետխորհրդային շրջանում որոշակի ռիսկերի հետ մեկտեղ ակնհայտորեն առաջացել էր նաև տարածաշրջանի նորանկախ երկրների հետ որակապես նոր մակարդակի հարաբերությունների զարգացման հնարավորություններ, ինչը խաղաղ գոյակցության սկզբունքի* և հարևան երկրների հետ բարիդրացիական հարաբերությունների ձևավորման ՉԺՀ հիմնարար մոտեցման ենթատեքստում**, բնականորեն հանդիսանալու էր Չինաստանի արտաքին քաղաքականության առաջնայնություններից մեկը[4-8]:

Նման բազմաչափ հետաքրքրությունների և փոխազդեցությունների առկայության ենթատեքստում, Չինաստանը նշանակալիորեն ակտիվացնում է միջինասիական ուղղությամբ արտաքին քաղաքականությունը: Դա դիվանագիտական իրականացման հարթությունում արտացոլվում է՝ Չինաստանի և տարածաշրջանի երկրների բարձրագույն ղեկավարների պարբերականի վերածված փոխայցելություններով, որի հիմքը դրվեց՝ ՉԺՀ Վարչապետ Լի Պենգի 1994թ. միջինասիական երկրներ կատարած շրջագայությամբ, որով և սկզբնավորվեց ավելի հետևողական և համաձայնեցված քաղաքականության իրականացումը Կենտրոնական Ասիայում: Դրա շնորհիվ, հետագա տարիներին Կենտրոնական Ասիայում ձևավորվեցին՝ ՉԺՀ մասնակցությամբ տարածաշրջանային և երկկողմ համագործակցության հիմնական մեխանիզմներն ու հաստատությունները, ինչպես նաև նկատելիորեն ընդարձակվեց տարածաշրջանում Չինաստանի տնտեսական ընդգրկվածությունը:

*- Խաղաղ գոյակցության սկզբունքները ձևակերպվել է Ղեն Սյաոպինի կողմից: Սկզբունքը հենվում է՝ երկրների միջև միմյանց չափերի նկատմամբ փոխադարձ հարգանքի ապահովման, անկախ չափերից և հզորությունից փոխադարձ հարգանքի և հավասարության պահպանման հիմնադրույթների վրա:

** - Չարևան երկրների հետ բարիդրացիական հարաբերությունների ձևավորման ՉԺՀ հիմնարար մոտեցումը բխելով խաղաղ գոյակցության սկզբունքներից և հանդիսանալով դրա տարածաշրջանային արտացոլումը, ենթադրում է՝ «հարևանների հետ բարեկամության», «հարևանների մոտ հանգիստ լինելու զգացողության ապահովման» և «հարևանների հարստանալուն օգնելու» մոտեցումների կենսագործումը՝ հարևան երկրների հետ հարաբերություններում:

Չնայած ԽՍՀՄ փլուզմանը հաջորդող սկզբնական շրջանում բացահայտորեն չեր վիճարկվում և ընդհանուր առմամբ ընդունվում էր ՌԴ առանձնահատուկ դերը հետխորհրդային տարածքում, այնուամենայնիվ՝ Ռուսաստանի «հեռացմամբ» ստեղծված աշխարհաքաղաքական վակուումով պայմանավորված, սկսվեց արտատարածաշրջանային շահերի ձևավորման և դրանց հնարավոր բախումների սկզբնավորման գործընթաց: Դետխորհրդային տարածքում նման գործընթացների ձևավորման տարրերի առաջին դրսևորումներից էր Կենտրոնական Եվրասիայում Թուրքիայի ակտիվացման նկատելի ձգտումը, ինչը որոշակիորեն ստանում էր նաև ԱՄՆ օժանդակությունը՝ տարածաշրջանի «մուսուլմանական երկրներում Թուրքիայի մոդելի տարածման և այդ երկրների իրական անկախությանը նպաստելու նպատակով»[10]: Մինչդեռ, նոր իրադրությունը Թուրքիայի կողմից գնահատվում էր որպես Բալկաններից - Չինաստանի Սինձյան նահանգն ընդգրկող տարածաշրջանի թուրքալեզու աշխարհում իր ռազմավարական ազդեցությունը տարածելու աշխարհաքաղաքական նոր հնարավորություն որի իրականացման գործընթացները միևնույն ժամանակ կարող էին ներկայացվել նաև արևմուտքի կողմից տարածաշրջանում Թուրքիայի միջնորդական դերի ընտրության նպատակահարմարության, երկրի հեղինակության բարձրացման և արևմտյան «ընտանիքին» Թուրքիայի լիարժեք պատկանելության համատեքստում: 90-ականների կեսերից հետո ԱՄՆ-ի կողմից Թուրքիային որոշակիորեն ներկայացվեց իր անտարբերությունը Կենտրոնական Եվրասիայում նրա փայլաշայած նեոպանթուրքիզմի ծրագրերի, ինչպես նաև դրանց իրագործելիության առումով թուրքիայի ունեցած էկոնոմիկական դժվարությունների նկատմամբ: Ներքին հիմնախնդիրները, համապատասխան նյութա-տնտեսական ռեսուրսների ու քաղաքական ներուժի բացակայությունը հետագայում սահմանափակեցին տարածաշրջանի թուրքալեզու երկրներում անհրաժեշտ ազդեցության հասնելու Թուրքիայի ձգտումները, նեոպանթուրքական ծրագրերի իրականացումն այժմեական կիրառական ոլորտից տեղափոխելով ռազմավարական հեռանկարի հարթություն:

Կենտրոնական Եվրասիայում արտատարածաշրջանային շահերի և դրանց բախումների իրական և մասշտաբային ձևավորումը սկսվեց էներգոռեսուրսների պաշարների և դրանց հետագա վերահսկման առումով դրսևորված հետաքրքրությունների և պայքարի տեսքով՝ «Նոր Մեծ Խաղի» գործընթացների շրջանակներում[11-15]: 1996 թ. վերջին՝ Դարավային Կովկասը և Կասպյան ավազանը «ԱՄՆ կենսական շահերի ոլորտում» ընդգրկման[10], ինչպես նաև 1997 թ. վերջին միջինասիական տարածաշրջանում ԱՄՆ աշխարհաքաղաքական շահերի առկայության վերաբերյալ[16, 17] կատարված հայտարարությունները, որոնց հիմնավորման հիմքում առաջին հերթին դրվում էր շրջանում էներգառեսուրսների խոշոր պաշարների առկայության գործոնը, որոշակի անալոգիա էր մտցնում Դարսից Ծոցում ԱՄՆ նավթային շահերի պաշտպանության Զարտերի Դոկտրինի՝ Կասպյան տարածաշրջանում կիրառելիության հնարավորության առումով[16]: Կենտրոնական Եվրասիայում արտատարածաշրջանային շահերի և դրանց

*- Զարտերի Դոկտրինը (1980 թ.) ենթադրում է՝ Դարսկական Ծոցից նավթառաքումների անվտանգության ապահովման *անհրաժեշտ քույր միջոցների՝ այդ թվում՝ ռազմական ուժերի՝ կիրառմամբ[16, 17]:

բախումների ձևավորման գործընթացն իր արտացոլման համեմատա-
կանորեն ավարտուն պատկերավորումը ստացավ 2001թ. սեպտեմբերի
11-ի իրադարձություններից հետո, որի համար բնութագրական է
տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային երկրների, այդ
թվում՝ ներգրավված գլոբալ ազդեցիկ ուժերի՝ ԱՄՆ, ՈՂ, ԵՄ և ՉԺՅ
էներգետիկ, տարածաշրջանային և միջազգային անվտանգության
ոլորտներում հիմնական շահերի սերտ միահյուսվածությունը[18]:

90-ական թվականների ընթացքում կատարված գլոբալ տեղաշարժերին
համընթաց ՉԺՅ համար ձևավորվում էր միջազգային և տարածա-
շրջանային անվտանգության որակապես նոր միջավայր: Նախ և առաջ
սառը պատերազմի ավարտով, ՉԺՅ համար առաջին անգամ առաջացավ
պատերազմի անմիջական սպառնալիքի առկայության բացակայության
իրավիճակ: Միաժամանակ, նոր իրավիճակում Չինաստանի անվտանգու-
թյան առումով ձևավորվեցին միջազգային և տարածաշրջանային
բնույթի նոր մարտահրավերներ[19]: Արևմուտքում՝ հատկապես ԱՄՆ-
ում, դրսևորվեցին՝ ՉԺՅ հետ հարաբերություններում «շփումների
և զսպման» քաղաքականության իրականացման միտումներ*, որը
հիմնականում հիմնվում էր՝ Չինաստանի հզորացմամբ արևմուտքի
համար սպասվող հնարավոր վտանգների և սպառնալիքների
առաջացման մեկնաբանությունների վրա[20-22]: Միջազգային

հարաբերություններում առաջացած որոշակի անհաշվելի շփվածությանը
զուգահեռ, Չինաստանին սահմանակից տարածաշրջաններում հատկա-
պես Կենտրոնական Ասիայում, նոր իրավիճակում առաջացան անկայունության
նկատելի դրսևորումներ: Բացի այդ, Չինաստանի համար ռազմավարական
մարտահրավեր է նաև երկրի ամբողջականության և միասնականության
պահպանումը Տիբեթում և Սինձյանում անջատողական ձգտումների
առկայության պայմաններում, ինչը նոր իրավիճակն ընդհանուր առմամբ,
դարձնում էր ավելի փխրուն և բազմապատկում էր անորոշությունները:

Մինչև 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի իրադարձությունները, չնայած ԱՄՆ, ԵՄ,
Թուրքիայի և ԱՏՏԻ-ի կողմից ցուցաբերված բազմակերտ ակտիվությանը,
ընդհանուր առմամբ՝ Կենտրոնական Եվրասիայի և մասնավորապես՝
Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանային անվտանգության
ապահովման առումով, առաջին հերթին՝ ՈՂ, ՉԺՅ և ԱՄՆ միջև

* ՉԺՅ հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո, Բիլլ Ջինթոնն իր
վաշտոնավարման առաջին ժամկետում Չինաստան չայցելած ԱՄՆ առաջին նախագահն էր:
Սառը պատերազմի ավարտից և Տյանանմենի հրապարակի 1989 թ. իրադարձություններից
հետո ՉԺՅ հետ հարաբերությունների բնույթի հարցը դարձավ բուռն քննարկումների առարկա
ԱՄՆ-ում: Գիմնական մոտեցումը՝ այդ թվում նաև Բ. Ջինթոնի, հանգում էր նրան, որ ԽՄԽ-ի
փլուզումից հետո, «Չինաստանը ԱՄՆ-ի համար կորցրել է իր ռազմավարական նշանակությունը»,
«ՉԺՅ-ում մարդու իրավունքների խախտումները կրում են մասսայական բնույթ», վերջիվերջ
«Չինաստանը կառուցում է սոցիալիզմ» և հետևաբար՝ ՉԺՅ նկատմամբ ԱՄՆ -ը պետք է վարի
«կոշտ զսպման» քաղաքականություն: Գետազայում՝ այդ մոտեցումները վերանայվել են, և 1996թ.
վերջին բնութագրելով ՉԺՅ հետ հետագա հարաբերությունների գլխավոր ուղղվածությունը,
ԱՄՆ նախագահը նշել էր, որ «ԱՄՆ-ը պահպանում է Չինաստանի՝ որպես 21-րդ դարում ԱՄՆ
կենտրոնավորվ գործընկերոջ վրա դրական միջոցներով ազդելու հնարավորությունները»,
այդ իմաստով կարևորելով ՉԺՅ հետ բազմաբնույթ համագործակցություն սկսելու անհրա-
ժեշտությունը: Չինաստանի հետ հարաբերություններում «կոշտ զսպման» քաղաքականությունից,
անցում կատարվեց՝ «շփումների և զսպման» քաղաքականության:

ձևավորվել էր որոշակի ուժային հաշվեկշիռ[23-26]: Տարածաշրջանում ռազմա-քաղաքական և ռազմական ուղղակի ներկայության արտոնությունն ինտեգրացիայով պահպանում էր միայն Ռուսաստանը՝ հիմնականում տարածաշրջանում առկա ռազմաքաղաքականների և Կոլեկտիվ անվտանգության պայմանագրի (ԿԱՊ) ընձեռած մեխանիզմների շրջանակներում: Այդ աշխարհաքաղաքական հաշվեկշիռը հիմնովին փոփոխվեց սեպտեմբերի 11-ի իրադարձություններից հետո տարածաշրջանում ԱՄՆ բանակի լայնածավալ ներկայությամբ, որին հաջորդեց նաև ԱՍՕ-ի ռազմական հայեցակարգի վերանայման շնորհիվ, հակաահաբեկչական գործողություններում կազմակերպության դերի որոշումն ու ռազմական ներկայությունը Կենտրոնական Ասիայում[27]: Պատմականորեն՝ Կենտրոնական Ասիայում առաջին անգամ ձևավորվեց ԱՄՆ և ԱՍՕ-ի ուղղակի ռազմական ներկայություն: Ուզբեկստանում նախկին խորհրդային ռազմական օդանավակայանում՝ Կարշիում և Ղրղզստանի Մանաս օդանավակայանում, ստեղծվեցին ԱՄՆ և ԱՍՕ-ի ռազմաօդային ռազմակայաններ, որոնք օդային աջակցություն են ցուցաբերում Աֆղանստանում հակաահաբեկչական գործողություններին:

Կերոշարարյալ գործոնների ազդեցությամբ հիմնական մարտահրավերների և իրավիճակի նման նշանակալից փոփոխությունների արդյունքում Չինաստանում էականորեն փոփոխվեցին նաև երկրի անվտանգության ապահովման հիմնարար շեշտադրումներն ու մոտեցումները[19]: Սառը պատերազմի ժամանակաշրջանում ՉԺՀ անվտանգության առումով հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացված էր քաղաքական և ռազմական բարդորոշների վրա, իսկ տնտեսական անվտանգությունը գտնվում էր մի տեսակ երկրորդական դերում: ԽՍՀՄ փլուզմանը հաջորդող սկզբնական շրջանում ընթացիկ զլորթի տեղաշարժերի ենթատեքստում երկրի անվտանգության համակարգում տնտեսական անվտանգության բաղադրիչի նշանակությունն աստիճանաբար սկսեց ամել ռազմական և քաղաքական բարդորոշների համեմատ: **1996 թ. հետո Չինաստանում, ըստ էության, ձևավորվեց անվտանգության ապահովման նոր հայեցակարգ, որն առաջին հերթին հենվում էր փոխհամագործակցության և փոխօգնության սկզբունքների վրա[19,28,29]:** Նոր հայեցակարգն առաջին անգամ հրապարակվեց ASEAN-ի 1997 թ. մարտյան համաժողովում՝ իր հետագա զարգացումն ստանալով ռուս-չինական 1997 թ. ապրիլյան համատեղ Հայտարարությունում նոր բազմաբևեռ աշխարհակարգի ձևավորման գործընթացների առկայության արտացոլմամբ, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի գլխաթափման 1999 թ. համաժողովում և ՉԺՀ ԿԿ 16-րդ համագումարում ՉԺՀ Նախագահ Չյան Չեմինի ելույթներում[19,30]:

Նոր աշխարհակարգի ձևավորման գործընթացների առկայության, տարածաշրջանային լայնածավալ տեղաշարժերի և անվտանգության ապահովման հայեցակարգային մոտեցումների փոփոխությունների ենթատեքստում ՉԺՀ-ում առաջացավ նաև արտաքին քաղաքականության նոր վեկտորների ձևավորման անհրաժեշտություն: 90-ականների կեսերից Չինաստանը նկատելիորեն ակտիվացնում է իր գործունեությունը Կենտրոնական Ասիայի ուղղությամբ, ինչը մեծապես պայմանավորված էր նաև երկրի անվտանգության համակարգային ապահովման նոր մոտեցումներով[3-9]: **90-ականների կեսերից,** տարածաշրջանային համագործակցության հաստատությունների ստեղծման և դրանց ամրապնդման Չինաստանի գործունեությունը, արդեն **չսահմանափակվելով միայն Հարավային և Հարավարևելյան Ասիական տարածաշրջանով, որը**

մշտապես գերակա նշանակություն ունի ԶԺՅ համար, տարածվում է նաև ԶԺՅ համար որպես «թիկունքային» բնութագրվող միջինասիական և Ռուսաստանի ուղղություններով: 1996թ. Շանհայում և 1997թ. Մոսկվայում հինգ երկրների (ՌԴ, ԶԺՅ, Ղազախստան, Տաջիկստան և Ղրղզստան) նախագահները ստորագրեցին ռազմաքաղաքական կարևորագույն նշանակության փաստաթղթեր, որոնք ստեղծում են նախկին ՄՅՄ-Զինաստան սահմանի ողջ երկայնքով ռազմական վստահության ռեժիմ: Սահմանային -տարածքային վեճերի հաղթահարման առումով ձեռք բերված առաջընթացն ու հաջողություններն էապես նպաստեցին Զինաստանի և տարածաշրջանի երկրների միջև որոշակի վստահության մթնոլորտի ձևավորմանն ու ամրապնդմանը, ինչպես նաև Շանհայան Զնգակի ձևավորման (1996թ.) ԶԺՅ նախաձեռնության կենսագործմանը, որը հետագայում (2001թ.) Ռեգրեկստանի միացումով վերափոխվեց Շանհայան Զամագործակցության Կազմակերպության (ՇՀԿ)[31]:

Միջինասիական տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտում Զինաստանի հետաքրքրությունների շրջանակը բավականաչափ ընդգրկում է և բազմաբնույթ: Ընդհանուր առմամբ այդ հետաքրքրությունները բխում են ԶԺՅ տնտեսական բարեփոխումների ու խաղաղ զարգացման կենսագործման և երկրի անվտանգության ապահովման ու միասնականության պահպանման գերակայություններից: Դրանք ենթադրում են ահաբեկչության, իսլամական ծայրահեղականության ու անջատողականության դեմ համատեղ պայքար և հարևան տարածաշրջանում կայունության պահպանման ապահովում սահմանամերձ տարածքների անվտանգության համատեղ ապահովում տարածաշրջանի երկրների հետ բարեկամական փոխվստահության հարաբերությունների ձևավորում, Զինաստանի հակառակորդ կամ մրցակից երկրի կամ երկրների խմբի Կենտրոնական Ասիայում մոնոպոլ վերահսկողության հաստատման, ինչպես նաև տարածաշրջանում ԶԺՅ դեմ ուղղված ռազմա-քաղաքական որևէ դաշինքների ձևավորման հնարավորությունների կանխարգելում[32-36]: ԶԺՅ և տարածաշրջանի երկրների միջև անվտանգության ոլորտում փոխհամագործակցությունն ընդգրկում է նաև էթնիկ հանցագործ խմբավորումների, թմրանյութերի իրացման, անօրինական միգրացիայի, բնապահպանական ճգնաժամների, տեղեկատվական անվտանգության և այլ ոլորտների, որոնք ընդհանուր առմամբ կարևոր նշանակություն ունեն տարածաշրջանի անվտանգության ապահովման առումով[32-36]:

2001թ. սեպտեմբերի 11-ի իրադարձություններից և ԱՄՆ գլխավորությամբ հակաահաբեկչական գործողությունների ծավալումից հետո ԶԺՅ արտաքին քաղաքական մոտեցումները նորից լրջորեն վերանայվեցին՝ դառնալով ավելի ակտիվ և գործնական: ԱՄՆ-ում ԶԺՅ հետ հարաբերություններում «շփումների և զսպման» քաղաքականության իրականացման միտումների դրսևորվումների առկայության պայմաններում, ԱՄՆ ուղղակի ներկայությունը միջինասիական տարածաշրջանում Զինաստանի համար կարող էր վերածվել նոր մարտահրավերների առաջացման և բացասական հեռանկարային զարգացումների աղբյուրի:

Մյուս կողմից, միջինասիական տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտում Զինաստանի հետաքրքրությունների շրջանակի համեմատական դիտարկումը 2001թ. սեպտեմբերի 11-ից հետո ձևավորված իրադրության ենթատեքստում, նկատելի է տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային երկրների

միջազգային և տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտներում ունեցած հիմնական շահերի հետ ոչ միայն մրցակցային կամ հակադրությունների, այլև ընդհանրությունների ամկայությունը[18,35-36]: Մասնավորապես, տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային երկրների՝ այդ թվում նաև ներգրավված գլոբալ ազդեցիկ ուժերի՝ ԱՄՆ, ՌԴ, ԵՄ և ՉԺՉ համար կարևորագույն նշանակություն ունի ահաբեկչության, իսլամական ծայրահեղականության ու անջատողականության դեմ համատեղ պայքարի իրականացումը և այդ ոլորտում սերտ համագործակցության պահպանումը: Սկզբունքորեն դա նաև այն հիմնական փաստարկն է, որով և հիմնավորվում է Կենտրոնական Ասիայում ԱՄՆ և ՆԱՏՕ-ի ուժերի ներկայությունը, ինչը խոչընդոտելով միջինասիական տարածք ծայրահեղական իսլամի ներթափանցմանը, ապահովում է տարածաշրջանային երկրների, այդ թվում նաև ՌԴ և ՉԺՉ ազգային շահերի պաշտպանությունը:

ԱՄՆ և ՆԱՏՕ-ի ռազմական ներկայության առումով իրավիճակը նույնը չէ աշխարհաքաղաքական և ռազմավարական հիմնարար հեռանկարային զարգացումների ենթատեքստում, որտեղ՝ և ՌԴ և ՉԺՉ դեպքում ամկա են շահերի ակնհայտ մրցակցային, ինչպես նաև հնարավոր հակադրությունների առաջացման հնարավորություններ, ինչն արդեն իսկ դրսևորվում է այնպիսի կարևորագույն նշանակություն ունեցող ուղղությամբ, ինչպիսին է Հներգոռնեստությունների հասանելիության և անվտանգության ապահովման ոլորտը: Գլոբալ և տարածաշրջանային մակարդակներում ԱՄՆ կողմից իրականացվող մարտավարական բնույթի գործընթացների ենթատեքստում ավելի ու ավելի էր ամրապնդվում այն տեսակետը, որ ԱՄՆ-ը կարող է օգտագործել Կենտրոնական Ասիայում իր ռազմական ներկայությունը ռազմավարական և աշխարհաքաղաքական նպատակներով: Դրա հիմնավորումներից մեկն այն էր, որ ԱՄՆ-ը սկսեց ակտիվ ֆինանսատեխնիկական աջակցություն ցուցաբերել ռազմական շինարարությանը ոչ միայն Կենտրոնական Ասիայում, այլև Հարավային Կովկասում՝ հատկապես Վրաստանում և մասնակիորեն Ադրբեջանում: Սույն հանգամանքը լրջագույն մարտահրավեր էր նախ և առաջ ԱՊՉ տարածքում անվտանգության համակարգի ձևավորման գլխավոր շարժիչ ուժի՝ Ռուսաստանի ազգային շահերի համար, որը ՌԴ Նախագահ Վլադիմիր Պուտինի պաշտոնավարման սկզբից սկսած առաջին քայլերն էր ձեռնարկում մեծ տեղության իր դերի վերականգնման ուղղությամբ: Ռուսաստանում և ԿԱՊ-ում իրենց անդամակցությունը վկասեցրած ԱՊՉ երկրներում՝ ամրապնդվեց ռազմաքաղաքական ու ռազմական ոլորտներում ՌԴ հետ երկկողմ համագործակցության, ինչպես նաև հավաքական ուժային կառույցի շրջանակներում անվտանգության համակարգի ձևավորման և ապահովման անհրաժեշտությունը: 2002 թ. ստեղծվեց Հավաքական Անվտանգության Պայմանագրի Կազմակերպությունը (ՀԱՊԿ), որին 2006թ. անդամակցեց նաև ՌԻզբեկստանը**, որով ՇՀԿ հինգ անդամ երկրները դարձան նաև ՀԱՊԿ անդամներ:

*- Բելոռուս, Հայաստան, Ղազախստան, Ղրղզստան և Տաջիկստան:

**- ՌԻզբեկստանն անդամակցեց ՀԱՊԿ ին ԱՄՆ և ԵՄ կողմից Անդրջանի իրադարձությունների համար ՌԻզբեկստանի իշխանությունների գործողությունների դատապարտման և սանկցիաների կիրառումից՝ հետո փակելով նաև ԱՄՆ ռազմակայանը:

Սկզբունքորեն Կենտրոնական Եվրասիայի՝ Զարավային Կովկաս և Կենտրոնական Ասիայի ենթատարածաշրջաններում, չնայած որոշակի առանձնահատկություններին և անհամասեռությանը, այնուամենայնիվ ձևավորվեց արտատարածաշրջանային դերակատարների և նրանց հիմնական շահերի համեմատականորեն նույնատեսակ և նույնարևույթ բազմություն[26]: Ի տարբերություն Զարավային Կովկասի՝ Կենտրոնական Ասիայում ավելի ու ավելի ակտիվացող Զինաստանն՝ իր ածող միջազգային հեղինակությամբ և ամրապնդվող Շանհայան Կազմակերպությունը վերածվում էին տարածաշրջանի կայունության ամրապնդման կարևոր նշանակության գործոնների: Մյուս կողմից, եթե Կենտրոնական Ասիայի նկատմամբ ԱՄՆ-ի և ԵՄ մոտեցումներում ձևավորվեցին որոշակի տարբերություններ հատկապես աշխարհաքաղաքական երկարաժամկետ նպատակների ըմբռնումների համատեքստում, ապա ԱՄՆ, ԵՄ և ՆԱՏՕ-ի շահերը Զարավային Կովկասում՝ հիմնականում համընկնում էին [23-25]: Այս իմաստով կենտրոնասիական տարածքում նոր ուժային բալանսի ձևավորումը ֆունկցիոնալ կախվածություն ունի հարավկովկասյան ենթատարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական և գեո-ռազմավարական տեղաշարժերի իրականացումից: Ավելին, ԱՄՆ աշխարհաքաղաքական հաջողությունը Կենտրոնական Ասիայում ուղակիորեն կարող է պայմանավորվել «Կասպյան նավթագազային անոթի բկանցք» անվանվող Զարավային Կովկասի՝ «արևմտականացման» հնարավորությամբ: Կենտրոնական Ասիայում ձևավորված այս կոնֆիգուրացիան, ըստ էության որոշ մանրամասների ձևափոփոխություններով պահպանվեց նաև հետագայում:

Նոր իրավիճակում Զինաստանն սկսեց ակտիվորեն զարգացնել Ռուսաստանի և միջինասիական երկրների հետ երկկողմ և բազմակողմ հարաբերությունները՝ օգտագործելով ինչպես այդ երկրների հետ ուղղակի շփումների, այնպես էլ ԵՀԿ տարածաշրջանային հաստատության ստեղծմամբ ընձեռնած նոր հնարավորություններն ու մեխանիզմները: Ձևավորվելով անվտանգության առաջնայնությունների հենքով՝ կազմակերպությունն արագորեն ընդարձակեց իր նպատակների շրջանակը, վերածվելով՝ բոլոր ոլորտներում տարածաշրջանային և երկկողմ համագործակցության զարգացման կարևորագույն մեխանիզմի: ԵՀԿ գործառույթների շրջանակի ընդարձակմամբ՝ օրակարգային հարցերի շրջանակներում ընդգրկվեցին ոչ միայն սահմանային կարգավորման խնդիրները, այլև տնտեսական, քաղաքական, մշակութային և անվտանգության ոլորտներում համագործակցության զարգացման և համակարգման հիմնահարցերը[31]: Այնուամենայնիվ, ԵՀԿ ստեղծման մոտիվացիան տարածաշրջանային անվտանգության հիմնախնդիրներն են, իսկ հետագա ռազմաքաղաքական իրավիճակի փոփոխման և զարգացումների գնահատման ամրապնդման հիմքը համընդհանուր չափանիշներով բազմաբևեռ համակարգի ձևավորման անհրաժեշտության դիրքերից հանդես եկող և տարածաշրջանի առումով՝ կազմակերպության երկու առաջատար անդամների՝ Ռուսաստանի և Զինաստանի դիրքորոշումների ընդհանրությունն է: Կենտրոնական Ասիայում ներգրավված արտատարածաշրջանային ուժերի և նրանց շահերի բազմազանությունն առանձնապես ընդգծում է ԵՀԿ ստեղծման կարևորությունը տարածաշրջանային հիմնախնդիրները համագործակցության և դիվանագիտական մեթոդների կիրառման հարթությունում լուծելու հնարավորությունների նշանակալիորեն

մեծացման առումով այդ ժամանակաշրջանում Չինաստանի և Ռուսաստանի հնարավորությունների համեմատական ակնհայտ սահմանափակումների առկայության պայմաններում:

Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ քաղաքական և անվտանգության համագործակցության ծավալմանը զուգահեռ նշանակալիորեն ակտիվացավ նաև ԶԺՀ և այդ երկրների միջև առևտրատնտեսական համագործակցությունը: Դա արտացոլվեց ոչ միայն առևտրական համագործակցության ակտիվացման, այլև տարածաշրջանում Չինաստանի կողմից կատարվող ներդրումների իրագործման գործառույթներում: 1997թ. վերջից սկսված Չինաստանի «Գնալ դուրս» ռազմավարության իրականացումը, և 1999 թ.-ից սկսված՝ ԶԺՀ «Արևմտյան Շրջանների Զարգացման ռազմավարական ծրագրի» կենսագործումն առանձնակի կարևորություն էին հաղորդում Կենտրոնական Ասիայի հետ տնտեսական համագործակցության ծավալման գործընթացին: Դա՝ մի կողմից Կենտրոնական Ասիայում էներգոռեսուրսների ոլորտում ներդրումների իրականացման հնարավորության առկայությունն էր, մյուս կողմից՝ ԶԺՀ արևմտյան շրջանների էկոնոմիկական զարգացման համար տարածաշրջանի տնտեսական և ռեսուրսային ներուժի օպտիմալ օգտագործման հնարավորությունը: Զևավորվող տնտեսական համագործակցությունում էներգոռեսուրսների ոլորտն ի սկզբանե կենտրոնական նշանակություն ուներ, ինչպես միջինասիական երկրների այնպես էլ Չինաստանի համար: Վերջինիս դեպքում նաև համահունչ էր «Գնալ դուրս» և «Արևմտյան Շրջանների Զարգացման ծրագրի» ռազմավարությունների հիմնադրույթներին: 2004 թ. հետո «Գնալ դուրս» ռազմավարության կենսագործման շրջանակներում ԶԺՀ-ից արտերկրում կատարվող ներդրումների հոսքի թռիչքային զարգացման պայմաններում շոշափելիորեն աճեց նաև Չինաստանի տնտեսական ներկայությունը Կենտրոնական Ասիայի երկրների՝ հատկապես Ղազախստանի էներգոռեսուրսների ոլորտում:

ԶԺՀ-ը բարձր մակարդակի ռազմավարական երկկողմ հարաբերություններ է հաստատել միջազգային և տարածաշրջանային քաղաքական ու տնտեսական հարաբերություններում՝ հիմնական նշանակություն ունեցող տարածաշրջանի երկրների՝ Ռուսաստանի և Ղազախստանի հետ, ինչն էապես նպաստում է նաև միջինասիական մյուս երկրների հետ համագործակցության զարգացմանը, տարածաշրջանային կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը, ինչպես նաև տարածաշրջանային կայունության և անվտանգության ապահովմանը: Չինաստանը մեծածավալ ներդրումներ է իրականացնում տարածաշրջանի երկրների ոչ միայն էներգետիկ և այլ ռեսուրսների, այլև՝ սոցիալական, կապի ու տրանսպորտային ենթակառուցվածքների ոլորտների զարգացման նպատակով: Զգալի միջոցներ է հատկացնում այդ երկրներին նպատակային արտոնյալ վարկերի տրամադրման, ինչպես նաև մեծածավալ տնտեսական օգնություն ցուցաբերելու նպատակով:

Մյուս կողմից, չնայած էներգոռեսուրսների ոլորտում ներդրումները՝ ֆինանսական, ինչպես նաև շահագործվող էներգակիրների ծավալների առումներով նշանակալիորեն զիջում են այլ երկրների մասնավորապես ԱՄՆ ընկերությունների ներդրումների և ռեսուրսների շահագործման ծավալներին, այնուամենայնիվ տարածաշրջանում առաջացան «չինական սպառնալիքի» հնարավոր ձևավորման ընկալումներ: Ռեսուրսների ոլորտում կատարվող արտաքին ներդրումներին յուրաքանչյուր ուղեկից զգայական քնույթի տարրերի առկայության հետ մեկտեղ նման անհանգստությունների

առաջացումն առաջին հերթին պայմանավորված է տարածաշրջանի երկրրների և հարևան Չինաստանի՝ ընդհանրական ռեսուրսային զուំնարային ներուժերի չափազանց բարձր անհամամասնության առկայությամբ, ինչն առանձնապես նշանակալիորեն է արտացոլված ժողովրդագրական իրավիճակների տարբերություններում:

Վերոշարադրյալի իմաստով միջազգային տնտեսությունում արագորեն ինտեգրվող Չինաստանի համար կարևորագույն նշանակություն ձեռք բերեց ինչպես «մեծ տերությունների» հետ հակասությունների հնարավոր առաջացումը կանխելու և խաղաղ գոյակցության քաղաքականության իրականացումը, այնպես էլ «չինական սպառնալիքի» առկայության հնարավորության բացառման առումով վստահության ձևավորումը գլոբալ և տարածաշրջանային մակարդակներում: Ի հակակշիռ «Չինական սպառնալիքի» առկայության պնդումների՝ Չինաստանում մշակվեց և առաջարկվեց «ներդաշնակ աշխարհի» կառուցման հայեցակարգը, որն առաջին անգամ՝ ԶԺԳ Նախագահի կողմից շարադրվեց 2005թ. ապրիլին՝ ասիա-աֆրիկյան գագաթաժողովում, այնուհետև՝ ՄԱԿ-ի 60 ամյակին նվիրված ելույթում [37]: Հայեցակարգն, ըստ էության, հենվում է.

- խաղաղ քաղաքական երկխոսության միջոցով փոխըմբռնման ամրապնդման,
- խաղաղ քաղաքական երկխոսության միջոցով տնտեսական առաջընթացի և զարգացման ապահովման,
- փոխըմբռնման և տնտեսական զարգացման ապահովմանը նըպաստող՝ մշակութային փոխանակումների և փոխլրացման,
- անվտանգության ոլորտում երկխոսության և համագործակցության ամրապնդման,
- բնապահպանական խնդիրների լուծման նպատակով բոլոր և առանձնապես հարևան երկրների ջանքերի կենտրոնացման՝ հիմնական բաղադրիչների վրա* [37-42]:

Միջազգային հարաբերությունների մակարդակում այն ենթադրում է՝ «ներդաշնակ ասիայի» և «ներդաշնակ աշխարհի» կառուցման հետևողական ջանքերի կիրառում: Այս ենթատեքստում, ստանձնելով միջազգային և տարածաշրջանային հարաբերություններում առկա հակասությունների նվազեցման և համագործակցության հաստատման ուղղությամբ ջանքերի համակարգման նախաձեռնություն, ԶԺԳ արտաքին քաղաքականության համար այդ հարաբերություններում բարձր պատասխանատվություն ունեցող երկրի, ինչպես նաև ավելի կառուցողական դերի կենսագործումը վերածվում են կարևորագույն բաղադրիչների:

*- ԶԺԳ քաղաքական և էկոնոմիկական համեմատական վերլուծությունների կենտրոնի ղեկավար Yue Keqing-ը, որի խորհուրդները կարևորում է նաև ԶԺԳ Նախագահը, «ներդաշնակ աշխարհի» հայեցակարգը մեկնաբանել է հետևյալ կերպ-«Չինաստանի կողմից առաջադրված ներդաշնակ աշխարհի գաղափարը շատ ընդհանրություններ ունի աշխարհում տարածված գլոբալ կառավարման տեսության հետ: Դրանք երկուսն էլ արմատավորված են մարդկության մակատարի մտահոգության վրա, երկուսն էլ հանդես են գալիս միակողմանիության և հնգեմոնիզմի դեմ, երկուսն էլ ընդգծում են որևէ երկրի ընդհանրական բնույթի հարցերի լուծումը միջազգային կազմակերպությունների միջոցով, երկուսն էլ դեմ են «աշխարհի ՄԱՆ կողմից կառավարմանը» և ընդգծում են ՄԱԿ ի դերի բարձրացումը, երկուսն էլ պնդում են նոր քաղաքատնտեսական աշխարհակարգի անհրաժեշտությունը...» Դա գլոբալ կառավարման չինական տեսակետն է. փոփոխվող աշխարհում նոր իրողությունների և միտումների վերաբերյալ Չինաստանի աշխարհընկալումը [42]:

Ընդհանուր առմամբ, Կենտրոնական Ասիայում ներկայումս ձևավորված ՉԺՅ ռազմավարության հիմքում դրված են՝ Չինաստանի արտաքին քաղաքականության խաղաղ գոյակցության՝ հինգ հիմնադրույթները և երկրի տնտեսական զարգացման և բարեփոխումների համար արտաքին նպաստավոր պայմանների ստեղծման գերակայությունը^{*}: Այդ գերակայության ու հիմնադրույթների զուգորդումը՝ հարևան երկրների հետ բարեկամական հարաբերությունների կառուցման մոտեցման հետ, բարիդրացիական հարաբերությունների ձևավորումը և էկոնոմիկական փոխշահավետ համագործակցության կենսագործումը՝ դառնում են Կենտրոնական Ասիայի երկրների և Ռուսաստանի հետ՝ ՉԺՅ հարաբերությունների կառուցման, բացարձակ առաջնայնություններ^{**}:

Փոխհամագործակցության ու փոխօգնության սկզբունքների վրա հենվող՝ անվտանգության ապահովման ՉԺՅ հայեցակարգի համատեքստում, տարածաշրջանում կայունության ամրապնդման և անվտանգության ապահովման առումներով՝ Ռուսաստանի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ երկկողմ, ինչպես նաև՝ ԾՅԿ շրջանակներում տարածաշրջանային համագործակցության հետագա զարգացումն ու ամրապնդումը, կենսական նշանակություն ունեն՝ ՉԺՅ անվտանգության ապահովման և էկոնոմիկական զարգացման համար: Չինաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնադրույթները, խաղաղ գոյակցության սկզբունքներն ու “ներդաշնակ աշխարհի” կառուցման հայեցակարգը բացառում են՝ փոխհամագործակցության ու փոխօգնության սկզբունքների վրա հենվող անվտանգության ապահովման ռազմաքաղաքական համագործակցության վերափոխումը՝ ռազմական բյուրային կառուցվածքի, ինչպես նաև՝ դաշնակցային հարաբերությունների ձևավորումը: Միջազգային հեղինակության և ազդեցության անընդհատ աճով, ինքնուրույն խմբակային շահերով չթելադրվող արտաքին քաղաքականություն իրականացնող Չինաստանը, հանդիսանում է՝ ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ՝ միջազգային չափանիշներով հավասարակշռության և կայունության ամրապնդման գործոն:

*- “发展才是硬道理- Միայն զարգացումն ունի իրական իմաստ”- Դեն Սյաոպինի 1992թ. ասույթը մեծ ազդեցություն ունի ՉԺՅ արտաքին քաղաքականության ձևավորման վրա:

** - “Առանց խաղաղ և կայուն միջավայրի ոչ մի երկիր չի կարող կենտրոնանալ տնտեսության շինարարության վրա” [19]

5.2. Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները Կենտրոնական Եվրասիայում, դրանց լուծման ՉԺՀ քաղաքականությունը և դրա նշանակությունը տարածաշրջանում

Չնայած ՉԺՀ խաղաղ զարգացման ռազմավարության և արտաքին քաղաքականության հիմնարար սկզբունքները բացառում են էներգիայի հիմնախնդիրները քաղաքական պայքարի և Կասպյան շրջանում ծավալված «Մեծ խաղին» նմանաբնույթ գործընթացներում ընդգրկելու հնարավորությունը, այնուամենայնիվ, նշանակալից քանակությամբ էներգոռեսուրսների առկայությամբ սահմանակից տարածաշրջանի ընտրությունը՝ որպես էներգակիրների մատակարարման աղբյուրի հնարավոր ամենաբնական ընտրությունն է Չինաստանի համար[43-47]: Չինաստանի տնտեսության շարունակական աճին և հետագա զարգացման ապահովման համար նպաստավոր արտաքին պայմանների ապահովմանն ուղղված «Գնալ դուրս» ռազմավարության իրականացմանն ու ծավալմանը համընթաց, ըստ էության ՉԺՀ-ում լիովին ձևավորվեցին՝ ընդհանրապես էներգոռեսուրսների, և մասնավորապես՝ միջինասիական էներգակիրների դերի և նշանակության ըմբռնումները երկրի էներգաանվտանգության երաշխավորման առումով: Այս շրջանում նշանակալիորեն ակտիվացան տնտեսական և հատկապես էներգոռեսուրսների ոլորտներում Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ համագործակցության զարգացմանն ուղղված ՉԺՀ դիվանագիտական ձեռնարկումները, ինչպես երկկողմ, այնպես էլ ՇՀԿ շրջանակներում[31]: Այոս կողմից Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ համապարփակ՝ մասնավորապես նաև էներգոռեսուրսների ոլորտում համագործակցության զարգացման Չինաստանի շահագրգռվածությունն ինքնին ըլսում է աշխարհաքաղաքական բնականության, էկոնոմիկական փոխշահավետության, ինչպես նաև ՉԺՀ և տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունից [43-47]:

Սեպտեմբերի 11-ի իրադարձություններից անմիջապես հետո Չինաստանն ԱՄՆ-ին առաջարկեց և ցուցաբերեց հնարավոր օժանդակություն հակահարձակության գործողությունների իրականացման ընթացքում: Իրենց հերթին սեպտեմբերի 11-ի իրադարձություններից հետո ձևավորված իրողությունները որևէ նոր խոչընդոտող ազդեցություն չունեցան ՉԺՀ էներգոռեսուրսների հասանելիության և մատակարարումների հուսալիության ապահովման առումով այդ թվում նաև Կենտրոնական Ասիայում: Սակայն խնդրի ավելի խորքային և հատկապես հեռանկարային դիտարկումը, կարող է հանգեցնել Չինաստանում էներգոանվտանգության առումով անհանգստության ավելացմանը՝ հատկապես մատակարարումների հուսալիության երաշխավորման տեսանկյունից: Կենտրոնական Ասիայում ԱՄՆ ուղղակի ներկայությամբ ՉԺՀ էներգոռեսուրսների մատակարարման ծովային ուղիների՝ ԱՄՆ կողմից գրեթե լիակատար վերահսկողությունն ամբողջանում է լրացվելով ցամաքային ուղիների նկատմամբ վերահսկողության հաստատման հեռանկարային հնարավորությամբ*:

Ընդ որում,
* - Ինչպես նշում է ՉԺՀ Պետխորհրդի Զարգացման հետազոտությունների կենտրոնից Qin Xuanren-ը՝ Կենտրոնական Ասիա ներթափանցմամբ ԱՄՆ-ը «մեկ կրակոցով սպանել է երեք թռչուն»՝ ապահովելով Կենտրոնական Ասիայի ռազմավարական տարածքի վերահսկողությունը, ՈՂ, ՉԺՀ և Իրանի զսպումը, ինչպես նաև Կասպից ծովի շրջանի նախի և գազի պաշարների վերահսկողությունը[48,49]:

Կենտրոնական Ասիայից և Ռուսաստանից էներգոռեսուրսների տեղափոխման ցամաքային ենթակառուցվածքների զարգացման միջոցով ծովային երթուղիների և Մալակկա նեղուցով էներգակիրների առաքումների ծավալների նվազեցման շնորհիվ մատակարարումների հուսալիության երաշխավորումը ԶԺՀ էներգամատակարարության ապահովման ռազմավարության կարևորագույն տարրերից է: **Եվ այս իմաստով նաև այլ գործոնների հետ զուգորդված՝ ԱՄՆ ռազմական ներկայության ամրապնդումն ու երկարաժամկետ ներկայությունը Կենտրոնական Ասիայում ընդունելի չի կարող լինել Զինաստանի համար:**

Արտաքին աղբյուրներից և մասնավորապես Կենտրոնական Ասիայից ԶԺՀ էներգակիրների մատակարարման հուսալիության և անվտանգության հիմնախնդիրների ավելի ամբողջական ըմբռնման առումով հատկապես ԶԺՀ-ԱՄՆ հարաբերությունների ենթատեքստում անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև մի շարք այլ գործոններ: Էներգոռեսուրսների հիմնախնդիրները երկու երկրների ընդհանրական հարաբերությունների օրակարգային կարևոր, բայց և այնպես ընդամենը հարցերից մեկն է: Չնայած դրան՝ այն ունի զորքայ քնույթ և առնչվում է էներգակիրների միջազգային շուկային, աշխարհում էներգոռեսուրսներով հարուստ ոլորտ տարածաշրջաններին և այս կամ այն չափով, նաև զրեթէ բոլոր երկրներին: Նման ընդգրկումության պայմաններում, քնականաբար, քաղաքական և աշխարհաքաղաքական գործոնները մշտապես թողնելու են իրենց ազդեցությունը ոլորտում երկու երկրների հարաբերությունների ձևավորման վրա առնվազն միջազգային շուկայի վրա դրանց ազդեցության մակարդակով և չեն կարող անտեսվել:

Էներգոռեսուրսների միջազգային շուկայում և զրքայ տնտեսությունում ԶԺՀ ընդգրկվածության մակարդակն այնպիսին է, որ համագործակցության ցանկացած լրջագույն խաթարում հանգեցնելու է ծանր ֆինանսատնտեսական հետևանքների, ինչպես միջազգային շուկայում և էներգակիրներ արտահանող երկրներում, այնպես էլ ոլորտում ներդրումներ իրականացրած ընկերությունների համար, որոնցում հիմնական մասնաբաժինները պատկանում են ԱՄՆ և արևմտյանայլ կորպորացիաներին: Արդյունքում, դա կարող է լրջագույն խնդիրներ հարուցել իննց ԱՄՆ էներգակիրների մատակարարումների առումով[50,51]: Էներգոռեսուրսների մատակարարման ընդհատման հետևանքով, «աշխարհի ֆարրիկա» ֆենոմենով և արտահանման ու ներկրման ահռելի ծավալներով Զինաստանի տնտեսության լուրջ խաթարման հետևանքով առաջացած շրթայական ռեակցիան կարող է հանգեցնել զրքայ մասշտաբներով ֆինանսատնտեսական ծանրագույն ճգնաժամի: **Նման ճգնաժամի հետևանքների հիմնական կրողներից մեկը հանդիսանալու է ԱՄՆ տնտեսությունը, որն ակնհայտորեն ամենամեծ ազդեցությունն ունեցող հետևաբար նաև փոխազդեցության կրող միավորն է միջազգային շուկայական և ֆինանսատնտեսական մեխանիզմների ու դրանց գործառույթներում հիմնական կանոնների ձևավորման, դրանց պահպանման, կիրառման ու կառավարման առումներով:**

Իր հերթին, ԶԺՀ-ից ամենախոշոր ներմուծող և ԶԺՀ-ում խոշորածավալ արտաքին ներդրումներ իրականացող ԱՄՆ-ի հետ համագործակցության անխաթար զարգացումը ակնհայտորեն հիմնարար և կենտրոնական նշանակություն ունի արտահանման կողմնորոշմամբ ու արտաքին ֆինանսատնտեսական և տեխնոլոգիական ներդրումների ներգրավման առաջնայնություններով Զինաստանի տնտեսության համար*:

Ընդհանրական ձևակերպան դեպքում երկու երկրների էկոնոմիկական, այդ

թվում, նաև էներգիայի ոլորտում հարաբերությունների համար բնութագրական են փոխաշխատակալվածությունն ու փոխկախվածությունը[50-53]: Եվ չնայած երկու երկրների հարաբերություններում երկկողմ և գլոբալ բնույթի հիմնախնդիրների հակասությունների և տարրմթնոնների առկայությանն՝ անընդհատ խորացող էկոնոմիկական համագործակցությունն ու փոխաշխատակալվածությունը ԶԺՀ - ԱՄՆ հարաբերություններում առաջացող հնարավոր ճգնաժամների խորացումը մշտապես սահմանափակող գործոններ են: Պարզապես մի կողմից առկա է ԶԺՀ տնտեսական հարաճուն զարգացումը, որն ամրապնդված է աշխարհի ամենամեծաքանակ մարդկային ռեսուրսներով, ինչն հանգեցրել է համաշխարհային տնտեսությունում և առևտրական փոխանակումներում Չինաստանի դերի և ներդրումների աննախադեպ աճի: Այդ կողմից, առկա է աշխարհում առաջատար տերության իր ներկայիս դիրքերի պահպանման ԱՄՆ քնակախոն ծգտումը: Տեսանելի ապագայում երկու երկրների տնտեսական՝ այդ թվում նաև էներգակիրների առումով մրցակցային գործընթացները կորոշվեն և կմնան այս երկու երկույթների և մոտեցումների դիալեկտիկական համակցության ոլորտում: Այդ գործընթացները տեսանելի ապագայում չեն կարող հանգեցնել միջազգային հարաբերություններում բարձր պատասխանատվություն ունեցող երկրների՝ ԶԺՀ-ԱՄՆ հարաբերություններում այնպիսի ճգնաժամի, որը կարող է վերածվել հակամարտության, որի դեպքում ոչ միայն ծովային երթուղիները, այլև ցամաքային խողովակաշարերը ռազմական միջոցների կիրառման դեպքում նույնքան, եթե ոչ ավելի, խոցելի են: Կերոշարդղվածի իմաստով անհրաժեշտ է ընդգծել՝ որ մինչև այժմ դեռևս չի գրանցվել Չինաստանի արտաքին էներգոռեսուրսների մատակարարումների խաթարման որևէ քիչ թե շատ՝ լուրջ դեպք: Ավելին, ծովային երթուղիների զբոբալ պաշտպանության ենթատեքստում հենց ԱՄՆ-ն է իրականացնում նաև Չինաստանի արտաքին առևտրի և ռեսուրսների մատակարարման նավթի խողովակների պաշտպանությունը: Աֆղանստանում հակասահբեկչական գործողությունների իրականացումն արգելափակում է Կենտրոնական Ասիա դրա լայն ներթափանցմանը, ինչը նաև բարձրացնում է այս երկրներում էներգոռեսուրսների տեղափոխման ենթակառուցվածքների անվտանգության մակարդակը:

Կենտրոնական Ասիայից Չինաստանի էներգակիրների մատակարարման երկու հիմնական ուղիների խողովակաշարերի անվտանգության ապահովման աստիճանը համադրելի է միջինասիական տարածաշրջանի կայունության ապահովման մակարդակին և առկա ու պոտենցիալ բոլոր մարտահրավերները (միջէթնիկական հնարավոր բախումներ, իսլամական էքստրեմիզմի, ահաբեկչության վտանգ և այլն) կարող են ունենալ իրենց որոշակի ազդեցությունն ու հետևանքները խողովակաշարերի անվտանգության առումով, ինչպես միջինասիական, այնպես էլ ԶԺՀ Սինձյան Ոյգուրական ավտոնոմ շրջանում (ՍՈՒԱՇ)*[54-60]:

ՍՈՒԱՇ-ի տարածքը կազմում է ԶԺՀ ավելի քան 1/6 (1.66 մլն. մ2) մասը՝ հանդիսանալով ԶԺՀ ամենախոշոր նահանգը: ԶԺՀ-ը ութ երկրների հետ (Մոնղոլիա, Ռուսաստան, Ղազախստան, Ղրղզստան, Տաջիկստան, Աֆղանստան,

*- ԶԺՀ Նախագահ Չիան Չեմինի 90-ակառնների կեսերին կատարված ձևակերպմամբ՝ ԱՄՆ-ի հետ ԶԺՀ հարաբերությունները հանդիսանում են- "(zhong zhong zhi zhong 重中之中)" - «կենտրոնականը՝ կենտրոնականներից»: [Այս և ԶԺՀ արտաքին քաղաքականության առանձնախտկությունների վերաբերյալ այլ կարևոր դարձվածքներ կարելի է գտնել՝ Pang Xingchen, 2004, pp. 783-ում]

Հնդկաստան և Պակիստան) սահմանակցում է ՍՈՒԱՇ-ի հետ շուրջ 5600 կմ. սահմանով: ԶԺՀ վիճակագրական վարչության տվյալներով՝ 2008 թ. վերջին շրջանի քնակչությունը կազմել է 21.31 մլն.: ՍՈՒԱՇ-ում ապրում են 47 ազգություններ, որից 46%-ը՝ ույգուրներ, 34%-ը՝ հան, 7.5%-ը՝ ղազախներ, 2.7% -ը՝ ղուսզան: Լահանգում ապրում են միջինասիական քոլոր ազգությունների էթնիկական խմբերը բացառությամբ թուրքմենների: Լահանգի քնակչության մեծամասնությունը դավանում է իսլամ: Ույգուրներն ու 10-ից ավելի այլ ազգություններ ունեն թուրքական էթնո-մշակութային և լեզվական ընդհանուր արմատներ (ավելի քան 60%)[61-64]: Ույգուրները քնակվում են նաև Ղազախստանում՝ 185 հազար (այլ տվյալներով մինչև՝ 300 հազար), Ղրղզստանում և Ռիզբեկստանում՝ 35-50 հազար յուրաքանչյուրում, Ռուսաստանում և Աֆղանստանում՝ ավելի քան 2-3 հազար յուրաքանչյուրում: Լահանգում առկա նման էթնիկ-քաղաքակրթական բազմազանությունը, սոցիալ-տնտեսակ զարգացման անհամաչափությունները, ահաբեկչության տարածման համար նպաստավոր տարաջաշրջանային քաղաքական և աշխարհաքաղաքական զարգացումներն ու այլ գործոնները **բարենպաստ մթնոլորտ են ձևավորել միջէթնիկական խնդիրների առաջացման և ծայրահեղականության տարածման համար[65-70]:**

Միջէթնիկական խնդիրներն ընդհանուր առմամբ և ույգուրական անջատողականությունը մասնավորապես պայմանավորված են բազմաթիվ և բազմաբնույթ գործոններով, որոնց ամբողջական ուսումնասիրությունն առանձնապես արդիական կարևորություն ունեցող հիմնախնդիրներից է, քայց ունի առանձին հետազոտական նշանակություն: Այստեղ դիտարկվող հարցերի շրջանակներում կարևորվում է Չինաստանի համար ույգուրական անջատողականության քաղաքական հիմնական նշանակությունը, ինչն առաջին հերթին երկրի անվտանգության ու ամբողջականության պահպանումն է և տարածաշրջանային կայունության ապահովումը[72,73]: 2008 թ. դեկտեմբերին հարապարակված 1998 թ. հետո թվով վեցերորդ ԶԺՀ պաշտպանության ամրապնդման և ռազմավարության վերաբերյալ «Սպիտակ թղթեր»-ում ընդգծվում է. «Չինաստանը դեռևս շարունակում է դիմակայել անվտանգության՝ երկարատև՝ բարդ և բազմաբնույթ սպառնալիքների և մարտահրավերների»՝ որպես հիմնական վտանգներ թվարկելով «Թայվանի անկախության», «Արևելյան Թուրքեստանի անկախության» և «Տիբեթի անկախության» անջատողական ուժերին [72,73]:

Ույգուրական անջատողականության ակտիվ և բարձրաձայնվող դրսևորումները Սինձյանում առաջացման հետխորհրդային շրջանում Կենտրոնական Ասիայում ազգային պետությունների առաջացմամբ ձևավորված տրամադրությունների ենթատեքստում: Սինձյանում գործող շուրջ ինը տասնյակ կրոնական կազմակերպությունների հետ մեկտեղ ձևավորվեցին նաև մի քանի անլեզայ իսլամական և ազգայնական կազմակերպություններ, որոնցից ամենահայտնին՝ «Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժում»՝ ույգուրական ծայրահեղական կազմակերպությունն է: Իր հերթին 90-ականների սկզբներին Ղազախստանում և Ղրղզստանում սկսվեցին ակտիվանալ ույգուրական ազգայնական այնպիսի կազմակերպությունները, ինչպիսին են «Թուրքեստանի ազատագրման միջազգային կոմիտեն» (Նախկինում՝ «Արևելյան Թուրքեստանի ազգային ճակատ», որն ստեղծվել էր ԽՍՀՄ կողմից հարաբերությունների վատթարացման շրջանում ԶԺՀ դեմ պայքարելու նպատակով), «Թուրքեստանի

ազատագրման կազմակերպությունը» և «Ռիչգուրների միավորյալ ընկերակցությունը», որոնք սկսեցին օգնություն ցուցաբերել Սինձյանում իրենց հայրենակիցներին՝ անկախ «Ռիչգուրստանի» ստեղծման նպատակով[74]:

ԽՍՀՄ-ի փլուզման աշխարհաքաղաքական հաջողության ոգևորության պարագայում արևմուտքում չէր կարող աննկատ մնալ ՉԺՀ դեմ «ույզուրական խնդրի» օգտագործման հնարավորությունը՝ **ույզուրական նախագծի** տեսքով: Հետխորհրդային շրջանի սկզբում ԱՄՆ եվրոպական հասարակական կազմակերպությունների հետ մեկտեղ Կենտրոնական Ասիայում «հատկացված» դերակատարության ենթատեքստում Թուրքիայում դրսևորվեց առանձնահատուկ ակտիվություն միջինասիական կազմակերպությունների միջոցով «ույզուրական անջատողականության» օժանդակության առումով: «1992 թ. սկսած այդ կազմակերպությունների միջոցով սկսվեց Սաուդյան Արաբիայից և Թուրքիայից գաղափարախոսական գրականության և ֆինանսական միջոցների մատակարարումը Սինձյան.....Այն բանից հետո, երբ Ստամբուլում 1992 թ. դեկտեմբերին կայացած Ույզուրական Համաշխարհային Կոնգրեսը (ՌԻՀԿ) որոշեց անցնել «ազատության» համար զինված պայքարի մեթոդների կիրառմանը, սկսվեց նաև զենքի մատակարարումները ՍՈՒԱՀ»[74]: Սինձյանում և Պեկինում պայթեցումների, հրկիզումների, ոստիկանության հետ զինված ընդահարումների և այլ ահաբեկչական մեթոդների կիրառումը վերածվեց ույզուրական ազգայնականների պայքարի հիմնական միջոցի: Հետագայում Կենտրոնական Ասիայում Թուրքիայի դերակատարության նվազեցմանը համընթաց չափավորվեց նաև «ույզուրական խնդրի» նկատմամբ, թուրքական մոտեցումների տեսանկյունից **դրսևորումների մակարդակը**, հատկապես ՉԺՀ հետ փոխադարձաբար ջրդական և ույզուրական շարժումների ահաբեկչական բնույթի ճանաչումից հետո[75]: Թուրքիայում ստեղծված ույզուրական ազգայնական հասարակական կազմակերպությունները նույնիսկ ցուցադրաբար տեղափոխեցին իրենց տեղակայման վայրը՝ ԱՄՆ և Գերմանիա[75]:

2001թ.-ից հետո 90-ականներին ձևավորված ամուր կապերի հենքով սկսվեց միջինասիական և Սինձյանի ծայրահեղական ուժերի, ինչպես նաև միջազգային ահաբեկչական կազմակերպությունների ավելի ակտիվ և ակնհայտ սերտաճման գործընթաց: 2002թ. ՉԺՀ-ը կարողացավ հասնել ԱՄՆ և ՄԱԿ-ի համաձայնությանը՝ «Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժման» միջազգային ահաբեկչական կազմակերպությունների ցուցակում ընդգրկման, **ինչպես նաև «Թուրքիայի, Եգիպտոսի և Սաուդյան Արաբիայի մեղադրմանը՝ ույզուրական անջատողականությանը և պանթուրքական պետության* ստեղծմանն աջակցելու»** համար [75]: Միջազգային ահաբեկչական կազմակերպությունների հետ ույզուրական ազգայնական կազմակերպությունների սերտաճման և համակարգված գործունեության իրական մասշտաբների վերաբերյալ քիչ թե շատ իրական պատկերացում կարելի է կազմել, 2009թ. սկզբին հրապարակված ՉԺՀ

*- Աղբյուրակն ԱՊԱ տեղեկատվական գործակալության և Շարզ թերթին 2009թ. հուլիսին տրված հարցազրույցում ՀՊԻԿ պրեզիդենտ Ռաբիեյ Գադիրն ասել է- «Ես կուզենայի, որ դուք օգնեք մեզ... Մեր ինդերը՝ Արևելյան Թուրքեստանը, որպես թուրքերի հայրենիքն է՝ աղբյուրակնների, դազախների, թուրքմենների, դրոզների և մյուսների: Արևելյան Թուրքեստանը թուրքական մշակույթի օրրանն է: Եթե այս օրրանը կորցվի, ապա թուրքերը կկորցնեն իրենց հայրենիքը: ... Մենք հիասթափված ենք իսլամական աշխարհի դիրքորոշումից: Միայն Թուրքիան ձայն հանեց»[76]

պաշտոնական տվյալներից, ըստ որի՝ 2008 թ. ընթացքում ձերբակալվել են «խլամական տարբեր ծայրահեղական կազմակերպությունների 1300» անդամներ, ոչընչացվել է 40 վարժական ճամբարներ[67-74]:

Եթե ընդհանրապես գնահատվի «ույզուրական նախագծին» արևմտյան ուղղության մասնակցության աստիճանը, ապա պետք է նշել, որ նախագծի զարգացմամբ՝ չնայած արտաքինապես դրա դրսևորումների նվազեցմանը, իրականում՝ ուղղակիորեն զբաղվում է միայն Թուրքիան [75,77]: Արևմուտքում՝ մինչև 2000-ականների կեսերը հիմնականում քավարարվում էին Amnesty International (AI) և Unrepresented Nations and People's Organization (UNPO) տիպի կազմակերպությունների միջազգային գործունեությունում ույզուրական գործոնի ընդգրկմամբ[75]: 2000-ականների կեսերից հետո «ույզուրական նախագիծը» և նրա իրագործելիության աշխարհաքաղաքական նպատակահարմարության ու մեթոդների հարցերն ընդգրկվեցին ԱՄՆ-ի, Բրիտանիայի և Իսրայելի անալիտիկ հետազոտությունների հետաքրքրությունների ոլորտում[75]: **Մշակված ընդհանուր մոտեցումները, որոնք կիրառվում են նաև ներկայումս, ենթադրում են տիրեթական անջատողական շարժման արտերկրում գործող կառուցվածքային անալոգիայի կիրառման նպատակահարմարությունը «ույզուրական նախագծի» դեպքում[75]:** Ըստ էության, նույնատիպ մոտեցում է ցուցաբերվում նաև եվրոպական կառույցների կողմից, ինչպես նաև նման հենքով մարտավարություն է կիրառվում նաև ՀՈՒԿ պրեզիդենտի կողմից*։ **Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ արևմուտքի կողմից, «ույզուրական խնդրի» մարդու իրավունքների ոլորտ տեղափոխման ձգտումը ակնհայտորեն չի փոխելու ույզուրական շարժման ահաբեկչական բնույթը և չի նշանակելու ահաբեկչական մեթոդների կիրառման բացառում ույզուրական ծայրահեղական կազմակերպությունների կողմից:**

«Ույզուրական խնդրում» արևմտյան ուղղության ուղղակի մասնակցությունը շարունակվելու է իրականացվել Թուրքիայի կողմից հատկապես վերջին շրջանում այդ երկրի քաղաքականության ինքնուրույնության դրսևորման փորձերի համատեքստում: Այդ մասնակցության ակնհայտ արտացոլումը 2009 թ. հուլիսյան դեպքերի ընթացքում**, որպես միակ երկրի՝ Թուրքիայի կողմից պետական մակարդակով ցուցաբերված ռեակցիան է***[78-82]:

Մինձյանն արտերկրի հետ կապված է 105 միջազգային նշանակության ավտոճանապարհներով: Ռիոմյուսի-Ալաշանկոու երկաթուղով, որն անվանվում է նաև «Եվրասիական մայրցամաքային կամուրջ», Չինաստանի երկաթուղային ցանցը

*- Ուսումնի հուլիսյան իրադարձությունների վերաբերյալ եվրոպայամենտի մարդու իրավունքների կոմիտեում 2009 թ. սեպտեմբերին ՀՈՒԿ պրեզիդենտ Ռաքիբ Գալիիրն՝ այդ դեպքերի բնութագրումների ընթացքում բազմիցս օգտագործել է Տիրեթի հետ համեմատությունները: Արևմտյան տեղեկատվական միջոցների ջանքերով նույնիսկ որոշակի տրամաբանական կապ ձևավորվեց 2008 թ. մարտին Տիրեթում և 2009 հուլիսի Ուսումնի դեպքերի միջև՝ չնայած Տիրեթում զինված մեթոդների կիրառումը՝ գաղափարախոսական հենք չէ[75]:

**- Ըստ պաշտոնական տվյալների՝ այդ իրադարձությունների ընթացքում 198 մարդ զոհվել է և ավելի քան 1700-ը վիրավորվել: Տվյալներում ընդգրկված են ԶԺԳ բոլոր ազգությունների քաղաքացիներն ու ոստիկանության և բանակի անձնակազմի կրած վնասները:

***- Թուրքիայի վարչապետն այդ իրադարձությունները բնութագրեց որպես զենցիղ: Թուրքիայում քուլտուր հայտարարվեց չինական ապրանքներին: Թուրքիան միակ երկիրն էր, որը դիմեց ԱՄԿ-ին Ռիոմյուսի դեպքերի քննարկման հարցով [78-82]:

միացված է Ղազախստանի և դրա միջոցով Եվրասիայի երկաթուղային ցանցի հետ: Նահանգով է անցնում Չինաստան-Կենտրոնական Ասիա առևտրական փոխանակումների շուրջ 80%-ը: Սինձյանով են անցնում նաև Ղազախստան-Չինաստան նավթատարը և Թուրքմենստանից Չինաստան Տրանս-Ասիական գազատարը: ՍՈՒԱԸ-ի ռազմավարական նշանակությունը ՉԺՖ էներգոպահովման առումով պայմանավորված է ոչ միայն միջինասիական էներգակիրների առաքումներով, այլև այն հանգամանքով, որ Սինձյանում են կենտրոնացված Չինաստանի ցամաքային նավթային պաշարների 30%-ը և բնական գազի պաշարների ավելի քան 34%-ը^[67,68]:

Նահանգի ռազմավարական դիրքն ու նշանակությունը շրջանի տնտեսական զարգացումն ու կայունության ապահովումը դարձնում են կարևորագույն խնդիր ՉԺՖ կառավարության համար: Չինաստանն ակնհայտորեն չի սահմանափակվում Սինձյանում արժատական ահաբեկության դեմ միայն ուժային մեթոդներով պայքարելու միջոցով լուծելու նահանգում առկա հիմնախնդիրները: Շատ ավելի խոստումնալից են նահանգի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ուղղությամբ ՉԺՖ կողմից գործադրվող ջանքերը: Նահանգն ընդգրկված է «Արևմտյան շրջանների զարգացման» ռազմավարական ծրագրում, որը նախատեսում է ոչ միայն էկոնոմիկական և սոցիալական զարգացում, այլև հիմնականում կենտրոնական և արևմտյան շրջաններում բնակվող Չինաստանի ազգային փոքրամասնությունների հավասարազոր ինտեգրում պետության և հասարակական կյանքում*:

Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ առևտրատնտեսական և էներգոռեսուրսների ոլորտում համագործակցության ծավալումը, ինչպես նաև Սինձյանի էներգետիկ ոլորտում կատարվող լայնածավալ ներդրումներն ու տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրումը կարող են էապես բարելավել նահանգում սոցիալ տնտեսական իրավիճակը:

Նահանգի բազմէթնիկ կազմը և միջինասիական տարածաշրջանի հետ նրանց մեծամասնության էթնոմշակութային և կրոնական ընդհանրությունները ավելացնում են տարածաշրջանային չափանիշներով անկայունության հնարավոր դրսևորումների Միջին Ասիայից Սինձյան ներթափանցելու հնարավորությունները: Ույգուրական ազգայնականների կողմից կրոնական-էթնոմշակութային բաղադրիչների հենքով նահանգում հրահրվող երկարամյա անջատողական ձգտումները ինչն ուղեկցվում է ՉԺՖ դեմ զինված ահաբեկական մեթոդների կիրառմամբ և ամրապնդվում է «անկախ Արևելյան Թուրքեստանի» կառուցման նկրտումներով, չափազանց բարվոք բարոյահոգեբանական, էթնո-կրոնական և քաղաքակրթական միջավայր է ձևավորում այդ վտանգների ՉԺՖ ներթափանցման համար: Իր հերթին, Սինձյանում երբեմն բռնկվող արյունալի բախումները՝ ինչպես 2009թ. հուլիսին, կարող են լուրջ հետևանքներ առաջացնել հարևան երկրներում բնակվող ուղղության շրջանում վերածվելով իսլամական ծայրահեղական կազմակերպությունների ակտիվացման աճի առիթի^[67-71]: Այս իմաստով ուղղության անջատողականությունն իր հերթին հանդիսանում է տարածաշրջանային անկայունության առաջացման կարևոր բաղադրիչներից մեկը:

*. Պետության և հասարակական կյանքում Չինաստանի ազգային փոքրամասնությունների հավասարազոր ինտեգրման հիմքում դրված են հետևյալ երեք դրույթները՝ միասնական ազգային գաղափար, միացյալ ինտեգրված տնտեսություն և ընդհանուր քաղաքական մշակույթ:

Սույն մոտեցման համատեքստում, արդեն իսկ 90-ականների կեսերից Կենտրոնական Ասիայի երկրների և ՉԺՀ ու ՌԴ միջև «ույզուրական խնդրի» վերաբերյալ ձևավորվեց որոշակի ընդհանուր մոտեցում: 1996թ. ՉԺՀ նախաձեռնությամբ և ՌԴ համաձայնությամբ, «ույզուրական խնդրի» հարցի քննարկումը մտցվեց Շանհայան Յնգայան օրակարգ, որում ընդունվեց անջատողականության ցանկացած դրսևորման նկատմամբ կողմերի անհանդուրժողականության և իրենց երկրներում անջատողական գործունեության արգելման վերաբերյալ փաստաթուղթը, որը հետագայում հաստատվեց 1998թ. հուլիսին կայացած՝ Ալմաթայի ՇԿԿ գագաթաժողովում[84,85]:

Շարադրայից բխում է՝ միջինասիական տարածաշրջանի և ՉԺՀ հյուսիսարևմտյան շրջանների անվտանգության և կայունության ապահովման, ինչպես նաև էկոնոմիկական զարգացման խնդիրների փոխկապվածությունը, ինչը հիմնավորում է Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանային անվտանգության առաջնահերթ և ռազմավարական նշանակությունը Չինաստանի համար: Միաժամանակ, նման փոխկապվածությունից ինքնին բխում է՝ փոխհամագործակցության ու փոխօգնության սկզբունքների վրա հենվող երկկողմ, ինչպես նաև տարածաշրջանային համագործակցության, հետագա զարգացման ու ամրապնդման կենսական նշանակությունը ՉԺՀ-ում և Կենտրոնական Ասիայում անվտանգության ապահովման և կայունության ամրապնդման առումներով:

Կենտրոնական Ասիայում անվտանգության ապահովման և կայունության ամրապնդման, ինչպես նաև ընդհանրապես զարգացման հաջողությունը մեծապես պայմանավորվում է միջազգային փոխազդեցությունների գործընթացներով, որում կարևորագույն նշանակություն ունեն ՉԺՀ-ՌԴ հարաբերությունների զարգացման միտումները: Համընդհանուր չափանիշներով բազմաբևեռ համակարգի ձևավորման անհրաժեշտության վերաբերյալ ՌԴ և ՉԺՀ դիրքորոշումների ընդհանրությունը վերջին ավելի քան երկու տասնամյակների ընթացքում, երկու երկրների հարաբերությունների զարգացման դրական դինամիկան և դրանց ռազմավարական գործընկերության ներկայիս մակարդակն անշուշտ տալիս են հեռանկարային լավատեսության հիմք: Մյուս կողմից, Ռուսաստանի և Չինաստանի հարաբերությունների օրակարգը ընդգրկում է միջազգային և տարածաշրջանային զարգացումներով ձևավորվող հիմնախնդիրների գրեթե ողջ սպեկտրը և դրանց հեռանկարային զարգացումը պայմանավորվում է բազմաթիվ և բազմաբնույթ գործոնների զուգորդմամբ: Այդ իմաստով, ՌԴ-ՉԺՀ միջև և այլ համաշխարհային դերակատարների (ԱՄՆ, ԵՄ և Ճապոնիա) հետ, այս երկու երկրների հարաբերությունների կազմավորման գործոնների բազմություններն ունեն կառուցվածքային՝ հետևաբար նաև հեռանկարում հարաբերությունների բնույթի ձևավորման շատ ընդհանրություններ: **Հարաբերությունների նման բազմավեկտոր և բազմապարամետր ոչ գծայնությունն իր մեջ պարունակում է՝** ինչպես ռազմավարական համագործակցության, այնպես էլ մրցակցության հնարավորություններ և ներուժ, որոնք այս կամ այն աստիճանով արտացոլվում են նաև տարածաշրջանային համագործակցության մակարդակում: Ներկայումս Չինաստանի գլոբալ ակտիվությունը հիմնականում ծավալվում է տնտեսական ոլորտում, ինչի հետևանքով հենց էկոնոմիկական հարաբերություններում է ավելի արտացոլվում մրցակցային ներուժի առկայությունը:

Տարածաշրջանային մակարդակում երկու երկրների համագործակցության կարևորագույն ուղղությունները տեսանելի հեռանկարում Կենտրոնական Ասիա և Ասիա-խաղաղօվկիստոսյան տարածաշրջաններն են, որոնցից վերջինը շարունակելու է պահպանել իր առաջնային նշանակությունը Զինաստանի համար:

Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ տնտեսական համագործակցության՝ (ՌԴ բավականաչափ ինտենսիվ և ԶԺՅ դինամիկ և արագընթաց) վերջին տարիների զարգացման պայմաններում **սկզբունքորեն ձևավորվել է՝ տարածաշրջանում երկու երկրների տնտեսական ներգրավվածության գրեթե համարժեք մակարդակ(86,87):** ԶԺՅ տնտեսական հնարավորությունների ակնհայտ գերազանցությունը հեռանկարում կարող է հանգեցնել քանակական հաշվեկշռային փոփոխության: Որակական կողմը շատ բանով կախված կլինի՝ տարածաշրջանի երկրների հետ տնտեսական համագործակցության ոլորտային կառուցվածքի ընդլայնման և այդ երկրների արդյունաբերական զարգացման ուղղությունն իրենց էկոնոմիկական համագործակցության դաշտում ընդգրկելու՝ ԶԺՅ և ՌԴ մոտեցումներից և պատրաստակամությունից: Ներկայումս, տարածաշրջանի երկրների հետ Ռուսաստանի և Զինաստանի համագործակցությունում գերակայում է ռեսուրսային ուղղվածությունը, որում ավելի ցայտունորեն է արտահայտվում էներգոռեսուրսների ոլորտը:

Չնայած Կենտրոնական Ասիայի էներգոռեսուրսների պաշարների նկատմամբ հետաքրքրությունների առկայության ընդհանրությանը, ի տարբերություն այս ոլորտի առումով ԶԺՅ-ԱՄՆ փոխհարաբերությունների, **Զինաստանի և Ռուսաստանի էներգոռեսուրսային հարաբերություններում ընդհանրական գերակայությունը և հիմնայինը եղել և մնալու է արտադրող-սպառող համատեքստը՝:** Ղազախստան-Զինաստան նավթատարով ԶԺՅ առաքվում է նաև ռուսաստանյան նավթ(88,89): Մրցակցային որոշակի տարրերի առաջացումը Կենտրոնական Ասիայի բնական գազի ռեսուրսների ոլորտում, հատկապես՝ Տրանս-Ասիական գազատարի կառուցմամբ, չի կարող հիմնովին փոխել այս երկրների փոխհարաբերությունների բնույթը էներգոռեսուրսների ոլորտում(90): Ավելին, տարածաշրջանային անվտանգության և կայունության պահպանման մակարդակի և Կենտրոնական Ասիայից Զինաստանի էներգակիրների մատակարարման երկու հիմնական ուղիների՝ խողովակաշարերի անվտանգության ապահովման աստիճանների համադրելիությունն՝ էականորեն կարող է խթանել տարածաշրջանային անվտանգության համակարգում ԶԺՅ դերի և պատասխանատվության մակարդակի բարձրացմանը:

Կենտրոնական Ասիայում և նրա շուրջ ընթացող գործընթացների դինամիկ զարգացումներն անշուշտ պայմանավորում են ԶԺՅ կողմից տարածաշրջանային անվտանգության և հնարավոր վտանգների գնահատման չափանիշները, ինչպես նաև՝ դրանց արձագանքման միջոցների ու այգորիթմների համագործակցության անհրաժեշտությունը: Միաժամանակ, Պեկինի կողմից որոշակիորեն սահմանված են տարածաշրջանային անվտանգության և կայունության ապահովման ԶԺՅ

*- ՌԴ կառավարության կողմից 2009թ. նոյեմբերին հաստատված՝ «Ռուսաստանի էներգետիկ ռազմավարությունը՝ մինչև 2030թ.» նախատեսում է արագացնել նավթի և գազի ՌԴ արևելյան շրջաններ մատակարարումների ապահովումը՝ Ասիայի տարածաշրջան արտահանումների նպատակով: Նախատեսվում է Ասիա-խաղաղօվկիստոսյան տարածաշրջան նավթի արտահանումը՝ ՌԴ-ից ընդհանուր արտահանության 2008թ. 8%-ի փոխարեն հասցնել 14-15%-ի մինչև 2020-22թթ., 22-25% մինչև 2030թ.: Տարածաշրջան բնական գազի արտահանության 2008թ. զրոյի փոխարեն՝ հասցնել 16-17%-ի մինչև 2020-22թթ., 19-20% մինչև 2030թ.: Այդ էներգակիրների հիմնական սպառողն ակնհայտորեն լինելու է Զինաստանը(91):

ռազմավարության հայեցակարգային հիմնային բաղադրիչները: Ընդ որում, **ԶԺՅ** տարածաշրջանային ռազմավարության սկզբունքային նշանակություն ունեցող բաղադրիչներից մեկը Ռուսաստանի հետ սերտ փոխգործակցությունն է, ինչի ապահովման դեպքում միայն՝ հենվելով նաև ՇՀԿ և միջինասիական երկրների հետ ամուր համագործակցության զարգացման վրա, հնարավոր կլինի հասնել տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման համալիր լուծումների:

Երկու երկրների անվտանգության ապահովման առումով Կենտրոնական Ասիայի անվտանգության և կայունության պահպանման նշանակությունը, տարածաշրջանում առկա հիմնախնդիրների և տարածաշրջանի ռազմաքաղաքական իրավիճակի փոփոխման և զարգացումների գնահատման Ռուսաստանի և Չինաստանի դիրքորոշումների ընդհանրությունը մասնավորապես տարածաշրջանում ԱՄՆ ներկայության հետագա ամրապնդման անընդունելիության վերաբերյալ, տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտում ՌԴ և **ԶԺՅ** միջև՝ ներկայիս և հեռանկարային համագործակցության ամրապնդման առանցքային գործոններ են: Աֆղանստանում և շրջակա երկրներում, ինչպես նաև ղեկավարների անձնական հատկանիշներից կախվածության բարձր աստիճանով ու կոնֆլիկտային մեծ ներուժով միջինասիական երկրներում, կայունության պահպանման և անվտանգության ապահովման հնարավորությունը տեսանելի հեռանկարում, չի կարող հասնել կանխատեսելիության մակարդակի, առավել ևս՝ ԱՄՆ և կոալիցիոն զորքերի տարածաշրջանից դուրս բերման դեպքում: Տեսանելի հեռանկարում, Կենտրոնական Ասիայում և նրա շուրջ գործընթացների ցանկացած ուղղությամբ զարգացումների դեպքում, առանց տարածաշրջանի երկրների և ՌԴ ու **ԶԺՅ** միջև երկկողմ և բազմակողմ համագործակցության, հնարավոր չի լինի որոշակի խելամիտ անհրաժեշտության սահմաններում, իրականացնել տարածաշրջանային անվտանգության ապահովումն ու կայունության պահպանումը:

Անվտանգության ապահովման **ԶԺՅ** հայեցակարգի ենթատեքստում, Ռուսաստանի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ ներդաշնակ և կայուն համագործակցության իրականացման արդյունավետ մեխանիզմ է հանդիսանում՝ Շանհայնյան Համագործակցության Կազմակերպությունը (ՇՀԿ): Էներգետիկ ոլորտում համագործակցության ամրապնդման և անվտանգության ապահովման խնդիրները ի սկզբանե առաջնային են կազմակերպության անդամ երկրների համար: Չնայած ՇՀԿ-ը ռազմական կազմակերպություն չէ և ամենայն հավանականության այդպիսին չի դառնա նաև ապագայում, այնուամենայնիվ այն ունի անհրաժեշտ ներուժ քաղաքական և դիվանագիտական միջոցներով կանխելու տարածաշրջանում ուժային հաշվեկշռի հնարավոր փոփոխումը, ինչպես նաև կարող է հասնել տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման անհրաժեշտ մեխանիզմների մշակմանը, ինչը ոչ Ռուսաստանի ռազմական հզորությունը և ոչ էլ Չինաստանի էկոնոմիկական կարողությունները չէին կարող ապահովել առանձին-առանձին վերցրած[92]:

Տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման ռազմական մեխանիզմների կիրառման հնարավորություններ նախատեսող, ներկայումս գործող միակ միավորը Հավաքական Անվտանգության Պայմանագրի Կազմակերպությունն (ՀԱՊԿ) է, ինչը կարող է ենթադրել նաև՝ անկայունության լրջագույն վտանգների դեպքում ՇՀԿ և ՀԱՊԿ համագործակցության ապահովման անհրաժեշտություն[54,55, 93-95]:

Տարածաշրջանի անվտանգության առումով երկու կազմակերպությունների հետաքրքրությունների ոլորտային ընդհանրությունները, հինգ երկրների անդամակցությունը միաժամանակ երկու կազմակերպություններին ստեղծում են ՀԱՊԿ և ՇՀԿ միջև համագործակցության խթանման կայուն և անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար հիմք:

ՀԱՊԿ-ն որպես ռազմաքաղաքական կազմակերպություն՝ Ռուսաստանի դերի անվիճելի առաջնայնությամբ և ընդհանուր ռազմական ավանդույթներ ունեցող երկրների անվտանգության ապահովման մեխանիզմ է, որն ընթանում է ընդհանուր ռազմական միավորների և փոխադարձ պաշտպանության ավելի գործուն մեխանիզմների ստեղծման ուղիով: Չնայած, այն դեռևս հեռու է անվտանգության ապահովման իրական և գործուն համակարգ լինելուց, այնուամենայնիվ՝ այս առումով էապես ավելի արդյունավետ է, քան ՇՀԿ-ը, որում բացակայում է համատեղ պաշտպանության ապահովման ռազմական կայուն մեխանիզմների ստեղծման հնարավորությունը[96-98]:

2003 թ. Չինաստանը հասնոյս եկավ երկու կազմակերպությունների միջև փոխգործակցության վերաբերյալ առաջարկով[98,99]: Պահանջվեց բանակցությունների չորսամյա ընթացք, որպեսզի 2007 թ. հոկտեմբերին ստորագրվի երկու կազմակերպությունների միջև համագործակցության վերաբերյալ «Արձանագրություն»[98, 100,101]: Համաձայն «Արձանագրության» երկու կազմակերպությունների միջև համագործակցությունը կիրառվի՝ տարածաշրջանային և միջազգային անվտանգության և կայունության ապահովման և ահաբեկչությանը հակադրման, թմրամիջոցների դեմ պայքարի, զենքի անօրինական շրջանառության, միջազգային կազմակերպված հանցագործության դեմ պայքարի և այլ ընդհանուր հետաքրքրություն ունեցող ոլորտներում[98, 100-101]: Ներկայումս, ՀԱՊԿ և ՇՀԿ ներկայացուցիչները հյուրի կարգավիճակով, փոխադաժարք մասնակցում են միմյանց միջոցառումներին, անցկացվում են համատեղ խաղաղապահ զորավարժություններ, դիտորդի կարգավիճակով մասնակցում են միմյանց զորավարժություններին և այլն: Բայց և այնպես՝ կազմակերպությունների միջև համագործակցությունը դեռևս հեռու է նույնիսկ՝ «Արձանագրությամբ» նախատեսվող ոլորտների և ծավալների լիարժեք կենսագործումից:

Բացի նրանից, որ ՇՀԿ հետաքրքրությունների շրջանակն ավելի լայն է և ընդգրկում է նաև համարժեք նշանակության այլ խնդիրներ՝ որպիսին են էկոնոմիկական հիմնախնդիրները, կազմակերպությունում երկու հիմնական և առաջատար դերակատարների՝ ՉԺՀ և ՌԴ ներկայությունը, նվազեցնում է որոշումների ընդունման և դրանց կենսագործման արագությունը: ՇՀԿ մեջ մտնող, բայց՝ ՀԱՊԿ անդամ երկրների (Հայաստան, Բելոռուս), ինչպես նաև ՇՀԿ-ում դիտորդ երկրների (Իրան, Չնդկաստան, Մոնղոլիա, Պակիստան) անվտանգության հիմնահարցերի օրակարգային առաջնայնությունների տարբերությունները, լրացույիչ դժվարություններ են առաջացնում, կազմակերպությունների միջև համագործակցության արագընթաց զարգացմանը: Չնայած ՀԱՊԿ և ՇՀԿ միջև լայն համագործակցության ծավալումն ուղեկցվում է մի շարք հիմնախնդիրներով, այնուամենայնիվ, դրա զարգացման և սերտացման հաջողությունը հեռանկարում մեծապես կախված կլինի տարածաշրջանում ՌԴ և ՉԺՀ միջև մրցակցային ազդեցությունների նվազեցման, փոխվստահության մթնոլորտի ամրապնդման, հարաբերությունների ներդաշնակեցման և համարժեք պատասխանատվությունների ստանձնման կարողություններից:

**5.3.- Խողովակաշարային աշխարհաքաղաքական մրցակցությունը
Կասպյան ավազանում և Կենտրոնական Եվրասիայից ՉԺՊ
Էներգոռեսուրսների արտահանումների հեռանկարի ներկայացման
փորձ՝ եզրակացությունների փոխարեն**

Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոռեսուրսների սպառման ձևավորված երկու գլխավոր կենտրոնների՝ արևմտյան (հիմնականում՝ ԵՄ) և արևելյան (հիմնականում Չինաստան) առկայությամբ և էներգակիրների՝ հատկապես արևմտյան ուղղությամբ տարանցման գերակա դիրքերի պահպանմանն ուղղված Ռուսաստանի ռազմավարական մոտեցմամբ առաջացող մրցակցությունն ու հակասությունները պայմանավորում են՝ էներգոռեսուրսների շահագործման առումով օպտիմալ լուծումների հասնելու բարդությունը: Տարածաշրջանում ստեղծված իրավիճակը քննությամբ և նրանով, որ տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային ուժային կենտրոնների շահերը էներգիայի և միջազգային անվտանգության առանցքային նշանակություն ունեցող ոլորտներում սերտորեն միահյուսված են: Այս հիմնախնդիրների փոխադրվածությունը գլոբալ և տարածաշրջանային ուժային կենտրոնների միմյանց հակասող, կամ ավելորդ փոխլրացմամբ աշխարհաքաղաքական հետաքրքրություններին և դրանց զուգորդվածությունը տարածաշրջանում առկա ներքին մրցակցության, հակասությունների և հակադրությունների հետ, էներգոռեսուրսների օպտիմալ շահագործման խնդիրների լուծումների փնտրման հարցը տեղափոխում են քաղաքական և աշխարհաքաղաքական հնարավորությունների հարթություն:

Մյուս կողմից, այն իրավիճակում, երբ տարածաշրջանի էներգարտադրող երկրների համար միջազգային ասպարեզում իրենց համեմատական ինքնուրույնության և նշանակության դրսևորման հիմնական միջոցը էներգակիրների արտահանման ուղղությունների վերաբերյալ որոշումների ընդունման գործընթացներին մասնակցությունն է, էներգոռեսուրսների և դրանց առաքման երթուղիների վերահսկողությունն ընձեռնում է տարածաշրջանում իրավիճակի վերահսկման հնարավորություն: Դա ցայտուտորեն արտացոլում է այն ըմբռնման կենսունակությունը՝ ըստ որի, հատկապես էներգառաքման ուղիները, ինչպես ոչ մի այլ բան, հեռանկարում հստակեցնելու են հնարավոր տարածաշրջանային դաշինքների ձևավորումը և աշխարհաքաղաքական իրադրությունը Կենտրոնական Եվրասիայում[54,103-104]:

Էներգակիրներ արդյունահանող երկրների և սպառման շուկաների համար էներգակիրների արտահանման և ներկրման ծրագրերում ընդունելի լուծումների հասնելու և դրանց իրագործելիության հնարավորությունների առումով հիմնարար նշանակության ունեն առաքման առկա համակարգերի, ինչպես նաև նոր ենթակառուցվածքների ուղղությունների այդ առումով նաև տարանցվող երկրների ազդեցությամբ պայմանավորված գործոնները: Արևմտյան սպառման կենտրոնի ծրագրային հիմնադրույթը Ռուսաստանով տարանցման նվազեցումն է, ինչն իրանյան ուղղությամբ արտահանման սահմանափակումների հետևանքով ենթադրում է հարավկովկասյան տրանսպորտային միջակցքի ձևավորումը, որով էներգակիրների տարանցումը հիմնականում իրականացվում է Թուրքիայի տարածքով: Դա ակնհայտ ռազմավարական նշանակության առավելություններ է բերում Թուրքիային՝ բարձրացնելով նրա տարածաշրջանային և աշխարհաքաղաքական նշանակությունը, ինչի

հետևանքով այդ երկիրը դառնում է արևմտյան ուղղությամբ էներգակիրների տեղափոխման ամենաշահագրգիռ կողմը, որը «Լոր Մեծ Խաղում» ներդնելով «գրո գումար» ստանում է հնարավոր առավելագույնը: Խողովակաշարային կապակցվածությունը Թուրքիայի, Ադրբեջանի և միջինասիական երկրների միջև էթնո-մշակութային ընդհանրությունների ըմբռնումներն ամրապնդում է փոխադարձ շահերի շաղկապվածության և փոխհարաբերությունների որոշակի մակարդակի պահպանման անհրաժեշտությամբ, որոնք սահմաններ հատող էներգատարների գործունեության ապահովման համար հանդիսանում են ուղեկից պարտադիր պայմաններ: Ադրբեջանից-Թուրքիա էներգակիրների առաքման տևտեսապես ամենահիմնավորված իրանյան ուղու բացառումը ԱՄՆ կողմից, ընտրված վրաստանյան ուղու համեմատ տևտեսական հիմնավորվածության շոշափելիորեն ավելի բարձր աստիճան ունեցող հայաստանյան ուղու ընտրության բացառումն Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից, նշանակալիորեն ամրապնդեցին **էներգատարների տեղափոխումների արևմտյան ծրագրերում քաղաքական շեշտադրումների առաջնայնության և Ռ-Ի շրջանցման հիմնադրույթով պայմանավորված աշխարհաքաղաքական բաղադրիչների առկայությունը:**

Արևելյան սպառման հիմնական կենտրոնի՝ Չինաստանի էներգակիրների տեղափոխման ծրագրերի հիմնավորելիությունը պայմանավորվում է առաքող-սպառող հարաբերությունների համատեքստով: Երկրների սահմաններն հատող Տրանս-Ասիական գազատարի դեպքում միջինասիական երեք երկրներն էլ՝ Թուրքմենստան, Ուզբեկստան և Դազախստան, հանդիսանում են ոչ միայն տարանցման, այլև միակ սպառման կենտրոն՝ Չինաստան էներգակիր առաքող երկրներ: Դա քաղաքական բաղադրիչների ազդեցությունը հասցնում է հնարավոր մինիմումի, որոնք այս դեպքում արտացոլվում են միայն չորս հարևան երկրների միջև համագործակցության պահպանման և զարգացման դիվանագիտական հարաբերությունների և տարածաշրջանային ընդհանուր հետաքրքրությունների ոլորտում: **Աշխարհաքաղաքական գործոնների ազդեցությունն արևելյան սպառման հիմնական կենտրոնի՝ Չինաստանի համար առաջանում և պայմանավորվում է գլոբալ տեղաշարժերի համատեքստով միջինասիական երկրների քաղաքական կողմնորոշումների և տարածաշրջանում մյուս շահագրգիռ գլոբալ ուժային կենտրոնների ներգրավվածության մակարդակի հնարավոր փոփոխություններով,** որի վատագույն տարբերակներից է արևմտյան ազդեցության աճի մեծացման իրականացումը տարածաշրջանում Թուրքիայի դերի բարձրացման միջնորդավորմամբ և/կամ զուգորդմամբ: Վերջինս, պայմանավորվում է ԶԺԳ Սինձյանի ավտոնոմ շրջանի բազմթիվ կազմով և միջինասիական տարածաշրջանի հետ նրանց մեծամասնության էթնոմշակութային ու կրոնական ընդհանրություններով, ինչպես նաև «ուլգության նախագծում» Թուրքիայի առանձնահատուկ դերակատարումով: Ներքին հիմնախնդիրների առկայությունը, համապատասխան նյութատնտեսական ռեսուրսների ու քաղաքական ներուժի բացակայությունը տարածաշրջանի թուրքալեզու երկրներում անհրաժեշտ ազդեցության հասնելու Թուրքիայի ձգտումների իրագործելիությունը տեսանելի հեռանկարում պայմանավորվելու է միայն արևմտյան լիարժեք աջակցության առկայությամբ, ինչի բացակայությունը՝ նեո-պանթուրքական ծրագրերի կենսագործման գործընթացը՝ այժմեական կիրառական ոլորտից տեղափոխում է ռազմավարական հեռանկարային

հնարավորությունների հարթություն: Դեռևս 90-ականների վերջերից նեո-պանթուրքական ծրագրերի առումով ԱՄՆ կողմից ցուցաբերվող զսպողական մոտեցման պայմաններում [64] էներգակիրների ծրագրերը մնացել են Կենտրոնական Եվրասիայում Թուրքիայի ազդեցության հնարավոր տարածման հիմնական գործուն բաղադրիչը:

Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոռեսուրսների հաստատված և ենթադրելի պաշարների գերակա մասը տեղակայված է Կասպյան ավազանի արևելյան հատվածում* (տես Այ-3.1): Ղազախստանից նավթի, իսկ Թուրքմենստանից գազի արտահանումը որոշիչ գործոն է արևմտյան սպառման կենտրոնի էներգակիրների մատակարարման ծրագրերի իրագործելիության և հեռանկարային շահագործման տնտեսական արդյունավետության իմաստավորման առումով: Ռուսաստանից էներգաառաքուման կախվածության նվազեցման հիմնադրույթով պայմանավորված՝ էներգակիրների առաքման իրանյան ուղղության հավանական ընտրության իրագործելիության աստիճանը Իրանի հետ կարաբերությունների ներկա առանձնահատկությունների հետևանքով ավելի բարձր չէ տրանսկասպյան խողովակաշարերի կառուցման իրագործելիության հնարավորություններից, որոնց դեպքում առաջանում է Կասպից ծովի կարգավիճակի որոշման առումով առկա հիմնախնդիրների որչ սպեկտորի հաղթահարման անհրաժեշտությունը:

Արևելյան սպառման բոլոր կենտրոնների՝ այդ թվում նաև Չինաստանի համար Կասպյան արևմտյան հատվածի՝ Ադրբեջանի էներգակիրների պաշարների հնարավոր չընդգրկվածությունը առաքման ծրագրերում, որևէ ազդեցություն չունի տարաբնույթանից էներգակիրների մատակարարման ծրագրերի հիմնավորելիության առումով: Արևելյան ուղղությամբ գործող և նախատեսվող խողովակաշարերով մատակարարումների իրականացման հուսալիությունը Ադրբեջանի էներգակիրների պաշարների կապակցվածությամբ պայմանավորման որևէ ծրագիր պարզապես կիմաստազրկի այդ էներգատարերի տնտեսական նպատակահարմարության հիմնավորումը: Նման «ավտոնոմիան» էպպես նպաստում է էներգակիրների «աշխարհաքաղաքականության»** առումով որոշումների ընդունման արագությանը արևելյան սպառման կենտրոնի դեպքում: Այս իմաստով, Ադրբեջանից գազի Չինաստան առաքելու հնարավորության դիտարկումը ընդամենը կարող է ունենալ տեսական հիփոթեզային նշանակություն, որը նաև որոշակի ինտրիգ է ներմուծում Կասպյան էներգիայի աշխարհաքաղաքականության վերլուծությունների անվերջ շրջայում[102]:

*- Արևելյան՝ միջինասիական հատվածում գտնվում է նավթի հաստատված պաշարների շուրջ 85%-ը և ենթադրվող պաշարների շուրջ 81%-ը: Բնական գազի արևելյան հատվածի մասնաբաժինները համապատասխանաբար կազմում են հաստատված՝ ավելի քան 90%, ենթադրվող շուրջ 95% (տես Այ-3.1):

** - «Նավթի աշխարհաքաղաքականություն» - Մելվին Կոնարի սահմանումը, որը լիովին կիրառելի է նաև բնական գազի և որևէ այլ բնական ռեսուրսի «աշխարհաքաղաքականության» քննդշման համար հիմնվում է հետևյալ տրոհման վրա. -«աշխարհ»- ցույց է տալիս նավթային ռեսուրսի տեղակայման աշխարհագրությունը: - «քաղաքականություն» - արտացոլում է մատակարարման ապահովման հասանելիության և իրագործելիության հնարավորությունների վրա արդյունահանող և սպառող երկրների կառավարությունների որոշումների ազդեցությունը[103]: Աշխարհաքաղաքականության գործոնները դաստնում են առավել ազդեցիկ՝ սպառման կենտրոնների պահանջարկի ապահովման համար՝ բավարար պաշարների քաղաքայության և միջասիանային՝ (երկրների միջև սահմաններ հատող) խողովակաշարերի դեպքում:

Ծովային նավորիններից հեռու գտնվող Կասպյան շրջանի էներգակիրների արտահանման հիմնական միջոցը խողովակաշարներն են, ինչով էականորեն աճում է տարածաշրջանային և աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների, ինչպես նաև հարևան երկրների ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցության դերն ու նշանակությունը էներգակիրների սպառման կենտրոնների և արտադրող երկրների կողմից, դրանց միջազգային շուկա արտահանման քաղաքականության ու ռազմավարության մշակման և իրականացման առումներով: **Տարածաշրջանի ներկայիս հիմնական առանձնահատկությունը խողովակաշարային ուղղությունների կամ որ նայեն է՝ խողովակաշարային աշխարհաքաղաքական մրցակցությունն է, ինչև սկզբնավորվեց նավթատարների ուղղության հիմնախնդիրներով (Քաբու-Թբիլիսի-Ջեյհան-(ԲԹՋ)) և դարձավ էլ ավելի դրամատիկ գազախողովակների առումով (Չավվել-1,2; Ալյ-3-5 և Զարտեզներ-5-6)(107-108):**

Երկայամա հիմնարար կարևորություն ունի և տեսանելի ապագայում կպահպանվի Ռուսաստանի տնտեսական, քաղաքական և աշխարհաքաղաքական առանձնահատուկ դերն ու նշանակությունը՝ տարածա-շրջանից էներգակիրների արտահանման առկա ենթակառուցվածքների հիմնական միջոցների տնօրինման, ինչպես նաև նոր կառուցվածքների ուղղությունների ընտրման վերաբերյալ որոշումների ընդունման և դրանց կենսագործման առումներով:

Էներգակիրների պաշարների և արդյունահանման սահմանափակումները, դրանց տեղափոխմամբ շահագրգիռ արտաքին դերակատարների առատությունը, ինչպես նաև առաքումների դիվերսիֆիկացման Կասպյան երկրների հետաքրքրությունը առաջացրել են մրցակցային ավելորդ լարվածություն, որն առանձնահատուկ սրությամբ դրսևորվում է Ռուսաստանի և արևմտյան ծրագրերի իրականացման առումով: Ոչ ճզնաժամային պայմաններում ՌԴ էներգարտահանման ավելի քան 15% -ը կազմում են Կասպյան երկրներից տարանցվող էներգակիրները, այդ թվում՝ Ղազախստանից արտահանվող ամբողջ նավթի 84%-ը և Թուրքմենիայից արտահանվող գազի 75%-ը[9,54,61]: Կասպյան էներգակիրները հատկապես բնական գազի և դրանց առաքումների վերահսկողությունը ռազմավարական նշանակություն ունեն Ռուսաստանի ներկայիս էներգետիկ աշխարհաքաղաքականությունում և ՌԴ-ն առավելագույն կանխարգելիչ ջանքեր կգործարդի իր առավելությունների պահպանման առումով: ՌԴ-ի և Միջին Ասիայի երկրների միջև ձեռք բերված պայմանավորվածությունների իրականացման դեպքում արդյունահանման ծավալների աճին զուգահեռ տարանցվող էներգակիրների ներկայիս բացարձակ ծավալները կարող են եռապատկվել առկա խողովակաշարերի հզորության մեծացման և նորերի կառուցման (օրինակ՝ Մերձկասպյան գազատարը, «Չարավային հոսքը») շնորհիվ: Էներգակիրների համար եվրոպական գնային համակարգի կիրառման ՌԴ կողմից առաջարկվող ճկուն քաղաքականությունը և Միջին Ասիայում նրա ունեցած աշխարհաքաղաքական ազդեցությունը նշանակալիորեն բարձրացնում են այդ պայմանավորվածությունների իրագործելիության հավանականությունը: Արևմտյան խողովակաշարային ծրագրերի հիմնական առանձնահատկությունը (ԲԹՋ և Nabuco) դրանց տնտեսական ոչ լիարժեք հիմնավորումն է անգամ երթուղիների ընտրության առումով, ինչով դրանցում աշխարհաքաղաքական շեշտադրումները դառնում են առաջնային[54,55,104-108]: Որպես աշխարհաքաղաքական մտահոլացում՝ այդ ծրագրերը գործում են գաղափարի ձևման օրվանից անկախ նրանից դրանք կդառնան շրջափելի իրականություն

(ԲԹՁ), թե այդպես էլ կմնան որպես գաղափար: Այդ ծրագրերի տնտեսական հիմնավորումը ենթադրում է նաև Հարավային Կովկասի և միջինասիական էներգակիրների միափոխվածությունն ու փոխշախկապվածությունը, ինչն արևմտյան ուղղությամբ խողովակաշարերի անվտանգության ապահովումն երաշխավորելու անհրաժեշտության զուգորդմամբ **աշխարհաքաղաքական կառուցվածքային տեղաշարժերի իմաստով հանգեցնում է այս երկու տարածաշրջանների որպես մեկ ամբողջական միավորի հանդես գալու հիմնադրույթին:**

Որպես տնտեսական հիմնավորման հետևանք արևմտյան խողովակաշարային ծրագրերում առաջանում է տրանս-կասպյան խողովակաշարերի կառուցման անհրաժեշտություն, իսկ էներգոնետիկայի սահմանափակության պատճառով նաև այլ, ոչ արևմտյան ուղղվածությամբ խողովակաշարային ծրագրերի իրագործումից դրանց կախվածություն: Ինչի հետևանքով, էպես նվազում է այս ծրագրերի իրագործելիության աստիճանը (Nabucco), կամ երկարատև շահագործելիության նպատակահարմարությունը: **Այն հանգամանքը, որ** Միջին Ասիայում (ի տարբերություն էներգակիրների առաքման համակարգերգրերի որոնցում գերակա դիրքը պատկանում է Ռուսաստանին և մասնակիորեն Չինաստանին) էներգակիրների հանքավայրերի փայաբաժիններում արևմտյան նավթային ընկերություններն ունեն ակնհայտ գերակա դիրքեր (Նկար-3.10), կարող է որոշակի ազդեցություն ապահովել արտահանման ուղիների ընտրության հարցում, բայց և չի կարող լինել որոշիչ էներգակիրների արևմտյան ուղղությամբ արտահանումների երաշխավորման առումով:

Անվտանգության ապահովման առումով Հարավային Կովկասում՝ 2008թ-ի հինգօրյա «օգոստոսյան պատերազմի» ընթացքում Վրաստանով անցնող երեք խողովակաշարերից որևէ մեկի «պատահականորեն» չվնասվելու փաստը կարող է պայմանավորվել ոչ միայն առաջացած խնդիրների առավել բարդացումից Ռուսաստանի խուսափելու հանգամանքով, այլև բարի կամքի դրսևորմամբ: Մասնավորապես դա բացահայտեց այլընտրանքային էներգետիկ միջանցքի գործառույթների իրականացման առումով Վրաստանի ռազմավարական դիրքի թերությունները Ադրբեջան-Վրաստան-Թուրքիա ուղղությամբ **գործող, և Կասպյան արևելյան հատվածից էներգակիրների առաքման համար ծրագրվող, էներգոտրանսպորտային կունուսիկացիաների խոցելիությունն ու անհուսալիությունը, ինչպես նաև միմիայն տարածաշրջանային անվտանգության կայուն ապահովման ենթատեքստում դրանց անվտանգության երաշխավորման հնարավորությունը:** Ամենայն հավանականությամբ վերջին հանգամանքը հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավմանն ուղղված ԱՄՆ և ԵՄ կողմից գործուն ջանքերի ներդրման կարևորագույն բաղադրիչներից մեկն է:

Աֆղանստանում և Պակիստանում ստեղծված դժվար հարթահարեյի իրավիճակը, ԱՄՆ համար Կենտրոնական Եվրասիայում առաջին պլան է մղել միջինասիական տարածաշրջանի նշանակությունը, ինչպես նաև Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների բարելավման անհրաժեշտությունը՝ որոշ չափով նվազեցնելով աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերի առումով

*Օրինակ, ԲԹՁ-նավթամուղի հետագա արդյունավետ շահագործումը 2015-ից՝ Ադրբեջանում նավթի արդյունահանման նվազմանը զուգընթաց, ենթադրում է Ղազախստանի Կաշագան հանքավայրից զգալի նավթա-մետաղաբարում, որը դժվար է իրականացնել միայն տանկերներով (Նկար-3.9):

Կենտրոնական Ասիայի ֆունկցիոնալ կապվածությունը Հարավային Կովկասին: Բոլոր դեպքերում «օգոստոսյան պատերազմից» հետո Հարավային Կովկասում ձևավորված նոր status quo-ն, ինչպես նաև Բարաք Օբամայի վարչախմբի կողմից Ջ. Բուշի վարած՝ «քիզնես տարրեր» պարունակող, արտաքին քաղաքականության հետևանքով ձևավորված հիմնախնդիրների հաղթահարման վրա կենտրոնացմամբ պայմանավորված՝ Կենտրոնական Եվրասիայում ԱՄՆ դերի որոշակի վերանայումները, ներկայումս չնայած որոշ չափով նվազեցրել են հարավկովկասյան էներգո-տրանսպորտային միջանցքի նախկին նշանակությունը, բայց և այնպես, այն չեն զրկել աշխարհաքաղաքական իմաստավորումից: Արևմտյան էներգետիկ ծրագրերում աշխարհաքաղաքական քաղաքականության կենտրոնացումը Ռուսաստանի հետ մրցակցությունում մտցնում է հակադրման էլեմենտ, ինչի հետևանքով էներգակիրների սահմանափակ քանակությունների այլ ուղղություններով տեղափոխման ծրագրերը որոշակիորեն ներդաշնակվում են արևմտյան ուղղության հետ ՌԴ մրցակցությանը: Այս իմաստով և այլ գործոնների զուգորդմամբ, ի տարբերություն արևմտյանի, Չինաստանի միջինասիական էներգոծրագրերի նկատմամբ Ռուսաստանը ցուցաբերում է որոշակի ըմբռնողական և չհակադրվելու մոտեցում[54,55]:

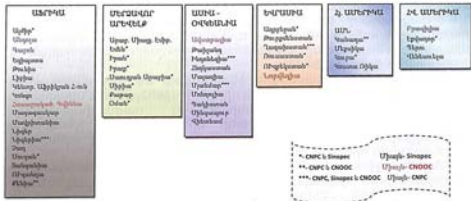
Ռուսաստանի մոտեցումները ձևավորվում են այդ ուղղությամբ արտահանումների առկա գերակա դիրքերի պահպանման նկատառումներով կենսագործվող կանխարգելիչ ռազմավարությամբ, ինչի հետևանքով տարածաշրջանի երկրների այդ ծրագրերին մասնակցության պատրաստակամությանը ստանում է արևմտյան կողմնորոշման որոշակի իմաստավորում:

Արևելյան միջինասիական էներգոծրագրերի առումով Ռուսաստանի մոտեցումներում գերակայում են մրցակցային քաղաքականություն: Թուրքմենստանից Չինաստան՝ Տրանս-Ասիական գազատարի կառուցման քառակողմ համաձայնությունները կարևոր նշանակություն ունեցան միջինասիական գազի համար ՌԴ կողմից եվրոպական գնային համակարգի կիրառման ձկուն քաղաքականության անցման առումով: Արևելյան հիմնական սպառման կենտրոնների (Չինաստան, Ճապոնիա, Հվ. Կորեա և այլն), էներգակիրների ներմուծման դիվերսիֆիկացման ռազմավարությունում Ռուսաստանից էներգակիրների ներմուծման ծրագրերի նշանակությունն ընդհանուր առմամբ ավելի նվազ չէ միջինասիականի համեմատ՝ չնայած դրանց իրականացման սկզբունքների միջև հիմնարար տարբերությունների առկայությանը:

ԱՄՆ կողմից Կենտրոնական Եվրասիայում իր դերի վերանայումները և հարավկովկասյան էներգոտրանսպորտային միջանցքի նախկին նշանակության որոշ չափով նվազումը տեսանելի հեռանկարում առավել նպաստավոր պայմաններ են ստեղծել միջինասիական էներգակիրների արևելյան սպառման կենտրոններ հատկապես Չինաստան երկարաժամկետ և կայուն արտահանումների ծավալների մեծացման, ինչպես նաև էներգառաքման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացման համար:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ-1

Նկար-1- CNPC's, Sinopec և CNOOC ընկերությունների Նավթի և Գազի Ակտիվներն ու Ինժեներական Ծառայություններն Աշխարհում

Sources- China Energy Statistical Yearbook (CESY) – China statistical Press-Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China –Yearbooks- 1996-2008; 3. MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China’s outward direct investment; Xu Xiaojie- Chinese NGO’s Overseas Strategies:-J. A. Baker Institute for Public Policy. 2007. Studies made by the author;

Աղյուսակ-1: 10 ամենախոշոր գործառույթները նավթի և գազի ոլորտում-2003- 2009թթ.

Համարը	Ժամկետը	Նպատակային Փակեցությունը	Նպատակային երկիրը	Գնող Փակեցությունը	Արժեքը (մլն. ԱՄՆ. \$)
1	2009-01	Addex Petroleum Corp.	Կանադա	Sinopec	7240
2	2006-07	Rosneft Oil Comp. (7.58%)	Ռուսաստան	BP PIC, CNPC, Petroleum National Berhad	5345
3	2005-08	PetroKazakhstan	Կանադա	CNPC International Ltd	3932
4	2008-07	Awilco Offshore ASA	Նորվեգիա	CNOOC	3777
5	2006-06	OAO Udmurtneft	Ռուսաստան	Sinopec	3500
6	2009-09	JSC E&P (Mangistaumunai gas 47.0%)	Ղազախստան	PetroChina	3300
7	2006-01	South Atlantic Petroleum(OML 130) (45%)	Նիգերիա	CNOOC	2268
8	2006-10	Argymak Trans Serv. LLP; Karazhanbasmunai, JSC; Tulpar Munai ServLLP	Ղազախստան	CITIC Group	1,910
9	2008-09	Tanganyika Oil Company	Կանադա	Sinopec	1,813
10	2009- 08	ASOC (Մակայզետի և Դովեր նավթաավազ հանքի- 60.00%)	Կանադա	PetroChina	1,740

Sources-The emergence of China:-New frontiers in outbound M&A- Doloitte-merger market- November 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Աղյուսակ-2-ՉԺՅ նավթի ներմուծումը ըստ երկրների – 2009թ.

Երկրներ	2009թ./տոննա	Փոփոխությունը 2008թ.-ի նկատմամբ %-ով	Ընդհանուրի %-ը
Սաուդյան Արաբիա	41,857,127	15.09	20.54
Անգոլա	32,173,244	7.62	15.79
Իրան	23,147,244	8.56	11.36
Ռուսաստան	15,303,891	31.5	7.50
Մադյան	12,192,303	16.11	5.98
Օման	11,738,233	-19.5	5.76
Իրաք	7,162,811	285.08	3.51
Քուվեյթ	7,075,508	20	3.47
Լիբիա	6,344,540	98.94	3.11
Ղազախստան	6,006,132	5.92	2.95
Վենեսուելա	5,266,783	-18.51	2.58
Կոնգո	4,089,643	-6.49	2.00
Բրազիլիա	4,057,707	34.28	1.99
ԱՄԷ	3,307,031	-27.78	1.62
Նորվեգիա	3,234,410	132.32	1.59
Եմեն	2,561,855	-37.98	1.26
Մալայզիա	2,229,385	149.73	1.10
Հասար-ին Գվինեա	2,221,260	-18.02	1.09
Էկվադոր	1,789,424	70.76	0.88
Ալժիր	1,604,803	78.78	0.79
Ավստրալիա	1,564,985	74.47	0.77
Նիգերիա	1,393,229	297.65	0.68
Կոլումբիա	1,238,400	8.55	0.61
Վիետնամ	1,025,878	21.78	0.50
Արգենտինա	719,680	-6.66	0.35
Քաթար	614,823	-29.96	0.31
Թայլանդ	607,079	-20.67	0.30
Կամերուն	581,837	22.79	0.29
Բրունեյ	526,266	565.68	0.26
Կանադա	440,076	255.44	0.21
Մալդիվաանիա	407,444	-24.25	0.20
Գաբոն	270,718	-68.77	0.14
Մոնղոլիա	256,091	69.38	0.12
Ադրբեյջան	211,544	58.84	0.10
Լատվիզիա	157,598	---	0.08
Չայ	139,969	274.22	0.07
Կուբա	98,501	---	0.05
Պապուա Ն. Գվինեա	72,546	---	0.04
Նոր Զելանդիա	53,076	---	0.03
Մյանմար	43,133	---	0.02
ԱՄՆ	1	3263.16	-
Նիգեր	1	-1.79	-
Ընդամենը	203,786,208	13.92%	100%

Աղյուսակ-3- Կասպյան շրջանից գործող և ծրագրված հիմնական նավթախողովակները

No Քարտուկ - / Անունը	Երրուդին	Հզորությունը (մլն. տ.)	Երկարությունը (Կմ.)	Արժեքը Մլրդ. ԱՄՆ. \$	Ներկա Կինակը
Քարտ - Թրիվիա-Ջենկան(ԲՔՁ)	Ալյքհան-Վրաստան-Թուրքիա	48.7 (Կարող է մեծացնել 20-60%-ով)	1768	3.9	07/2006
Քարտ - Սուպուտ	Ալյքհան-Վրաստան	7.5 (սպասվում է հասցնել 10-ի)	883	0.56 (միջանկյունային)	1999
Ատիրաու-Սամարա	Ղազախստան-Ռուսաստան	16.77(Ղազախ-ը պլանավորվում է հասցնել 25-ի)	695	-----	2001
Կասպյան Խաղաղակայանային Կենտրոնացված (CPC)	Ղազախստան - Ռուսաստան (Լոզվոստին)	27.8 (1-ին փուլ՝ Խախտինգին) 39.7 - (մեկնարկում) 67.5 -79.5 (2-րդ փուլ)	1510	2.6(1-ին փուլ) 3.5(2-րդ փուլ)	2001(1-ին փուլ) 2009-ին սկսվել է 2-րդ փուլի աշխատանքը
Ղազախստան - Չինաստան (XCP)	Ղազախստան (Ատիրաու)-Չինաստան (Ալաշանկուտ)	20 (ներկայումս 10)	2798	3.0(ընթացակարգ)	2005 2010-ից սկսվել է 2-րդ փուլի աշխատանքը
Էսկեն (Ատիրաու)-Կուչուկ*	Ղազախստան (Ուրվենկ) Խախտինգին և Վրաստան	20- 25	768 (Ուրվենկ-Ալաշանկուտ 146)	1.6	2009 (սկսվել է ՏՏՀ** աշխատանքը) Խախտինգինում է ախտահարվել է 2012-2013թթ.
Տրանս - Կասպյան Լավրաուտ	Ղազախստան (Կուչուկ) - Ալյք - Երզրան/Քարտ)	20-25	600	2.4	Անորոշ

*- Ներկայումս գործում է Ատիրաու- Կուրյուկ ներքին նշանակությամբ նավթատար: Այստեղ խոսքը վերաբերում է նոր նավթատարի կառուցմանը, որը հանդիսանալու է Տրանս -Կասպյան համակարգի մաս:

**- ՏՏՀ -Տեխնիկա Տնտեսական Հիմնավորում:
 Աղբյուրներ- Caspian Sea Region Pipelines - Existing and Proposed- Middle East Economic Survey- VOL. LI No 11 17-March-2008; EIA- <http://www.eia.doe.gov/>; Kazakhstan signs BTC agreement into law, plans new pipelines- 10 June 2008- <http://www.bicusa.org/en/>; The Free Library <http://www.thefreelibrary.com/>; Alexander Aghayan & Associates, Inc- Caspian Sea Region: Oil Export Options <http://www.aghayan.com/caspoiix0702.htm>

Աղյուսակ-4-Կասպյան շրջանից գործող և ծրագրված հիմնական գազատարները

No Քաղաքնոց / Անունը	Երթուղին	Հզորությունը (Մլրդ. Մ³)	Երկարությունը (Կմ.)	Արժեքը Մլրդ. ԱՄՆ \$	Ներկա վիճակը
Հարավ Կովկասյան գազատար (Քարո-Քրյկլոն-Էրզրում/ԲՔԷ)*	Աղբյուրան-Վրաստան-Քուրդիստան	11 (Ներկայումս) 20 (նախագիծային Կարգ է ձևակերպվել)	692	1.02	2007
Վենետիկյան Ասիա-Վևերոն (CAC)	Քուրդիստան-Ուզբեկստան-Ղազախստան-Ռուսաստան	60 (Կարգ է նաշվել 90)	2000	-----	1969 (2007-ին որոշվել է վերակառուցել ուղի նախագիծ)
NABUCO**	Քուրդիստան-ԵՄ	31	3300	5.0	Անորոշ
Տրանս-Կասպյան գազատար*	(Քուրդիստան և Ղազախստան)-Աղբյուրան-Վրաստան-Քուրդիստան (Nabucco)	16-30	1600	2.0 - 3.0	Անորոշ*
Մերձկասպյան գազատար #	Քուրդիստան Ղազախստան - Ռուսաստան (զբաղեւորված CAC-2-ին)	20-30	-----	-----	Անորոշ (2007-ին որոշվել է 2009-վերահաստատվել է)
Կասպիկ-Կասա Կոնի	Քուրդիստան-Իրան	8- 12 (Ներկայումս մինչև 20)	200 (Երազուցել 30)	0.49	1997 (սկսվել է աշխատել 2010թ-ի խոնարհից)
Վենետիկյան Ասիա Գազ (Centgas)	Քուրդիստան-Ավգանիստան-Պակիստան-Շրեյլանդ	20	1400(մինչև Գակիստան) (+ 644 մինչև Շրեյլանդ)	2.0(մինչև Գակիստան) (+0.5 մինչև Շրեյլանդ)	Անորոշ
Տրանս- Ասիական Գազատար (SUG TAGP)	Քուրդիստան Ղազախստան - Ուզբեկստան-Չինաստան	50-60	8704 (1818-ը Մյեյին Ասիայում)	26-27	2009 (1-ին փուլը, սկսվելու է 2013թ-ին)

*- Հանդիսանալու է NABUCO համակարգի մաս: **- Նախատեսվում է գազի հնարավոր առաքում՝ Աղբյուրանից, Թուրքմենստանից, Ղազախստանից, Իրանից, Իրաքից, Եգիպտոսից ևսև Բաթարից:

^- 2000թ-ին ԱՄՆ-ը \$750000 հատկացրեց Enron ընկերությանը SS3 նպատակով: Unocal-ը նույնպես իրականացրել է իր SS3-ը: Արդյունքները չեն հրապարակվել: #- 2007-2008 թթ-ին ՈՂ-ը և Թուրքմենստանը համաձայնվեցին կառուցել նաև Արևելք-Արևմուտք գազատարը (1000 կմ., 30 մլրդ. մ³ թողունակությամբ), որով ստեղծվում է Թուրքմենստանի բոլոր խոշոր գազի հանքավայրերի կապակցված համակարգ: Արևելք-Արևմուտք գազատարը գազատարով ապահովվելու է նաև Մերձկասպյան և Տրանս-Կասպյան խողովակաշարերի գազամատակարարումը:

Աղբյուրներ- Caspian Sea Region Pipelines - Existing and Proposed- Middle East Economic Survey- VOL. LI No 11 17-March-2008; EIA- <http://www.eia.doe.gov/>; Europe's Major Gas Import Pipelines From Russia / Central Asia (via CEE)- Oil and Gas Insight- 04.2009-Special Report <http://www.oilandgasinsight.com/file/9123/home.html> Wapedia- http://wapedia.mobi/en/East%E2%80%93West_pipeline

Աղյուսակ-5 - Կենտրոնական Եվրասիայում ՉԺՊ ազգային նավթային ընկերությունների (ԱՆԸ) մասնակցությամբ՝ նավթի և գազի հիմնական ՀԱ նախագծերը

Երկիրը	Նախագծի անունը	Զետաբուլանցիվ պաշարները (հազար՝ մլն. տ.) (գազ՝ մլրդ. մ ³)	Ներդրում Մլրդ. ԱՄՆ \$	Բաժնեկները (%)	ՉԺՊ ԱՆԸ/Մասնակցություն կազմը՝
ՄՈՂՐԵՏԱՆ**	Հարավարևմտյան Գուբաթտան (A,B & C բլոկներ)	20 - նավթ 19.8 - գազ	0.7	CNPC-50.26 (CNOD5& 60% մնաց 40% 60000 - 50/50); Azerwak-29.74 (Կանոն դա); ԱՊՆԸ՝-20 ;	2:Ա:Կ
	Կուբաթադլի-Կարաբազի (K&K)	25 -նավթ	1.0	CNPC-30 (տեղ. և օտար մնաց 40% 60000 25% յուր-յուր);ԱՊՆԸ՝-50 ; Amerada Delta-Hess JV** -20;	2:Ա:Օ**
	Բյուկ որև ընդգրկում էՊրազազտ նավթաները և շրջ. սարքերը	7 - նավթ	0.14	Sinopec-50 (Sheng U); MEP՝ -30, ԱՊՆԸ՝-20;	2:Ա:Կ
ԿԱԶԱԽԱՍՏԱՆ	Ակտյուբ (Սաարբաճ հանքահանում -Սաարբաճ հանքահանում -Սաարբաճ նավթաները և ADM - բլոկը)	159.0- նավթ	4.1	CNPC գնել է AktobeMunaiGas-ի 85.42%-ը : (ADM բլոկի -Արխա և Բլինոլ նախերը՝ 100%)	2:Ա:Կ(2009-թ ադառար զնն է՝ 5.8 մլն. տ. նավթ և 2.9 մլրդ. մ ³ գազ)
	Petrokazakhstan (PK)	Տարբազ ավազան է՝ 11 նավթաներ և 5.2 լիցենզիա	4.18	CNPC- 67; KazMunaiGas-33;	2:Ա:Կ:Օ
	Կազկերքուսայ	13.6- նավթ	0.3	PK-50; KazMunaiGas-50	2:Ա:Կ(2009-թ ադառար զնն է՝ 1.8 մլն. տ. նավթ և 12 մլրդ. մ ³ գազ)
ԿԱԶԱԽԱՍՏԱՆ	Նեմխա և Բեկտաու	21.7- նավթ	Անորոշ	CNPC-25; Zhenhua (Norinco)-25; Ղազախստանի KAM Company-50;	2:Ա:Կ(2009-թ ադառար զնն է՝ 1.23 մլն. տ. նավթ)
	Հյուսիսային Կոմադոլ	40.8- նավթ	Անորոշ	PK -50%, Lukoil-50;	2:Ա:Կ(2009-թ ադառար զնն է՝ 3.5 մլն. տ. նավթ և 0.5 մլրդ. մ ³ գազ)
	Հարավային Կոմադոլ	16.3- նավթ	Անորոշ	PK-100	2:Ա:Կ(2009-թ ադառար զնն է՝ 3.7 մլն. տ. նավթ և 0.5 մլրդ. մ ³ գազ)
	Հյուսիսային Բուզադլի	136-200- նավթ	0.8	CNPC -50; Lukoil -50;	2:Ա:Կ(2009-թ ադառար զնն է՝ 1.6 մլն. տ. նավթ և 0.13 մլրդ. մ ³ գազ)
	Ջանազիոլ	133-276 - գազ	Անորոշ	CNPC Aktobemunaigas - 94.5% , Other Kazakh and foreign entities own -5.5.	2:Ա:Կ(2009-թ ադառար զնն է՝ 5.9 մլն. տ. նավթ և 2.95 մլրդ. մ ³ գազ)

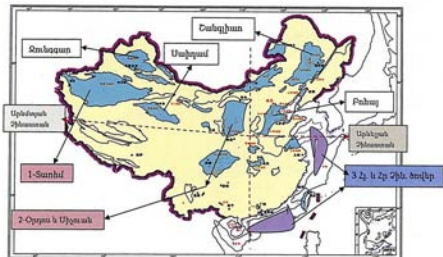
	Քանազիզ	133-276 - գազ	Անորոշ	CNPC Aktobemunaigas - 94.5% , Other Kazakh and foreign entities own -5.5.	Հ.Ա.Վ(2009-թ արտադր վել է՝ 5.9 մլն. տ. նավթ և 2.95 մլոդ. մ՝ գազ)
	100%- JSC Mangistaumunaigas-ընկերություն	15 նավթի և գազի նավթավայրեր-Նավթ՝ Անորոշ ; 41.8- գազ:	3.3	CNPC -50; KazMunaiGas-50;	(2008-թ արտադր վել է՝ 5.4 մլն. տ. նավթ):
	Դարկինան (Darkhan)	1500- նավթ	Անորոշ	Kazmunaigas - 7(Kaztransgas)-7 Հնարավոր չին. Կենսաբջջում՝ CNPC և CNOOC	Երկարամյա ստանց վերջ նավան արդյունքի բանակ ցույցունենք CNPC-ի նետ
	ԱՄՆ Առաջին միջազ գազին նավթային ընկ-ն (FIOC) գնում	5 հետախուզվող և 1 արդյունահանում և նավթի բլոկներ	0.153	Sinopec(Sheng Li)-100;	Հ.Ա.Վ(2009-թ արտադր վել է՝ 0.2 մլն. տ. նավթ)
	Ղազախստան Big Sky ընկ-ն գնում	Մորսկոյի, Կարսու-տալ և Դաու լեռանի բլոկներ	0.02	Sinopec(Sheng Li)-50;	Հ.Ա.Վ(Արտադր-ն՝ Անորոշ)
ԹՈՒՐԿՄԵՆԱՍՏԱՆ	Գուսնյակ	43.92- նավթ	Անորոշ	CNPC -100	Հ.Ա.Վ(Արտադր-ն՝ Անորոշ)
	Բազադեխաշիկ	Ամու-Դարյա գետի աջ ափ՝ - գազ: 30 տարի, 30-40 մլոդ.մ՝ տարեկան	Անորոշ	Գազահանքերի նամատել մշակում և վաճառք՝	Հ.Ա.Վ;Ծ
	Հարավային Իշլոտան	4-16 սղել.մ՝ - գազ:	Անորոշ	Կենսաբջջում՝ CNPC, Հվ. Կեոբևս LG International Corp և Hyundai Engineering Co; ՄԱԷ՝ Gulf Oil & Gas Fze և Petrofac International Corp,	Հ.Ա.Վ;Ծ(Կոնստրուկցիոն մասին նախա յայտելը 31.12. 2009թ. Այլ տեղ՝ Անորոշ)
ՈՒՋԲԵԿԻՍՏԱՆ	Մինգբուսակ (Mingbustak)	30- նավթ	Անորոշ	CNPC-50; Ուզբեկստան և Կազախստան նավթային ընկ-ն (ՈՒՊՆԸ)-50:	Հ.Ա.Վ;Ծ (2 մլն. տ. նավթ տարեկան)
	Արիստ ծով	5 հետախուզվող նավթի գազի բլոկներ	Անորոշ	Կենսաբջջում՝ CNPC, ՈՒՊՆԸ, ԷսոՅ, Մալա գիսական՝ Petronas և Հվ. Կեոբևսի՝ KNOG (20% յուրաքանչյուրը)	Հ.Ա.Վ;Ծ

^ Գ-Գնետախուզում; Ա-Արդյունահանում; Կ-Կառավարում; Ծ- Ծառայություններ; * - ԱՊՆԸ-Արդրեցանի պետական նավթային ընկերություն(SOCAR); ** - (K&K) ծրագրում չինական Մեծ Պարիսպ ընկերությունն իրականացրել է 18 հորատում; ~ - MEF- Middle East Petroleum-Մերձավոր Արևելքում գրանցված Արդրեցանական օձորային ընկերություն; ^^Amerada Delta-Hess JV- Սաուդյան Արաբիա, ԱՄՆ և Բրիտանական ընկերությունների Դամասոել Ձեռնարկություն; *** - CNPC-ին Արդրեցանում մասնակցում է նաև երկու փոքր հանքավայրերի կառավարմանը 80% և 25% մասնաբաժիններով:

Արդյունքներ- MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment; Xu Xiaojie-Chinese NOG's Overseas Strategies; J. A. Baker Institute for Public Policy. 2007; EIA- <http://www.eia.doe.gov/>; China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press-Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China - Yearbooks- 1996-2008; <http://uk.reuters.com/vp/NOC's> websites annual reports; <http://www.cnpc.com.cn/en/english.sinopec.com> ; The China Institute at the University of Alberta (CIUA)-<http://www.uofaweb.ualberta.ca/chinainstitute/>;The emergence of China- New frontiers in outbound M&A- Doloitte- merger market- November 2009;

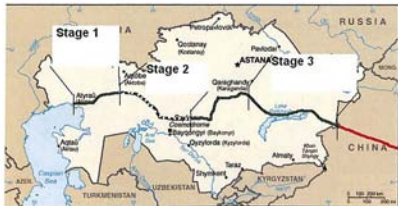
ՀԱՎԵԼՎԱԾ-2- ՔԱՐՏԵԶՆԵՐ

Քարտեզ-1-ԶԺԳ Նավթի և Բնական Գազի գլխավոր ուսուրսների տեղաբաշխումը (Նավթը հիմնականում արևելքում է, Գազը՝ արևմուտքում)

1-ը և 2-ը նաև գազի արդյունահանման հիմնական շրջաններն են; 3-ը Արևելյան և հարավային Չիմենտան ծովերն են, որոնք ներկայումս ամենահեռանկարայինն են նավթի և գազի նոր պաշարների հայտնաբերման առումով; Աղբյուր- CNPC;

ՔԱՐՏԵԶ-2- ՂԱԶԱԽՍՏԱՆ-ՉԻՆԱՍՏԱՆ ՆԱՎԹՍԱՐ

ՔԱՐՏԵՁ-3- ԱՐԵՎՍՈՒՏԶ-ԱՐԵՎԵԼԸ 2-ՐԴ ԳԱԶԱՏԱՐ

Աղբյուր-http://www.theodora.com/pipelines/east_asia_oil_gas_products_pipelines_map.html;

**ՔԱՐՏԵՁ-4- ԹՈՒՐՔՄԵՆՍՏԱՆ-ՈՒՉՐԵԿՍՏԱՆ-ՂԱԶԱԽՏԱՆ-ԳԻՆԱՍՏԱՆ
(ՏՐԱՆՍ-ԱՄԻՎԿԱՆ ԳԱԶԱՏԱՐ-ՏԱԳ)**

Աղբյուր-CNPC

ՔԱՐՏԵՁ-5- Մալակա Նեղուցով Նավուղին և Ցամաքային Խողովակաշարեր

1-Ռուսաստան-Չինաստան նախատարղ շահագործման կիսանկլի 2010թ. դեկտեմբերին (15 մլն. մ 3)

ՔԱՐՏԵԶ- 6- Կառուցված և ենթադրվող Նավթատարները Կասպյան Ավազանից

ՔԱՐՏԵԶ- 7- Կառուցված և ենթադրվող Գազատարները Կասպյան Ավազանից

Աղբյուր- Perspectives on Caspian Oil and Gas Development- International Energy Agency Working Paper Series- IEA Directorate of Global Energy Dialogue- December 2008

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

Ազգային նավթային ընկերություններ-ԱՆԸ;
Առևտրի Համաշխարհային Կազմակերպությունը-ԱՀԿ;
Արտաքին ուղղակի ներդրումներ- ԱՈՒՆ;
Արտերկրում արտաքին ուղղակի ներդրումներ- ԱԱՈՒՆ;
Բաքու-Թբիլիսի-Ջեհյան (նավթատար)- ԲԹՁ;
Բաքու-Թբիլիսի- Էրզրում (գազատար) -ԲԹԷ;
Թուրքմենստան-Ուզբեկստան-Ղազախստան-Չինաստան
(Տրանս-Ասիական գազատար)- ՏԱԳ;
Կասպյան խողովակաշարային Կոնսորցիում (նավթատար)-ԿԽԿ;
Համախառն Ներքին Արտադրանքը -ՀՆԱ;
Հեղուկացված բնական գազ- LNG;
Ղազախստան -Չինաստան նավթատար- ՂՉՆ;
Միաձուլումն ու Ձեռքբերում- ՄՁ;
Նավթ արտահանող երկրների Կազմակերպություն (OPEC)-ՆԱԵԿ;
ՇՀԿ- Շանհայան Համագործակցության Կազմակերպություն;
ՉԺՀ դրամական միավոր՝ յուան- RMB;
Չինաստանի Ժողովրդական հանրապետության Կոմունիստական
Կուսակցություն-ՉԺՀ ԿԿ;
Չինաստանի Ազգային Նավթային Ընկերություն- (China National Petroleum
Corporation)- CNPC;
Չինաստանի Ազգային Նավթային և Բիմիական Ընկերություն (China Na-
tional Petroleum and Chemical Corporation)- Sinopec;
Չինաստանի Ազգային Օֆշոր Նավթային Ընկերություն (China National Off-
shore Oil Corporation)- CNOOC;
Պետական ձեռնարկություն- ՊՁ;
Տնտեսական Համագործակցության և Չարգացման Կազմակերպություն
(OECD)-ՏՀՉԿ;
Տոննա Ածուխի Համաբժեք(tce)- ՏԱՀ;
Տրանս-Ազգային ընկերություններ- ՏԱԸ;

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ-1- ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Xin Zhiming- Growth data fuels talk of 2nd biggest economy- China Daily- 2010-01-22 - http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-01/22/content_9358988.htm
2. The China Compass. A country in figures. - The Beijing Axis. China Business solution-July-2009
3. Website of People's Bank of China- <http://www.pbc.gov.cn/diaochatongj/tongj/shuju/>
4. Wikipedia, "List of Countries by Foreign Exchange Reserves," - <http://www.wikipedia.com/>
5. The People's Bank of China, "Gold and Foreign Exchange Reserves, 2000," <http://www.pbc.gov.cn/>
6. THE CHINA GREENTECH REPORT 2009 www.china-greentech.com
7. International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2009.
8. The World Bank, Poverty Data: A Supplement to World Development-Indicators 2008 (Washington DC, U.S.: World Bank, 2008)
9. Watkins, Kevin, China Human Development Report 2007/08 (Beijing, China: United Nations Development Program and China Translation and Publishing Group Corporation, 2008)
10. PRC National Bureau of Statistics (NBS), China Statistical Yearbooks 1996- 2008;
11. China's exports fall in 2009 but rebound in December - Summary <http://www.earthtimes.org/articles/show/302935.chinas-exports-fall-in-2009-but-rebound-in-december-summary.html>
12. Max Fraad Wolff- China syndrome Asia Times- May 14, 2009 - http://www.atimes.com/atimes/China_Business/KE14Cb01.html
13. CRS Report for Congress- Is China a Threat to the U.S. Economy?- Craig K. Elwell and Marc Labonte- Specialists in Macroeconomics Government and Finance Division; Wayne M. Morrison Specialist in International Trade and Finance Foreign Affairs, Defense, and Trade Division- January 23, 2007p
14. Gao Shixian-China's presentation in recent development in Energy sector- Energy Research Institute (ERI) of the National Development and Reform Commission (NDRC), P.R. China- Bangkok- March-2009;
15. National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008;
16. BP Statistical Review of World Energy-June 2009;
17. A Study of Energy Security-Chinese Academy of Social Sciences, February 2008. www.eu-china-energy-climate.net/Chinese%20
18. Annual Energy Outlook 2008.With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oiiaf/aeo/
19. China's Energy Conditions and Policies- Information Office of the State Council of the People's Republic of China -December-2007;
20. Na Zhang- Energy situation and future development strategy in China- Institute of Engineering Thermo physics, Chinese Academy of Sciences- Beijing-2009
21. Tao Wang , Jim Watson- Chinas Energie Transition Pathways for Low Carbon Development Sussex Energy Group SPRU, University of Sussex, UK and Tyndall Centre for Climate Change Research-London-2009
22. National People's Congress. (2006). "The Eleventh Five-Year Plan for National Economic and Social Development (full text in Chinese)." from http://news.xinhuanet.com/misc/2006-03/16/content_4309517.htm.
23. NDRC (2007b). Communiqué of Top 1000 Enterprise Energy Use. Beijing, National Development and Reform Commission and National Bureau of Statistics
24. NDRC (2007a). China's National Climate Change Programme. Beijing, National Development and Reform Commission.
25. Strive for energy- China Daily- http://search.chinadaily.com.cn/all_en.jsp?searchText=Energy-2010-03-04

26. More efforts needed to reach energy saving goal: NDRC- Xinhua- China Daily
<http://www.chinadaily.com.cn/china/2010npc/> - 2010-03-07
27. Li Jing- Fight hard and long to save environment, Wen tells nation - (China Daily) 2010-03-06
28. NDRC (2007c). The Medium and Long-Term Development Plan for Renewable Energy in China. Beijing, National Development and Reform Commission.
29. NDRC (2007d). The Medium and Long-Term Development Plan for Nuclear Power in China. Beijing, National Development and Reform Commission.
30. Xuecheng Liu- China's Energy Security and Its Grand Strategy-The Stanley Foundation-2006
31. White paper: China's Energy Conditions and Policies. Inform. office of the State Council of the PRC, Dec. 2007 http://english.gov.cn/200712/26/content_844218_10.htm;
32. Zhou Dadi- Energy development strategy & security in China Energy Research Institute National Development and Reform Commission (NDRC), China- Carnegie Endowment Energy and Climate Program, Beijing-2009
33. China sets up national energy commission- (China Daily)- Xinhua
http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-01/27/content_9387215.htm
34. Китай создал сразу 16 энергетических исследовательских центров -
<http://www.trust.ua/news/20733.html>- 2010-01-12
35. Xu Yongfa- Outlook of China's Oil demand for 2020- CNPC Research Institute of Economics and Technology - Oct.-20095- Tokyo
36. Michael Rodgers, Li Yao - China's Oil and Gas Balance- Strategic Advisors in Global Energy- October 2009, Denver
37. Pang Xiongqi, FengLianyong, Zhao Lin, Tang Xu, Li Junchen, MengQingyang- Introduction to the Study of Peak Oil in China- China University of Petroleum, Beijing - September- 2007
38. Cheng-Shin Ouyang- Primary Energy Imbalance and China's Responses-CIER-2008.
39. Sun Xiaohua- China to bolster oil reserves -China Daily - 2009-03-05.
40. Nobuyuki Higashi- Natural Gas in China - Market evolution and strategy.- International Energy Agency (IEA), Working Paper Series- June 2009
41. NATURAL GAS MARKET REVIEWS- 2008 - International Energy Agency (IEA), Head of Communication and Information Office, France.
42. CNPC- Annual Report-2008- Beijing.
43. World Energy outlook- 2009- International Energy agency (IEA).

22. May 2005 speech by Hu Jintao, "Let the Scientific Concept of Development Run Through the Entire Process of Development" as carried in Qiushi, January 1, 2005.
23. Wen explains proposal on 11th 5-year plan- http://www.gov.cn/english/2005-10/20/content_80097.htm- 10 - 20 - 2005
24. "Central Foreign Work Meeting Held in Beijing; Hu Jintao, Wen Jiabao Deliver Important Speeches; Wu Bangguo, Jia Qinglin, Zeng Qingong, Huang Ju, Wu Guanzheng, Li Changchun, Luo Gan Attend Meeting," Xinhua, August 23, 2006
25. "Adhere to Peaceful Development Road, Push Forward Building of Harmonious World", Renmin Ribao, August 24, 2006.
26. NDRC-The outline of the 11th five-year plan-CHAPTER9- Carrying out an Opening up Strategy Featuring Mutually Benefits and Win-Win-
http://en.ndrc.gov.cn/hot/t20060529_71334.htm
27. "Central Foreign Work Meeting Held in Beijing; Hu Jintao, Wen Jiabao Deliver Important Speeches; Wu Bangguo, Jia Qinglin, Zeng Qingong, Huang Ju, Wu Guanzheng, Li Changchun, Luo Gan Attend Meeting," Xinhua, August 23, 2006, and "Adhere to Peaceful Development Road, Push Forward Building of Harmonious World", Renmin Ribao, August 24, 2006.
28. OECD Investment Policy Reviews- China- ENCOURAGING RESPONSIBLE BUSINESS CONDUCT- www.oecd.org/publishing/corrigenda. -OECD-2008.
29. Ken Davies- On China's rapid growth in outward FDI- head of global relations in the investment division of OECD- Paris- China Daily 08/03/2009;
30. Bernd Berger & Axel Berkofsky- Chinese Outward Investments - Agencies, Motives and Decision-making- joint research programme between CASC and Chatham House- Italy-2009
31. Jim Efstathiou Jr.-Cnooc's Unocal Bid Is Threat to U.S., Witness to Tell Congress- July 12, 2005-jefstathiou@bloomberg.net.
32. CNOOC, Unocal and the "Go-out Strategy"- 07-26<http://english.caijing.com.cn/2005-07-26/100013798.html>
33. Bon Fleming -United States Response to CNOOC Bid for Unocal- Johns Hopkins University School of Advanced International Studies- Intern at Marubeni Research Institute-July 27, 2005
34. Ling, Song Yen -US Congress moves to hold up CNOOC bid for unocal.(petroleum) - The Oil Daily- Dinesh, Manimoli -July 27, 2005; <http://www.highbeam.com/doc/1G1-136756425.html>
35. CRS Report for Congress-China and the CNOOC Bid for Unocal:Issues for Congress-Dick K. Nanto, James K. Jackson, Wayne M. Morrison-Foreign Affairs, Defense, and Trade Division Lawrence Kumins- Resources, Science, and Industry Division August 2005- Updated February 27, 2006 http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metaocr8476/m1/CNOOC's_Bid_for_UNOCAL:_What_are_the_Lessons_for_U.S._Policymakers?http://www.aei.org/EMStaticPage/1115?page=Summary
36. INTERNATIONAL INVESTMENT FLOWS-COLLAPSE IN 2009- OECD Investments News- June 2009, Issue 10
37. Mike Balaban -China's M&A challenge- China Daily-2009-07-06 http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/rio_chinalco/2009-07/06/content_8387496.htm;
38. How far will China's expansion bids go- China Daily-(Xinhua) 2009-06-17 - http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-06/17/content_8293898.htm
39. Shujie Yao - Let Rio deal be a lesson in M&A strategy-China Daily- 2009-06-17-http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2009-06/17/content_8291314.htm
40. Li Ge -China's Ministry of Commerce Blocks Coca-Cola's Acquisition of Huiyuan- V&E Antitrust News and Notes, April 2009- <http://www.vinson-elkins.com/resources/>
41. Ministry of Commerce Blocks Coca-Cola's-Acquisition of Huiyuan Juice- Dechert's Mergers and Acquisitions and Antitrust/Competition Groups March 2009 / Special Alert

44. Minmetals Acquisition of OZ Blocked, but New Deal in the Works- ChinaStakes- <http://www.chinastakes.com/2009/3/minmetals-acquisition-of-oz-blocked-but-new-deal-in-the-works.html> -October 26,2009-
45. Zhao Tingting- Oil giants speed up overseas expansion- China Daily-2009-07-08
46. World Investment Trends: outlook and Corporate Perspectives- World Investment and Political Risk MIGA-2009
47. China's National Defense in 2006, published by the Information Office of the State Council, Xinhua, December 29, 2006.
48. "Renmin Ribao August 24 Editorial: Adhere to Peaceful Development Road, Push Forward Building of Harmonious World," Xinhua, August 23, 2006.
49. "Central Foreign Work Meeting Held in Beijing; Hu Jintao, Wen Jiabao Deliver Important Speeches; Wu Bangguo, Jia Qinglin, Zeng Qingong, Huang Ju, Wu Guanzheng, Li Changchun, Luo Gan Attend Meeting," Xinhua, August 23, 2006
50. Yuan Peng, "A Harmonious World and China's New Diplomacy" in China International Relations, Vol. 17 No. 3, May/June 2007, pp. 1-26. Yuan is currently the Director of the Institute of American Studies, China Institutes of Contemporary International Relations (CICIR, 中国现代国际研究院).
51. David M. Finkelstein- Commentary on China's External Grand Strategy38th Taiwan-U.S. Conference on Contemporary China- China Faces the Future July 14-15, 2009
52. Jonathan Holslag, "Unleash the Dragon: A New Phase in China's Economic Transition," Vrije Universiteit Brussel, (VUB) Asia Paper of the Brussels Institute of Contemporary China Studies, October 2006, <<http://www.vub.ac.be/biccs>>
53. Aaron L. Friedberg - "Going Out": China's Pursuit of Natural Resources and Implications for the PRC's Grand Strategy- NBR analysis- volume 17, number 3, September 2006
54. Department of Defense, "Annual Report on the Military Power of the People's Republic of China,"
55. Washington, D.C., July 2003, 10.
56. Avery Goldstein, Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security (Stanford: Stanford University Press, 2005), 17.
57. MOFCOM- 2005-2008 Statistical bulletins of China's outward direct investment;
58. UNCTAD- World Investment Reports 2008/ 2009;
59. Michael H. Cognato- China Investment Corporation: Threat or Opportunity?- Understanding China's New Sovereign Wealth Fund- NBR analysis- volume 19, number 1, July 2008
60. SOVEREIGN WEALTH FUNDS 2008 and 2009 International Financial Services London RESEARCHs- April 2008 and March 2009
61. Steffen Kern- Sovereign wealth funds -state investments during the financial crisis- Deutsche Bank research- July 2009
62. Nirmal Bang- Sovereign Wealth Funds are likely to pick up strategic equity stakes in commodity firms <http://www.stockmarketsreview.com/news/>- 15 December 2009
63. Domestic firms face tough battle for top oil assets- China Daily/Agencies)- 2009-10-26
64. Zhang Jiawei- Oil firms' overseas acquisitions not gov't behavior- China Daily- 2009-11-03 17:25
65. CRS Report for Congress- China's Sovereign Wealth Fund- Order Code RL34337-Michael F. Martin- Analyst in Asian Trade and Finance Foreign Affairs, Defense, and Trade Department January 22, 2008
66. IA REGNUM- Кто финансирует США? В списке кредиторов Россия на 8-м месте- Опубликовано- 20.01.2010- <http://www.regnum.ru/news/1244390.html>
67. CNPC gets \$30b to fund acquisitions- China Daily- http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2009-09/10/content_8674528.htm- 09/10/2009
68. Winter Nie, Abraham Lu- THE INTEGRATION CHALLENGE BEHIND CHINA'S GROWING OVERSEAS M&A ACTIVITY- October 2009

69. 特别策划：国际油价一路劲升 中国如何应对 编辑：庄红韬 (Zhuang Hong-Tao-Special planning: International oil prices rose all the way how to deal with China- <http://www.people.com.cn/GB/news/9719/9720/2927617.html>- 19.10.2004);
70. Susanna Handke-The geopolitics of the Chinese-Kazakh oil pipeline- Clingendael International Energy Programme - Nederland - August-2006;
71. Full text of white paper on China's policy on mineral resources - Xinhua, BEIJING,2003-Dec. 23- http://news.xinhuanet.com/english/2003-12/23/content_1244725.htm
72. Domestic firms face tough battle for top oil China Daily/Agencies)- 2009-10-26- <http://www.chinamining.org/News/2009-10-26/1256523880d30170.html>
73. PetroChina's acquisition of Canadian oil sands approved -China WIRE- News from China from rest of the world- <http://www.china-wire.org/>- December 30th, 2009/Global Times
74. The emergence of China: New frontiers in outbound M&A- Doloitte- merger market- November 2009;
75. CNPC- Annual Report-2008- Beijing.
76. CNPC gets \$30b to fund acquisitionsn China Daily 09/10/2009
77. Мадиев Е.Х. - АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РОССИИ И КИТАЯ В ОТНОШЕНИИ КАЗАХСТАНА- Институт мировой экономики и политики при Фонде Президента Республики Казахстан -http://www.iwep.kz/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1 - 14.01.2010 r
78. Michael Rodgers, Li Yao - China's Oil and Gas Balance- Strategic Advisors in Global Energy- October 2009, Denver
79. Allstair Barr- China's rising M&A swagger- MarketWatch-Jun-2010;
80. Full speed ahead- China's NOCs continue M&A trend- Doloitte- 2009;
81. Zhang Jianxin- Oil Security China's Foreign Policy- Shanghai Jiaotong Universiti-2006.
82. World Energy Outlook 2009- International Energy Agency (IEA)- Washington- Dec. 2009;
83. Xuecheng Liu- China's Energy Security and Its Grand Strategy-The Stanley Foundation-2006
84. China's Thirst for Oil- International Crisis Group-Asia report- No153-June 2008.
85. DRC (2004). China's National Energy Strategy and Policy 2020. Development Research Center of the State Council. (հիւսարեն). Այս փաստաթղթի վերամշակված տարբերակի անգլերեն թարգմանությունը՝ 24.11. 2009- http://www.efchina.org/csep/uf/files/report/2006102695218188.8060385177036.pdf/0_Main_Report.pdf;
86. Jin Linbo The Economic Dimensions of China's Foreign Policy The Hong Kong University of Science and Technology
87. Strategic Checkpoint- China Daily- 06.03.2010;
88. Sanjeev Miglani - Singapore raises security alert after Malacca threat- REUTERS- Chna Daily- 06.03.2010;
89. Liu Yiyu- CNPC begins work on oil port in Myanmar- China Daily- 2009-11-04
90. Russian oil pipeline to reach China within weeks: Putin Xinhua- China Daily- 2009-04-06
91. Russia, China work on gigantic oil, gas cooperation project- Xinhua- China Daily -2009-10-14
92. Energy high on agenda for Putin visit to China- China Daily- 2009-10-12
93. Gazprom deal means natural gas set to flow across border- (China Daily/Agencies) 2009-10-14
94. Первоначальное формирование четырех стратегических каналов для импорта нефти и газа Китая- Эксклюзив - http://russian.china.org.cn/china/txt/2009-05/21/content_17813229.htm- http://russian.china.org.cn/china/txt/2009-05/21/content_17813229.htm
95. 李兴 阿依科·马尔季罗相 《民族主义与俄罗斯东亚能源外交战略论析》- 俄罗斯新研究 - 华东师范大学 - 2007年 第5期 - 第19页~第23页。(Li Xing, Hayk Martirosyan- Analysis of Nationalism and Russian energy diplomacy strategy in East Asia- Russian Research- East China Normal University-Shanghai- 2007.-pp-19-23
96. Լի Սին, Քան Աարտիրոսյան - Գինաստանի էներգետիկ անվտանգությունը և դրա նշանակությունը Կենտրոնական եվրասիայում- ԿԱՆԹԵՆ- Գիտական Գոյվանձների

97. ժողովածու- No-4/37 - Երևան- 2008- էջ - 163-173;
Ли Син, Айк Мартиросян, Чжао Чжэнь- Значимость центральной части Евразии для энергетической безопасности Китая- Problemy Dal'nego Vostoka, No. 2, 2010, Moskva, Russia- page(s): 33-41- <http://dlib.eastview.com/browse/doc/21803602>;

ԳԼՈՒԽ-3- ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Survey on Central Asia- A Caspian Gamble- The Economist, 5.02.1998- <http://www.economist.com/surveys/showsurvey.cfm?issue=19980207>;
2. Myers J. A. , Manning R.- "The Myth of the Caspian Great Game: The Real Geopolitics of Energy" IISS SURVIVAL, Winter 1998-99, Vol. 40 No. 4;
3. Myers J. A. , - Fact and Fantasy in the Caspian Area- Oxford Energy Forum, Issue No. 35, November 1998
4. Deukmejian R.Hrair Simonies H. Hovann- Troubled Waters - The Geopolitics of the Caspian Region London: I. B. Tauris, 2003;
5. Eytchison P.- The Caspian Oil Myth- Published Sep 30 2003 by Synthesis/Regeneration, #32 (Fall 2003)- <http://www.energybulletin.net/node/86>
6. Լի Սին, Չայկ Մարտիրոսյան - Չինաստանի էներգետիկ անվտանգությունը և դրա նշանակությունը Կենտրոնական Եվրասիայում- ԿԱՆԹԵՂ- Գիտական Գոյվածների ժողովածու- No-4/37 - Երևան- 2008- էջ - 163-173;
7. Handke S. - Securing and Fuelling China's Ascent to Power- The geopolitics of Chinese-Kazakh Oil Pipeline- Clingendel International Energy Programme- August-2006.
8. Christof van Agt- Oil and Gas Transportation in the CIS & Caspian Region- IEA Office of Non-Member Countries- Europe, Middle East, Africa- The Energy Exchange Ltd 12 - 13 October 2004- Vienna , Austria
9. BP Statistical Review of World Energy-June 2009;
10. International Energy Outlook 2009- Chapter 2 - Liquid Fuels Report #:DOE/EIA-0484 (May 27-2009)
11. EIA- Annual Energy Outlook 2008.With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oiaf/aeo/
12. Наталья Гриб, Наталья Скорлыгина- Туркмения нашла газ в обход России- Газета «Коммерсантъ»- # 187 (4004) от 15.10.2008
13. Turkmen gas reserves audit to continue in 2009 -GCA - ALMATY, Oct 31 (Reuters) - <http://www.reuters.com/article/idUSLV21594720081031>
14. Turkmenistan falsified data on gas reserves in the country- Eurasian Transition Group- 13.10.2009- <http://www.eurasiantransition.org/>
15. Seyyed Vahid Ahmady- Real position of Caspian oil in the world energy scene "Iran Importances"-Pars Times- April 2003
16. Саркисян С. - ГЕОПОЛИТИКА ГАЗОПРОВОДОВ В ЧЕРНОМОРСКО-КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ- Часть 3. Игроки: производители и потребители- Фонд Нораванк- Ереван- Декабря 2009- <http://www.noravank.am/ru/?page=theme&thid=4&nid=2209>
17. Carlisle T. - UAE firms grab slice of \$10bn Turkmenistan gas deal- UAE / December30.2009-<http://www.thenational.ae/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091230/BUSINESS/712309994/1005>
18. Туркменский газ поделили на троих- Газета «Коммерсантъ» - #66 (4366) от 15.04.2010
19. CNPC, allies win \$9.7b gas contract- China Daily- 12.31.2009;

20. Turkmenistan: Desperate for a Gas Market
21. Turkmenistan: Gas Flows Again to Russia, while Discontent Simmers- Source URL: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav011410.shtml>- Jan 13 2010
22. Туркмения возобновит поставки газа в Россию- Ведомости 22 декабря 2009 года
23. General- Market Report (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan Oil and Gas Reports- Q1 & Q2)- <http://www.companiesandmarkets.com/Summary-Market-Report/>- 2010;
24. EIA notes increase in oil production in Caspian region in 2009 -<http://en.trend.az/capital/pengineering/1652447.html>- 11.03.2010
25. Добыча нефти в Азербайджане в 2009 г. выросла на 13,5%, газа - на 0,8%- Риановости- <http://www.rian.ru/>-21.01.2010
26. Коротков А. В Азербайджане утверждены прогнозы по добыче нефти и газа в 2010 году- Зеркало- 27.01.2010
27. Russia To Receive Only 10.5bcm Of Gas In 2010 -Business Monitor International- <http://store.businessmonitor.com/>- Turkmenistan - Oil & Gas - Apr 20 2010
28. Perspectives on Caspian Oil and Gas Development- International Energy Agency Working Paper Series- Directorate of Global Energy Dialogue/2008/1- <http://www.iea.org/>
29. Natural Gas Market Review- INTERNATIONAL ENERGY AGENCY- OECD/IEA, 2008- <http://www.iea.org/>
30. Adibi S. - How Much Turkmen Gas in Middle East and Asian Gas Markets?- HYDRO CARBON ASIA, JAN-MAR 2010;
31. Interstate Statistical Committee of the CIS, External Trade of the Countries of the CIS in 2007: Statistical Abstract (Moscow, 2008);
32. Yenikeyeff S. M.- Kazakhstan's Gas: Export Markets and Export Routes- Oxford Institute for Energy Studies- November 2008;
33. Oil and Gas Journal of Kazakhstan, No. 2, 2008;
34. Oil and Gas Journal of Kazakhstan, No. 4-5, 2008;
35. World Energy Outlook 2009- International Energy Agency (IEA)- Washington- Dec. 2009;
36. Yergin, D., "Ensuring Energy Security", in: Foreign Affairs, Vol.85, No.2, March/April, 2006;
37. Borisocheva K.- Analysis of the Oil- and Gas-Pipeline-Links between EU and Russia- Centre for Russia and Eurasia-CERE- November 2007- Athens, Greece;
38. Cornell S. E.- The place of Caucasian States in Eurasian Strategic Alignments.-Marco Polo Magazine-January-1999.
39. James Meek, "Russia Feels Sea Change in U.S. Policy"- The Guardian, January 26, 1999.
40. В. Де Китспоттер , Большая игра в Центральной Азии, Ядерный Контроль, N1, 2005, с. 85.
41. Фененко А., Американский фактор и кризис транс- евразийского пространства.- Центральная Азия и Кавказ, N3(27), 2003, с. 19-26.
42. Трофимов Д., Россия и США в Центральной Азии: проблемы, перспективы, интересы, Центральная Азия и Кавказ, N1(25), 2003, с. 85.
43. John Feffer- Containment Light- U.S. Policy Toward Russia and its Neighbors- Foreign Policy in Focus- Special Report- <http://www.pfif.org/papers/russia/index.html/>
44. John Feffer U.S.-Russian Relations: Avoiding a Cold Peace Institute for Policy Studies- resourcectr@igc.apc.org ;
45. EIA- US imports by country of origin -http://tonto.eia.doe.gov/dnav/pet/pet_move_imp_cus_a2_nus_ep00_im0_mbb1_a.htm;
46. Strategic Checkpoint- China Daily- 06.03.2010;
47. Honora A.- FUTURE NATURAL GAS DEMAND IN EUROPE- Oxford Institute for

48. Cornell S. E. and Nilsson N. (Editors)- Europe's Energy Security:- Gazprom's Dominance and Caspian Supply Alternatives- Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program -A Joint Transatlantic Research and Policy Center- Johns Hopkins University-SAIS- www.silkroadstudies.org;
49. Cohen A. - The North European Gas Pipeline Threatens Europe's Energy Security- The Heritage Foundation- No. 1980 October 26, 2006;
50. Edited by- Kari Liuhto- The EU-Russia gas connection: Pipes, politics and problems- Electronic Publications of Pan-European Institute 8/2009;
51. Oil and gas delivery to Europe -An Overview of Existing and Planned Infrastructure- IFRI-Paris-2008;
52. WORLD NATURAL GAS MARKETS AND TRADE:- A MULTI-MODELING PERSPECTIVE-
53. THE ENERGY JOURNAL - SPECIAL ISSUE- International Association for Energy Economics- USA-2008;
54. John Roberts- The Caspian and European Energy Security- Institute of International and European Affairs- Dublin- 4 February 2010;
55. Pierre Nouf, Beyond Dependence: How to deal with Russian gas, European Council on Foreign Relations Policy Brief, November 2008 ;
56. Pomfret R. - ENERGY SECURITY IN THE EU AND BEYOND- University of Adelaide, Adelaide SA 5005, Australia- October 2009;
57. Fredholm M. - The Russian Energy Strategy & Energy Policy: Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence? -Defence Academy of the- United Kingdom- Conflict Studies Research Centre- September-2005;
58. Natural gas: a vital part of Europe's energy future- Speech given by Malcolm Brinded, Executive Director, Upstream International, at the International Oil Summit in Paris, France, 22 April 2010;
59. Liu Yiyu- CNPC begins work on oil port in Myanmar- China Daily- 2009-11-04
60. Первоначальное формирование четырех стратегических каналов для импорта нефти и газа Китая- Эксклюзив-http://russian.china.org.cn/china/txt/2009-05/21/content_17813229.htm
61. China's Thirst for Oil- International Crisis Group-Asia report- No153-June 2008.
62. Tatsuo Masuda- Geopolitics of Oil and Gas Pipelines- CGEMP, University of Paris-Dauphine- 19 March 2007;
63. John F. Devlin, The Universe of Oil (Canadian Energy- Research Institute 1999);
64. Petersen A.- WILL AZERBAIJANI GAS EXPORTS TO CHINA SCUTTLE THE SOUTHERN CORRIDOR?- Central Asia Caucasus- Institute- <http://www.cacianalyst.org/>- 12/09/2009
65. Caspian Sea Region Pipelines - Existing and Proposed- Middle East Economic Survey- VOL. LI- No 11- 17-March-2008;
66. EIA Statistics and Analysis- <http://www.eia.doe.gov/cabs/Azerbaijan/Oil.html>
67. S. Frederick Starr and Svante E. Cornell-The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline:- Oil Window to the West- Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program-2005.- Washington;
68. Farid Guliyev and Nozima Akhrarkhodjaeva- Transportation of Kazakhstan Oil via the Caspian Sea (TKOC)- Arrangements, Actors and Interests - School of Humanities and Social Sciences, Jacobs University RussCasp Working Paper -Bremen, Germany- 18 November 2008;
69. Tengizchevroil to up oil transportation via Azerbaijan-Georgia railway- Trend Daily Eco

70. nomic News- 08.02.2010;
Kazakhstan signs BTC agreement into law, plans new pipelines - 10 June 2008-<http://www.bicusa.org/en/Article.3804.aspx> ;
71. Razumnova Ludmila - Where Does "Caspian Corridor" Go? - Translated from Neft Rossii (Oil of Russia)- <http://eurodialogue.org/>;
72. Robert M. Cutler - KASHAGAN LEADS KAZAKHSTAN TO INCREASE TRANS-CASPIAN OIL EXPORTS- Institute of European, Russian and Eurasian Studies, Carleton University, Canada (07/09/2008);
73. Kazakhstan : Caspian Pipeline Consortium Shareholders Sign Memorandum on Project Expansion. <http://www.thefreelibrary.com/>;
74. Loskot-Strachota Agata, Jarosiewicz Aleksandra- Burgas-Aleksandropolis Pipeline and Kazakh oil EASTWEEK- - 03-2007- <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2007-03-21/burgas-aleksandropolis-pipeline-and-kazakh-oil>;
75. Kazakhstan eyes stake in Burgas-Aleksandropolis oil pipeline- IntelliNews Jul 18, 2008;
76. Sergei Blagov- Russia Struggles to Revive Energy Ties With Turkmenistan- Eurasia Daily Monitor Volume: 6 Issue: December 15, 2009; 08:28 PM Age;
77. Sergei Blagov-Russia Mends Energy Ties With Turkmenistan and Azerbaijan- Eurasia Daily Monitor Volume: 7 Issue: 8,- January 13, 2010;
78. Gazprom aims to double Azeri gas purchases in 2011- Reuters- Jan 21, 2010- <http://uk.reuters.com/article/idUKLDE60K19620100121>;
79. Azerbaijan to begin gas export to Iran late March- Tehran Times March 11, 2010- <http://www.tehrantimes.com/index.asp>;
80. Концепция внешней политики Российской Федерации // Дипломатический вестник. -2000. #8. С.311.
81. Miguel P. Pérez Marbijn- Geo-Economics in Central Asia and the 'Great Game' of Natural Resources: Water, Oil, Gas, Uranium and Transportation Corridors (WP)- The Central Asia Observatory (OAC)- Fundación Real Instituto Elcano, Madrid, 2009 WP 59/2009 (Translated from Spanish) - 19/4/2010 - <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal>;
82. Джулиан Ли - Требуется увеличить мощности для экспорта нефти из региона Каспийского моря - Геополитика энергетики - Канадский институт энергетических исследований- Институт энергетических исследований РАН- 29.09.2008- <http://www.eriras.ru/energy-policy/75->;
83. "Russia, Uzbekistan to Build Gas Pipe, Update Price Formula" Russian News and Information Agency Novosti, September 02, 2009, <http://en.rian.ru/rus-sia/20080902/116481407.html>;
84. Martha Brill Olcott- Central Asia's Oil and Gas Reserves: To Whom Do They Matter? - Emerging Markets Forum- January 23-25- 2010,- Thun- Switzerland;

ԳԼՈՒԽ-4. ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Xu Xiaojie- Chinese NOG's Overseas Strategies:J. A. Baker Institute for Public Policy. 2007.
2. Մևակ Սարգիսյանյան - Զինաստան. աճող զորոն Ադրբեջանի էներգետիկ ոլորտում- 21.05.2007- http://www.noravank.info/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=690;
3. KUNLUN ENERGY- Business Review - For the year ended December 31, 2008- CNPC (Hong Kong) (00135) Annual Results Announcement -<http://www.quamir.com/quamirfir/companydetail.action?cold=149&islr=Y>;
4. Jim Efstathiou Jr.-Cnooc's Unocal Bid Is Threat to U.S., Witness to Tell Congress- July 12, 2005-jefstathiou@bloomberg.net;
5. CNOOC, Unocal and the "Go-out Strategy" - 07-26<http://english.caijing.com.cn/2005-07-26/100013798.html>;
6. Bon Fleming -United States Response to CNOOC Bid for Unocal- Johns Hopkins University School of Advanced International Studies- Intern at Marubeni Research Institute- July 27, 2005;
7. Ling, Song Yen -US Congress moves to hold up CNOOC bid for unocal.(petroleum) -The Oil Daily- Dinesh, Manimolli -July 27, 2005; <http://www.highbeam.com/doc/1G1-136756425.html>;
8. CRS Report for Congress-China and the CNOOC Bid for Unocal:Issues for Congress-Dick K. Nanto, James K. Jackson,Wayne M. Morrison-Foreign Affairs, Defense, and Trade Division Lawrence Kumins- Resources, Science, and Industry Division August 2005- Updated February 27, 2006 <http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metacrs8476/m1/>;
9. Caspian Oil Stake- Businessweek- February 18, 2010- <http://www.businessweek.com/news/2010-02-18/>;
10. Cnooc, Sinopec said to mull Devon's Caspian oil stake- Tehran Times- February 21, 2010 http://www.tehrantimes.com/index_View.asp?code=214559;
11. CNOOC and Sinopec among companies considering bids for Devon Energy's Azeri-Chirag-Gunashli stake- Bloomberg-18 Feb 2010- <http://www.energy-pedia.com/article.aspx?articleid=139091>
12. Cnooc's Fu Turns to Oil Ventures Abroad After Unocal (Update1)- By John Duce - March 15, 2010- <http://www.bloomberg.com/>;
13. Energy Information Administration- Azerbaijan: Production-Sharing Agreements- <http://www.eia.doe.gov/>;
14. OIL AND NATURAL GAS COMPANIES IN CHINA- Facts and Details- <http://factsanddetails.com/china.php?itemid=319&catid=13&subcatid=85>;
15. NOC's websites annual reports- CNPC- <http://www.cnpc.com.cn/en/>; Sinopec-english. sinopec.com,- CNOOC- <http://www.cnoodtd.com/encnoocld/default.shtml>;
16. CNODC website- <http://www.cnpcint.com/businessenquires/businessenquires.html>;
17. САМЫЕ АКТИВНЫЕ ИНВЕТОРЫ В КАЗАХСТАН – КИТАЙЦЫ- Деловая Пресса- номер 51 (202) от 23.12.2003ж
18. Martha Brill Olcott- Central Asia's Oil and Gas Reserves: To Whom Do They Matter? - Russia/Eurasia Program at the Carnegie Endowment for International Peace- EmergingMarketsForum- January-23-25,- Thun- Switzerland;
19. McKinnon, "PetroKazakhstan Holders Approve Bid," International Herald Tribune, October 19, 2005.
20. Anna Shiryayevskaya, "KazMunaiGaz Completes Purchase of Shymkent Refinery from CNPC," Platts Commodity News, November 17, 2006;

21. Handke S. – Securing and Fuelling China's Ascent to Power- The geopolitics of Chinese-Kazakh Oil Pipeline- Clingendel International Energy Programme- August-2006.
22. "China-Kazakhstan Pipeline Starts to Pump Oil," China Daily, Xinhua/AP, December 15, 2005, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-12/15/content_503709.htm;
23. "CNPC Starts Operating Kenkiyak-Kumkol Section of Kazakhstan-China Oil Pipeline," Energy Business Review, July 14, 2009, http://www.energy-business-review.com/news/cnpc_starts_operating_kenkiyakumkol_section_of_kazakhstanchina_oil_pipe-line_090714;
24. Чуланова З.К. –Стратегическое партнерство Казахстана и Китая в энергетической сфере- 14.01.2009- <http://www.easttime.ru/analytic/2/3/557.html>;
25. Евгений ПУЩИК –Нефтяной Казахстан играет свою игру- Зеркало Недели- # 22 (802) 12 — 18 июня 2010- <http://www.zn.ua/>;
26. CNPC and KazMunayGas acquires 100% of MangistauMunaiGas shares- <http://www.cnpc.com.cn/en/press/newsreleases/CNPCandKazMunayGasacquires100ofMangistauMunaiGasshares.htm>;
27. CNPC And KMG Buy MangistauMunaiGaz- 30 November 2009- <http://www.zawya.com/>;
28. Kazakhstan and China jointly take over MangistauMunaiGaz- Centre for East studies- 2009-12-02- <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2009-12-02/>;
29. China in Central Asia: latest investments- Reuters- 11 Mar 2010- <http://www.reuters.com/article/idUSLDE6280UR20100311>;
30. MangistauMunaiGaz Reverses Production Decline- Oil & Gas Insight- <http://www.oilandgasinsight.com/>;
31. Султан-Хан АККУЛЫУЛЫ-Китайский кредит: сыр в мышеловке или своевременные инвестиции- 22.04.2009- http://rus.azattyq.org/content/kazakhstan_china_lown_president_meeting_/1613742.html;
32. Kulpash Konyrova, "Samruk-Kazyna becomes Kazakhstan's internal investor: so says Kelimbetov" New Europe, June 7, 2009, issue 837, www.neuope.eu/articles/94588.php;
33. Mergers and Acquisitions By China's Petroleum and Chemical Companies-University of Alberta China Institute- 6 June 2007-<http://www.uofaweb.ualberta.ca/chinainstitute/>;
34. XIN MA and PHILIP ANDREWS-SPEED-The Overseas Activities of China's- National Oil Companies: Rationale and Outlook-Centre for Energy, Petroleum and Mineral Law and Policy, University of Dundee, Dundee, UK-MINERALS & ENERGY VOL 21 NO 1 2006;
35. Kazakhstan: Sinopec Expands Its Horizon With Big Sky Deal.(Big Sky Energy- <http://www.highbeam.com/doc/1G1-115851072.html>);
36. China Sinopec wins \$1 bln Kazakh refinery contract- 10.27.09- <http://www.forbes.com/feeds/afx/2009/10/27/afx7047325.html>;
37. SINOPEC Engineering to create 2.5 thousand jobs at Atyrau Oil Refinery-29.10.2009-<http://kazinform.kz/eng/article/2208512>
38. Sinopec to build \$1.3 bln Kazakh plastics plant-Reuters- Mar 25, 2010 -<http://uk.reuters.com/article/idUKLDE62006T20100325>;
39. Sinopec set to build \$1.3b Kazakhstan plastics plant- March 26, 2010- Global Times-<http://english.peopledaily.com.cn/90001/90778/90861/6930897.html>;
40. САМЫЕ АКТИВНЫЕ ИНВЕТОРЫ В КАЗАХСТАН – КИТАЙЦЫ- Деловая пресса- номер 51 (202) от 23.12.2003- http://www.businesspress.ru/newspaper/article_mld_21960_aid_288765.html#x
41. CNOOC ACQUIRES A STAKE IN KASHAGAN FIELD IN NORTH CASPIAN SEA March 13, 2003-<http://www.highbeam.com/doc/1P1-72525826.html>

42. CHRISTOPHER PALA with KEITH BRADSHER - Beijing and Caspian Oil Fields- Published: April 1, 2003- <http://www.nytimes.com/2003/04/01/business/beijing-and-caspian-oil-fields.html>
43. Нефтегазовое сотрудничество между Казахстаном и Китаем- Журнал "KAZENERGY", #2 (март - апрель), 2009. Тема выпуска: "Визит Президента Казахстана в Китай"- <http://www.kazenergy.com/>;
44. CITIC buys Kazak oil assets for \$1.9b-Xinhua-2006-12-31-http://www.chinadaily.com.cn/china/2006-12/31/content_772608.htm;
45. Марат Б.-Как на самом деле продавали "МангистауМунайГаз" или Сеанс черной магии с последующим ее разоблачением- <http://www.nomad.su/?a=11-201003090018>;
46. FACTBOX-China's energy ties with central Asia- Reuters- Sep 29 2009 <http://www.reuters.com/>;
47. Kazakhstan Oil & Gas Industry - Emerging Potential- KAZAKHSTAN International Business Magazine #4, 2008 - <http://www.investkz.com/en/journals/58/496.html>;
48. Chinese share will reduce for 20.1%-Oil Review- Kazakhstan Oil News- April 17, 2010 - www.oilreview.kz;
49. Михаил Пак, Мария Загоруйко- Китайские инвестиции- http://www.neonomad.kz/so-bytiya/kaz/index.php?ELEMENT_ID=6623;
50. Ардак Букеева- Угрожает ли Китай экономической и политической безопасности Казахстана?- КурсивЪ- 28 ноября, 2009 - <http://news.nur.kz/137936.html>;
51. Farkhad Sharif - CHINA SECURES NEW ACCESS TO KAZAKH OIL- Eurasia Daily Monitor Volume: 4 Issue: 237- December 21, 2007;
52. Kazakhs step up work on Darkhan deal- 31 October 2008-<http://www.upstreamonline.com/live/article165808.ecs>;
53. Kazakhstan-China pipeline transports reach 20.4 million tons- Silk Road Intelligence- News and analysis from Kazakhstan- <http://silkroadintelligence.com/>;
54. Oil Review- Kazakhstan Oil News- www.oilreview.kz;
55. ЖУРНАЛ "НЕФТЬ И ГАЗ КАЗАХСТАНА- <http://www.oilgas.kz/rus/>;
56. Kazakhstan-China oil pipeline- http://www.worldlingo.com/ma/enwiki/en/Kazakhstan-China_oil_pipeline;
57. Туркменский газ поделили на троих- Газета «Коммерсантъ» - # 66 (4366) от 15.04.2010
58. CNPC, allies win \$9.7b gas contract- China Daily- 12.31.2009;
59. "Turkmenistan Allows China to Develop Gas Field Near Uzbekistan," Eurasianet, July 20, 2007, reproduced by Oil and Gas Eurasia, <http://www.oilandgaseur-asia.com/news/p0/news/808>;
60. Ванг Зен -Трубопровод Китай – Средняя Азия: влияние на энергетическую безопасность Китая - Университет Нефти и Газа, Пекин- Канадский институт энергетических исследований- <http://www.eriras.ru/content/view/80/1/>;
61. Central Asia - China gas pipeline- Wikipedia-http://en.wikipedia.org/wiki/Central_Asia_%E2%80%93_China_gas_pipeline#cite_note-caucaz-3;
62. China, Kazakhstan Discuss Cross-border Gas Pipeline- China Daily- August 25, 2004-<http://www.china.org.cn/english/BAT/105031.htm>;
63. Daniel Kimmage-Central Asia: Turkmenistan-China Pipeline Project Has Far-Reaching Implications -April 10, 2006 <http://www.rferl.org/content/article/1067535.html>;
64. ANALYSIS: Turkmen Gas Deal Extends Chinese Influence- BBC Monitoring research-

- July 25, 2007- http://www.downstreamtoday.com/news/article.aspx?a_id=5015;
65. "Uzbekistan and China to build gas pipeline". Caucaz.com. 2007-05-01. http://www.caucaz.com/home_eng/depeches.php?idp=1645 ;
66. Turkmenistan to join China, Kazakhstan pipeline project - KazMunaiGas EP CEO-AFX News - Limited<http://www.forbes.com/feeds/afx/2007/07/04/afx3883648.html>;
67. CNPC Starts Building Turkmenistan-China Gas Pipeline-30 August, 2007-<http://energy.cleartheair.org.hk/?p=362>;
68. PetroChina Co. Limited- 00-PetroChina Co Ltd-TAGP Project.pdf-27 December 2007;
69. Chemen Durdilyeva -CHINA, TURKMENISTAN, KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN LAUNCH TURKMENISTAN-CHINA GAS PIPELINE -01/20/2010 issue of the CACI Analyst;
70. Turkmenistan ends building its gas pipeline section to China- ITAR-TASS, 23.10.2009 http://www.stroytransgaz.com/press-center/smi/itar-tass/2009_10_23;
71. Turkmenistan - Uzbekistan - Kazakhstan - China gas pipeline launched-15.12.2009 11:54- <http://www.asiaplus.tj/en/news/1/60492.html>;
72. Turkmen gas pipeline to China opens- Published 15 December, 2009- <http://rt.com/Business/2009-12-15/turkmen-gas-pipeline-china.html>;
73. CNPC- Annual Report-2008- Beijing.
74. S China provinces to get Central Asia gas soon -Updated: 2010-06-30- http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-06/30/content_10041176.htm;
75. Wan Zhihong -China, Kazakhstan sign new gas pipeline deal- China Daily-Updated: 2010-06-14-http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-06/14/content_9976764.htm;
76. Wan Zhihong -China agrees new gas pipeline-China Daily-Updated:2010-06-14-http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-06/14/content_9976316.htm;
77. Wan Zhihong -CNPC inks deal with Uzbekistan-China Daily-Updated: 2010-06-11-http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-06/11/content_9964779.htm;
78. CNPC signs gas supply agreement with Uzbek oil company- (Xinhua)-2010-06-10-http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-06/10/content_9961082.htm;
79. Алексей ГРИВАЧ- Пекин выжимает газ из Средней Азии-Узбекистан подписал с Китаем соглашение на 10 млрд кубометров в год- Время Новостей- No-101, 11.07.2007;
80. China, Russia sign gas, banking deals as Putin visits (Lead)- October 13, 2009- <http://www.daylife.com/article/09kw7qN4bbaxi>;
81. Bruce Pannier- China ends Russia's grip on Turkmen gas Dec 16, 2009 http://www.atimes.com/atimes/China_Business/KL16Cb01.html
82. Новый газопровод "Туркменистан-Китай" нанёс удар российской монополии на транзит- 15 декабря 2009 г. - <http://rus.newsru.ua/finance/15dec2009/tukk.html>;
83. Игорь Томберг -Неочевидные последствия газового вторжения Китая в Центральную Азию- 20 января 2010- <http://www.opec.ru/1150038.html>;
84. Kevin Rosner-China Scores Again in Energy: Russia & Central Asia- - Journal of Energy Security-12.01.2010-<http://www.ensec.org/index.php>;
85. Zhao Huasheng - Sino-Russian Relations 2009 to 2010: A Perspective from China-Shanghai- Russian analytical digest No 73 -23.02.2010;
86. Gazprom aims to double Azeri gas purchases in 2011- Reuters- Jan 21, 2010- <http://uk.reuters.com/article/idUKLDE60K19620100121>;
87. M K Bhadrakumar- Russia, China, Iran redraw energy map- Jan 8, 2010- http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/LA08Ag01.html;
88. Andrea Bonzanni - For the West, 'Game Over' in Central Asia- World Politics Review

- 08 Jan 2010- <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/4913/for-the-west-game-over-in-central-asia>;

89. Сможет ли Китай без российских нефти и газа? – ChinaPRO- Деловой Журнал про Китай- # 23(93)- 28.06.2010- <http://www.chinapro.ru/rubrics/20/4426/>;
90. Shoichi Itoh - Sino-Russian Energy Relations: True Friendship or Phony Partnership?- Washington- Russian analytical digest No 73 -23.02.2010;
91. 李兴 阿依科·马尔季罗相 《民族主义与俄罗斯东亚能源外交战略论析》- 俄罗斯研究 - 华东师范大学 - 2007年 第5期 - 第19页~第23页。(Li Xing, Hayk Martirosyan- Analysis of Nationalism and Russian energy diplomacy strategy in East Asia- Russian Research-East China Normal University-Shanghai- 2007.-pp-19-23;
92. Լի Սին, Հայկ Արարտիրոսյան - Չինաստանի էներգետիկ անվտանգությունը և դրա նշանակությունը Կենտրոնական Եվրասիայում- ԿԼԼԵԹԵՂ- Գիտական Հոդվածների ժողովածու- No-4/37 - Երևան- 2008- էջ - 163-173;
93. FACTBOX-China and Russia's energy ties- Reuters- Oct 12, 2009- <http://www.reuters.com/>;
94. REGNUM -Перспективы войны в Закавказье и Средней Азии- 13.06.2008- <http://www.regnum.ru/news/1014455.html>;
95. Central Asia Profile - Security And Extremism Issues- Eurasia Review- 28 June 2010- www.eurasiareview.com/;
96. Daniel Yergin, "Energy security in the 1990s," Foreign Affairs, Vol. 67, No. 1 (Fall 1988), p. 11;
97. Erica S. Downs- The Chinese Energy Security Debate. The China Quarterly 177, 21-41, Cambridge University Press, 3/2004;
98. Paul B. Stares, "Introduction and overview," in Paul B. Stares (ed.), Rethinking Energy Security in East Asia (Tokyo: Japan Center for International Exchange, 2000), p. 22;
99. Kong Bo - An Anatomy of China's Energy Insecurity and Its Strategies Prepared for the U.S. Department of Energy under Contract DE-AC05-76RL01830October 2005;
100. Zhang Jianxin- Oil Security Reshapes China's Foreign Policy -Shanghai Jiaotong University -Center on China's Transnational Relations1-Working Paper No. 9-2006;
101. Philip Andrews-Speed, Stephen Dow 高志国, "中国政府及国家部门正在进行的改革：以石化行业为例", 当代中国, Vol. 9, No. 23 (2000), pp. 5-20; (Philip Andrews-Speed, Stephen Dow and Zhiguo Gao, "The ongoing reforms to China's government and state sector: the case of the energy industry," Journal of Contemporary China, Vol. 9, No. 23 (2000), pp. 5-20);
102. 采访, 北京, 3月, 2003. 杨益股评论, "中国的安全环境怎么样", 世界知识, No. 9 (2020). - <http://www.shijie.org/article/sjz200209/471.html>; (Interview, Beijing, March 2003; ("Military expert: the operational radius of China's naval and air forces will cover Taiwan in 2020")- (Sohu News), 19 September 2003- <http://text.news.sohu.com/14/51/news213425114.shtm>);
103. 蒋醇亮, "21世纪世界石油竞争与中国石油安全", 21世纪中国石油发展战略, (北京石油出版社, 2000), p. 35;(Jiang Chunliang-"21st century world oil competition and China's oil security- 21st Century China's Oil Development Strategy- Beijing: Shiyou gongye chubanshe, 200), p. 35);
104. 钱晓虎 "军队政协委员 万小元 : 关注我们的石油安全 ", 解放军报, 13, 3月13 March 2003 -www.pladaily.com.cn- (Qian Xiaohu- Armed forces political consultative conference member Wan Xiaoyuan: pay attention to our oil security"), Jiefangjun bao (Liberation Army Daily), 13 March 2003 -www.pladaily.com.cn; and Jiang Chunliang, "China's oil security," pp. 34-3);
105. 夏文善 "中国能源战略与外交 研讨会在北京举行 ", 国际问题关系, No.1 (2001),

- p. 55- (Xia Yishan-'China's energy strategy and energy diplomacy' seminar held in Beijing'-International Studies), No.1 (2001), p. 55, China Academic Journals);
106. 清华同方视觉公司“能源专家谈中国石油安全的近谋远虑”，中国矿业报，10，6月2003，CI;- (Tsinghua Tongfang Optical Disc Co., Ltd./Eastview Publications (CAJ) -Energy experts discuss short and long-range strategies for China's oil security- China Mining News- 10 June 2003, CI);
107. 严范，“中国怎样才能没有战争的征服敌人？—关于调整经济体制和国家统一的战争”中国世纪，18 7月，www.uscc.gov; - (Yang Fan, "How can China 'subdue its enemy with out fighting'? - on the significance of readjusting economy and culture for the war of national unification," Century China, 18 July 2001, www.uscc.gov);
108. 国家发展计划委员会，国家贸易部“中国石油储备的基本设想”，经济研究参考，9，01，2002- (State Development Planning Commission, National Economic Department (NED), jiben shexiang" ("Basic plans for China's oil reserve"- Economic Research Reference), 9 January 2002, China Infobank (CI));
109. 中国现代国际关系研究所，(国际战略远景形势评论2001/2002)，(北京事实出版社，2002)，pp 129-13- (China Institute of Contemporary International Relations (CICIR), (Strategic and Security Review 2001/2002) (Beijing: Shishi chubanshe, 2002), pp 129-130);
110. 陈泰清、冯飞、周凤起、王庆一，“国家能源战略的基本构想”，(Chen Taiqing, Feng Fei, Zhou Fengqi and Wang Qingyi, "The Basic Framework for National Energy Strategy")- <http://www.people.com.cn/GB/jingji/1045/2191153.html>;
111. 中国石油石化行业经济研究年度报告，北京：中国石油石化行业经济研究年度报告，pp. 440-45- (China Petroleum and Petrochemical Industry Economics Research Annual Report-Beijing-2000, pp. 440-45);
112. 2009 Worldwide piracy figures surpass 400- ICC International Maritime Bureau's Piracy Reporting Centre (IMB PRC)- <http://www.icc-ccs.org/>;
113. Piracy attacks in the Straits of Malacca, one of the world's busiest waterways, fell for the fourth straight year in 2008- <http://www.btimes.com.my/articles/imb18-2/Article/>;
114. World Oil Transit Chokepoints- Last Updated: January 2008 - http://www.eia.doe.gov/cabs/World_Oil_Transit_Chokepoints/Full.html;
115. Edward R. Fried and Philip H. Trezise, Oil Security: Retrospect and Prospect (Washington, DC: Brookings Institution, 1993), p. 1;
116. Wu Lei- "China's Oil Security Challenges and Its Countermeasures."- Korea Energy Economics Institute- 2003;
117. Jipei Zhang- China's Oil Security & Energy Strategy- Advised by Professor Al Montero March 10, 2006;
118. Bruce Blair, Chen Yali, and Eric Hagt, "The Oil Weapon: Myth of China's Vulnerability", China Security- The World Security Institute- Summer 2006, pp. 32-64;
119. “理解美国的石油战略”，《布鲁金斯评论》季刊，2002年春季号。转引自中国现代国际关系研究院：《全球能源大棋局》，北京：时事出版社，2005年1月，第165页。“Un derstand America's Oil Strategy”, Brookings Review, Spring, 2000, cited in China Institute of Contemporary International Relations, The Great Chess for Global Energy, Shishi Press, 2005, p. 165;
120. [美]兹比格涅夫·布热津斯基著：《大抉择：美国站在十字路口》，第129页。(Zbigniew Brzezinski, The Choice: Global Domination Or Global Leadership, p.129.);
121. 王海斌，未来中国：石油安全及其战略走向，《中学地理教学参考》，2004年7-8期。(Wang Haibin, China in the Future: Oil Security and its Strategic Trends, Teaching

- Reference of Middle School Geography,2004, No.7-8);
122. White paper: - China's National Defense in 2004-- China's National Defense in 2006- China's National Defense in 2008- <http://merln.ndu.edu/whitepapers.html>;
 123. Zhang Wenmu- Sea Power and China's Strategic Choices -China Security,-The World Security Institute- Summer 2006- pp. 17-31;
 124. Bernard D. Cole- Chinese Naval Modernization and Energy Security- The Institute for National Strategic Studies National Defense University- 2006 Pacific Symposium Washington, D.C. -June 20, 2006;
 125. Ryan Clarke- Report on Chinese Energy Security and the Role of the PLAN- Culture Mandala: Bulletin of the Centre for East-West Cultural & Economic Studies, Vol. 8, Issue 2, December 2009, pp.1-19;
 126. Cao Zhi and Chen Wangjun, "Hu Jintao Emphasizes a Powerful People's Navy that Meets the Demands of Our Army's Historic Mission", Xinhua, February 17, 2006p
 127. Cdr Kamlesh Kumar Agnihotri- WHITE PAPER - 'CHINA'S NATIONAL DEFENSE IN 2008': AN ANALYSIS- National Maritime foundation-India- 02 Mar 2009;
 128. China to modernize military while pursuing peaceful development- Xinhua-China Daily-2009.01.20-http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-01/20/content_7413082.htm;
 129. White paper: China's defense expenditure kept at a "reasonable and appropriate level- Xinhua - People's Daily- January 20, 2009- <http://english.peopledaily.com.cn/90001/90776/90785/6577553.html>
 130. Zha Daojiong, "Energy Interdependence", China Security- The World Security Institute- Summer 2006, pp. 2-17;
 131. Zhang Wenmu, "China's Energy Security and Policy Choices", World Economics and Politics, No. 5, 2003;
 132. China's National Defense in 2006- "II. National Defense Policy"- <http://www.china.org.cn/english/features/book/194421.htm>;
 133. Michael McDevitt-The Strategic and Operational Context Driving PLA Navy Building", in Right Sizing the People's Liberation Army: Exploring the Contours of China's Military, ed. Roy Kamphausen and Andrew Scobell, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, September 2007, pp. 481-559.
 134. Wu Lei and Shen Qinyu, "Will China Go to War Over Oil?", Far Eastern Economic Review, April 2006, Vol. 169, Iss. 3, p. 40;
 135. Zha Daojiong and Hu Weixing- Promoting Energy Partnership in Beijing and Washington- 2007 by The Center for Strategic and International Studies and the Massachusetts Institute of Technology- The Washington Quarterly- pp. 105-115.
 136. "Nation to build strategic oil reserves in Tianjin," China Daily, 7 July 2009;
 137. Xu, Yi-chong (2006) China's energy security, Australian Journal of International Affairs, Vol. 60, No.2 pp: 265-286;
 138. 何伦志等,《中国的中亚能源发展策略》,原载《上海经济研究》(2008年01期第37-46页)(He Zhilun, et.al.(2008) China's energy strategy in Central Asia, Shanghai economic research, Vol.01, pp37-46);
 139. 杨中强,《中亚石油与21世纪的中国石油安全》,原载《国际论坛》(2001年01期第34-39页)(Yang, ZhongQiang (2001), Central Asia oil and China's oil Security in 21st Century, International Forum, Vol 01, pp 34-39 ;)
 140. 《浙江大学》2006年 中亚的地缘政治与中国的能源发展战略 林舜明-(Lin Suiming, Geopolitics of Central Asia and China's energy development strategy,<Zhejiang University>, 2006);

141. 《干旱区地理》2008年04期 再论中国通向中亚的石油天然气能源战略通道 汤一溉-(Tang Yigai, Rediscuss China's leading oil and gas energy strategy in Central Asia Corridor, <Arid region geography>, 2008,04 edition);
142. Xiaojie Xu-China's Policies towards Energy Supplies from Russia and Central Asia-Inter national Energy Program China Academy of Social Sciences-Chatham House, 10 July 2009;
143. 《新疆金融》2008年11期 中国石油安全与中国—中亚石油能源合作 于琼-(Yu Qiong, China's oil security and energy cooperation between China and Central Asia, <Xinjiang Finance>, 2008, 11 edition);
144. 《湘潭大学》2006年 中国的中亚战略分析 黄超-(Huang Chao, The analysis of Chinese central Asia strategy, < Xiangtan University>, 2006);
145. 《西安交通大学学报(社会科学版)》2008年01期 中国与中亚国家睦邻友好关系的新篇章 石泽-(Shi Ze, New chapter of China's friendly relations with Central Asian countries, <Xi'an Jiaotong University Academic Journal (Social science edition)>, 2008, 01 edition);
146. 《俄罗斯研究》2004年01期 中国与中亚地缘政治关系新析 姚勤华 戴铁尘-(Yao Qin hua, Dai Yichen, New analysis of China and central Asia Geo-political relations, 2004,01 edition);
147. 《新疆大学》2008年 论中国对维护中亚地区安全发挥的作用 杨欣仪-(Yang Xinyi, The role of China to maintain regional security in Central Asia, <Xinjiang University>, 2008);
148. 中国西部大 开发-(Western development program - <http://www.studa.net/china/061223/14184680.html>);
149. 杨发仁-民族分裂主义思潮和宗教极端主义思潮剖析《实事求是》2002年03期 -(Yang Fa Ren, Analysis of Nation splittism and extremist, <truth is truth>, 2002,03);

ԳԼՈՒԽ-5- ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. В. Парамонов, О. Столловский- Погранично-территориальные проблемы в китайско - центральноазиатских отношениях- Геополитика. КНР в Центральной Азии- Сборник статей ч.1.-2009. (стр. 6-10);
2. Ramakant Dwivedi- China's Central Asia Policy in Recent Times- Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program- China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 4, No. 4 (2006) p. 139-159;
3. В. Парамонов, А. Строков, О. Столловский- Внешняя политика Китая в Центральной Азии. - Геополитика. КНР в Центральной Азии- Сборник статей ч.1.- 2008. (стр.18-23);
4. 沈单友“中国建立国际新秩序的主张与外交工作”国际政治研究, no. 3 (1992): 64.- (Shen Changyou- China's Proposal on the Construction of a New International Order and Foreign Affairs Work), Guoji zhengzhi yanjiu (Studies of International Politics), no. 3 (1992): 64);
5. 熊坤新“从中国传统文化的视角看中国与周边国家的睦邻友好政策”, 国际政治研究, no. 2 (2004): 18.- (Xiong Kunxin- Looking at China's Neighbourly and Friendly Policy with Surrounding Countries from the Perspective of China's Traditional Culture-Studies of International Politics), no. 2 (2004): 18);
6. 王福春, “十六大与21世纪初的中国外交建设”国际政治言论, no. 1 (2003): 64-(Wang Fuchun- The Sixteenth Party Congress and China's Foreign Policy Strategy in the Early 21st Century- Studies of International Politics), no. 1 (2003): 64);
7. 潘国华 王立勇, “对冷战后外交新战略的思考”, 国际政治言论, no. 1 (2001): 6.- (Pan Guohua and Wang Yongli- Thoughts on China's Post-cold War New Foreign

- Policy Strategy- Studies of International Politics), no. 1 (2001): 6;
8. 辛乐和翟义嘉 “新身份, 新兴趣和新外交政策”, 当代国际关系, no. 12 (Dec. 2006): 29- (Xing Yue and Zhan Yijia- "New Identity, New Interests and New Diplomacy"- Contemporary International Relations 16, no. 12 (Dec. 2006): 29);
 9. Chien-peng Chung- The "Good Neighbour Policy" in the context of China's for eign relations - China: An International Journal, 03.01.09 <http://findarticles.com/p/search/?qa=Chien-peng%20Chung>;
 10. Cornell S. E.- The place of Caucasian States in Eurasian Strategic Alignments.-Marco Polo Magazine-January-1999;
 11. Ariel Cohen- The New "Great Game": Oil Politics in the Caucasus and Central Asia- In stitute for International Studies at The Heritage Foundation- January 25, 1996;
 12. Nick Wilkinson- The Modern Great Game- Conflict Studies Research Centre- Royal Mil itary Academy Sandhurst- Camberley- England-June 2002;
 13. ALEC RASIZADE- THE SPECTER OF A NEW "GREAT GAME" IN CENTRAL ASIA- FOREIGN SERVI C E J O U R N A L- pp-48-52- N O V E M B E R- 2 0 02;
 14. Sudha Mahalingam- The new great game- Energy security is the new driver of world power politics (Part 1-3)- <http://www.newsinsight.net/archivefeatures/nat2.asp?recno=79&ctg=Business>;
 15. Jeffrey Steinberg -Will British 'Great Game' Ploy Trigger World War III?- EIR- November 16, 2007;
 16. Handke S. - Securing and Fuelling China's Ascent to Power- The geopolitics of Chinese- Kazakh Oil Pipeline- Clingendel International Energy Programme- August-2006;
 17. Michel Klare- Blood and Oil:How America's Thirst for Petrol is Killing US- Hamish Hamil ton-London, p.133- 2004;
 18. СОВРЕМЕННЫЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ "КЛЮЧЕВЫХ ИГРОКОВ" В КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ- Материал подготовила Жоламанова Гульден, аналитик, МИСП; -11-11-2005- http://iimp.kz/default.aspx?article_id=900;
 19. Доклад Цзян Цзяминя на 16-м Всеитайском съезде КПК- (ч. 1-4)- <http://www.china consulate.khb.ru/rus/zgzt/sldzt/t118053.htm>;
 20. Khalizad Z. M (editor)- The US and a rising China: strategies and military implications. 1999.
 21. Swaine M.D., Tellis A.J. Interpreting China's grand strategy: past,present and future. 2000;
 22. Goldstein A.- Raising to the challenge: China's grand strategy and interhational security- Stendford.- 2005;
 23. Аглян Ваагн - НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ГЛОБАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ США И ПАРАДИГМА МИРОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ – Ереван, «21-й ВЕК», # 2, 2005г;
 24. Аглян Ваагн- Российская Федерация и Южный Кавказ: Структурная взаимосвязанность и перспективы развития отношений, Ереван- «21-й ВЕК», # 1 (3), 2006г;
 25. Т.В.Юрьева- ПОЛИТИКА НАТО В ОТНОШЕНИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ЗАКАВКАЗЬЯ- "Южный фланг СНГ. Центральная Азия-Каспий-Кавказ: возможности и вызовы для России: Монография"- СС-351-366;
 26. Marcel de Haas- Current Geostrategy in the South Caucasus. PINR-Dec. 2006;
 27. Виктор Агаев- В Праге завершился саммит НАТО- НЕМЕЦКАЯ ВОЛНА - 22.11.2002- <http://www.goethe-bytes.de/dw/article/0,,681218,00.html>;
 28. "China's Position Paper on the New Security Concept," July 31, 2002, Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, at- <http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjbf/zjzg/gjs/gjzzyhy/2612/2614/t15319.htm>;
 29. Li Qinggong and Wei Wei, "Chinese Army Paper on New Security Concept,"

- Jiefangjun Bao, December 24, 1997, in FBIS, Daily Report/ China (FBIS-CHI-98-015), January 15, 1998, at- <http://www.dialogweb.com/>;
30. Яков Бергер- Большая стратегия Китая в оценках американских и китайских исследователей-«Проблемы Дальнего Востока» 2006, # 1-<http://www.perspektivy.info/index.php>;
 31. Shanghai Cooperation Organisation- http://en.wikipedia.org/wiki/Shanghai_Cooperation_Organisation;
 32. Цян Сюянь- Китайско-казахстанское сотрудничество в сфере безопасности- <http://www.analitika.org/article.php?story=20070204012547177>;
 33. 《新疆大学》 2008年 论中国对维护中亚地区安全发挥的作用 杨欣仪- (Yang Xinyi, The role of China to maintain regional security in Central Asia, <Xinjiang University>, 2008);
 34. Каукунов Адиль - Интересы Китая и Индии в Центральной Азии- Центральная Азия – поле борьбы великих держав за передел сферы влияния. Сборник статей. Часть 1. 2008- (стр. 55-61);
 35. Каукунов Адиль -Особенности китайской дипломатии в Центральной Азии-31.07.2008 - http://www.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=1498&Itemid=63;
 36. Марк Катц - Многослоная геополитика в Центральной Азии- Русский Журнал- 04.03.09 -<http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Mnogoslojnaya-geopolitika-v-Centralnoj-Azii>;
 37. См. выступление Ху Цзиньтао, 15.09.2005, Нью-Йорк, <http://politics.people.com.cn/GB/1024/3699888.html>;
 38. Ху Цзиньтао выступил с важной речью на Консультативном совете Саудовской Аравии- 23.04. 2006-<http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/t248530.htm>;
 39. Yu Xintian. Harmonious world and China's Road of Peaceful Development. // China Inter national Studies. - Spring, 2007. - P.14.;
 40. Мураталиева Н.Т.- Концептуальные основы региональной политики Китая в Центральной Азии-05.05.2009-<http://www.easttime.ru/analitic/3/8/626.html>;
 41. Теория гармоничного мира председателя Ху Цзиньтао- 7 января 2010-<http://www.russianspain.com/news/article4395.html>;
 42. 俞可平, 和谐世界理念下的中国外交, 瞭望新闻周刊, 2007, № 17, С. 31. - (Yue Keping- The ideal of a harmonious world and Chinese Diplomacy - Weekly overview of periodical press- 2007, № 17, С. 31);
 43. Downs Erica- China's Quest for Energy Security- Santa Monica- CA:RAND, p. 43-2000;
 44. 《福建师范大学》 2008年 中国与中亚油气合作的战略选择 谭跃龙- (Tan Yuelong, strate gic choice of China and Central Asia's oil and gas cooperation, <Fujian Normal Uni versity>, 2008);
 45. 《浙江大学》 2006年 中亚的地缘政治与中国的能源发展战略 林舜明- (Lin Suiming, Geopolitics of Central Asia and China's energy development strategy, <Zhejiang Uni versity>, 2006);
 46. 《干旱区地理》 2008年04期 再论中国通向中亚的石油天然气能源战略通道 汤一溉 - (Tang Yigai, Rediscuss China's leading oil and gas energy strategy in Central Asia Corridor , <Arid region geography>, 2008,04 edition);
 47. 《新疆金融》 2008年11期 中国石油安全与中国—中亚石油能源合作 于琼- (Yu Qiong, China's oil security and energy cooperation between China and Central Asia, <Xinjiang Finance>, 2008, 11 edition);
 48. 秦宜仁, 国际大环境及大国能源外交运筹, 国际石油经济Vol.12, No.1, 2004, p. 36- (Qin Xuanren-The International Environment and the Diplomatic Energy Strategies of the Ma

- for Powers- International Petroleum Economics- Vol.12, No.1, 2004, p. 36);
49. Kong Bo - An Anatomy of China's Energy Insecurity and Its Strategies Prepared for the U.S. Department of Energy under Contract DE-AC05-76RL01830October 2005;
 50. Zha Daojong- "Energy Interdependence", China Security- The World Security Institute- Summer 2006, pp. 2-17;
 51. Zha Daojong- Oiling the Wheels of Foreign Policy?Energy security and China's international relationship- asia security initiative policy series- Working Paper No-1- March 2010;
 52. Соперничество США и Китая — главное геополитическое противоречие современного мира-Фонд Национальной Энергетической Политики- <http://www.energystate.ru/>;
 53. Lian Hu, Ter-Shing Cheng- China's Energy Security and Geo-Economic interests in Central Asia-
 54. Ли Син, Айк Мартirosян, Чжао Чжэн- Значимость центральной части Евразии для энергетической безопасности Китая- Problemy Dal'nego Vostoka, No. 2, 2010, Moskva, Russia- page(s): 33-41- <http://dlib.eastview.com/browse/doc/21803602>;
 55. Լի Սին, Հայկ Ասրուիրոսյան - Չինաստանի էներգետիկ անվտանգությունը և դրա նշանակությունը Կենտրոնական Եվրասիայում- ԿԱՆ/ԹԵՂ- Գիտական Հոդվածների Ժողովածու- No-4/37 - Երևան- 2008- էջ - 163-173;
 56. Yitzhak Shichor-China's Central Asian Strategy and the Xinjiang Connection: Predicaments and Medicaments in a Contemporary Perspective- Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program- China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 6, No. 2 (2008) p. 55-73;
 57. Russell Ong, "China's Security Interests in Central Asia", Central Asian Survey, 24, 4 (December 2005), pp. 429-431;
 58. 竹效民, 浅析新疆向西开放与我国油气能源战略安全, 中共伊犁州委党校学报 2007年 第03期- (Zhu Xiao Min, a brief analysis of Xin Jiang open the door to Westem and the security of China oil&gas strategy, <CCP Yili state party school journal>, 2007,03edition);
 59. 李钦, 新疆与中亚地区能源合作动因剖析, 经济与管理, 2009年 第08期- (Li Qin, Deep analysis of energy cooperation between Xinjiang and Central Asia,< Economy and Management>, 2009,08edition);
 60. 吴福环、郭正礼:《中国新疆与中亚问题研究论集》, 新疆大学出版社, 2002年版-(Wu Fu Huan, Guo Zheng Li,< analects of issues about Xin Jiang and Central Asia>, Xing Jiang university publishing house, 2002);
 61. Xinjiang-<http://en.wikipedia.org/wiki/Xinjiang>;
 62. СУАР - ИА REGNUM- <http://www.regnum.ru/look/d1d3cd0d/>;
 63. Каукуенов Адиль - СУАР сегодня: основные тенденции в развитии региона- 03.08.2009- <http://www.easttime.ru/analitic/3/8/696.html>;
 64. ИГОРЬ МУРАДЯН- ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В КИТАЕ- 05/02/2010-<http://www.ira.gir.am/russrc/comments12414.html>;
 65. Синьцзян-Уйгурский автономный район- <http://www.abirus.ru/content/564/623/624/637/770.html>;
 66. Yuhui Li - Notes on the Chinese Government's Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang- China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 7, No. 4 (2009) pp. 11 - 15;
 67. ИА REGNUM- Все новости в сюжете «Беспорядки в Синьцзян-Уйгурском районе Китая»: <http://www.regnum.ru/dossier/1620.html>;
 68. "Восточный Туркестан" представляет угрозу миру и стабильности в Китае и Центральной Азии -25.01.2010-Синьхуа-<http://delovaya.asia/>

- index.php?option=com_content&view=article&id=1784:q-q——&catid=4:politics&Itemid=185;
69. The terrorist nature of 'east Turkestan' separatists- Xinhua-2009-07-23-http://www.china-daily.com.cn/china/2009-07/23/content_8486072.htm;
70. Xing Zhigang - No let-up in fight against 'forces of terror'- China Daily-2008-03-08;
71. Константин Щепин- На северо-западе Китая ликвидировано 12 террористических групп- ПЕКИН, 16 июля - РИА Новости- <http://www.rian.ru/world/20080716/114062452.html>;
72. White paper: - China's National Defense in 2008- <http://merfn.ndu.edu/whitepapers.html>;
73. China to modernize military while pursuing peaceful development- Xinhua-China Daily-2009.01.20-http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-01/20/content_7413082.htm;
74. O.Столловский, В.Парамонов- «Проблема уйгурского сепаратизма» в китайско-центральноазиатских отношениях: или о необходимости постановки новых задач для ШОС- 26.02.2009- <http://www.easttime.ru/reganalitic/1/184.html>;
75. Елена Островская- Уйгурский проект- АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ- ГЕОПОЛИТИКА, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, КУЛЬТУРА И ОБРАЗОВАНИЕ- Институт стратегических оценок и анализа- Институт стратегических оценок и анализа- ВЕСТНИК АНАЛИТИКИ- Журнал аналитических материалов-№ 2(40)-стр. 46-52;
76. Шарф- Обзор газет: - «Восточный Туркестан — родина и азербайджанцев»- 22.07.2009 - <http://www.1news.az/society/20090722115731367.html>;
77. Бондаренко Анна- Современная национальная и религиозная политика в Синьцзян-Уйгурский автономном районе- Институт Дальнего Востока РАН- Москва- Россия и АТР- 2007 — № 3- стр-105-109;
78. Турция обеспокоена событиями в Урумчи- 08.07.2009- <http://www.vestikavkaza.ru/news/politika/conf/4859.html>;
79. Беспорядки в Китае турецкий премьер назвал геноцидом-10.07.2009- http://news.km.ru/besporjadki_v_kitae_tureczkij_pr;
80. Турция надеется на содействие ООН в нормализации ситуации в Синьцзяне-19:17 08/07- <http://www.rian.ru/world/20090708/176699198.html>;
81. Китай осудил Турцию за призыв не покупать китайское- <http://www.meta.kz/110635-kitaj-osudil-turciju-za-prizyv-ne-pokupat.html>;
82. Turkish-Chinese Relations in the Shadow of the Uyghur Problem- Today's Zaman- 29.03.2010
83. Xiao Wan -CNPC charts big investment plan- China Daily-2009-10-30;
84. Парамонов В. , Столловский О.- Интересы безопасности Китая в Центральной Азии- Defence Academy of the United Kingdom- 05.2008;
85. Евгений Савкович- Уйгурская проблема в рамках ШОС- 2006-01-12- <http://www.apn.kz/publications/article144.htm>;
86. Парамонов В. , Столловский О.- Экономическое присутствие - России и Китая в Центральной Азии- Defence Academy of the United Kingdom- 05.2007;
87. В.Парамонов, А.Строков, О.Столловский- Экономическая политика Китая в Центральной Азии-(часть -1, 2) - 03.2010- <http://www.easttime.ru/analitic/3/8/767.html>
88. "China-Kazakhstan Pipeline Starts to Pump Oil," China Daily, Xinhua/AP, December 15, 2005, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-12/15/content_503709.htm;
89. Евгений ПУЩИК -Нефтяной Казахстан играет свою игру- Зеркало Недели- #22 (802) 12 — 18 июня 2010- <http://www.zn.ua/>;
90. Zhao Huasheng - Sino-Russian Relations 2009 to 2010: A Perspective from Chin- Rus sian analytical digest-No- 73- 02-2010- pp.5-8;
91. Shoichi Itoh - Sino-Russian Energy Relations: True Friendship or Phony Partnership?-

92. Eugene B. Rumer- China, Russia and the Balance of Power in Central Asia- Strategic Forum - Institute for National Strategic Studies National Defense University- No. 223, November 2006- <http://www.ndu.edu/inss>;
93. Mathias Adolf- The importance of Caspian energy resources for the People's republic of China- workshop with Baku State University- Baku 29-30 september-2006;
94. Susan Turner - THE DANGER IN THE UNDEFINED -ASIAN PERSPECTIVE, Vol. 33, No. 1, 2009, pp. 159-184;
95. Thomas S. Wilkins- Russo-Chinese Strategic Partnership: A New Form of Security Cooperation? - <http://www.informaworld.com/smp/c/content-db=all-content=a902378538>;
96. Alexander Frost -The Collective Security Treaty Organization, the Shanghai Cooperation Organization, and Russia's Strategic Goals in Central Asia- China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 7, No. 3 (2009) pp. 83-102;
97. Куртов А.- ОДКБ и ШОС объединились. Но говорить о долгосрочном союзе преждевременно- Российского института стратегических исследований. 2007-10-22- http://www.ng.ru/courier/2007-10-22/16_odkb-shos.html;
98. Гаврилова А.- Проблемы сотрудничества ОДКБ и ШОС в области безопасности- 03.07.2009-<http://www.easttime.ru/reganalitic/1/212.html>;
99. В.Мухин - ШОС и ОДКБ объединяются? СНГ и Китай дадут отпор любой внешней агрессии- 26.06.2003- <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1056575220>;
100. ИА REGNUM- Меморандум о сотрудничестве между ОДКБ и ШОС подписан в Душанбе (Таджикистан)- 05.10.2007- <http://www.regnum.ru/news/895114.html>;
101. А.Богданов: Территория безопасности. Страны ОДКБ и ШОС координируют свою политику- 09.08.2008- <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1218268380w.ferghana.ru/article.php?id=5398>;
102. Petersen A.- WILL AZERBAIJANI GAS EXPORTS TO CHINA SCUTTLE THE SOUTHERN CORRIDOR?- Central Asia Caucasus- Institute- <http://www.cacianalyst.org/12/09/2009>;
103. Tatsuo Masuda- Geopolitics of Oil and Gas Pipelines- CGEMP, University of Paris-Dauphine- 19 March 2007;
104. Владимир ПАРАМОНОВ- ФОРМИРОВАНИЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ - ВНЕШНИЕ ФАКТОРЫ-CA&CC Press, Sweden- <http://www.ca-c.org/journal/cac-07-2000/>;
105. James Fishelson- THE GEOPOLITICS OF OIL PIPELINES IN CENTRAL ASIA- From the Silk Road to Chevron- - 12.12.2007-http://www.sras.org/geopolitics_of_oil_pipelines_in_central_asia;
106. Казарян Л.- Россия-Евразия-Мир-Цивилизации и культуры-вып.-3-Россия и Восток- Москва- Инст. Востоковедения РАН- 1996- стр.- 103-127;
107. 里海BTC石油管道与中国石油安全吴绩新 中国石油大学学报(社会科学版) 2006年 第02期- (Wu Jixin, The BTC oil pipeline and Chinese oil safety II, <China Petrol University Magazine>, 2006,02edition);
108. 从里海“BTC”石油管道建成后看中国——哈萨克斯坦石油管线建设 吴绩新 新疆大学学报(哲学社会科学版) 2006年 第01期- (Wu Jixin, Look at China after the completion of BTC oil pipeline- Kazakhstan oil pipeline construction, <Xin Jiang university news paper>, 2006,01edition);

QJUN Qh66666666 Qh66. Qh666.

FL0187318

A $\frac{\pi}{96824}$